

UNIVERZITA KARLOVA
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Disertační práce

2023

Mgr. Jana Římanová

Univerzita Karlova
Fakulta humanitních studií

Soudobé evropské dějiny

Tvrdohlavé Marie:

Životní příběhy žen „generace okouzlené vědou“

Disertační práce

Mgr. Jana Římanová

Vedoucí práce: prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc.

2023

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval/a samostatně a použil/a jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v repozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem. Zároveň prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne: **28.4.2023**

Jana Římanová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala profesoru Jiřímu Peškovi za podporu při výběru mého výzkumného tématu, za trpělivé vedení v průběhu let osvojování akademických dovedností a za pozornost, kterou věnoval mé disertační práci.

Děkuji také profesoru Miroslavu Vaňkovi, který mne jako první seznámil s metodou orální historie a jako externí konzultant mi pomohl práci dovést k druhému pokusu o obhajobu.

Děkuji Österreichischer Austauschdienst (OeAD) za poskytnutí stipendia, které mi umožnilo měsíční pobyt ve Vídni, v rámci kterého se mé obzory ohledně výzkumného tématu ještě mnohonásobně rozšířily a získala jsem důležité mezinárodní kontakty.

Děkuji profesoru Oliveru Rathkolbovi za přátelské přijetí ve vídeňském Institutu pro soudobé dějiny, za doporučení v oblasti literatury, která mi umožnila komparaci českého a rakouského prostředí a za užitečné kontakty a představení dalším kolegům, kteří výrazně posunuli mé vnímání tématu a vnesli do mého bádání další důležité otázky.

Děkuji profesorce Johanně Gehmacher, za postřehy, osobní otázky k mému výzkumu a v neposlední řadě za uvedení do základní literatury v oblasti výzkumu genderu v historickém kontextu.

Děkuji profesorce Claudii Kraft, která mne seznámila s konceptem „scientific persona“ finské historičky Mineke Bosch a konceptem „Denkstil“ polského biologa Ludwika Flecka.

Děkuji také svým studentům, kteří mě neustále překvapují svými otázkami, inspirují svým vlastním pokrokem ve vzdělávání a motivují svou odvahou zdolávat překážky na této cestě.

Obsah

Úvod.....	5
Osobní prolog	5
Teoretická a metodologická část.....	11
Hypotézy.....	13
Výzkumné otázky.....	14
Dosavadní stav bádání.....	16
Metoda orální historie.....	21
Výběr narátorek.....	22
Analýza rozhovorů	28
Interpretační specifika	29
Historie z pohledu žen.....	32
Ženská vzdělanostní emancipace.....	40
Ženy na univerzitách dnes	44
Interpretační část: Ženská zkušenost světa vědy.....	48
Dětství	48
Dětství a politika.....	48
Rodinné zázemí	49
Role otce.....	52
Dostupné dobrodružství.....	53
Vášnivě čtenářky	56
Životní vzory učitelé.....	57
Životní vzory vědci.....	59
Tvrdohlavá Marie	61
Generace okouzlená vědou.....	65
Studium	69
Praxe v oboru během střední školy.....	71
Nástup na vysokou školu.....	73
Příprava pro budoucí učitelky?.....	76
Klíčový moment: diplomová práce	77
Patron profesor na vysoké škole.....	79
Klíčový rok 1968.....	81
Vědkyně	82
Historie těch, které zůstaly	82

Normalizace.....	85
Aspirantura	92
Vědecká komunikace v době normalizace	96
Zkušenost se sexuálním obtěžováním	100
Politická diskriminace	103
Výběr výzkumných témat.....	104
Zahraniční spolupráce před rokem 1989	107
Rozhodující význam jazyků	114
Partnerský a rodinný život.....	120
Manželova kariéra na prvním místě?.....	122
Rozvod.....	125
Mateřství.....	127
Rok 89 a raketová cesta vzhůru.....	132
Habilitace po roce 1989	133
Zahraniční spolupráce po roce 1989.....	133
Proměna akademického prostředí po roce 1989	137
Zdroje síly a životní strategie	142
Strategie sebeprosazení.....	147
Nadřizení, kteří ovlivnili budoucnost	149
Akademické úspěchy	149
Diskriminace.....	151
Žena ve vedoucí funkci.....	154
Klíčové body obratu	156
Babička.....	156
Akademické babičky	157
Generace okouzlená vědou na odchodu?.....	160
Babičky feministky.....	164
Závěr.....	168
Ověření hypotéz a odpovědi na výzkumné otázky	168
Neakademický závěr: ideální vědkyně	172
Doslov.....	175
Bibliografie.....	178

Úvod

Osobní prolog

Potřeba uchopit a zkoumat své vlastní ženství mě provází už od doby, kdy jsem si začala uvědomovat své vlastní společenské zařazení do této kategorie. Silná potřeba porozumět světu kolem sebe a nacházet v něm souvislosti je jedním z pojítek mezi mnou a ženami, které jsem se rozhodla oslovit pro svůj výzkum.

Pocházím z rodiny výrazných ženských postav. Moje prababička, která s námi žila, když jsem byla malá, byla učitelkou fyziky a chemie a vzala si za manžela svého profesora matematiky. Pradědečka sbalila na kytičku fialek, kterou mu podstrčila na školní chodbě. I když byli oba vzdělaní a oba dva pracovali, o prababičce se v rodině vyprávělo, že vstávala každý den ve čtyři, protože čerstvý moučník na stole u oběda nesměl chybět. K historce se tradovaly i zázračně rychlé způsoby, jak tuto podmínku naplnit - prababiččiny recepty. Já ji poznala už bez pradědečka a připadala mi jako anděl, především proto, že byla ochotná si se mnou hrát na baletku a vydržela moje neumělé třískání do klavíru, který v její domácnosti patřil k základnímu vybavení.

Moje druhá prababička z mamičiny strany byla z bohaté rodiny na Lounsku. Vysokou školu sice nestudovala, ale pracovala v knihkupectví s literaturou zaměřenou na umění, a i když rodina přišla o svoje rozsáhlé majetky, prababička si zachovala aristokratické způsoby. Když jsem k ní jako malá přišla na návštěvu, byla vždy upravená, na krku měla perly, na sobě padnoucí šaty, i když už jí bylo přes devadesát let. Měla obrovskou knihovnu, kterou jsem po ní zdědila, a moře pochopení pro moje otázky. S prababičkou vědkyní spolu chodily na procházky a na výstavy, dokud jim to zdraví dovolilo.

Jiná situace byla s mými babičkami, narozenými ve čtyřicátých letech. Babička z máminy strany opovrhovala svými kořeny, okázalostí a luxusem. Na prababiččin zájem o emancipaci zahlížela, zvláště, když na konci šedesátých let, pár měsíců po narození, odevzdala moji maminku do jeslí a nastoupila zpátky do práce. Měla ráda lidovost. Ze všeho nejrady nosila tepláky, vlasy si ostříhala na krátko a nejrady by tak upravila i nás se sestrou, čemuž jsme se vytrvale bránily. Naším vzorem ženskosti byly princezny (ale také Vlastovky a Amazonky Arthura Ransome, Pocahontas a Dva divoši, v našem podání v princeznovských šatech). Vyrostla jsem v generaci Harryho Pottera, který do dětské literatury přinesl jednu vzorovou hrdinku ženského pohlaví, která nečeká pasivně na „vysvobození“, ale svoje místo mezi kluky získává vlastnostmi přijatelnými pro ženu: pilností, pracovitostí, skromností a tím, že se dobře učí.

Babička z otcovy strany přišla jako mladá, omylem svedená zdravotní sestřička do domácnosti dvou vzdělanců, a v žádném případě neměla šanci naplnit neskutečné nároky, které jako laťku prababička nastavila. Manželství nevydrželo. Babička po zbytek života považovala muže za ohrožení a legendárním se stalo její zdůvodnění nařízení, abychom „nechodily do lesa“, „protože jsou tam trampové a ti tam pijou zpívaj“. Její radě jsme se se sestrou zasmály a do lesa zvesela vyrazily.

Moje maminka nepředpokládala, že by na vysokou školu byla přijata po maturitě a začala studovat až dlouho po roce 1989, v době, kdy mi bylo 12 let. Nejen, že zvládla základní studium v řádném termínu, ale pokračovala rovnou i na doktorát, který dokončila ve standardní době studia, což už dnes těžko doženu. Táta její studium podporoval a byl na něj pyšný. U toho ale praktická podpora končila. Přestože v práci řídil železniční dopravu, do konce života se nenaučil zapnout pračku a uvařit uměl jenom jedno jídlo, příšerně mastné bramboráky. Maminka nasadila do akce model „superžena“ a zvládla všechno najednou.

Tázání po možnostech a limitech vlastní seberealizace v ženském těle a ve společnosti, která ženám přisuzuje různý soubor úkolů a žádoucích vlastností, mne pálilo od mala. V dobrodružných knížkách, které jsme v době dospívání četli, vystupovali v aktivní roli pouze kluci. Moje feministické myšlení v pubertě formovala Simone de Beauvoir, Virginia Woolf a Germane Greer.

Při nedávném úklidu jsem narazila doma na jednu fotografii. Devadesátá léta. První stupeň základní školy, škola v přírodě, program na večer: volba Miss. Hubená holčička v nepadnoucích plavkách mezi dalšími svlečenými spolužačkami. Chtěla jsem si jít stavět bunkr, vyrábět kamennou sekyrku po vzoru E.T. Setona (což, jak jsem později zjistila, mne také spojuje s jednou z narátorek) a nebylo mi moc jasné, proč mají najednou moji souputníci z šiškové války nárok hodnotit, jestli se jim víc líbím já, Maruška z vedlejší lavice nebo Markéta, které už začínají růst prsa (a samozřejmě to vyhrála). Na skupinové fotce z „promenády v plavkách“ je nás asi patnáct desetiletých slečen a některé z nás si to zjevně užívají.

Lhala bych, kdybych tvrdila, že jsem se v té době nechtěla nikomu líbit a stavěla se do pozice násilně sexualizovaného, jinak „nevinného“ dítěte. Chtěla jsem se líbit jednomu zcela konkrétnímu spolužákovi a doufala jsem, že moje kvality docení při odpoledním budování bunkru. Znepokojivá na celé situaci pro mne je samozřejmost, s jakou učitelky¹ vložily do

¹ Soutěž Miss byla v té době oblíbenou celostátní televizní zábavou, a tak nikomu zřejmě nepřipadalo divné, že to jsou nakonec ženy, které tento typ zábavy dětem organizují.

rukou klukům ze třídy moc určovat naši hodnotu a jen tak pro zábavu hodnotit naše desetiletá těla.

Na prestižním gymnáziu, kterým jsem pokračovala ve svém vzdělávacím procesu, soutěž Miss uspořádali kluci ze třídy. Považovali to za své samozřejmé právo. Tentokrát jsem ale už měla možnost rozhodnout se, že se nezúčastním. Studenti střední školy, na které dnes pracuji, by se takovému prostředí velice divili, a pokud by se někdo rozhodl podobnou soutěž uspořádat, pravděpodobně by se proti ní zvedla silná vlna odporu. Jejich citlivost k genderově podmíněnému násilí, a vůbec jakéhokoli druhu násilí v mezilidské komunikaci, je daleko vyšší. V roce 2014, když jsem pracovala pro studentskou televizi při své Alma Mater Ukáčko TV, jsem jako reportérka sledovala kauzu týkající se soutěží krásy na českých vysokých školách. Na problematiku přítomnosti soutěží krásy na českých univerzitách upozornila silně medializovaná soutěž Miss na Vysoké škole ekonomické v Praze², kde si studentky tancem Twerk³ mohly vybojovat stáž u potenciálního budoucího zaměstnavatele. Ponižující skandál vyvolal následnou společenskou diskuzi, po které byla ukončena soutěž krásy na Univerzitě Karlově. Pikantní je, že v porotě Miss UK zasedal tehdejší děkan 1. lékařské fakulty a pozdější rektor univerzity Tomáš Zima⁴.

Atmosféra v akademickém prostředí prochází v tomto ohledu proměnou. V roce 2015 následoval skandál s výstavou v knihovně Akademi věd ČR „Women: Scenes in the library“. Na vystavených fotografiích se nahé ženy lascivně povalovaly po knihovnických regálech a jiném technickém vybavení knihovny. Pravda je, že v dnešní době elektronických informačních zdrojů už mnoho jiných důvodů, proč chodit do knihovny, ženám akademičkám nezbyvá. Příznačné však je, že i proti této výstavě se zvedl odpor a nebyla přijata jako přirozená součást nebo obyčejné „zkrášlení“ akademického prostředí. Ve vyprávění mých narátorek se objevily nepříjemné vzpomínky na kanceláře nadřizených mužských kolegů vyzdobené neuměleckými nahotinami, které jako by ženě předem beze slov oznamovaly, kam si majitel kanceláře myslí, že patří⁵. I když tato interpretace může být mylná, ženy se cítily pornografickými plakáty poníženy.

² Miss VŠE připomínala porno casting. Studentek mi bylo líto, říká děkan Ševčík. In: *Lidovky.cz* [online]. Praha: MAFRA, 2014 [cit. 2023-02-23]. Dostupné z: https://www.lidovky.cz/domov/miss-vse-chvilemi-pripominala-porno-casting-studentek-mi-bylo-lito-rika-dekan-sevcik.A141125_102821_In_domov_sk

³ sexuálně provokativní taneční styl, při němž tanečnicka na populární hudbu třese a pohupuje hýžděmi (Wikipedia.org)

⁴ Kdo se stane první Miss UK? Porota rozhodne ve čtvrtek večer. In: *IForum* [online]. Praha: Univerzita Karlova, 2011 [cit. 2023-02-23]. Dostupné z: <https://iforum.cuni.cz/IFORUM-11720.html>

⁵ Interpretace jedné z narátorek pocházející z rozhovoru.

V roce 2016 zasvěcení přihlíželi dalšímu skandálu, kdy rektor Univerzity Karlovy Tomáš Zima zakázal studentskému feministickému spolku se otevřeně hlásit ke své domovské univerzitě. Důvodem k tomu byl nevybíravý text sloganu „mrtvý šovinista – dobrý šovinista“, který kdosi – není ani jasné, jestli se jednalo o člena nebo členku spolku – přinesl na demonstraci, kterou spolek zorganizoval.⁶

V letech 2017–2018 do českého veřejného prostoru dorazil odraz hnutí Me too⁷, do akademického prostředí však pronikal spíše pomaleji. Na začátku roku 2018 došlo ze strany studujících ke kritice symposia „Právní aspekty kampaně Me too“ konaného na Právnické fakultě UK. Předmětem kritiky byl seznam vystupujících, ze kterého bylo dle otevřeného dopisu organizátorů protestu zřejmé, že se jedná pouze o představitele kritiků kampaně Me too, kteří v minulosti bagatelizovali fenomén sexuálního obtěžování (JUDr. Daniela Kovářová) nebo samotnou existenci diskriminace (JUDr. Stanislav Křeček)⁸.

Nyní ale dochází k výraznější transformaci. Univerzita Karlova má poprvé ve svých dějinách rektorku a od začátku roku 2023 novou ombudsmanku, která se nahlášenými případy zabývá. V červnu 2023 UK stane hostitelskou institucí pravidelné mezinárodní konference vysokoškolských ombudsmanů asociace ENOHE.⁹ Ženy stojí v čele dalších dvou českých vysokých škol (pokud nepočítáme soukromé vysoké školy, pak Akademie výtvarných umění, Akademie múzických umění a Univerzity obrany)¹⁰.

⁶ Mrtvej šovinista, dobrej šovinista. In: *Echo 24* [online]. © ECHO MEDIA, A.S., 2016 [cit. 2022-09-24]. Dostupné z: <https://www.echo24.cz/a/w4Mfd/mrtvej-sovinista-dobrej-sovinista-univerzita-dava-od-feministek-ruce-pryc>
⁷ Hnutí MeToo založila již v roce 2006 aktivistka a přeživší sexuálního násilí Tarana Burkeová. Rozsáhlejší pozornosti se mu však dostalo až v roce 2017. Počátkem října toho roku totiž vyšel v *The New York Times* článek, ve kterém reportéři odhalili svědectví amerických hereček o sexuálním obtěžování a útocích filmového producenta Harveyho Weinsteina. Ukázalo se, že Weinstein zneužíval svého postavení, obtěžoval herečky pod výhrůžkami zničené kariéry, sexuálně útočil na ženy ve svém okolí a byl obviněn z několika znásilnění. (Zdroj: CHORÁ, Magdalena. Mediální reprezentace hnutí MeToo v online deníku Echo24.cz. Brno, 2021. Bakalářská práce. Masarykova univerzita: Fakulta sociálních studií. Vedoucí práce Kateřina Kirkosová.)

⁸ Veřejná kritika symposia Právní aspekty kampaně Me too. In: *Facebook.com* [online]. 2018 [cit. 2023-02-13]. Dostupné z: <https://es-la.facebook.com/events/ovocn%C3%BD-trh-3-110-00-praha-%C4%8Desk%C3%A1-republika/ve%C5%99ejn%C3%A1-kritika-sympozia-pr%C3%A1vn%C3%AD-aspekty-kampan%C4%9B-me-too/2466833166875911/>

⁹ Univerzita Karlova má od 1. 1. 2023 svou ombudsmanku. In: *Univerzita Karlova* [online]. Praha, 2023 [cit. 2023-02-13]. Dostupné z: <https://cuni.cz/UK-12380.html>

¹⁰ Adresář. In: *Česká konference rektorů* [online]. Česká konference rektorů, © 2002–2023 [cit. 2023-02-27]. Dostupné z: <https://www.crc.muni.cz/o-ckr/adresar>

Vysoké školy od roku 2017 povinně informují o aktivitách v oblasti genderově podmíněného násilí¹¹ a sexuálního obtěžování ve svých výročních zprávách.¹² Analýza výročních zpráv, provedená Národním kontaktním centrem Gender a věda zjistila, že se zvyšuje počet VŠ, které se problematikou zabývají, a rozšiřuje se i paleta nástrojů, které používají. Z 26 českých vysokých škol se tématu věnovalo 24, jedna škola to plánuje na příští rok. Nejčastěji využívaným nástrojem jsou Etické kodexy a další vnitřní směrnice. vzrostl počet etických komisí (z 10 v roce 2017 na 12), čtyři univerzity celkem dosud zavedly funkci ombudsmana či ombudsmanky.

Téma v invertované podobě rezonuje i v populární kultuře. Na konci roku uvedla Česká televize krimi sérii s názvem Pozadí událostí¹³, která obhajovala vztahy mezi studenty a vyučujícími v univerzitním prostředí.¹⁴ V seriálu vystupuje děkanka, která se rozhodne skoncovat se vztahy mezi vyučujícími a studentkami a celkově bojovat proti sexismu na univerzitě. Některé scény seriálu připomínají situaci spojenou se vznikem a činností iniciativy Nemusíš to vydržet¹⁵, která se zasazuje proti bagatelizaci nevhodného chování v asymetrickém vztahu vyučujících a studentů na pražské FAMU¹⁶.

Nelze říct, že by diskriminace žen v současném českém akademickém prostředí byla tak otevřená a agresivní, jako tomu bylo v minulosti. Nikdo nevodí do posluchárny ovci, aby dokázal, že když tam mohou být ženy, tak už to s ovci vyjde na stejno. Na druhou stranu rok 1870, kdy k tomuto incidentu došlo na univerzitě v Edinburghu¹⁷, není ode dneška tak časově vzdálen.

Když jsem si před lety volila zaměření disertační práce, nebylo ještě téma žen ve vědě tak často viditelné v médiích. Přípravovala jsem tehdy pro stanici Českého rozhlasu zaměřenou na mladé

¹¹ Genderově podmíněné násilí definuje analýza výročních zpráv jako fenomén hluboce zakořeněný v nerovnosti pohlaví a patří k nejvýznamnějším případům porušování lidských práv. Genderově podmíněné násilí je násilí namířené proti osobám z důvodu jejich pohlaví. Genderově podmíněné násilí zažívají jak ženy, tak muži, ale většinu obětí tvoří ženy a dívky. Pojem genderově podmíněné násilí se používá proto, aby poukázalo na skutečnost, že mnoho forem násilí na ženách má kořeny v mocenské nerovnosti mezi ženami a muži.

¹² *Genderově podmíněné násilí a sexuální obtěžování na vysokých školách*. 2022. Praha: NKC - gender a věda, Sociologický ústav AVČR, 2022.

¹³ Pozadí událostí. In: *Česká televize* [online]. Česká televize, 2022 [cit. 2023-02-13]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/13588094380-pozadi-udalosti/>

¹⁴ KLÍČOVÁ, Eva. Tři géniové a klíč k určování vagín. K minisérii Pozadí událostí. *A2larm* [online]. Praha, 2022 [cit. 2023-02-13]. Dostupné z: <https://a2larm.cz/2022/09/tri-geniove-a-klic-k-urcovani-vagin-k-miniserii-pozadi-udalosti/>

¹⁵ O nás. In: *Nemusíš to vydržet* [online]. 2022 [cit. 2023-02-13]. Dostupné z: <https://www.nemusistovydrzet.cz/onas>

¹⁶ Filmová a televizní fakulta Akademie múzických umění v Praze

¹⁷ WÄNGGREN, Lena. *Gender, technology and the new woman*. 1st ed. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017, s. 140. Edinburgh critical studies in Victorian culture. ISBN 9781474416276.

posluchače Radio Wave pořad *Universum*, který se věnoval české akademické sféře. S Martou Vohlídalovou z Národního kontaktního centra - gender a věda jsem jako první připravovala díl, který se věnoval rodičovství při akademické kariéře¹⁸. Tehdy jsme spolu mimo záznam mluvily o tom, že situace českých vědkyní, především v době normalizace, nebyla zatím uspokojivě zpracovaná, a tak mi poprvé vnikla nápad věnovat se mu v disertační práci. O rok později jsem nahrávala další rozhovor, tentokrát s Marcelou Linkovou k situaci, kdy počet žen na českých vysokých školách roste, jenže vědkyní, tedy žen, které v akademické dráze pokračují i po dokončení magisterského nebo inženýrského studia, ubývá¹⁹.

V průběhu psaní disertační práce jsem pozorovala, jak se k tématu staví různé akademické instituce a jak se více či méně snaží postupně ulehčovat situaci mladým vědkyním, u kterých vlivem nepříznivých podmínek, nejčastěji v souvislosti s mateřstvím, hrozí odchod z vědy. Vznikají univerzitní školky či dětské skupiny a odborníkům z Národního kontaktního centra Gender a věda se podařilo upozornit na diskriminující kritéria²⁰ ve výběrových řízeních při žádostech o granty pro mladé vědce.

Vysoká škola chemicko-technologická realizovala v roce 2015 výstavu nazvanou *Začínající, nadějná, úspěšná a významná žena na VŠCHT Praha*. V roce 2016 vyšla publikace rozhovorů se třemi generacemi vědkyní na VŠCHT vedených Hanou Víznerovou a Blankou Nyklovou ze Sociologického ústavu AV ČR. Univerzita Karlova vydala na počátku roku 2020 speciální číslo časopisu *Forum*, zaměřené na ženy na UK.

Nacházím se v paradoxní situaci, kdy je pro některé téma žen ve vědě už velmi zprofanované. Zkušenosti mých vrstevnic, které se ve vědeckém prostředí pohybují, však dokládají, že s diskriminací nebo sexismem se ženy v akademickém prostředí setkávají stále. A s předsudky k vědě, jako něčemu, co se pro ženu nehodí, také. Žen na univerzitách a v akademických institucích ale přibývá, a to i ve vyšších funkcích, byť v těch zatím velmi pomalu²¹. Ve své práci jsem se zaměřila na některé z těchto průkopnic. Práce proto není zaměřená pouze na sexismus nebo diskriminaci, ale také na ženskou zkušenost průchodu akademickým prostředím,

¹⁸ ŘÍMANOVÁ, Jana. Rodičovství v akademické sféře: Jen pro silné povahy. In: *Český rozhlas: Radio Wave* [online]. Praha: Český rozhlas, 2016 [cit. 2020-05-25]. Dostupné z: <https://wave.rozhlas.cz/rodicovstvi-v-akademicke-sfere-jen-pro-silne-povahy-5227002>

¹⁹ ŘÍMANOVÁ, Jana. Počet studentek roste, žen v české vědě ale ubývá. In: *Český rozhlas: Radio Wave* [online]. Praha: Český rozhlas, 2017 [cit. 2020-05-25]. Dostupné z: <https://wave.rozhlas.cz/pocet-studentek-roste-zen-v-ceske-vede-ale-ubyva-5183826>

²⁰ FF UK se připojuje k „Prohlášení UK a AV ČR k pravidlům vyhlášených veřejných soutěží GA ČR“. In: *Filozofická fakulta Univerzity Karlovy: Aktuality* [online]. Praha: Univerzita Karlova, 2014 [cit. 2023-02-23]. Dostupné z: <https://www.ff.cuni.cz/2014/03/ff-uk-se-pripojuje-prohlaseni-uk-av-cr-pravidlum-vyhlasenych-verejnych-soutezi-ga-cr/>

²¹ *Postavení žen v české vědě*. Praha: Sociologický ústav Akademie Věd (Národní kontaktní centrum – gender a věda), 2022. ISBN 978-80-7330-398-3.

včetně dobových specifíků, jako je přístup k informačním zdrojům ve vědě v době normalizace a mnohé další zkušenosti, které nemusí být genderově specifické.

Teoretická a metodologická část

Práce bude interpretovat postavení žen v akademické sféře v závislosti na historickém kontextu. Podle Krügerové a dalších autorů²² nelze na kariérní dráhu pohlížet jako na samostatný objekt, ale je nutné vzít v potaz provázanost jednotlivých aspektů života, jakými jsou například právě kariéra, rodina, společenské nastavení nebo osobní hodnoty. Tyto aspekty jsou ovlivňovány historickými okolnostmi a společenským rámcem. Právě propojení jednotlivých aspektů životní dráhy může umožnit zkoumat postavení žen v akademickém prostředí nejen z hlediska jejich kariérní cesty, ale zohledňuje také jejich rodinný život a společenské postavení, což umožní komplexněji porozumět jejich pozici. Hodnotit kariérní dráhu žen v akademické oblasti jen z hlediska empiricky ověřitelných výsledků (výzkumná činnost, publikované články, kariérní postup) není dostatečně vypovídající o jejich žité zkušenosti proto, že tento pohled nezohledňuje vnější vlivy, které mohou mít na výkon práce nezanedbatelný dopad. Těmito faktory mohou být například rodinné vazby, společenská očekávání poplatná historickému kontextu nebo jejich postavení v závislosti na politické situaci v dané době. V rámci výzkumu je kladen důraz na definování a propojení jednotlivých vlivů, které významně ovlivňovaly kariérní dráhu žen v akademické sféře. Právě zmíněný historický kontext a s ním spojené společenské očekávání jsou jedním z klíčových aspektů porozumění vývoji postavení žen v akademickém světě. Pokud by byly v rámci výzkumu zohledněny zejména výsledky výzkumu či kariérní postup, může docházet k významnému zkreslení vyhodnocení úspěšnosti žen v rámci jejich kariérní dráhy. Před rokem 1989 byl zákaz činnosti či její výrazné omezení častou metodou politické perzekuce a tento faktor může zkreslit empirické hodnocení kariérní dráhy. Proto je zohlednění historického kontextu jakožto významného vnějšího faktoru pro výzkum nesmírně důležité. Historický kontext dále ovlivňuje i chápání podoby pracovního trhu. Postavení pracovníka v centrálně plánovaném hospodářském systému je odlišné od postavení pracovníka v postkomunistické raně kapitalistické společnosti. S tím významně souvisí financování a podpora akademické sféry jako takové, což má v důsledku vliv na výkon práce i

²² ELDER JR., Glen H. Time, Human Agency, and Social Change. *Social Psychology Quarterly*. 1994, **57**(1). ISSN 01902725. Dostupné z: doi:10.2307/2786971

kariérní možnosti. Historický vývoj má zároveň vliv i na společenské očekávání a tlak, který je na ženy z hlediska naplnění jejich společenské role vyvíjen. Kariérní cesta ženy se bude ubírat jiným směrem, pokud je společenský tlak zaměřený na péči o dítě a domácnost na úkor kariérního růstu. Státní politika v jednotlivých historických obdobích tudíž mohla podstatně ovlivnit kariérní možnosti ženy akademičky. Pokud stát umožňoval svou vzdělávací a rodinnou politikou částečně v rámci péče o dítě nahradit (či doplnit) roli matky, mohl tím ženám v rámci jejich životní cesty umožnit soustředit větší díl pozornosti na jejich kariérní cestu.

Z hlediska sledování vývoje role žen v akademické sféře je důležitým momentem rok 1989, který přinesl velké množství změn jak z hlediska politického, tak i z hlediska společenských očekávání a pohledů na jednotlivé ženské role v rámci životní cesty. Tyto změny ovlivnily postavení žen nejen v akademické sféře.

V tradičních historických dílech popisujících dějiny z hlediska politických a mocenských dějin ženy často chybí, a to z prostého důvodu, že se rozhodujících událostí většinou neměly možnost viditelně zúčastnit. Jiří Pešek v recenzi knihy *České země v evropských dějinách* trefně komentuje: „Ženy jsou dle rejstříku mezi jmény „velkých mužů“ zastoupeny v míře 3,2 %, svatou Anežku Českou a Twiggy v to počítaje. Kdybychom však sledovali i počty stránek, na nichž jsou uváděna jména žen, klesl by podíl ženského prvku hluboko do řádu promilí.“²³

Úspěšné vědkyně jsou v generaci, kterou jsem se rozhodla zkoumat, zastoupeny v počtu jednotek, dosáhly však postupně a často jako první ženy v historii významných akademických postů. Často byly prvními ženami ve své rodové linii, které dosáhly nejen vysokoškolského, ale vůbec nějakého vyššího vzdělání. Jsou to ženy, které uspěly v prostředí, které jim bylo po staletí zapovězeno a které se do něj z nějakého důvodu rozhodly vydat. Jsou to ženy, které musely vynaložit obrovské úsilí, překonaly řadu bariér, adaptovaly se na změny v oboru, které přicházely v souvislosti se změnami politické situace i s vývojem akademického prostředí, vědní politiky a systémem hodnocení vědy. Celý život se učily novým dovednostem, v dospělém věku se zvládly učit nové jazyky a zacházet s novými informačními i laboratorními a jinými výzkumnými technologiemi. Co je k tomu vedlo?

²³ PEŠEK, Jiří. Otazníky nad generační syntézou dějin 20. století. *Soudobé dějiny: Religiozita v komunistickém československu*. Praha: ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR, v. v. i., 2007, (2-3), 509-516, s. 510. ISSN 1210-7050.

Hypotézy

Zatímco počet žen studentek a absolventek na základní úrovni vysokoškolského vzdělávání (magisterské či inženýrské studium) v posledních dekadách stále stoupá, včetně dříve typicky mužských oborů jako jsou technické obory, tato proměna složení na nižší úrovni vzdělávání se téměř neprojevila ve sféře vyšších akademických funkcí a v obsazení pozic ve výzkumných institucích.²⁴ Jednou z hypotéz je, že přes společenské proměny, které přivádějí stále více studentek na vysoké školy, jsou podmínky pro návrat či pokračování v akademické kariéře přerušované rodičovstvím stále relativně nepříznivé.

Na počátku druhé poloviny dvacátého století se již ženy úspěšně etablovaly v určitých odvětvích – například v medicíně, učitelství, farmacii, humanitních vědách, v uměleckých profesích. Další typicky mužská odvětví, například technického zaměření, však byla ženám stále nepřístupná. Soňa Štrbáňová v článku *Ženy ve vědě v letech 1840–1989*²⁵ uvádí, že ženy odcházely zejména na špatně placená a společensky podceňovaná místa učitelská a méně prestižní působiště v medicíně a v badatelském výzkumu. V některých odvětvích počet žen převýšil počet mužů a tento proces byl občas hanlivě nazýván feminizací. Na tomto místě je vhodné poukázat na typ profesí, kde byly společensky tolerované ženské pracovnice. Jedná se zpravidla odvětví, která do jisté míry naplňují představu o pečující ženě: žena učitelka vychovávající národ a pečující o jeho potomky, žena lékařka pečující o pacienty, žena lékárnice připravující a vydávající léky potřebným, žena umělkyně povznášející národ na kulturní úrovni, a nebo v přírodních vědách žena laborantka, asistentka velkého vědce. Tato odvětví spojuje archetyp pečující ženy, ženy matky. V souvislosti se společenským a politickým a hospodářským vývojem v Československu se ovšem ženy v akademické sféře postupně začaly prosazovat i v dalších, do té doby výhradně maskulinních oborech.

Změny pro roce 1969 vyústily mimo jiné i v potlačení demokratizačního procesu v Akademii věd a na univerzitách. Vedoucí pracovníci na jednotlivých pracovištích Akademie vědy byli postupně nahrazováni osobami loajálními k režimu, často v rozporu s jejich kvalifikací a akademickými schopnostmi. Situace na univerzitách byla o něco více vyostřená než situace v akademických ústavech, které se tak stávaly útočištěm pro ty, kteří byli nuceni opustit univerzitní prostředí.

²⁴ BAGILHOLE, Barbara a Kate WHITE, ed. *Generation and Gender in Academia*. 1. vyd. London: Palgrave Macmillan UK, 2013. ISBN 978-1-137-26917-1.

²⁵ ŠTRBÁŇOVÁ, Soňa. *Ženy ve vědě v letech 1840-1989*. In: *Věda.cz: Průvodce informacemi o vědě a výzkumu* [online]. 2008 [cit. 2020-05-25].

Přechod na tržní ekonomiku po roce 1989 měl dopad i na fungování české akademické sféry. Část institucí byla zavřena a po roce 1992 došlo k významné redukci počtu zaměstnanců. Rozpočet Akademie věd byl snížen a akademická sféra byla celkově nucena adaptovat se alespoň z části na tržní principy. Byly ustaveny akreditační komise, které měly za úkol hodnotit výkon vědeckých pracovníků a krátkodobé kontrakty se staly nejčastějším druhem pracovního úvazku akademického pracovníka. Tyto principy vnesly značně vyšší dávku nejistoty do kariérních drah vědců a vědkyň a nastavily tak podmínky, které mohou být pro sladění pečující a pracovní role daleko problematičtější.²⁶

Současný tlak na výkon, a především kvantitativní hodnocení úspěšnosti akademiků a institucí, vytváří prostředí, které může být pro možnost sladit rodinný a kariérní život ještě méně příznivé než prostředí utvářené normalizační vědní politikou, a to i přes veškeré aspekty související s problematickým vztahem režimu ke svobodě slova a potenciálně také ke svobodě publikování. Dopad případné cenzury na publikační aktivity žen v české akademické sféře se zároveň lišil v závislosti na oboru a jeho politickém kontextu, ale také v závislosti na dalších neakademických občanských aktivitách jednotlivých osobností a jejich vztahu k režimu.

Podobně jako vědní politika a celospolečenská situace se proměňovaly i společenské nároky na rodičovství.

Výzkumné otázky

Oslovila jsem deset významných českých vědkyň a hovořila s nimi o jejich životních drahách. Pět z nich dosáhlo profesorského titulu, dvě docentury a všechny ostatní jsou doktorkami svých oborů. Každopádně se věnovaly práci ve vědě s drobnými přestávkami celý svůj život.

Hledala jsem odpovědi na následující otázky:

Jaké jsou zdroje jejich síly? Jaké byly jejich předpoklady obstát ve všeobecně mužském prostředí? Jaký byl jejich původ a sociální zázemí? Obecně s jakou výbavou čelily různým překážkám během své akademické dráhy?

Co je pohánělo na cestě za poznáním? Jaká měly očekávání od společenské role „vědkyně“? Cítily, že je během jejich života jejich práce náležitě společensky oceňována? Jak vnímají prestiž akademické profese? Hrála v jejich rozhodování významnější roli vnitřní nebo vnější motivace?

²⁶ VOHLÍDALOVÁ, Marta. Women Researchers in the Age of the Five-Year Plan and in the Age of Competition. *Czech Sociological Review* [online]. 2018, 54(1), s. 8 [cit. 2020-03-28]. ISSN 00380288. Dostupné z: doi:10.13060/00380288.2018.54.1.394

Jak si vybíraly svá výzkumná témata, jejichž studiu věnovaly obrovské úsilí? Jaký mají vztah k práci ve vědeckém týmu? Měly ke svým tématům osobní vztah nebo zpracovávaly to, co jim někdo přidělil?

Jak na ně působila kritika a nebo podceňování jejich schopností? Potvrdí se moje hypotéza, že na ty bojovné jako rudý hadr na býka, který je vybičoval k ještě lepším výkonům?²⁷

Jaký měly vztah k vedoucím pozicím, do kterých se během své kariéry postupně dostaly? Měly o ně vůbec zájem? Potvrdí se moje podezření, že některé vedoucí funkce jsou spíše nechťenou zodpovědností, která na ženy zbude?

Jaké jsou a byly nadřizené? Potvrdí se stereotyp o mateřském přístupu nebo objeví se nechvalně proslulý syndrom „včelí královny“, kdy žena, které se podařilo prosadit se v nepříznivých podmínkách tvrdí, že diskriminace neexistuje a stejné možnosti mají všechny ostatní ženy?

Využívaly k sebeprosazení nějaké typicky ženské strategie, které je odlišovaly od jejich mužských kolegů²⁸? Jaký mají vztah ke svému vzhledu a kráse? Jaké mají komunikační strategie?

A jak se vyrovnávaly s politickými událostmi, které v průběhu jejich životů zatřásly celou společností? Jaká byla jejich rozhodování o případné spolupráci s komunistickým režimem v souvislosti s možným kariéřním růstem, cestováním do zahraničí a podobně? Cítily se vůbec kdy v životě vystaveny tomuto typu nátlaku? Jakou váhu v rozhodování dávaly svým ambicím a jakou péči a zodpovědnosti za rodinu a blízké?

Proč se nerozhodly emigrovat jako řada jejich kolegů, když k tomu měly o poznání lepší příležitosti, včetně lepších předpokladů pro důstojné uplatnění v zahraničí, než měl jiný běžný občan Československa? Ve srovnání se svými vrstevníky uměly cizí jazyky (byť ve srovnání se západními kolegy se v této oblasti často velmi podceňují) a pravděpodobně měly kontakty na pracovištích v zahraničí.

Kromě těchto měkkých, psychologických aspektů²⁹ ženských kariér v rozhovorech sleduji i faktický průběh jejich kariéřních drah. Jaké měly možnosti spolupráce se zahraničními kolegy? Kdy a jak se učily jazyky a jsou roli sehrály jejich znalosti v rozvoji jejich akademických kariér? Jak se jim pracovalo v různých režimech hodnocení vědy? Jak se do jejich výzkumné práce promítala politická situace? Jak se vyvíjely jejich možnosti přístupu k vědeckým informacím?

²⁷ Ovšem ty, které odmítnutí odradila a z vědy odešly, jsou pro nás dnes již neviditelné.

²⁸ V možnostech rozsahu této práce však není vytvořit srovnání těchto strategií.

²⁹ Osobnostní předpoklady, strategie sebeprosazení, životní vzory, vztah k mateřské a partnerské roli apod..

Dosavadní stav bádání

Téma postavení žen v české vědě před rokem 1989 bylo již částečně pokryto. Ze sociologického hlediska se tématu ve svých publikacích systematicky věnuje Národní kontaktní centrum Gender a věda Sociologického ústavu Akademie věd ČR.

Publikace *Trans/formace: gender, věda a společnost*³⁰ z roku 2007 se věnuje postavení žen v české vědě od 19. století do současnosti. Přináší mimo jiné také zjištění expertní skupiny Enwise Evropské komise z roku 2004. Dokládá změny, ke kterým dochází v souvislosti s nástupem žen do vědecké profese, analyzuje specifika genderového kontraktu v postkomunistických zemích, věnuje se změnám, ke kterým došlo v souvislosti se vstupem do Evropského výzkumného prostoru, a opatřením přijímaným v ČR.³¹

Tématu propojování soukromého a pracovního života v kariérních drahách žen ve vědě nejen z pohledu teoretické argumentace, ale i přehledný popis stávající legislativní a grantové situace v ČR se věnuje publikace *Cesty labyrintem: o vědecké profesi, soukromém životě a jejich propojování* z roku 2007.

V roce 2015 byl publikován velkolepý projekt s názvem *Homines scientarium*. V pěti svazcích a na přiložených pěti DVD nosičích představil soubor třiceti portrétů různorodých osobností české vědy a vzdělanosti ve 20. století. Šestidílná publikace byla výsledkem tříletého projektu. „Výběr protagonistů se řídil jejich vědeckou erudicí i životním příběhem, aby dílo nabídlo bohatý obraz českých intelektuálních dějin,“ uvedla v recenzi pro *Akademický bulletin* Marina Hužvárová.³², proto v něm ze třiceti zpracovaných osudů najdeme právě tři ženy: mikrobioložku Helenu Kopeckou, fyzioložku Helenu Illnerovou a biochemičku Evu Zažímalovou. Strukturované rozhovory s vědkyněmi vedla Soňa Štrbářová. Helena Kopecká emigrovala po roce 1968. Přijala nabídku kolegy ze zahraničí, který ji oslovil na základě publikovaných výsledků³³. Diplomová práce Heleny Kopecké byla v šedesátých letech publikována v prestižním časopise *Nature*, což vědkyni zprostředkovala její školitelka, která disponovala kontakty v USA. Příběh tak dokládá jedno ze zjištění této práce a to zásadní

³⁰ HAVELKOVÁ, Hana a Marcela LINKOVÁ. *Trans/formace*. Vyd. 1. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2007, 62 s. ; 30 cm. ISBN 978-80-7330-118-7.

³¹ *Trans/formace: gender, věda a společnost*. In: *Sociologický ústav Akademie věd ČR* [online]. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR [cit. 2023-02-21]. Dostupné z: <https://www.soc.cas.cz/publikace/transformace-gender-veda-spolecnost>

³² *Homines Scientiarum*. In: *Akademický bulletin* [online]. Praha: Odbor informačních technologií SSČ AV ČR, v.v.i., 2016 [cit. 2020-05-26]. ISSN 1210-9525,. Dostupné z: <http://abicko.avcr.cz/2016/02/10/>

³³ GRYGAROVÁ, Dominika, Tomáš HERMANN, Soňa ŠTRBÁŘOVÁ, Michal V. ŠIMŮNEK a Tomáš PETRÁŇ, ed. *Homines scientarium IV*. Praha: Pavel Mervart, 2015, s. 89-90. ISBN 978-80-7285-188-1.

význam školitele v kariérách vědkyní. V rozhovoru se Soňa Štrbáňová ptala i na otázky, přibližující osobnost vědkyně více do hloubky, jako například jak členství v Sokole formovalo její morálku³⁴. Jak Helena Illnerová, tak i Eva Zažímalová hovořily v rozhovorech o tom, že se jejich kariérní dráha rozvinula a na první pořádnou konferenci se dostaly až po roce 1989³⁵. Rozhovory nejsou vedeny podle stejné šablony a jsou různě důvěrné. Rozhovor s Helenou Illnerovou se z největší části zabývá vysvětlováním jejich vědeckých objevů. V příběhu Evy Zažímalové je významná postava autoritativního otce, který ji k vědě vedl „způsoby, které by dnešní psychology děsily“³⁶.

Soubor rozhovorů s českými vědci a vědkyněmi přináší také publikace orálních historiků Lenky Krátké, Jany Wolmuth Markupové a Miroslava Vaňka nazvaná (K)lidová věda? Proměny a konstanty v práci i životě vědců a vědkyň v letech 1968-2008.³⁷ V knize jsou zastoupeny ženy rovným dílem, tedy pěti rozhovory stejně jako muži. Rozhovory jsou proloženy třemi interpretačními kapitolami doplňující historický kontext.

Dějinám a vztahu Univerzity Karlovy a Československé akademie věd se věnuje kniha Jakuba Jareše, Martina France a dalších autorů z roku 2018 nazvaná Mezi konkurencí a spoluprací.³⁸

Dějinám Univerzity Karlovy v období let 1918-1990 se věnuje rozsáhlá publikace, která je čtvrtým a závěrečným dílem stejnojmenné řady sborníků vydané k 650. výročí založení univerzity. Pouze některé studie zaměřené na dílčí situace na jednotlivých fakultách však zohledňují genderové hledisko. Kniha však přináší mimo jiné statistická data ohledně počtů studentů a studentek a také seznamy osob ve vedení univerzity a jednotlivých fakult.³⁹

Podobně existuje dnes celá řada publikací věnujících se detailněji dějinám jednotlivých českých univerzit.

V roce 2015 také obhájila Hana Novotná na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy diplomovou práci nazvanou Životní strategie žen ve vědě, která se v jistých aspektech překrývá s mým tématem. Zaměřila se v ní na způsoby harmonizace vědecké práce a péče o domácnost na pozadí transformace vědy. Práce zkoumala tři generace pracovnic v přírodovědeckých a

³⁴ GRYGAROVÁ, Dominika, Tomáš HERMANN, Soňa ŠTRBÁŇOVÁ, Michal V. ŠIMŮNEK a Tomáš PETRÁŇ, ed. *Homines scientarium IV*. Praha: Pavel Mervart, 2015, s. 95. ISBN 978-80-7285-188-1.

³⁵ GRYGAROVÁ, Dominika, Tomáš HERMANN, Soňa ŠTRBÁŇOVÁ, Michal V. ŠIMŮNEK a Tomáš PETRÁŇ, ed. *Homines scientarium IV*. Praha: Pavel Mervart, 2015, s. 132. ISBN 978-80-7285-188-1.

³⁶ GRYGAROVÁ, Dominika, Tomáš HERMANN, Soňa ŠTRBÁŇOVÁ, Michal V. ŠIMŮNEK a Tomáš PETRÁŇ, ed. *Homines scientarium IV*. Praha: Pavel Mervart, 2015, s. 161. ISBN 978-80-7285-188-1.

³⁷ KRÁTKÁ, Lenka, Jana WOHLMUTH MARKUPOVÁ a Miroslav VANĚK. *(K)lidová věda?*. Praha: FHS UK, 2018. ISBN 978-80-7571-017-8.

³⁸ JAREŠ, Jakub a Martin FRANC. *Mezi konkurencí a spoluprací*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018. ISBN 978-80-246-3978-9.

³⁹ POUSTA, Zdeněk a Jan HAVRÁNEK, ed. *Dějiny Univerzity Karlovy IV (1918-1990)*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1998, 672 s.

lékařských institucích prostřednictvím polostrukturovaných rozhovorů.⁴⁰ Práce se však setkala s negativním posudkem.⁴¹

Publikace *Re-claiming a political voice: women and science in central Europe*⁴² se věnuje tématu žen ve vědě prostřednictvím případových studií zaměřených na prostředí České republiky, Maďarska, Polska, Slovenska a Slovinska. Kniha tematizuje i znovuobjevení problematiky postavení žen ve vědě. Autorky přicházejí s tvrzením, že aktivity ženských organizací a postupné pronikání žen na univerzity i do akademických pozic v první třetině 20. století narušil komunistický režim, který petrifikoval genderovou nerovnost v oblasti vědy i v celé společnosti.

Genderovému aspektu akademického prostředí ve středo-východní Evropě se věnuje sborník *Geschlecht und Wissen(schaft) in Ostmitteleuropa* editorek Claudie Craft a Iny Alber-Armenat.⁴³

V roce 1990 vyšel rozsáhlý sborník zaměřený na historii žen na Vídeňské univerzitě "Durch Erkenntnis zu Freiheit und Glück..." *Frauen an der Universität Wien (ab 1897)*⁴⁴ editorek Waltraud Heindl a Mariny Tichy.⁴⁵ Úvodní část knihy se věnuje dějinám ženského úsilí o akademické studium od r. 1863. Kniha přináší mimo jiné výsledky rozsáhlého výzkumu biografických dat, které jsou výsledkem analýz inskripčních nacionálů z období 1897-1960. Na základě statistik přináší pak autorky výhledy až do 80. let 20. století, kdy se počty studentů a studentek postupně vyrovnaly.

V roce 2009 vyšla kniha *Na ceste k rodovej rovnosti: ženy a muži v akademickom prostredí*⁴⁶, která mapuje tehdejší situaci v akademickém prostředí z rodové perspektivy na Slovensku. Kniha vychází z hypotézy, že ve společnosti, ve které mají rodové vztahy charakter mocenských a hierarchických vztahů, nemůže být akademická sféra výjimkou.

⁴⁰ NOVOTNÁ, Hana. *Životní strategie žen ve vědě*. Praha, 2015. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Katedra sociologie. Vedoucí práce Balon, Jan.

⁴¹ . Práci oponovala docentka Jadwiga Šanderová a tvrdě ji zkritizovala za nezvládnutí výzkumné metody.

⁴² LINKOVÁ, Marcela. *Re-claiming a political voice: women and science in central Europe*. Prague: Institute of Sociology of the Academy of Sciences of the Czech Republic, 2008. ISBN 978-80-7330-139-2.

⁴³ ALBER-ARMENAT, Ina, Claudia CRAFT, ed. *Geschlecht und Wissen(schaft) in Ostmitteleuropa*. 1.vyd. Marburg: Herder-Institut, 2017. ISBN 978-3-87969-424-2.

⁴⁴ "Skrze poznání ke svobodě a štěstí..."

Ženy na vídeňské univerzitě (od roku 1897)

⁴⁵ HEINDL, Waltraud, Marina TICHY, ed. "Durch Erkenntnis zu Freiheit und Glück..." *Frauen an der Universität Wien (ab 1897)*. In: *Schriftenreihe des Universitätsarchivs*. Universität Wien: Wiener Universitätsverlag, 1990.

⁴⁶ SZAPULOVÁ, Mariana, Zuzana KICZKOVÁ a Jana ZEZULOVÁ, ed. *Na ceste k rodovej rovnosti*. 2. vyd. Bratislava: PhDr. Milan Štefanko - IRIS, 2009. ISBN 978-80-89256-40-2.

Navazovala na starší publikaci z roku 2003, který byla zaměřena na ženy ve Slovenské akademii věd.⁴⁷

V březnu 2019 vyšla kniha Martiny Bečvářové s názvem *Doktorky matematiky na univerzitách v Praze 1900–1945*⁴⁸, mapující osudy 12 žen, které v letech 1900–1945 obhájily doktorát z matematiky. Protagonistky jejího výzkumu doktorát získaly v době, která na ženy matematicky pohlížela s nedůvěrou, neboť se mohly stát nepřehlédnutelnou konkurencí mužům matematikům. Přes tento hrdinský výkon se většinou později odborné matematické práci téměř již nevěnovaly. Osm z dvanácti protagonistek knihy skládalo zkoušky učitelské způsobilosti, o čemž svědčí dochované archivní materiály⁴⁹ a pravděpodobně se připravovaly na učitelskou dráhu. Bečvářová ve své knize zpracovala velmi ucelenou studii podloženou řadou archivních materiálů a rozsáhlým výzkumem.

Výzkumu postavení žen v akademické sféře z perspektivy životního příběhu se věnují například studie publikované v knize *Generation and Gender in Academia*⁵⁰, publikaci výzkumného konsorcia WHEM (Women in Higher Education), dále také studie Mary Frank Fox věnovaná konfliktu mezi rodinným a kariérním životem akademiků a akademiček na amerických univerzitách⁵¹ a mnoho dalších případových studií, zaměřených na konkrétní příběhy žen ve vědecké profesi. Studie z oblasti psychologie se věnují konfliktu mezi akademickou dráhou a rodinným životem jako například studie *Work-Family Conflict and Well-Being in University Employees* Helen a Anthonyho Winefieldových a Caroline Boydové.⁵² Tyto studie se však zaměřují na pouhý segment mnou zkoumané problematiky, tedy na konflikt při sladění rodinného a pracovního života, a to pouze z hlediska současné situace.

Kathrin Zippel se v knize *Women in global science* věnuje výzvám a příležitostem, které globalizace ve vědě přináší americkým vědcům a především vědkyním.⁵³

⁴⁷ SEDOVÁ, Tatiana, ed. *Ženy a veda v SAV*. 1. vyd. Bratislava: VEDA, 2003. ISBN 80-224-0769-0.

⁴⁸ BEČVÁŘOVÁ, Martina. *Doktorky matematiky na univerzitách v Praze 1900-1945*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2019. ISBN 978-80-246-3991-8.

⁴⁹ BEČVÁŘOVÁ, Martina. *Doktorky matematiky na univerzitách v Praze 1900-1945*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2019, s. 8. ISBN 978-80-246-3991-8.

⁵⁰ BAGILHOLE, Barbara a Kate WHITE, ed. *Generation and Gender in Academia*. 1. vyd. London: Palgrave Macmillan UK, 2013. ISBN 978-1-137-26917-1.

⁵¹ FOX, Mary Frank, Carolyn FONSECA a Jinghui BAO. *Work and family conflict in academic science*. *Social Studies of Science* [online]. 2011, **41**(5), 715-735 [cit. 2020-05-27]. ISSN 0306-3127. Dostupné z: doi:10.1177/0306312711417730

⁵² WINEFIELD, Helen R., Carolyn BOYD a Anthony H. WINEFIELD. *Work-Family Conflict and Well-Being in University Employees*. *The Journal of Psychology* [online]. 2014, **148**(6), 683-697 [cit. 2020-05-27]. ISSN 0022-3980. Dostupné z: doi:10.1080/00223980.2013.822343

⁵³ ZIPPEL, Kathrin S. *Women in global science*. Stanford, California: Stanford University Press, 2017, 1 online resource (221 pages). ISBN 1-5036-0150-1. Dostupné z: doi:10.1515/9781503601505

Strategiím, které sdílelo sedm vysoce výkonných amerických vědkyň, které se scházely po dobu 25 let „každý druhý čtvrtek“ večer se věnuje kniha *Every other Thursday*.⁵⁴

Zásadní knihou pro téma proměn genderové kultury v období socialismu je kniha *Vyvlastněný hlas* kolektivu autorů vedeným editorkami Hanou Havelkovou a Liborou Oates-Indruchovou. Pro účely této práce čerpám především z kapitol zaměřených na proměny v oblasti práva a soudobé sociologické výzkumy.⁵⁵

Od roku 2008 vydává Národní kontaktní centrum každoroční monitorovací zprávy o postavení žen v české vědě, ze kterých čerpám zejména v kapitole s názvem *Ženy na univerzitách dnes*. Dopadu tlaku na mobilitu a nejistých vyhlídek do budoucnosti, způsobených současným systémem hodnocení vědy, se věnují publikace *Vědci a vědkyně v pohybu: o akademické mobilitě*⁵⁶ a *Nejisté vyhlídky: proměny akademické profese z genderové perspektivy*⁵⁷.

Knihy *Akademické poznávání, vykazování a podnikání: etnografie měnící se české vědy* přináší pohled na probíhající transformaci vědy a výzkumu na základě kvalitativního výzkumu a teoretických a konceptuálních přístupů z oblasti studií vědy a technologií a genderových studií.⁵⁸

Knihy *Dámský gambit: zahájení vědecké dráhy* přinesla deset rozhovorů s nadějnými současnými mladými vědkyněmi.⁵⁹

V roce 2019 vyšla kniha Lukáše Fasory a Jiřího Hanuše z Masarykovy univerzity v Brně, věnující se středoevropské univerzitní kultuře, nazvaná *Mýty a tradice středoevropské univerzitní kultury*. Věnují se kupříkladu „mýtu o společenské užitečnosti“ nebo „mýtu o jednotnosti universitas“.⁶⁰

Tento výčet rozhodně není konečným ani úplným seznamem literatury, která se nějakým způsobem dotýká mnou zkoumaného tématu. Dosud publikovaná literatura se věnuje nejčastěji vědě obecně, dějinám konkrétních akademických pracovišť, čistému sběru životopisných

⁵⁴ DANIELL, Ellen. *Every other Thursday*. *Science education (Salem, Mass.)* [online]. 2008, **92**(1), 185-187 [cit. 2023-02-21]. ISSN 0036-8326. Dostupné z: doi:10.1002/sce.20248

⁵⁵ HAVELKOVÁ, Hana, Libora OATES-INDRUCHOVÁ, Barbara HAVELKOVÁ et al. *Vyvlastněný hlas*. Vydání první. Praha: Sociologické nakladatelství, 2015, 512 stran : ilustrace ; 20 cm. ISBN 978-80-7419-096-4.

⁵⁶ VOHLÍDALOVÁ, Marta a Alice ČERVINKOVÁ. *Vědci a vědkyně v pohybu*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2012. ISBN 978-80-7330-226-9.

⁵⁷ LINKOVÁ, Marcela. *Nejisté vyhlídky*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2013. Studie (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-145-9.

⁵⁸ STÖCKELOVÁ, Tereza, Marcela LINKOVÁ a Dagmar LORENZ-MEYER. *Akademické poznávání, vykazování a podnikání*. Vydání první. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009, 158 stran ; 23 cm. ISBN 978-80-7419-003-2.

⁵⁹ TUPÁ, Barbora. *Dámský gambit*. Vyd. 1. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, 2007, 89 s. : portréty ; 20 cm. ISBN 978-80-7330-116-3.

⁶⁰ FASORA, Lukáš a Jiří HANUŠ. *Mýty a tradice středoevropské univerzitní kultury*. Brno: Masarykova univerzita, 2019. ISBN 978-80-210-9117-7.

rozhovorů, hierarchickým strukturám v současných vědeckých institucích nebo postavení žen a životním drahám žen v současné vědě.

Metoda orální historie

Hlavním pramenem pro tuto práci jsou životopisné rozhovory, které jsem vedla s deseti významnými českými vědkyněmi v letech 2018–2022. Další prameny v práci slouží především pro doplnění a ověření tvrzení, která se v rozhovorech objevila.

Důvodem pro volbu volných životopisných rozhovorů je možná existence subjektivních významových struktur⁶¹, vztahujících se k popisovaným událostem, které se mohou vyjevit pouze skrze volné vyprávění, jsou prostřednictvím strukturovaného rozhovoru nedosažitelné⁶² a které doposud chybí v existující literatuře. Narátorky byly požádány o vyprávění svého životního příběhu. V průběhu rozhovoru byly povzbuzovány kladením otázek, které rozvíjely jejich vyprávění. Struktura rozhovoru však vychází z jejich vlastního pojetí osobního životního příběhu. Narátorkám bylo předem známé téma této práce, proto se jejich vyprávování vztahovalo především k jejich životnímu příběhu v rámci vědeckého prostředí. Vyprávění životních příběhů postupovala až na drobné výjimky (návraty k určitým tématům) chronologicky.

Orální historie může být přínosná především v tom, že spíše než informace o událostech, nám přináší informaci o významu událostí.⁶³ Proto i když některé události z historie českého akademického prostředí byly již z faktografického hlediska popsány, pohled významných akterek této společenské oblasti může objasnit jejich dosud nepopsané významy.

Italský historik Alessandro Portelli uvádí, že orální zdroje nám poskytují informace o společenských skupinách s chybějící nebo zkrácenou psanou historií, případně o skupinách, které psanou historií disponují, ale badatel se chce soustředit na témata, která standardní archivní materiály běžně nepokrývají. Tyto zdroje popisují každodenní život a materiální kulturu těchto skupin.⁶⁴ K tématu dějin vědy dnes již existuje celá řada materiálů a existují také sociologické výzkumy analyzující postavení žen v akademickém prostředí z hlediska

⁶¹ Vaněk odkazuje na Gabrielle Rosenthal: *Erlebte und erzählte Lebensgeschichte: Gestalt und Struktur biographischer Selbstbeschreibungen*, Frankfurt am Main, Campus, 1995, s.23

⁶² VANĚK, Miroslav a Pavel MÜCKE. *Třetí strana trojúhelníku*. 3., aktualizované a doplněné vydání. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2022, s. 153. Orální historie a soudobé dějiny. ISBN 978-80-246-5335-8.

⁶³ PORTELLI, Alessandro. *Smrt Luigiho Trastulliho a jiné příběhy*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2020, s. 68. Orální historie a soudobé dějiny. ISBN 978-80-246-4550-6.

⁶⁴ PORTELLI, Alessandro. *Smrt Luigiho Trastulliho a jiné příběhy*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2020, s. 65. Orální historie a soudobé dějiny. ISBN 978-80-246-4550-6.

kvantifikovatelných dat. Existují také soubory rozhovorů, z nichž většina však není hlouběji analyzována. Proto se mi zdála metoda Orální historie, doplněná podrobnou analýzou rozhovorů, vhodnou metodou pro doplnění těch aspektů životních příběhů významných českých vědkyní, které dosavadní publikace zatím uspokojivě nezachytily.

Výběr narátorek

Pro účely této práce jsem oslovila ženy, které zastávaly mezi prvními některé významné akademické funkce. Jsou mezi nimi předsedkyně Akademie věd ČR nebo první rektorka Univerzity Karlovy. Dalším vodítkem byla také cena Milady Paulové⁶⁵. Dvě vědkyně byly do výzkumu zařazeny i z hlediska svého badatelského zájmu o dějiny žen (PhDr. Pavla Horská, CSc.) a dějiny žen ve vědě (doc. RNDr. Soňa Štrbáňová, CSc.). Mezi narátorkami je pět profesorek, dvě docentky a tři ženy s doktorským titulem.

Dva rozhovory byly na základě přání narátorek plně anonymizovány. U dvou rozhovorů byly anonymizovány oblasti týkající se osobního života. Mezi témata, vzhledem ke kterým si ženy přály, aby jejich příběhy byly anonymizovány, patřily detaily z partnerského života, smrt v rodině nebo jiná tragická událost, zážitky spojené se sexuálním obtěžováním, ne-spolupráce s komunistickým režimem, anebo různá drobná „selhání“ v roli dokonalé ženy, například že si akademická babička platí paní na úklid. Jde tedy o témata všeobecně společensky tabuizovaná, se kterými je v rozhovoru nutné zacházet citlivě⁶⁶.

Míra ochoty narátorek sdílet osobní informace souvisí s jejich společenským postavením. Oproti orálně-historickým výzkumům, do kterých jsou zařazeni lidé častěji zastoupených profesí, jsou tyto ženy v mnoha případech stále společensky exponovány. Proto jejich požadavek o ochranu důvěrných informací respektuji a citlivé části rozhovorů a dva z rozhovorů, jejichž protagonistky si to výslovně přály, jsem se z tohoto důvodu rozhodla anonymizovat.

Narátorky představuji z hlediska významných milníků jejich akademické dráhy, z hlediska průběhu rozhovoru (tyto informace mohou být důležité pro interpretaci rozhovoru) a mimo jiné i z hlediska kvantifikovatelných ukazatelů vědecké výkonnosti, které mohou být v mnohém

⁶⁵ Ocenění pro ženy ve vědě udělované Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ve spolupráci s Národním kontaktním centrem Gender a věda za celoživotní přínos vědě. Nese jméno historičky, jež jako první žena získala právo přednášet na české univerzitě (1925). Zdroj: <https://www.msmt.cz/vyzkum-a-vyvoj-2/cena-milady-paulove-2021>

⁶⁶ VANĚK, Miroslav a Pavel MÜCKE. *Třetí strana trojúhelníku*. 3., aktualizované a doplněné vydání. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2022, s. 170. Orální historie a soudobé dějiny. ISBN 978-80-246-5335-8.

zavádějící a nelze je mezioborově porovnávat, byť dokreslují obrázek o mezinárodním významu těchto vědkyň. Údaje pochází z počátku roku 2023.

Rozhovor 1: PhDr. Pavla Horská, CSc. (*1927-2021)

Představitelka české historické demografie, zakladatelka a dlouholetá editorka sborníku *Historická demografie* a spoluzakladatelka Komise pro historickou a sociální demografii.⁶⁷

Věnovala se dějinám průmyslových závodů, dějinám česko-francouzských vztahů v 19. století, dějinám českého feminismu či – se studiem historických populací souvisejícím – dějinám rodiny a dějinám urbanizace.⁶⁸ Vystudovala historii a francouzštinu na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, studium dokončila v roce 1951. Rok pracovala jako vedoucí knihovny historického semináře na FF UK, dalších 30 let působila jako vědecká pracovnice Historického ústavu Československé akademie věd. Po roce 1990 spolupracovala se Sociologickým ústavem ČSAV. Absolvovala několik stipendijních a přednáškových pobytů ve Francii.⁶⁹

Rozhovor proběhl v jejím pražském bytě dne 16. 5. 2018. V době rozhovoru bylo Pavle Horské 91 let a nezastávala už žádnou akademickou funkci. Od syna si k němu nechala nalít malou skleničku whisky. Rozhovor oplýval ironickým humorem a místy byl velmi otevřený. Způsob vyprávění byl nepochybně ovlivněn zdravotním a psychickým stavem historičky a některé jeho pasáže jsem se rozhodla z etických důvodů vynechat, i když s brutální upřímností popisovaly soukromé záležitosti ze života Pavly Horské.

Počet publikací ve Web of Science: 16

Počet citací ve Web of Science: 7

Počet citovaných článků: 2⁷⁰

H-index: 2⁷¹

⁶⁷ FIALOVÁ, Ludmila. K životnímu jubileu PhDr. Pavly Horské, CSc. *Historická demografie*. 2002, **26**(191). ISSN 0323-0937.

⁶⁸ MARKÉTA, Pražáková Seligová. Rozhovor s Pavlou Horskou. *Demografie*. Praha: Český statistický úřad, 2017, **59**(1), 65-67. ISSN 0011-8265.

⁶⁹ Pavla Horská. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001 [cit. 2023-03-01]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Pavla_Horsk%C3%A1

⁷⁰ Citované články jsou HORSKÁ, Pavla. Historical Models of the Central European Family: Czech and Slovak Examples. *Journal of Family History* [online]. 1994, 19(2), 99-106 [cit. 2023-03-08]. ISSN 0363-1990. Dostupné z: doi:10.1177/036319909401900207

HORSKÁ, Pavla a J. PEŠKOVÁ. A DEBATE BETWEEN A PHILOSOPHER AND A HISTORIAN ON THE WOMENS QUESTION IN BOHEMIA. *Filosofický časopis* [online]. 1992, 40(5), 757-768 [cit. 2023-03-08]. ISSN 0015-1831. Dostupné z: doi:10.1177/036319909401900207

⁷¹ *Web of Science* [online]. Clarivate, 2023 [cit. 2023-03-08]. Dostupné z: <https://www.webofscience.com/>,

Rozhovor 2: prof. RNDr. Helena Illnerová, DrSc. (*1937)

Fyzioložka a biochemička, historicky první předsedkyně Akademie věd České republiky a v letech 2008–2010 předsedkyně Učené společnosti České republiky. Proslavila se světově unikátním objevem závislosti funkce biologických hodin v mozku savců na délce dne během ročních období.⁷² V roce 1966 v ČSAV obhájila kandidátskou práci v oblasti biologie a v roce 1967 na Univerzitě Karlově získala titul doktorky přírodních věd. V roce 1990 pak v ČSAV obhájila titul doktorky věd v oblasti živočišné fyziologie. V roce 1996 se habilitovala na Přírodovědecké fakultě UK v oboru živočišná fyziologie a v roce 2005 byla jmenována profesorkou pro tento obor.⁷³

Rozhovor byl nahrán v oddělené zasedací místnosti v budově Akademie věd na Národní třídě v Praze. Helena Illnerová na rozhovor přijela na kole, které si v pozlacené budově za souhlasu vrátného zamkla k zábradlí. V jejím věku⁷⁴ je to samozřejmě úctyhodný sportovní výkon a jako bývalé předsedkyni této instituce se jí personál, když kolo do budovy přivedla, uctivě poklonil. Přemýšlela jsem nad tím, že kdyby něco takového udělal ”obyčejný“ student, nejspíš by se se zlou potázal.

Počet publikací ve Web of Science: 110

Počet citací ve Web of Science: 4 165

Počet publikací citujících autorku: 2 623

H-index: 37⁷⁵

Rozhovor 3: doc. RNDr. Soňa Štrbáňová, CSc. (*1936)

Absolventka Matematicko-fyzikální fakulty UK, obor biochemie. V roce 1994 se habilitovala pro filozofii a dějiny vědy. Zabývá se dějinami chemie a biochemie.⁷⁶ Osobně se věnovala také tématu žen ve vědě. V roce 1959 promovala v oboru chemie, specializace biochemie na Matematicko-fyzikální fakultě UK. Titul doktorky přírodních věd získala v roce 1963. V letech 1959-1960 pracovala jako technická pracovnice ve Fyziologickém ústavu ČSAV.

⁷² Prof. RNDr. Helena Illnerová, DrSc. In: *FYZIOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR* [online]. Praha: FYZIOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR, 2023 [cit. 2023-02-28]. Dostupné z: <https://www.fgu.cas.cz/articles/465-prof-helena-illnerova>

⁷³ Životopis Prof. RNDr. Heleny Illnerové, DrSc. In: *UK Forum: Magazín Univerzity Karlovy* [online]. [cit. 2023-03-01]. Dostupné z: <https://www.ukforum.cz › images › clanky>

⁷⁴ V době natáčení rozhovoru jí bylo 85 let.

⁷⁵ *Web of Science* [online]. Clarivate, 2023 [cit. 2023-03-08]. Dostupné z: <https://www.webofscience.com/>

⁷⁶ Doc. RNDr. Soňa Štrbáňová, CSc. In: *Vesmír: věda, příroda, člověk, společnost – časopis s tradicí od roku 1871* [online]. Praha: VESMÍR, spol. s r. o., 2023 [cit. 2023-02-28]. Dostupné z: <https://vesmir.cz/cz/onas/autori/s/strbanova-sona.html>

V letech 1964-1965 absolvovala postdoktorskou stáž na Harvard Medical School, Boston, Mass. V roce 1968 absolvovala tříměsíční stipendijní pobyt financovaný European Molecular Biology Organisation Sussex University ve Velké Británii. Do roku 1975 působila v oboru mikrobiologie. Od roku 1975 se začala věnovat dějinám vědy jako vědecká pracovníce v Ústavu československých a světových dějin ČSAV. V roce 1994 se habilitovala na Přírodovědecké fakultě UK, Praha v oboru docentka pro obor filozofie přírodních věd.⁷⁷

Rozhovor byl nahrán v jejím pražském bytě dne 18. 2. 2020. Soňa Štrbáňová byla stále publikačně činná a chystala se po skončení rozhovoru pro výtisk své nové knihy. Ukazovala mi prasklinu ve zdi domu, způsobenou údajně příliš těžkou knihovnou.

Počet publikací ve Web of Science: 8

Počet citací ve Web of Science: 5

Počet publikací citujících autorku: 5

H-index: 1⁷⁸

Rozhovor 4: doc. RNDr. Jana Toušková, CSc.

Vědkyně zaměřená na fyziku polovodičů, polymerní materiály, tenké vrstvy, transport náboje v anorganických a organických materiálech, povrchový fotovoltaický jev v polymerech, přeměnu sluneční energie v elektrickou a fotovoltaické články. V roce 1963 promovala na Matematicko-fyzikální fakultě Univerzity Karlovy. Titul CSc. získala v roce 1974. Docenturu v roce 1991. Absolvovala zahraniční stáže v letech 1972 (Universita Vilnius, Litva), 1975 (British Universities, Southampton, St.Andrews, Manchester, Anglie) a 1988 (Centre National de la Recherche Scienifique (CNRS) Paříž, Francie).⁷⁹

V rozhovoru jsou anonymizovány osobní a rodinné údaje.

Rozhovor proběhl dne 16. 1. 2020 v kanceláři Jany Touškové v budově Matematicko-fyzikální fakulty, kterou sdílí se svým manželem a vědeckým spolupracovníkem.

Počet publikací ve Web of Science: 46

Počet citací ve Web of Science: 457

Počet publikací citujících autorku: 376

H-index: 12⁸⁰

⁷⁷ Doc. RNDr. Soňa Štrbáňová, CSc. In: *Forum 50%* [online]. FÓRUM 50 %, o.p.s. [cit. 2023-03-01]. Dostupné z: <https://padesatprocent.cz/cz/nase-aktivity/databaze-expertek/doc-rndr-sona-strbanova-csc>

⁷⁸ *Web of Science* [online]. Clarivate, 2023 [cit. 2023-03-08]. Dostupné z: <https://www.webofscience.com/>

⁷⁹ Doc. RNDr. Jana Toušková, CSc. In: *Katedra makromolekulární fyziky: Matematicko-fyzikální fakulta Univerzita Karlova* [online]. Praha: Katedra makromolekulární fyziky, 2022 [cit. 2023-02-28]. Dostupné z: <https://www.mff.cuni.cz/cs/kmf/lide/lide/doc-rndr-jana-touskova-csc>

⁸⁰ *Web of Science* [online]. Clarivate, 2023 [cit. 2023-03-08]. Dostupné z: <https://www.webofscience.com/>

Rozhovor 5: Plně anonymizován (*1945)

Vědkyně promovaná v roce 1968. Profesorka, která zastávala vysoké funkce na dvou českých univerzitách.

H-index: 23

Rozhovor 6: Plně anonymizován (*1948)

Vědkyně promovaná v roce 1972. Dle vlastní interpretace z politických důvodů ve vědě nemohla působit. Do výzkumu se vrátila po roce 1989.

H-index: 20

Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc. (*1947)

Vědkyně zaměřená na oblast jaderné fyziky. Oblastí jejího výzkumu je přímá tvorba párů elektrony a pozitrony.⁸¹ Promovala v roce 1970 na Matematicko-fyzikální fakultě Univerzity Karlovy. Realizovala výzkum ve Spojeném ústavu jaderných výzkumů v ruské Dubně a podílela se na výstavbě experimentálního zařízení H1 budovaného na urychlovači elektronů a protonů HERA v Hamburku. Působila v řadě odborných a vědeckých organizací. Devět let byla předsedkyní České fyzikální společnosti, od roku 2010 byla členkou hodnotícího panelu ERC PE2 – Fundamental Constituents of Matter. Zastávala funkci předsedkyně Grantové agentury ČR. Za badatelskou činnost obdržela v roce 2015 Cenu Milady Paulové.⁸²

Rozhovor byl nahrán v době předsednictví Grantové agentury ČR v kanceláři Alice Valkárové v budově této instituce.

Počet publikací ve Web of Science: 259

Počet citací ve Web of Science: 13 561

Počet publikací citujících autorku: 6 068

H-index: 61

⁸¹ Alice Valkárová. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001 [cit. 2023-03-01]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Alice_Valk%C3%A1rov%C3%A1

⁸² Dr. Alice Valkárová členkou Vědecké rady ERC. In: *Matematicko-fyzikální fakulta Univerzity Karlovy* [online]. Praha: Matematicko-fyzikální fakulta Univerzity Karlovy, 2020 [cit. 2023-03-01]. Dostupné z: <https://www.mff.cuni.cz/cs/verejnost/aktuality/dr-alice-valkaro-va-clenkou-vedecke-rady-erc>

Rozhovor 8: prof. RNDr. Eva Zažímalová (*1955)

Česká biochemička, od března 2017 předsedkyně Akademie věd ČR. Vystudovala biochemii na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze, promovala v roce 1979. Vědeckou hodnost CSc. získala v oboru biologie (fyziologie rostlin) na Ústavu experimentální botaniky ČSAV. Od roku 1983 pracuje jako vědecká pracovnice v Ústavu experimentální botaniky AV ČR (dříve ČSAV, nyní Akademie věd České republiky, dále AV ČR). Na Univerzitě Karlově se v roce 2004 habilitovala v oboru Anatomie a fyziologie rostlin a v roce 2013 byla jmenována profesorkou anatomie a fyziologie rostlin.⁸³ Od března 2017 je předsedkyní Akademie věd ČR.⁸⁴

Rozhovor byl nahrán v době předsednictví Akademie věd ČR v budově této instituce v kanceláři Evy Zažímalové.

Počet publikací ve Web of Science: 68

Počet citací ve Web of Science: 6 654

Počet publikací citujících autorku: 4 222

H-index: 35

Rozhovor 9: prof. RNDr. Jana Šafránková, DrSc. (*1947)

Vědkyně zaměřená na téma slunečního větru a jeho interakcemi s magnetosférou Země⁸⁵, kosmického plazmatu, fyziky magnetosféry nebo laboratorní simulace nabíjení prachových zrn. Promovala na Matematicko-fyzikální fakultě Univerzity Karlovy v roce 1972. Titul kandidáta věd získala v roce 1982 a titul DrSc. (1996) na Univerzitě Karlově v Praze. Od roku 1971 zastávala různé pozice na Matematicko-fyzikální fakultě Univerzity Karlovy.

V současné době je, mimo jiné, vedoucí Katedry fyziky povrchů a plazmatu.⁸⁶

Počet publikací ve Web of Science: 319

Počet citací ve Web of Science: 4 005

Počet publikací citujících autorku: 1 785

H-index: 34

⁸³ Prof. RNDr. Eva Zažímalová, CSc. In: *Přírodovědecká fakulta Univerzita Karlova* [online]. Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzita Karlova, 2023 [cit. 2023-03-01]. Dostupné z:

https://www.natur.cuni.cz/biologie/biologie-rostlin/seminare-1/materialy_2016-2017/zazimalova-cv.pdf

⁸⁴ Předsedkyně AV ČR. In: *Akademie věd ČR* [online]. Akademie věd ČR, 2023 [cit. 2023-03-08]. Dostupné z: <https://www.avcr.cz/cs/o-nas/struktura/predsedyne-av-cr/index.html>

⁸⁵ Rozhovor s prof. Janou Šafránkovou. In: *NKC - Gender a vědy* [online]. Sociologický ústav Akademie věd ČR [cit. 2023-03-08]. Dostupné z: <https://genderaveda.cz/rozhovory/rozhovor-s-prof-janou-safrankovou/>

⁸⁶ Skupina kosmické fyziky: Seznam členů. In: *Matfyz* [online]. [cit. 2023-03-08]. Dostupné z: <https://physics.mff.cuni.cz/kfpp/kosmos/index.php?ksa=2&kdo=12>

Rozhovor 10: prof. MUDr. Milena Králíčková, Ph.D. (*1972)

Historicky první žena v roli rektorky Univerzity Karlovy. Titul MuDr. získala v roce 1996 na Lékařské fakultě Univerzity Karlovy v Plzni. Titul PhD v roce 2000 tamtéž. Od roku 1996 pracovala v Ústavu histologie a embryologie LF UK v Plzni a od 1. 1. 2011 byla jeho vedoucí. Od roku 1996 také pracovala na Gynekologicko-porodnické klinice LF UK a FN. V roce 2008 se habilitovala v oboru anatomie, histologie a embryologie na LF v Plzni Univerzity Karlovy. Její práce habilitační práce byla zaměřena na studium embryo-endometriální komunikace v průběhu implantace embrya: leukemický inhibiční faktor (LIF) a gonadotropinreleasing hormon (GnRH) jako regulační faktory periimplantačních dějů.

V roce 2016 byla jmenována profesorkou v oboru anatomie, histologie a embryologie na Univerzitě Karlově.

Rozhovor byl nahrán v době výkonu funkce rektorky v rektorské kanceláři Univerzity Karlovy.

Počet publikací ve Web of Science: 69

Počet citací ve Web of Science: 1 561

Počet publikací citujících autorku: 1 293

H-index: 22

Analýza rozhovorů

Obsahová analýza rozhovorů byla zpracována v programu Atlas.ti. Vývoj programu byl zahájen na akademické půdě v rámci výzkumného projektu s názvem ATLAS v 90. letech na Technické univerzitě v Berlíně. Struktura programu vychází ze Zakotvené teorie, popsané sociology Anselmem Straussem a Barney Glaserem v 70. letech. Jejím základním principem je teoretická interpretace množství sesbíraných dat tak, aby tato interpretace stále zůstala zakotvena v empirické realitě.⁸⁷

Pracovala jsem jak se zvukovými nahrávkami, tak i s přepisy rozhovorů. Program Atlas TI umožňuje kódování částí textu, ale i zvukových nebo video nahrávek a dále zprostředkovává analytické nástroje, které mohou pomoci zachytit další souvislosti. Mezi ně patří například barevné znázornění hodnoty hustoty (density) výskytu určitého tématu (kódů označujících

⁸⁷ STRAUSS, Anselm. *Základy kvalitativního výzkumu*. 1.vyd. Boskovice: Albert, 1999, s. 3, 196 s. ISBN 80-858-3460-X.

téma) nebo možnost prohlédnout si, která témata se v používaných pramenech objevují velmi často společně.

Během prvotní fáze otevřeného kódování rozhovorů pro svou disertační práci jsem označila v nahraných rozhovorech téměř 400 více či méně zakotvených témat, která se vztahovala k historickým a politickým událostem, významným milníkům v akademické kariéře, životních milníkům v rodinném a osobním životě, vztahům k dalším lidem, emocím nebo perspektivě pohledu narátorky na její vlastní příběh. Nástroje pro vizualizaci dat umožňují efektivní organizaci takového velkého množství dat a vytvoření myšlenkové mapy nebo jinak řečeno paradigmatického modelu celé zkoumané oblasti, jehož struktura může být vodítkem pro logicky plynoucí strukturování textu. Detailní popis možností využití nástroje Atlas Ti pro orální historii jsem publikovala v časopise *Lidé města*.⁸⁸

V některých kapitolách, které takto vznikly, považuji za vhodnou doplňující interpretaci. V části z nich mi však jde o prosté dokumentaci atmosféry vědeckého prostředí očima narátorek.

Interpretační specifika

Hlavními zdroji práce jsou životopisné rozhovory s vědkyněmi samotnými nahrané v letech 2018–2022. Popisují životní příběhy z pohledu samotných aktérek, tedy jejich vlastní interpretaci vlastního životního příběhu. Mnohé informace v nich obsažené, zvláště vztahující se k jejich soukromému životu, nelze dokonale ověřit. Řada interpretací životních událostí, které se nějakým způsobem točí kolem faktograficky ukotvitelné události, se vyvíjely v průběhu času a v souvislosti s politickým vývojem, s vývojem v osobních životech vědkyní, s rozhovory a médii, se kterými se vědkyně setkaly, a nekonečným množstvím dalších faktorů. Je zajisté nutné vzít v potaz, že rozhovory byly nahrány v letech 2018–2022 a reflektují prožitky a události zpětně. Pohled na ně je ovlivněný pozdějším vývojem politických událostí.

Všechny ženy, které mi svěřily své příběhy, fakticky prožily celou éru socialistického režimu, narodily se totiž v rozmezí let 1927–1948, s výjimkou Mileny Králíčkové, která byla do výzkumu zařazena jakožto historicky první rektorka Univerzity Karlovy a je narozena zhruba o dvacet let později než většina ostatních protagonistek⁸⁹. I když si tak některé nemohly

⁸⁸ ŘÍMANOVÁ, Jana. Analýza kvalitativních dat v orální historii s využitím software Atlas.ti. *Lidé města: Urban People* [online]. Praha, 2020, **22**(3), 397–413 [cit. 2022-10-16]. ISSN 1212-8112. Dostupné z: <https://lidemesta.cuni.cz/LM-1168-version1-rimanova.pdf>

⁸⁹ Milena Králíčková se narodila 4. února 1972. Zdroj: https://cuni.cz/UK-11109-version1-cv_milena_kralickova.pdf

komunistický převrat detailně pamatovat, v paměti jejich rodičů byl velice čerstvý. Jejich způsob vzpomínání na dobu před rokem 1989 do jisté míry replikuje narativ všeobecně přijímaný v českém intelektuálním prostředí. V tuto chvíli již nejde o jednostrannou kritiku minulého režimu a přesvědčení, že před rokem 1989 bylo „všechno špatně“. Narátorky v některých částech rozhovoru reflektují, jak svůj jednostranně kritický pohled na socialistický režim později přehodnotily, například v kontextu dostupnosti školek a jeslí pro děti a možnosti se rychle vrátit k vědecké práci. Přehodnocení dřívějších přesvědčení se v rozhovorech objevilo nejčastěji ve spojitosti s diskuzemi se zahraničními kolegyněmi ze západních zemí.

Neméně důležitým interpretačním faktorem je, že se jedná o paměť elit⁹⁰, ve smyslu privilegovaných společenských vrstev. Především o dějiny lidí, kterým rok 1989 vesměs přinesl šanci na společenský vzestup. Jejich pohled na politický vývoj po roce 1989 vychází ze situace, kdy politické změny znamenaly v jejich profesní kariéře nebývalé rozšíření možností. Tato příležitost byla navíc načasována tak, že děti těchto vědkyní, pokud nějaké měly, pomalu opouštěly rodinné hnízdo a tyto ženy získaly znovu více prostoru pro vlastní seberealizaci.

S tím souvisí i další specifikum rozhovorů s elitními vědkyněmi. Většina z nich již během svého života poskytla větší či menší množství rozhovorů do médií. Narátorky, se kterými jsem hovořila, poskytly v minulosti rozhovory dvěma významným institucím, zabývajícím se sběrem životopisných nebo hloubkových rozhovorů. Je jimi Národní kontaktní centrum Gender a věda a projekt Paměť národa.

Pro každou z institucí je typická akcentace jiného aspektu životních příběhů. Pro Paměť národa je to apel na morálku, akcentace hrdinství a liberálně pravicový pohled na české dějiny. Rozhovory Národního kontaktního centra Gender a věda velmi pravděpodobně jako první v české prostředí otevřely otázku diskriminace nebo sexuálního obtěžování ve vědeckém prostředí (v kontextu žijících narátorek, diskriminaci žen ve školství a vzdělávání u předchozích generací se různé práce samozřejmě věnují). To se projevilo ve větší ochotě žen, které byly v minulosti tázány v publikacích NKC Gender a věda, o těchto tématech hovořit.

Pokud tyto ženy ucítily, že je někdo otevřený naslouchat takovému pojetí jejich příběhu a že je tato interpretace dokonce vítaná, mohlo to poměrně významně ovlivnit pojetí jejich osobního

⁹⁰ Maurice Halbwachs hovoří o tom, že paměť je vázána na sociální skupiny, které se mohou různě překrývat a prolínat. Všechny úspěšné vědkyně zařazené do výzkumu jsou v jistém smyslu součástí české intelektuální elity a jejich zpětné hodnocení událostí je nutně ovlivněné soudobým pohledem, rozšířeným v této společenské vrstvě. Novější autoři a autorky, např. Alison Landsberg nebo Marianne Hirsch hovoří o propojení paměti a médií. Dostupnost digitálních médií do jisté míry stírá geografickou vzdálenost mezi jednotlivými protagonistkami výzkumu a vede ke sdílení mediálně zprostředkovaných zážitků a hegemonních narativů týkajících se popisovaných událostí.

příběhu. Pravděpodobně si tyto své zkušenosti již v minulosti zformulovaly do slov, bylo pro ně přirozenější o nich hovořit a tyto zkušenosti se v rozhovoru objevily.

V neposlední řadě měla vliv na průběh rozhovoru aktuální akademická funkce, kterou narátorka v době natáčení rozhovoru zastávala. V případě Mileny Králíčkové to byl úřad rektorky univerzity Karlovy, v případě Evy Zažimalové předsednictví Akademii věd ČR, v případě Alice Valkárové předsednictví Grantové agentury ČR. Sociolog Erving Goffman⁹¹ v legendární knize *Všichni hrajeme divadlo* popisuje: „Tradice dané role někdy jednotlivce přivede k tomu, že bude působit, jako by svůj výstup dobře nastudoval, a přitom nemusí být ani vědomě, ani bezděčně disponován takový dojem vytvářet.“⁹² Společenský význam rolí a odpovědnost k rolím, které tyto významné vědkyně zastávají by jen stěží umožnily těmto ženám o vědě mluvit například zklamaně, jako o slepé uličce lidstva nebo jakkoli zásadně hanit některé její dosud aktivní představitele. Svou roli hrála i anonymita nebo naopak přiznání identity v rozhovoru. Rozhovory, které byly anonymizovány, byly otevřenější z hlediska kritiky akademického prostředí a v některých případech i ve sdílení informací osobnějšího rázu.⁹³

Nezanedbatelný vliv na rozhovor má i vztah tazatele a narátora⁹⁴, v tomto případě tazatelky a narátorek. Podařilo se mi obdržet souhlas téměř všech vybraných vědkyní, které jsem se rozhodla oslovit. Nabízelo by se, že pokud rozhovor vedou dvě ženy, určitá míra sdílené zkušenosti může vést k větší otevřenosti rozhovoru, případně akcentaci témat spojených se ženskou zkušeností. Velkou roli v otevřenosti rozhovoru však hrála také míra osobní sympatie a existence sdílených témat (například shoda na oblíbených knihách nebo způsobech trávení volného času). Rozdíl byl také ve způsobu, jakým se ke mně, jako tazatelce, vědkyně vztahovaly z hlediska společenské hierarchie: přístup některých z nich byl spíše mentorský, v některých případech partnerský. To souvisí mimo jiné nejen s hierarchickou perspektivou, ale také s věkovým rozdílem mezi mnou a narátorkami.

Se společenskou rolí a zároveň vztahem mezi tazatelkou a narátorkami souvisí i další interpretační téma. Erving Goffman hovoří o tom, že „zkoumáme-li skupinu či třídu, zjistíme, že její členové vkládají svou osobnost přednostně do některých úloh a na ostatní kladou podstatně menší důraz. Proto například intelektuál nijak netouží okázale vystupovat na ulici, v obchodě nebo doma, ale ve společnosti, kde uplatní své prokazatelné profesní schopnosti, si

⁹¹ (1922 – 1982) Představitel tzv. Chicagské školy a mikrosociologie, který do společenskovedního výzkumu vnesl dramaturgickou perspektivu.

⁹² GOFFMAN, Erving. *Všichni hrajeme divadlo*. Praha: Portál, 2018, s. 18. ISBN 978-80-262-1342-0.

⁹³ Z oblasti rodinného a partnerského života.

⁹⁴ VANĚK, Miroslav a Pavel MÜCKE. *Třetí strana trojúhelníku*. 3., aktualizované a doplněné vydání. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2022, s. 167. Orální historie a soudobé dějiny. ISBN 978-80-246-5335-8.

dá velmi záležet na to, aby je předvedl působivě.“⁹⁵ Příklad, který Goffman uvádí, můžeme považovat za diskutabilní. Do jaké míry však narátorky během rozhovoru uvažovaly o svém budoucím publiku? Do jaké míry počítaly s tím, že hovoří „k široké veřejnosti“ a do jaké míry vnímaly jako určující, že hovoří soukromě k jedné studentce doktorandského studia? Na tuto otázku by bylo nutné odpovědět pro každý rozhovor zvlášť a odpověď závisí také na možné anonymizaci rozhovoru. Vědkyně, které jsou v soupisu uvedeny pod svou občanskou identitou, se rozhodly hovořit pod svou „veřejnou vědeckou identitou“⁹⁶. Kolektiv autorů z Institutu Maxe Plancka v Berlíně popsal koncept „scientific persona“, který pracuje s latinským pojmem persona, ve významu „maska“, tak jak ho popsal francouzský sociolog a antropolog Marcel Mauss v roce 1938. V jeho pojetí tato maska neslouží k zakrytí "skutečné" já účinkujícího, nýbrž zvýrazňovala určité rysy osoby, související s její kulturně definovanou rolí.⁹⁷

Historie z pohledu žen

V roce 2000 vydal evoluční psycholog Geoffrey Miller knihu *Psychologie páření: Jak sexuální výběr formoval evoluci lidské povahy*. Navazuje v ní na tradici darwinistických výzkumů, které dochází k závěrům, že muži se museli v průběhu evoluce více snažit, aby zaujali samičku a proto „píší více knih, mají více přednášek, po přednáškách se více ptají a v pohlavně smíšených diskuzích mají převahu.“ Podle některých vědců excelují v těchto oblastech prostě proto, že se díky náročnějším výzvám při shánění partnerky „lépe vyvinuli.“⁹⁸

Millerovy výzkumy navazují na experiment Anguse Johna Batemana, provedený v roce 1948 na octomilkách. Experiment zpopularizoval v 70. letech Robert Trivers. V té době se známá představa o pasivních samičkách čekajících na vhodného partnera a samcích, kteří jsou ze své podstaty promiskuitní, dostal i do populárních médií, včetně časopisu Playboy.

Úspěšné vědkyně by byly podle tohoto přístupu biologickou anomálií.

Překvapivé je, kolik vědců v na první pohled exaktních oborech dosud věnuje své celoživotní bádání výzkumům s nevyčtenou motivací: dokázat, které pohlaví je „lepší“. Pozornost médií

⁹⁵ GOFFMAN, Erving. *Všichni hraje divadlo*. Praha: Portál, 2018, s. 47. ISBN 978-80-262-1342-0.

⁹⁶ Srovnání s konceptem „Scientific persona“ popsaným týmem autorů z Institut Maxe Plancka v Berlíně: NISKANEN, Kirsti, Mineke BOSCH a Kaat WILS. SCIENTIFIC PERSONAS IN THEORY AND PRACTICE – WAYS OF CREATING SCIENTIFIC, SCHOLARLY, AND ARTISTIC IDENTITIES. *Persona Studies*. 2018, 4(1). ISSN 2205-5258.

⁹⁷ MAUSS, Marcel. Une catégorie de l'esprit humain: La notion de personne. Celle de 'moi'. Un plan de travail. *Journal of the Royal Anthropological Institute CH*. 1938, , 236-281.

⁹⁸ SAINI, Angela. *Od přírody podřadné*. Praha: Academia, 2018. Společnost (Academia). ISBN 978-80-200-2902-7.

obvykle vzbudí některý z výzkumů, jehož závěry lze snadno přetavit do přitažlivých titulků bulvárních médií.

Smysluplnou diskuzi ztěžuje i situace, kdy vědci čelí tlaku na publikování a časopisy dávají přednost závěrům, které se zdají statisticky významné. Pokud článek nenabízí žádné převratné informace, má mnohem menší šanci vzbudit zájem časopisů, a tak jsou publikovány výsledky, které jsou přehnané, a které nelze odvodit z primárního výzkumu.⁹⁹ Výzkumy chování octomilek nebo holubů jsou zobecňovány na úroveň chování lidského druhu, obvykle zvláště v případech, kdy závěry podporují tradiční stereotypy.

Etoložky a bioložky pro změnu vidí naději pro feministické hnutí v pozorování druhů primátů, u kterých mají samice dominantní postavení. Samice těchto druhů mezi sebou udržují přátelství a spojenectví. Naopak u druhů, kde samice nejvíce trpí surovým chováním, je typická jejich osamělost.¹⁰⁰

Na druhé straně probíhá teoretický výzkum v oblasti genderových teorií, často v souvislosti s teorií moci, který je zcela odtržený od biologické reality.

V roce 1999 napsala Pavla Horská, že zabývat se ženskou otázkou je v současném dějepisectví módou. Zatím se však nestala tématem hodným “velkých dějin”. Podle Horské se ženskými dějinami zabývají převážně ženy samy a „jen s obtížemi, byť pilně, zvládají procházet hory pamětí, korespondencí a ženských časopisů“. Na příběhu těžkého osudu své prababičky Marie, která se starala o šest dětí jako sama vdova, tvrdí, že měla těžko čas se starat o něco takového, jako byla její ženská existence. Podle Horské to neměla zapotřebí, protože muži z její rodiny se o ni postarali. Na venkově na ženskou otázku nebyl prostor, protože selka s dobrým věnem byla v postavení poměrně mocném, takže na svém stavu nic měnit nechtěla, a chudá děvečka byla závislá na manželovi nebo otci, a tak nic měnit nemohla. Chyběla taky otázka kvalifikace ženy pro povolání, protože vše potřebné se učily od matek.¹⁰¹

Když jsem se Pavly Horské osobně ptala, proč se ona sama začala historii ženské emancipace věnovat, pravila: „Stalo se z toho velký téma. No a potom se objevila Šiklová... A stále mě přesvědčovala, abych jezdila někam na Moravu přednášet o ženách. Jak na to přišla, že zrovna já mám přednášet o ženách? No, protože my jsme se znaly, to bylo pár lidí, kteří to dělali. Pár ženskejch. I mužský nějaký to dělali, ale to nestálo za moc (smích). A právě ta paní Šiklová mi

⁹⁹ SAINI, Angela. *Od přírody podřadné*. Praha: Academia, 2018. Společnost (Academia). ISBN 978-80-200-2902-7.

¹⁰⁰ SAINI, Angela. *Od přírody podřadné*. Praha: Academia, 2018. Společnost (Academia). ISBN 978-80-200-2902-7.

¹⁰¹ HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999. Knižnice Dějin a současnosti. ISBN 80-710-6380-0.

nabízela za přednášku 100 marek, což bylo tehdy dost peněz, a abych se odebrala do Olomouce a tam na nějakým Antropo... chtěli přednášku o ženách. No tak jsem se tam odebrala, oni mi dali 100 marek, já jsem přijela večer domů. Ne že bych na tom chtěla vydělávat. Kvůli tomu jsem to nedělala, ale mělo to určitým způsobem na to vliv,“ překvapila mne svou pragmatickou odpovědí.

Věnovala se v té době demografickým dějinám, což bylo k tématu genderových rolí relativně blízko. Téma, podle svého vyprávění, zdědila prakticky náhodou, po zesnulé kolegyni Libuši Kárníkové. Rozbila tím mou původní hypotézu o nutnosti vnitřního puzení k hledání odpovědí, které je jediným důvodem k výběru výzkumného tématu.

Horská také napsala předmluvu k českému vydání knihy francouzské feministky, socioložky a historičky Elisabeth Badinterové O mužské identitě. V předmluvě, která vyšla v prvním českém vydání knihy v roce 2005, konstatuje: „cesta k mužství je - oproti tomu, co jsme si dlouho mysleli“ delší a obtížnější než cesta ženská. Donedávna byla prý tajuplnou částí lidstva žena a “nikoho nenapadlo zamýšlet se nad mužem”. Zdálo se, že mužství přichází samo od sebe. Tyto tisícileté samozřejmosti vzaly v posledních třech desetiletích za své (dostáváme se do šedesátých let, kdy většina mých vypravěček dosáhla vysokoškolského vzdělání a staly se dospělými ženami. Přítomnost žen na univerzitách byla už samozřejmostí). Ženy začaly hledat novou definici sebe sama a donutily muže dělat to samé.“¹⁰²

Badinterová tvrdí, že maskulinita a feminita jsou relační konstrukce, nelze je vymezit bez odkazování jednoho k druhému. Dojde-li k proměně jednoho, druhé se destabilizuje.¹⁰³

Knihy byla uvedena jako “bestseller pařížského knižního podzimu roku 1992”. Myšlenkou, od které se odvíjí její teorie, je genetický objev z 90. let 20. století, podle kterého dává jeden z genů přítomných v chromozomu Y pokyn pro vznik mužských pohlavních orgánů asi v osmém týdnu po oplodnění. V podání Badinterové tedy “muž vzniká v boji o svou existenci”.

Když jsem se Pavly Horské ptala, proč si myslí, že Badinterovou zajímala mužská identita, odpověděla „Poněvadž to dneska zajímá kdejakou babu na západě. Jinak jsou lidi rozumnější.“

V roce 2008 publikovala Denisa Nečasová v časopise Dějiny teorie kritika článek nazvaný „Dějiny žen či gender history? Možnosti, limity, východiska“¹⁰⁴. Shrnula v něm dosavadní vývoj na poli bádání v oblasti ženské historie. Uvádí, že na rozdíl od světa, kde „ženy vstoupily

¹⁰² BADINTER, Élisabeth. XY. Praha: Paseka, 2005. Souvislosti (Paseka). ISBN 80-718-5727-0.

¹⁰³ BADINTER, Élisabeth. XY. Praha: Paseka, 2005. Souvislosti (Paseka). ISBN 80-718-5727-0.

¹⁰⁴ NEČASOVÁ, Denisa. Dějiny žen či gender history? Možnosti, limity, východiska. *Dějiny - teorie - kritika*. Praha: Masarykův ústav - Archiv Akademie věd ČR, 2008, 5(1), 81-102.

do dějin“ už zhruba v 70. letech 20. století, u nás tomu bylo s určitým zpožděním, a to spíše v 90. letech, tedy v době, když Pavla Horská napsala „Prababičky feministky“ a vyšel první překlad Badinterové.

Nečasová ve svém článku hovoří o tom, že je zapotřebí rozlišovat mezi „dějinami žen“ a konceptem „gender history“. Dějiny žen pojmenované jako „Women’s history“ se v anglofonním prostředí etablovaly v 70. letech v souvislosti s rozvojem druhé vlny¹⁰⁵ feminismu, která zasáhla i akademickou sféru. Jejich nástup souvisel i s odklonem od velkých vysvětlujících dějepisných teorií. A přišly na scénu spolu s dalšími přístupy, které se odkláněly od velkých narativů jako byly dějiny mentalit, dějiny každodennosti nebo sociální dějiny. Nečasová zde odkazuje na dnes již klasické dílo George G. Iggerse *Dějepisectví ve 20. století*. Od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě. „Přehlížení žen historiky bylo přímou součástí jejich představ o tom, co je v historii důležité. Jejich kategorie a periodizace byly maskulinní již ze samotné definice,“ cituje text *The Problem of Women’s History* autorek Ann D. Gordon, Mari Jo Buhle, Nancy S. Dye.

Nově vznikající „historie žen“ však nebyly o nic více objektivní než předchozí generace historických prací, které stavěly do centra všeho pouze muže. Na příběh žen nahlížely prismatickým útlaku a porobením, podobně jako se tomu dělo při studiu židovské historie ve 20. století, byť tento pohled se také začíná pomalu měnit. Toto pojetí problematizovala například historička Anna Hájková v knize *The Last Ghetto: An Everyday History of Theresienstadt*, ve kterém se věnuje každodennosti v Terezínském ghettu.¹⁰⁶ Studie se samozřejmě nevyhýbá tématu holocaustu, ale studuje společenství lidí v extrémní situaci, jejich osobní motivace, strategie, obavy nebo kulturní a společenský život.

Dalším důležitým inovativním prvkem se stal koncept tzv. ženské zkušenosti, ve smyslu specifických prožitků a zážitků ženské části lidstva. Nečasová dodává, že „v základu této kategorie stálo přesvědčení, že životní zkušenost žen se výrazně liší od životní zkušenosti mužů, neboť je určována (a také proto by měla být i interpretována) „v rámci pojmů ženské sféry: prostřednictvím prožitků osobní zkušenosti, struktur rodiny a domácnosti, kolektivní (ženské) reinterpretace sociálních definic ženských rolí, sítě ženského přátelství zajišťující emocionální a fyzickou oporu.“ Už Simone de Beauvoir se však v úvodu *Druhého pohlaví* vyrovnává

¹⁰⁵ Druhá vlna feminismu má počátky v 60. letech 20. století a je spojena s bojem za práva afroameričanů a se studentským hnutím. V této době se ukázalo, že i když ženy získaly legislativně stejná práva jako muži, ve společnosti stále přetrvává nerovnost. Zdroj: <https://padesatprocent.cz/cz/marketa-kadlecova-feminismus>

¹⁰⁶ HÁJKOVÁ, Anna. *The Last Ghetto: An Everyday History of Theresienstadt* [online]. New York: Oxford University Press, 2020 [cit. 2023-02-15]. ISBN 0190051779. Dostupné z: <https://doi-org.ezproxy.is.cuni.cz/10.1111/1468-0424.12600>

s dobovou kritikou existence ženství: „biologické a sociální vědy už nevěří v existenci neměnně určených entit, které by byly definovány přesně danými vlastnostmi...považují vlastnost za sekundární reakci na určitou situaci. Není-li dnes už ženskost, znamená to že nikdy neexistovala...Zejména Američanky si to rády představují tak, že žena, jako taková „se už nekoná“: a když se nějaká zaostává ještě považuje za ženu, její přítelkyně jí radí, aby šla k psychoanalytikovi a nechala se té nutkavé představy zbavit.“ Pokračuje však: „stačí opravdu chodit s otevřenými očima, abychom konstatovali, že lidstvo se dělí na dvě kategorie jedinců, jejichž oděv, obličeje, tělo, úsměv, chůze, zájmy, zaměstnání jsou zcela zřetelně odlišné,“ a v následující kapitole se pokouší o vlastní definici ženy.

Zdůrazňování rozdílnosti a také pozornost soustředěná na oblasti a činnosti považované za „typicky ženské“ dává Nečasová do souvislosti s diferencialismem¹⁰⁷ druhé vlny feminismu¹⁰⁸. Cílem těchto snah mělo být specifiky ženské zkušenosti a tyto „typicky ženské“ oblasti vyzdvihovat a dokazovat, že jsou minimálně stejně hodnotné, jako dříve vyzdvihované mužské záležitosti. Do centra pozornosti se dostal také pohled na sféry veřejného a soukromého.

Součástí proměny pohledu na historii byl také požadavek na rozbití tradiční periodizace dějin. Objevily se hypotézy, že čas žitý ženami je vnímán skrze jiné milníky, než jsou nutně politické události. „Význam jednotlivých epoch pro životy žen a mužů se lišil a často místo obecně přijímaných pozitiv přinášel ženám spíše zhoršení jejich sociálního postavení,“ uvádí Nečasová. Svě tvrzení dokládá odkazem na klasické studie mediavelistek Joan Kelly a Aemelie Lanyer „Did women have a Renaissance?“ a knihu J.W. Scott „Gender and the politics of history“. Tuto hypotézu lze však aplikovat i na rok 1989, který přinesl do vědeckého prostředí pro vědecké pracovnice namísto diskriminace na základě politického smýšlení (nebo ochoty pragmaticky spolupracovat s režimem) nové překážky. Přejít na grantový systém financovaná vědy přinesl ženám větší prekarizaci¹⁰⁹ práce, pracovní úvazky vázané na časově ohraničené granty, které jsou obtížně slučitelné s mateřstvím a vytváří také vyšší nejistotu ohledně finančního zabezpečení. Proto jsem výsledné členění textu strukturovala částečně pomocí proměn životních etap žen, na jejichž pozadí naopak spíše probleskují politické

¹⁰⁷ Feminismus difference zdůrazňuje, že ženy a muži jsou zcela odlišní a reaguje tak na předchozí liberální feminismus, který zdůrazňoval stejnou podstatu žen a mužů.

¹⁰⁸ Druhá vlna feminismu má počátky v 60. letech 20. století a je spojena s bojem za práva afroameričanů a se studentským hnutím. V této době se ukázalo, že i když ženy získaly legislativně stejná práva jako muži, ve společnosti stále přetrvává nerovnost. Zdroj: <https://padesatprocent.cz/cz/marketa-kadlecova-feminismus>

¹⁰⁹ Termín označující nahrazování plného pracovního poměru jiným druhem vazby mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem. Nejčastěji částečným úvazkem. Prekérní práce je nestandardní druh zaměstnání, který je nejistý a nechráněný. Termín prekariát poprvé použil francouzský sociolog Pierre Bourdieu. Obsahuje v sobě prekérní situaci a nejistotu, ve které se společenská třída nachází.

události, které měly na jejich život nepopíratelně také velký vliv a je zajímavé je sledovat skrze optiku osobních vyprávění. Často se totiž významně dotkly rodinných i partnerských životů těchto žen. To souvisí s typickým průběhem vědecké kariéry – po vědecky plodných aktivních letech a získání dostatečně vysoké akademické hodnosti, nastává obvykle manažerské období. „Poměrně záhy začal diskurz dějin žen vykazovat výrazné slabiny. Předně se stalo neudržitelné dosavadní totalizující esenciální pojetí kategorie ženy, která vytvářela iluzi o existenci unifikované sociální skupiny bez ohledu na její třídní, rasové, věkové zařazení apod., tedy iluzorní představu o jakési neměnné podstatě společné všem ženám. Kritické hlasy zaznívaly především z řad historiček jiné barvy pleti, upozorňující mimo jiné na její hegemoniální aspekt. Kategorie ženy byla podle nich koncipována a reprodukována opět především teoretičkami a historičkami střední třídy a bílé barvy pleti. Příslušnice těchto hierarchicky vyšších sociálních vrstev tak zneviditelňovaly a utlačovaly své „sestry“ jiné barvy pleti a dopouštěly se na nich obdobné diskriminace jako dosud pranýřovaní muži jakožto indiferentní skupina,“ pokračuje Nečasová.

Problémem postmoderních kritik, jakou prezentuje Nečasová ve svém článku, je to že předpokládá, že jsou-li někteří aktéři z celkového příběhu lidstva vynecháni, jedná se o záměrný útok nebo útlak marginalizované skupiny a že si každá práce, každý nově vytvořený příběh provází ambice stát se dominantním narativem minimálně alespoň ve svém tématu. Nic takového ale v této práci nemám v plánu.

Další z kritik feministického bádání poukazuje na jednostranně paušálně chápaný maskulinní útlak, který ve svém důsledku degradoval ženy na pouhé pasivní entity tohoto hierarchizovaného mocenského vztahu a přiřkl jim stigma obětí - a to i přesto, že historičky se cíleně snažily o pravý opak – poukázat na ženy jako aktivní činitelky v dějinách. I tato kritika je relevantním postřehem k vývoji ženského bádání. Vychází však z předpokladu nutné duality utlačovaný/aktivní, vládnoucí vlastnímu životu. Ve skutečném životě se tyto kategorie vzájemně prolínají v různých oblastech života. Aktivní tvůrkyně může být v soukromí obětí domácího násilí a žena, která se v profesním životě jeví jako pasivní, může sama být v soukromí utlačovatelkou, která manipuluje svými blízkými, a tak si kompenzuje vnější bezmoc. Oběť i tvůrce tedy mohou přebývat v jednom člověku současně.

Současně je uvědomění si útlaku a jeho pochopení, pojetí nevyhnutelným vývojovým stádiem emancipace, převzetí odpovědnosti za vlastní osud a jeho aktivní vytváření. Lidé, kteří se v určité fázi života identifikovali s rolí obětí, v ní nemusí setrvávat navěky. Při mém zkoumání historie z pohledu pohlaví by tedy nemělo jít o to dokázat, „koho bychom měli spíše litovat“, ale pochopit, proč se nacházíme v současných pozicích a jak jsme k nim došli.

Nečasová, která je zastánkyní přístupu „gender history“ hovoří o studiu „ženské zkušenosti“ jako o příkladu totalizujícího esencialismu nezohledňující diferencí mezi jednotlivými skupinami žen. Poststrukturalistická kritika v nejobecnější rovině nakonec zrelativizovala autonomnost zkušenosti jako takové, a tím zarazila poslední pomyslný hřebíček do rakve „ženské historie“.

Zavedení pojmu gender mělo původně poukázat na sociální a kulturní aspekty spojené s problematikou pohlavní difference a odlišit je od biologického základu člověka. Nutnost rozlišení biologické a kulturní kategorie se zakládá na zjištění, že v rozličných kulturách lze vedle sebe najít stejnou biologickou distinkci mezi mužem a ženou v různých variantách genderových rolí. Koncept genderu navíc umožňuje pojmut i různá přechodová stadia či jiné varianty (jako například transgender), které nezapadají do dualistického rozlišení na mužské a ženské.

Jedním ze základních manifestů pro gender history se stala studie Joan W. Scott publikovaná v roce 1986 pod názvem *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*.¹¹⁰ V roce 2008 publikovala Scottová odpovědi na diskuzi, které její článek strhl od 80. let v článku nazvaném „Nezodpovězené otázky“¹¹¹. Mimo jiné v něm uvádí, že když v roce 1986 podala k recenzi svůj dnes již ikonický článek, název byl zakončen otazníkem. Ten jí však editoři do názvu umístit zakázali. Scottová v reakci hovoří o tom, že gender stále považuje za užitečnou kategorii pouze ve formě otázky. Cituje také svou konverzaci s kanadsko-americkou historičkou Natalií Zemon Davis¹¹² na jedné z konferencí o ženské historii v 70. letech, která předcházela napsání slavného článku: „Naším cílem je objevit rozsah sexuálních rolí a sexuální symboliky v různých společnostech a obdobích, zjistit, jaké významy mají a jak fungují pro udržení sociálního řádu nebo pro podporu změny.“ Využití kategorie gender tak podle ní obnáší kladení historických otázek; nejedná se o programový ani metodologický přístup. Je to především výzva ke kritickému zamyšlení nad tím, jak se vytvářejí, rozmisťují a mění významy sexuálních těl.

Společnost, ve které genderová kategorie nehraje roli je ideálem některých proudů současného feminismu. Takový cíl předpokládá rozklad dosavadních hierarchických struktur. Ty však zatím stále existují a tak genderové hledisko považují za relevantní nástroj pro uchopení

¹¹⁰ SCOTT, Joan W. *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*. *The American Historical Review*. Oxford University Press on behalf of the American Historical Association, 1986, **91**(5), 1053-1075.

¹¹¹ SCOTT, Joan W. *Unanswered Questions*. *The American Historical Review*. The University of Chicago Press on behalf of the American Historical Association, 2008, **113**(5), 1422-1430.

¹¹² Natalie Zemon Davis (*1928) je kanadsko-americká historička specializující se na dějiny raného novověku, pohybující se na okraji školy Annales. Zabývá se historickou antropologií. V současnosti působí jako profesorka historie, antropologie a středověkých studií na Torontské univerzitě. Obdržela mnoho ocenění a vyznamenání. Její kniha *Návrat Martina Guerra* se ve své době stala hitem.

určitého segmentu dějin českého akademického prostředí. Všechny protagonistky mého výzkumu se identifikují jako „ženy“.

Ženská vzdělanostní emancipace

V první polovině 19. století nebyla vzdělávání žen věnována velká pozornost a vzdělávacích institucí, které by umožňovaly studium dívkám, bylo málo. Pokud nějaké existovaly, soustředily se na přípravu pro tradičně chápanou ženskou roli v domácnosti. Výjimkou byla pražská škola Budeč, kterou roku 1842 otevřel Karel Slavoj Amerling (1807–1884). Dívčím poskytovala všeobecné vzdělávání. Amerlingovou zásluhou mohly dokonce ženy v roce 1844 zasednout na jeden semestr jako mimořádné (pasivní) posluchačky do poslucháren lékařské fakulty pražské univerzity. V roce 1848 však Budeč zanikla. Na počátku 60. let 19. století založil podnikatel, mecenáš vědy a filantrop Vojtěch Náprstek v roce 1865 ve svém domě U Halánků na Betlémském náměstí v Praze Americký klub dam¹¹³, který se stal nejstarší ženskou organizací na území rakouské monarchie. Ženy ho mohly využívat jako knihovnu, probíhala zde řada přednášek z rozličných oborů a účast na aktivitách klubu patřila k „módnímu“ trendu doby.

Z iniciativy Elišky Krásnohorské, Sofie Podlipské, Karolíny Světlé a Marie Riegrové vznikl roku 1865 první Český výrobní spolek a krátce nato i dívčí průmyslová škola. V polovině sedmdesátých let 19. století odešly první tři ženy, mladé členky Amerického klubu dam (Anna Bayerová, Bohuslava Kecková a Julie Kurková), které chtěly studovat, do Švýcarska, protože v Rakousku-Uhersku nebylo ještě vysokoškolské studium ženám dovoleno. Dvě z nich dokončily studium medicíny, po návratu do Čech jim však nebylo dovoleno otevřít si praxi. Získaly si ale sympatie veřejnosti a jejich aktivity byly v české společnosti sledovány se sympatiemi, napětím a očekáváním.¹¹⁴

V roce 1890 řekl F.L.Rieger Karolíně Světlé, tehdy už známé spisovatelce, zda je na ni její manžel zlý, protože šťastně provdaná žena se o emancipaci nestará, když se na něj obrátila s prosbou o podporu založení dívčího gymnázia.¹¹⁵ Nutno ale podotknout, že mu v té době bylo už přes sedmdesát let a jeho názor nereprezentoval celkové společenské naladění. Nelze také tvrdit, že by ženská emancipace ve vzdělávání neměla podporu i mezi liberálně smýšlejícími muži. Návrh na otevření univerzit ženám předložil v roce 1890 v poslanecké sněmovně český poslanec Adámek. Zároveň to však byl také representant české vědy (a politiky) ve Vídni,

¹¹³ Vzdělávací spolek, který pořádal přednášky a lekce pro moderní hospodyně.

¹¹⁴ BEČVÁŘOVÁ, Martina. *Doktorky matematiky na univerzitách v Praze 1900-1945*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2019. ISBN 978-80-246-3991-8.

¹¹⁵ HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999. Knižnice Dějin a současnosti. ISBN 80-710-6380-0.

chirurg Eduard Albert, kdo uplatnil "nejpozoruhodnější" argumenty, proč by ženy neměly studovat medicínu.¹¹⁶

Díky řadě petic, intervencí a podpor změnila v září roku 1890 Říšská rada ve Vídni starou legislativu a povolila otevřít Minervu jako první dívčí gymnázium ve střední Evropě, a to v Praze. Podle jeho vzoru vzniklo roku 1892 první dívčí gymnázium ve Vídni¹¹⁷.

Přestože už od roku 1878 existoval dekret Ministerstva školství a osvěty, který povoloval přítomnost žen na všech „vysokoškolských přednáškách pro ženy vhodných“, neměly první absolventky Minervy, a tedy první ženské maturantky, přístup na vysokou školu jednoduchý. Prvních pět absolventek Minervy, které žádaly o povolení zápisu na lékařské fakultě v Praze, bylo odmítnuto profesorským sborem a následovala složitá vyjednávání.¹¹⁸

V roce 1916/17 se na Minervu, první dívčí gymnázium, zapsal rekordní počet 124 nových studentek. Škola se od osmiletých chlapeckých gymnázií lišila tím, že měla od svého založení do školního roku 1898/99 přípravku a čtyři ročníky. Přípravka, zprvu jednoletá, od roku 1892/93 dvouletá, žákyním ve zhuštěné formě poskytovala vzdělání prvních čtyř tříd gymnázií. V školním roce 1899/1900 začal přechod ústavu na normální gymnázium. Od školního roku 1902/3 bylo studium osmileté a v názvu se tak poprvé oficiálně objevil termín gymnázium, do té doby škola nesla název Soukromá střední škola spolku Minervy.¹¹⁹

Podobné ústavy vznikly i v dalších částech Prahy a jiných městech. Některé ale neumožňovaly složení maturity nutné pro pokračování na vysokou školu¹²⁰. Ve školním roce 1922/23 se už ke studiu na Minervě zapsalo dokonce 921 žákyně¹²¹.

Téměř až do konce 19. století neměly ženy možnost studovat na středních školách. Přicházely tak o významné sociální privilegium. Když se muži, třeba i z nejnižší společenské vrstvy, podařilo dosáhnout vědeckého titulu na nějaké veřejné vyšší škole nebo univerzitě - což nebylo ani ve středověku nemožné - postoupil v hierarchii stavovské společnosti mezi privilegované

¹¹⁶ HEINDL, Waltraud, Marina TICHY, ed. "Durch Erkenntnis zu Freiheit und Glück..." Frauen an der Universität Wien (ab 1897). In: *Schriftenreihe des Universitätsarchivs*. Universität Wien: Wiener Universitätsverlag, 1990.

¹¹⁷ BEČVÁŘOVÁ, Martina. *Doktorky matematiky na univerzitách v Praze 1900-1945*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2019, s. 13. ISBN 978-80-246-3991-8.

¹¹⁸ BEČVÁŘOVÁ, Martina. *Doktorky matematiky na univerzitách v Praze 1900-1945*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2019, s. 13. ISBN 978-80-246-3991-8.

¹¹⁹ DAMOVÁ, Zora. Minerva 1890–1936: Kronika prvního dívčího gymnázia v habsburské monarchii, (ed.) Milada Sekyrková. In: *SCRIPTORIUM. Pražský sborník historický XLIV*. Praha: Archiv hlavního města Prahy, 2016, s. 360-365. ISBN 978-80-86852-74-4. ISSN 0555-0238.

¹²⁰ HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999. Knižnice Dějin a současnosti. ISBN 80-710-6380-0.

¹²¹ DAMOVÁ, Zora. Minerva 1890–1936: Kronika prvního dívčího gymnázia v habsburské monarchii, (ed.) Milada Sekyrková. In: *SCRIPTORIUM. Pražský sborník historický XLIV*. Praha: Archiv hlavního města Prahy, 2016, s. 360-365. ISBN 978-80-86852-74-4. ISSN 0555-0238.

rodem nebo bohatstvím. U žen byla sociální mobilita tohoto druhu vyloučena. Proto bylo považováno za veliký převrat ve společenském uplatnění žen, když i do Čech došly zvěsti, že ve 40. letech 19. století absolvovala první žena univerzitu v USA, v 60. letech v Paříži a Zurichu, v 70. letech ve Stockholmu, Helsinkách, Cambridge, Bernu, Kodani, Oslu a Haagu. V Habsburské monarchii a v Německé říši se ženy dostaly na univerzity teprve v 90. letech 19. století. Ještě před koncem 19. století se mezi ně dostalo i několik českých vysokoškolských studentek v Praze.

V roce 1890 byla podána „petice českých jednot ženských se 4810 podpisy“ týkající se přípuštění k studiím na fakultách filosofické a lékařské“, přednesená českým poslancem Říšské rady Karlem Adámkem.¹²² V důsledku celospolečenského tlaku a politické podpory byla legislativa změněna a v září 1890 nastoupilo prvních 51 studentek. Prvních 16 minervistek maturovalo v roce 1895.¹²³

Ministerským výnosem z 23. března 1897 bylo na rakouských vysokých školách povoleno řádné i mimořádné studium žen na filosofických fakultách. Podmínkou pro studium bylo rakouské státní občanství, dosažení plnoletosti a vykonaná maturitní zkouška.¹²⁴ Tam se tehdy studovala nejen filosofie, historie či filologie, ale i matematika a přírodní vědy. Tak bylo zajištěno vzdělání profesorek pro výuku na dívčích středních školách¹²⁵. V rozpětí několika generací v letech 1871-1914 se objevil nový typ ženy ohrožující hranice vymezené pohlavím.¹²⁶ Od roku 1897 začaly všechny filozofické fakulty v monarchii přijímat ženy již bez obstrukcí k řádnému studiu za stejných podmínek jako muže. O tři roky později měly ženy právo studovat na všech lékařských fakultách v celé monarchii¹²⁷.

Historička Waltraud Heindl ve studii věnované ženskému úsilí o akademické studium¹²⁸ dochází k názoru, že zájem žen o studium nebyl primárně motivován pouhým abstraktním

¹²² KRÁSNOHORSKÁ, Eliška, Karolina SVĚTLÁ a Sofie PODLIPSKÁ. Petice českých žen k Rakouské radě říšské. *Ženské listy*. F.A.Urbánek, 1890, **18**(4), 80. ISSN 1802-7237.

¹²³ ŠTRBÁŇOVÁ, Soňa. Ženy ve vědě v letech 1840 - 1989. In: *Trans/formace: Gender, věda a společnost*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, v.v.i., 2007, s. 26 - 33, s. 28. ISBN 978-80-7330-118-7.

¹²⁴ LENDEROVÁ, Milena. *Žena v českých zemích*. Praha: NLN - Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 439 - 441. ISBN 978-80-7106-988-1.

¹²⁵ HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999, s. 82. Knižnice Dějin a současnosti. ISBN 80-710-6380-0.

¹²⁶ BADINTER, Élisabeth. XY. Praha: Paseka, 2005, s. 24. Souvislosti (Paseka). ISBN 80-718-5727-0.

¹²⁷ BEČVÁŘOVÁ, Martina. *Doktorky matematiky na univerzitách v Praze 1900-1945*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2019, s. 13. ISBN 978-80-246-3991-8.

¹²⁸ Heindl se věnuje rakouskému prostředí, které ale s počátky českého ženského vzdělávání úzce souvisí.

zájmem o vědu a intelektuální společenské vyžití, nýbrž že šlo o výraz závažné sociální potřeby existenčně zajistit ženy středních vrstev.¹²⁹

V roce 1901 byly na Filozofické fakultě České univerzity v Praze slavnostně promovány první dvě doktorky – Marie Zdeňka Baborová-Čiháková (v oboru zoologie) a Marie Fabiánová (v matematice). V roce 1902 promovala Anna Honzáková na Lékařské fakultě České univerzity v Praze. Německá univerzita v Praze byla v otázce studia žen otevřenější, ale v udělování doktorátů konzervativnější; první ženy Hedwiga Fischmann a Charlotta Weil získaly na Filozofické fakultě Německé univerzity v Praze doktorát až v roce 1908 (první v oboru německého jazyka a literatury, druhá v oboru chemie).¹³⁰

V roce 1917 byly na pražských vysokých školách zapsány už stovky posluchaček. I když v tom roce protestoval proti studiu žen na vysokých školách profesor pozemního stavitelství František Novotný, který si nedovedl představit, že by ženy mohly vykonávat funkce stavebních inženýrů v terénu a „v blátě a nepohodě šéfovat dělníkům“, ženy už se nepodařilo z univerzit vyhnat.¹³¹

V případě Františka Novotného se však jednalo o České vysoké učení technické (ČVUT) jako svazek sedmi vysokých škol technických: stavebního inženýrství, kulturního inženýrství, architektury a pozemního inženýrství, strojního a elektrotechnického inženýrství, chemicko-technologického inženýrství, zemědělského a lesního inženýrství, speciálních nauk, tedy o čistě technické obory. Zde byla přítomnost žen pro veřejnost zatím hůře představitelná než na Filozofické fakultě české univerzity. Ženám se ČVUT otevřelo již o tři roky později, první posluchačky přijalo v roce 1920.

V roce 1918 se vznikem Československé republiky získaly ženy na našem území volební právo.¹³² Po roce 1918 již neexistovaly legislativní překážky bránící studiu žen na vysokých školách a jejich počet výrazně stoupl. V roce 1925 dosáhla historička Milada Paulová docentury.

Vysokoškolsky vzdělané ženy nacházely uplatnění zejména jako lékařky nebo učitelky. Mnohé i po náročném studiu v akademické dráze nepokračovaly a vydaly se tradiční cestou sňatku a rodiny. Společnost tehdy sice již akceptovala vysokoškolské studium žen, byla ochotna tolerovat v některých profesích vysokoškolsky vzdělané ženy (učitelky, lékařky, farmaceutky,

¹²⁹ HEINDL, Waltraud, Marina TICHY, ed. "Durch Erkenntnis zu Freiheit und Glück..." Frauen an der Universität Wien (ab 1897). In: *Schriftenreihe des Universitätsarchivs*. Universität Wien: Wiener Universitätsverlag, 1990.

¹³⁰ BEČVÁŘOVÁ, Martina. *Doktorky matematiky na univerzitách v Praze 1900-1945*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2019, s. 13-14. ISBN 978-80-246-3991-8.

¹³¹ HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999. Knižnice Dějin a současnosti. ISBN 80-710-6380-0.

¹³² ŠTRBÁŇOVÁ, Soňa. Ženy ve vědě v letech 1840 - 1989. In: *Trans/formace: Gender, věda a společnost*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, v.v.i., 2007, s. 26 - 33, s. 29. ISBN 978-80-7330-118-7.

notářky), ale nebyla schopna se zbavit některých zažitých stereotypů. V době hospodářské krize v letech 1929 až 1933 byly navíc ženy chápány jako „nevítané“ konkurentky v boji o pracovní příležitosti.¹³³

Legislativa 50. let přinesla ženám zrovnoprávnění v přístupu na pracovní trh. Vedly k tomu však spíše praktické důvody. Pracovní mobilizace žen byla nezbytná kvůli poválečnému nedostatku pracovních sil v zemědělství a průmyslu¹³⁴ a ženám usilujícím o uplatnění v akademické obci situaci usnadnila jen částečně.

V roce 1953 byla J. Hamáčková jmenována profesorkou na Vysoké škole chemicko-technologické, jako první žena na vysoké škole technického zaměření.¹³⁵ Využila totiž možnosti získání pozice, o kterou nebyl mezi mužskými kolegy zájem. Přijala v roce 1926 místo chemičky v nově postavené čističce odpadních vod v Praze Bubenči. Stala se postupně uznávanou odbornicí na kvalitu vody a v letech 1957-1959 se stala první ženskou děkankou Fakulty chemické technologie paliv a vody Vysoké školy chemicko-technologické.¹³⁶

Od roku 1952 byl základní výzkum soustředěn do Akademie věd. To vedlo k omezení univerzitního výzkumu. K úpadku docházelo také v průmyslovém výzkumu, kterému chyběla motivace pro inovace.¹³⁷

Mezi 50. a 70. lety došlo k masivnímu nárůstu množství osob zaměstnaných ve vědě. V roce 1951 to bylo okolo 14 000 osob. V roce 1970 to bylo cca 147 000 osob a v roce 1988 198 000. Odhaduje se však, že pouze 60 % z nich se zabývalo vědeckou činností.¹³⁸

Ženy na univerzitách dnes

Dnes, „navzdory masivnímu nárůstu vzdělanostní úrovně české ženské populace v posledních dekádách zůstává oblast vědy a vyšších pozic akademické hierarchie stále především mužskou

¹³³ BEČVÁŘOVÁ, Martina. *Doktorky matematiky na univerzitách v Praze 1900-1945*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2019, s. 16. ISBN 978-80-246-3991-8.

¹³⁴ HAVELKOVÁ, Barbara. Tři stadia genderu v socialistickém právu. In: HAVELKOVÁ, Hana a Libora OATES-INDRUCHOVÁ. *Vyvláštěný hlas: Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. 1. vyd. Praha: SLON, 2015, s. 54. ISBN 978-80-7419-096-4.

¹³⁵ ŠTRBÁŇOVÁ, Soňa. Ženy ve vědě v letech 1840 - 1989. In: *Transformace: Gender, věda a společnost*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, v.v.i., 2007, s. 26 - 33, s. 29. ISBN 978-80-7330-118-7.

¹³⁶ ŠTRBÁŇOVÁ, Soňa. Ženy ve vědě v letech 1840 - 1989. In: *Transformace: Gender, věda a společnost*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, v.v.i., 2007, s. 26 - 33, s. 31. ISBN 978-80-7330-118-7.

¹³⁷ HAVELKOVÁ, Hana, ed. Transformace, která nikdy nezačala: ženy v české vědě. In: LINKOVÁ, Marcela. *Transformace: Gender věda a společnost*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2007, s. 18 - 25, s. 21. ISBN 978-80-7330-118-7.

¹³⁸ HAVELKOVÁ, Hana, ed. Transformace, která nikdy nezačala: ženy v české vědě. In: LINKOVÁ, Marcela. *Transformace: Gender věda a společnost*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2007, s. 18 - 25. ISBN 978-80-7330-118-7.

doménou.“ V roce 2020 byly ženy na pozicích výzkumníků zastoupeny 27,6%¹³⁹. Od roku 2015 došlo k mírnému nárůstu z 26,9¹⁴⁰. Jedná se o jednu z nejnižších hodnot za posledních 15 let a to i přes fakt, že celkový počet zaměstnanců na výzkumné pozici stoupl od roku 2005 o 27 651 osob. Ještě v roce 2019 měla Česká republika se svými 27,2 % nejnižší podíl žen mezi výzkumnými pracovníky ze všech členských zemí EU.¹⁴¹

Největší propad v zastoupení žen na pomyslné studijně-profesní dráze je mezi doktorskými absolventy (45,3 %) a výzkumníky samotnými (27,6 %).

„Pro přírodní vědy je příznačné, že velká část žen, která úspěšně dokončí doktorské studium, se rozhodne nepokračovat ve výzkumné kariéře – rozdíl mezi absolventkami doktorského programu a výzkumnicemi byl v roce 2020 23,7 procentního bodu. Naopak v lékařských a farmaceutických vědách docházelo k jednomu z nejmenších odlivů žen, co se podílu týče, na přechodu od získání doktorátu k vědecké profesi – jednalo se o ztrátu 5,1 procentního bodu,“ uvádí shrnutí Monitorovací zprávy za rok 2020.

Pokud se [ženy] rozhodnou pro akademickou kariéru, mají mnohem nižší šanci postoupit do vyšších pater akademické hierarchie a do rozhodovacích pozic (v roce 2015 byl podíl žen mezi docenty 25,2 % a mezi profesory 15,2 %, což nás v evropském srovnání podílu profesorek umisťuje na 30. pozici z 32 sledovaných zemí,“ citovala v roce 2018 data Evropské komise a monitorovací zprávu o postavení žen v české vědě za rok 2015 Marta Vohlídalová v úvodu článku nazvaném Vědkyně v době pětileté¹⁴². Z celkového počtu 2 178 profesorů bylo v roce 2020 pouze 334 žen (15,3 %).¹⁴³

Zatímco počet žen studentek a absolventek na základní úrovni vysokoškolského vzdělávání (magisterské či inženýrské studium) v posledních dekádách stále stoupal, včetně dříve typicky mužských oborů jako jsou přírodní vědy, tato proměna složení na nižší úrovni vzdělávání se téměř neprojevila ve sféře vyšších akademických funkcí a v obsazení pozic ve výzkumných institucích.¹⁴⁴ „Rozhodování ve výzkumu zůstává doménou mužů, kterých bylo ve vedoucích pozicích v roce 2020 90,7 % – od roku 2018 se jejich podíl zvýšil o 5,6 procentního bodu. 5 z

¹³⁹ *Postavení žen v české vědě*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd (Národní kontaktní centrum – gender a věda), 2022. ISBN 978-80-7330-398-3.

¹⁴⁰ TENGLEROVÁ, Hana. *Monitorovací zpráva o postavení žen v české vědě. Zpráva za rok 2015*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2016.

¹⁴¹ KOUBAYOVÁ, Nathalie. *Ženy ve vědě, jak si v ČR stojíme?*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, 2022.

¹⁴² VOHLÍDALOVÁ, Marta. Women Researchers in the Age of the Five-Year Plan and in the Age of Competition. *Czech Sociological Review* [online]. 2018, 54(1) [cit. 2020-03-28]. ISSN 00380288. Dostupné z: doi:10.13060/00380288.2018.54.1.394

¹⁴³ *Postavení žen v české vědě*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd (Národní kontaktní centrum – gender a věda), 2022. ISBN 978-80-7330-398-3.

¹⁴⁴ BAGILHOLE, Barbara a Kate WHITE, ed. *Generation and Gender in Academia*. 1. vyd. London: Palgrave Macmillan UK, 2013. ISBN 978-1-137-26917-1.

8 významných institucí výzkumu a vývoje navíc v roce 2020 nemělo ve vedení ani jednu ženu,“ uvádí shrnutí monitorovací zprávy. Ženy stojí ve vedení dvou z 28 veřejných vysokých škol, sedmi ze 74 výzkumných institucí. V čele Akademie věd ČR stojí v současné době žena. V čele Grantové agentury ČR stojí muž. V Učené společnosti ČR tvoří ženy 7,8% členů (13 ze 167 členů).¹⁴⁵

Novodobé výzkumy ukazují, že ženy ve vědě čelí řadě strukturálních hendikepů, jakož i řadě stereotypů a předsudků týkajících se jejich schopností a nadání. Soudobé studie, které Vohlídalová cituje ve svém článku¹⁴⁶ dokládají, že výsledky ženské práce a jejich schopnosti nejsou vždy hodnoceny stejně jako ty mužské. Klíčovou roli hraje podle Vohlídalové jejich mateřská role a kariérní přestávky spojené s mateřstvím. Kariéry žen ve vědě se tak často zpomalují oproti kariérám mužů ve vědě, často se odklání od standardní lineární akademické dráhy a směřují do pozic, které mnohdy nevedou k získání stálé seniorní pozice. Zejména v oborech, kde se klade důraz na vysokou míru akademické mobility, pak ženy může znevýhodňovat také to, že jsou méně geograficky mobilní než muži.¹⁴⁷

Vohlídalová používá pojem „zeď mateřství“, tedy skupinu genderových stereotypů spojených se současným, minulým či (automaticky) očekávaným budoucím mateřstvím a s ním souvisejícími vztahy péče. Univerzity, obdobně jako celý svět vědy, v jejím podání představují výsostně mužský prostor, který představuje a reprodukuje mužské hodnoty nekompatibilní s ženskou životní zkušeností (např. tlak na kontinuální a ničím nepřerušovanou akademickou kariéru, mobilitu, soutěživost a lineární kariérní růst, které jsou v ostrém kontrastu s biografiemi většiny žen). Jak ukazují následující statistické údaje, tato ostrá tvrzení platí spíše pro technické a přírodní obory. V lékařských vědách jsou poměry mužů a žen téměř vyrovnané a v sociálních a humanitních vědách se tomu pomalu blíží.

Monitorovací zpráva o postavení žen v české vědě za rok 2020 ukazuje následující tendence: Počet osob zaměstnaných ve výzkumu a vývoji roste celkově i v jednotlivých profesích. V roce 2020 pracovalo ve výzkumu a vývoji celkem 118 004 osob (tj. 80 959 plných úvazků – FTE), z toho 36 191 žen. V oblasti výzkumu v roce 2020 pracovalo celkem 65 193 osob. Zastoupení žen mezi výzkumníky bylo 27,6 %.

¹⁴⁵ *Postavení žen v české vědě*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd (Národní kontaktní centrum – gender a věda), 2022. ISBN 978-80-7330-398-3.

¹⁴⁶ VOHLÍDALOVÁ, Marta. Women Researchers in the Age of the Five-Year Plan and in the Age of Competition. *Czech Sociological Review* [online]. 2018, **54**(1) [cit. 2020-03-28]. ISSN 00380288. Dostupné z: doi:10.13060/00380288.2018.54.1.394

¹⁴⁷ VOHLÍDALOVÁ, Marta. Women Researchers in the Age of the Five-Year Plan and in the Age of Competition. *Czech Sociological Review* [online]. 2018, **54**(1) [cit. 2020-03-28]. ISSN 00380288. Dostupné z: doi:10.13060/00380288.2018.54.1.394

Nejnižší zastoupení žen mezi výzkumnými pracovníky bylo v technických vědách, ve kterých zastávaly ženy 3 587 výzkumných pozic (14,7 %), přičemž mužů na stejné pozici pracovalo 20 781 (85,3 %). Následovaly přírodní vědy s 5 020 (24,8 %) ženami a 15 195 (75,2 %) muži. V humanitních vědách jsou ženy zastoupeny 42,4 %, 43,8 % v sociálních vědách, 45,8 % v zemědělských vědách a 48,2 % v lékařských vědách, což je odvětví, ve kterém je dlouhodobě poloviční až nadpoloviční reprezentace žen.¹⁴⁸

Zastoupení žen mezi studujícími magisterského studia v průběhu posledních 10–11 let spíše stagnuje (v roce 2017 na úrovni téměř 60 %), mezi studujícími na doktorském stupni má vzestupný trend (v současnosti 45 %). Tento stav však dlouhodobě nemá vliv na situaci ve výzkumu samotném: Největší propad v zastoupení žen na pomyslné studijně-profesní dráze je mezi doktorskými absolventy (45,3 %) a výzkumníky samotnými (27,6 %). V roce 2020 činil 17,7 procentního bodu.¹⁴⁹

Nejvyrovnanější zastoupení žen mezi výzkumníky je dlouhodobě v lékařských vědách. To odpovídá i historickému vývoji, kdy prvními vysokoškolsky vzdělanými ženami byly především lékařky. V roce 2017 zde ženy představovaly 48,2 % výzkumníků (51,6 % v přepočtu na plné úvazky). V sociálních vědách představovaly ženy v roce 2017 41,8 % zdejších výzkumníků, v humanitních vědách 40,6 % a v zemědělských vědách 41,3 %. Zastoupení žen v technických vědách bylo v roce 2017 13,2 %, v přírodních vědách přibližně čtvrtinové (25,1 %).

V roce 2017 dosáhlo celkové zastoupení žen stojících v čele výzkumných, vysokoškolských a dalších institucí výzkumu a vývoje dohromady jen 14,1 % (Akademie věd ČR, grantové agentury, Rada vysokých škol, Česká konference rektorů, Rada pro výzkum, vývoj a inovace apod.). V rozhodovacích, strategických a kontrolních orgánech těchto institucí bylo zastoupení žen 23,3 % a v poradních a expertních orgánech jejich podíl dosáhl 30,8 %.¹⁵⁰

Ženy, s jejichž biografiemi jsem se rozhodla pracovat, se do tohoto mužského prostoru vydaly a byly v něm úspěšné. Proto mi připadá zajímavé zaměřit se na to, za jakých okolností a pomocí jakých strategií a v neposlední řadě proč se v něm rozhodly etablovat. Aspekty, které jsou podle dosavadních výzkumů na téma postavení žen ve vědě významné pro úspěšný rozvoj kariéry

¹⁴⁸ *Postavení žen v české vědě*. Praha: Sociologický ústav Akademie Věd (Národní kontaktní centrum – gender a věda), 2022. ISBN 978-80-7330-398-3.

¹⁴⁹ *Postavení žen v české vědě*. Praha: Sociologický ústav Akademie Věd (Národní kontaktní centrum – gender a věda), 2022. ISBN 978-80-7330-398-3.

¹⁵⁰ *Postavení žen v české vědě*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.: Národní kontaktní centrum – gender a věda, 2019. ISBN 978-80-7330-347-1.

zásadní, jsem použila jako vodítko při výběru témat, které jsem se rozhodla v rozhovorech sledovat. Mezi ně patří jak ty zcela očividné, jako je role mateřství a dostupnosti hlídání malých dětí, tak také akademická mobilita, zkušenosti s výjezdy do zahraničí a spoluprací se zahraničními kolegy a s tím související znalost jazyků.

Interpretační část: Ženská zkušenost světa vědy

Dětství

Dětství a politika

Životní názory, politické a občanské nebo morální postoje protagonistek mého výzkumu se formovaly v kulisách politických událostí počátku druhé poloviny 20. století. „Já jsem chodila do školy v 50. letech, a to zuřily procesy. V Jizerských horách byl odboj a jedna spolužačka měla maminku, která se do toho nějakým řízením zapletla, do této mašinérie, protože měla vztah s jedním z těch pučistů. A to bylo tak, že jsme seděly v lavici. Rozlítly se dveře, vešla ředitelka, s takovou babou – řeknu babou opravdu - a teď řekly: „ruce za záda! Ani hnout!“ Jedna pozorovala, jestli opravdu všichni máme takhle ruce a tak jsme museli stát. A ta druhá nám brala školní aktovky a takhle je sypaly na lavici a všechno vysypaly, jako filcung, jako kriminálníkům. Dodneška mi to zůstalo v paměti. Ony dvě jako úplný dračice. Ředitelka a ta druhá, no byla to taky učitelka. Musím říct, že po letech jsem se s ní zdravila a bavila se s ní, že jsem jí to odpustila. Byla tehdy mladá, nechala se do toho zatáhnout. A teď jako děti, my jsme sbírali od sirek, byly hezký obrázky na těch krabičkách. A já jsem tam měla ty obrázky od sirek. A když ona mi to prohledávala, tak jsem špitla: „To je od sirek.“ a ona na mně zařvala: „To vidim ne!?!“. A když nám všem ty tašky rozsypaly, tak zmizely a my jsme si to mohli poskládat a dát si ruce normálně. A jedna ta spolužačka měla maminku, která byla zavřená. A už tehdy bylo zvykem, a je to v tom filmu Ucho, že to dávali dětem do tašek, co by je mohlo kompromitovat, když přišla prohlídka.“¹⁵¹ Dnes už se asi těžko dozvíme, jak to bylo s osudem spolužaččiny maminky a jestli se učitelky skutečně nechaly uchýlily k takovému činu, jako

¹⁵¹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 5: Plně anonymizován 21.10.2019*. 2019.

umístit dítěti do tašky falešný důkaz. Vzpomínka ale dokresluje všeobecnou atmosféru strachu, ve které budoucí vědkyně vyrůstala.

V roce 1953 zemřel Stalin. „Na náměstí udělali takovej katafalk, jako tribunu a tam byly ty portréty a nějaká výzdoba a my jsme tam jako pionýři stáli, v tom pionýrském. A když ten Stalin umřel, tak jsme šli do školy a jedna moje kamarádka, no spolužačka, ona to nebyla kamarádka, říkala: „My jsme doma tak plakali, že jsme měli úplně rozmočený stůl.“ A já jsem říkala: „Vy ho máte z papundecklu?“ A ona říkala: „Já to na tebe řeknu.“ Nevím, co mě to napadlo, taková replika.“ Spolužačka to skutečně paní učitelce nahlásila. Ta si ale naštěstí žalobu nechala pro sebe a její někdejší žačka na ni dodnes s vděkem vzpomíná.¹⁵² Důležitost vzpomínky ukazuje silné emoční zabarvení a skutečný strach, který narátorka prožívala, když hrozilo, že se o její prostořekém vtipu dozví někdo, kdo by toho mohl zneužít.

Rodinné zázemí

První žena, která získala na pražské filosofické fakultě titul PhDr. při promoci dne 17. června 1901 se jmenovala Marie Zdenka Baborová, dcera řídicího učitele, narozená 17. ledna 1877 v Praze. Věnovala se studiu přírodních věd a disertaci napsala z biologie. Dne 13. listopadu 1901 měla promoci Marie Fabiánová, narozená 1872 v Železném Brodě. Marie byla dcerou vrchního inženýra severozápadní dráhy. V doktorské disertační práci se věnovala matematice. Třetí českou doktorkou se stala lékařka MUDr. Anna Honzáková narozená 1875 v Kopidlně, dcera lékaře. Promovala 17. března 1902. Jako čtvrtá Češka promovala dcera Tomáše Garrigue Masaryka narozená 1879 ve Vídni, a to v roce 1903, když obhájila disertační práci v oblasti anglických dějin „Vznik a význam velké karty svobod, dané Janem Bezzemkem r. 1215“.¹⁵³

Absolventky se uplatnily nejen na dívčích školách, ale i na gymnásiích. Historička z významné rodiny prof. Milada Paulová a filosofka doc. Albína Dratvová se dokonce staly vyučujícími na Karlově univerzitě. Vysokoškolské studium pro vybrané ženy tedy konečně vedlo k získání povolání.

Otcové prvních studentek na vysokých školách patřili k intelektuálním a úřednickým vrstvám. Už na prvním dívčím gymnáziu v Praze - Minervě - studovaly především dcery učitelů a

¹⁵² ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 5: Plně anonymizován 21.10.2019*. 2019.

¹⁵³ HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999. Knižnice Dějin a současnosti. ISBN 80-710-6380-0.

úředníků. Mezi otci studentek na Minervě bývalo dle zpráv spolku také mnoho obchodníků a řemeslníků.¹⁵⁴

Mezi otci protagonistek mého výzkumu najdeme také vzdělané muže, převážně inženýry technických oborů, ale také evangelického kněze a právníka.

Nepocházely tedy pouze z intelektuálního prostředí hlavního města, jak by se možná dalo očekávat. Když bylo Pavle Horské osm let, rodina se přestěhovala z Prahy do Kolína. Její otec byl inženýrem ve strojírenství.¹⁵⁵

Rodina další vědkyně pocházela z oblasti Sudet: „Celá rodina pracovala ve sklářství. Ráno šli, v pět hodin nebo před šestou, v šest odpíchli a ve čtrnáct hodin zase odpíchli zpátky.“¹⁵⁶ Tatínek byl referentem odbytu ve sklárně. Narodil se v roce 1912 a měl maturitu na obchodní akademii. Maminka byla vyučená švadlena a pracovala v oddělení expedice v balírně skla. „Maminka byla takovej pracant, poctivá.“ Později se stala vedoucí expedice. Mladší setra protagonistky studovala sklářskou průmyslovou školu a následovala tak rodinnou tradici.¹⁵⁷

Otec Alice Valkárové byl bývalý právník. Podle jejích vzpomínek uměl dobře jazyky. O své původní povolání přišel v důsledku čistek v 50. letech a v době dětství narátorky pracoval ve slévárně. Manuální práci zastával, podle jejích vzpomínek, až do začátku šedesátých let, a tak měl čas nebo možná spíše mentální kapacitu se dceři věnovat. Maminka byla narozená v polském Těšíně a neměla žádné vzdělání a neuměla dobře česky. Pracovala jako prodavačka. Byla ale společensky velmi úspěšná a optimistická. Alice Valkárová v rozhovoru vzpomíná, že si i na objektivně nepříjemné práci dovedla najít něco hezkého. „Byla demokrat, mluvila by stejně s prezidentem jako s uklízečkou z obchodu.“¹⁵⁸

Otec jiné z vědkyní byl „něco jako ekonom“. Maminka byla hodně v domácnosti. Původně pracovala jako úřednice.¹⁵⁹

Otec další z vědkyní byl evangelický farář. Když jí bylo dvanáct let, o zaměstnání přišel, podle interpretace narátorky pro přílišný společenský vliv, protože jeho bohoslužby byly populární. Maminka byla v dětství narátorky v domácnosti. Za války absolvovala studium sociální práce a když otec přišel o zaměstnání faráře, začala pracovat jako sociální pracovnice v nemocnici. Rodiče se podle narátorky vyznačovali silným sociálním citěním. Otec měl za sebou zkušenost

¹⁵⁴ HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999. Knižnice Dějin a současnosti. ISBN 80-710-6380-0.

¹⁵⁵ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 1: PhDr. Pavla Horská, CSc. 16.5.2018 Praha*. 2018.

¹⁵⁶ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 5: Plně anonymizován 21.10.2019*. 2019.

¹⁵⁷ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 5: Plně anonymizován 21.10.2019*. 2019.

¹⁵⁸ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc. 11.4.2018*. 2018.

¹⁵⁹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Výňatek z anonymizované části rozhovoru*.

totálního nasazení a brali se těsně po válce. Maminka po válce jezdila jako sociální pracovnice po venkově a věnovala se osvětě v oblasti hygieny.¹⁶⁰

Maminka jiné vědkyně byla knihovnice. „Neměla vysokou, vyučila se v nějakém knihkupectví.“ Tatínek byl zemědělský inženýr.¹⁶¹

„Já jsem měla výhodu i nevýhodu v tom, že můj tatínek byl také vědec a také biochemik, pracoval na Ústavu organické chemie a biochemie na Akademii věd a byl jedním z těch, kteří přišli s profesorem Šormem z VŠCHT a vlastně ten ústav zakládali. Takže tatínek od mého útlého dětství mě vedl k přírodním vědám, ale takovým, řekla bych, nenásilným způsobem. My jsme třeba hodně chodili a chodili jsme do lesa každý víkend, takže co je to za strom a jaká je to houba a takové věci, zajímaly mě různé geologické útvary a tatínek mě v tom podporoval. Maminka byla právnička, ta s vědami neměla nic moc společného, ale přírodu měla ráda vždycky, a řekla bych, že mnoho věcí v přírodě znala víc než táta. Pak tedy když jsem začala chodit do školy, a to už jsem mohla být v takové druhé třídě, ještě jsem neznala pořádně gramatiku, a to už jsem říkala v nějakém rozhovoru, že tatínek jednou večer přišel a říkal (on mi říkal Mimi): „Mimi, tady mám takový velký sešit...“, takovou tu A4 černou s tím velkým štítkem, „... a ty si tady napíšeš na ten štítek své jméno a pod to napíšeš Poznámky z různých vědních odvětví.“ Tak já napsala odvětví s tvrdým y po V(smích). Do dneška ještě ten sešit mám a je to tam pečlivě vyškraabané a opravené na to měkké i. Pak jsme si tak jednou dvakrát týdně sedli – no sedli – no já jsem tenkrát moc... Mně to tenkrát přišlo hodně formální, když jsem to tenkrát neuměla zformulovat, pamatuju si, jak maminka k tomu byla trošku skeptická, protože věděla, že prostě ten věk tomu neodpovídá, ale tatínek byl velmi dominantní, takže si to samozřejmě prosadil, takže vždycky jsme si sedli k rodičům do ložnice a táta mi začal vykládat. Začal definicemi, co to je věda, co to je poznatek, co to je experiment, co je to zákon a podobně, a pak začal takovými základními fyzikálními zákony, a pojímal to takovou řečneme, dneska bychom řekli formou komiksu. Takže třeba na jedné z prvních stránek je namalovaný nahatý Archimedes ve vaně z té vany, jak teče voda (smích), takže touto formou... Ale tohle netrvalo dlouho, protože jako prostě v tom věku člověk na to ještě úplně není, ne na tuhle formu,¹⁶² vzpomínala na své rodinné zázemí Eva Zažímalová.

Jana Šafránková se narodila v Teplicích v Čechách. Její maminka byla učitelka a otec voják: „A voják tedy jako povoláním. To znamená, že skončil jako podplukovník, když ho v době Čepičky vyhodili (smích) samozřejmě, protože on byl starší a... a už jaksí nedokázal vstoupit

¹⁶⁰ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 6: Plně anonymizován 23.9.2019*. 2019.

¹⁶¹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Výňatek z anonymizované části rozhovoru*.

¹⁶² ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 8: prof. RNDr. Eva Zažímalová, CSc. 3.3.2022*. 2022.

do strany a přizpůsobit se, takže... Ale ono za Čepičky¹⁶³ těch vojáků vyhodili z toho zaměstnání hodně.“ „Já myslím, že jim to bylo celkem jedno,“ odpověděla Jana Šafránková na otázku, zda se rodiče nějak aktivně zasazovali o její vzdělání. Z dalšího vyprávění však vyplynulo, že její maminka přinesla z třídní schůzky informaci o možnostech studia na Matfyzu, které se pak stalo její budoucností. Úplně jedno jí to tedy pravděpodobně nebylo.

Všech deset žen cítilo od svých rodičů podporu na cestě ke vzdělání a rodina jejich studium považovala za poměrně velkou prioritu, byť jejich maminky obvykle vyšším vzděláním nedisponovaly.

Role otce

Otcové se hráli v příbězích mých narátorek nezpochybnitelně velkou úlohu. „Myslím, že pro mnohé ženy z mé generace byli otcové vzorem, protože většina maminek v té době ještě byla v domácnosti,“ vypráví jedna z vědkyní v knižně publikovaném rozhovoru: „Otec mě podporoval. Jakmile jsem o něco projevila zájem, půjčoval mi různé knihy nebo mi o tom vykládal,“¹⁶⁴ vypráví vědkyně s nejvyšším počtem citovaných publikací z celé skupinky a výrazně vyšším H-indexem¹⁶⁵ než mají všechny ostatní.¹⁶⁶

„Já osobně jsem přesvědčená, že pro ženu a pro její sebedůvěru, je strašně důležitý otec. Měla jsem veliký štěstí. Pokud otec, jako muž, jí dá uznání, jako „seš dobrá, věřím ti“, tak potom nemá absolutně problém, jestli jí nějaký jiný muž...mě v životě nenapadlo, jestli mě muži berou nebo neberou, protože jsem to věděla už od tatínka. Pak jsem se potkala se ženama, který říkaly, jak se k nim muži chovali špatně a jak je neuznávali a já jsem se divila: „Jo? Jak to?“. Mně to vůbec nikdy nezajímalo, já jsem si toho ani nevšimla. Protože to už je ve mně jednou daný, nadefinovaný, hluboce uložený... a potom, mně už vůbec nezajímá, jestli si o mně nějaký muž myslí no jo „blbá blondýna“, popsala vědkyně výrazně ženské vizáže, s dlouhými blond vlasy a šperky. „To jde už mimo mě...Základ sebedůvěry ženy, aby se pohybovala v mužském světě a tam obstála a neměla o sobě pochybnosti.“ Spousta žen si podle ní sama škodí

¹⁶³ Alexej Čepička (1910 - 1990) byl český a československý politik Komunistické strany Československa, zeť Klementa Gottwalda. Od roku 1950 ministr obrany.

¹⁶⁴ TUPÁ, Barbora, Alice ČERVINKOVÁ, Marcela LINKOVÁ, Dana ŘEHÁČKOVÁ a Kateřina ŠALDOVÁ, ed. *Vlastní pokoj: 10 pohledů*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2004. ISBN 80-7330-059-1.

¹⁶⁵ Scientometrický ukazatel, udávající, kolik článků daného autora dosahuje citovanosti vyšší, než je pořadové číslo článku dle počtu citací. Jeden z indikátorů citačního ohlasu vědeckých článků.

¹⁶⁶ Vypovídací hodnota tohoto ukazatele je sporná, nicméně zde slouží pro ilustraci mezinárodní vědecké úspěšnosti.

nedostatkem sebedůvěry a tím, že si vůbec připustí, že by je někdo nebral. Pokud má někdo autoritativního nebo kritického otce, tak je to podle ní potom těžké.¹⁶⁷

V jednom případě vybral otec dceři dokonce první velké výzkumné téma: „Věnoval se taky zajímavým věcem o dějinách spalovacích motorů a často mi o tom vypravoval. A ten mi to doporučil, že to nikdo nedělá. On nebyl nikdy historik, ale dělal zajímavé věci v tom svém oboru.“¹⁶⁸

Důležitosti vztahu otců a dcer se věnuje celá řada psychologických studií. Například studie *Father–daughter relationship dynamics & daughters’ body image, eating patterns, and empowerment: An exploratory study* dochází k závěru, že otcové hrají zásadní roli v konstruování ženského sebevědomí, vztahu k vlastnímu tělu, genderově rovnostářské socializaci a schopnosti dosáhnout psychické pohody¹⁶⁹. I když pohled na toto téma ovlivňují také psychologické trendy, stejně jako se proměňuje společenský pohled na roli matky, v zásadě lze konstatovat, že pozitivní vztah s otcem a jeho podpora snahy dobýt i dříve „mužská území“, napomohly úspěšnosti těchto vědkyní. Alespoň ony samy to tak interpretují. Otcové se v příbězích budoucích úspěšných vědkyní objevují často jako nadšení podporovatelé jejich badatelského zápalu.

Dostupné dobrodružství

„Mě bavila matematika a fyzika od dětství. Ale nebyly tablety. Ani jsme neměli doma televizi v 50. letech a jediný, co jsme měli, byly ty učebnice matematiky a fyziky. Já jsem si k tomu sedla a počítala jsem si ty příklady dopředu, protože mě to bavilo. Ale vlastně jiná zábava skoro nebyla. Nebo já jsem jí neviděla,“ vzpomíná jedna z vědkyní a v jiné části rozhovoru dodává: „Mně vlastně nic jiného nebavilo tak, jak ta matika... Máme takovou fotku, kde nás rodiče vzali k fotografování, do takového ateliéru a jsem tam já a můj brácha. A brácha tam má nějakou kačenku na kolečkách a já mam v ruce počítač. A brácha miloval vlaky a dodnes se věnuje navrhování vlaků a tramvají. Pod postelí měl kolejiště a já jsem zase milovala tu matematiku. Pro nás to bylo jasné. Což je, si myslím, velký štěstí.“¹⁷⁰

¹⁶⁷ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 6: Plně anonymizován 23.9.2019*. 2019.

¹⁶⁸ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 1: PhDr. Pavla Horská, CSc. 16.5.2018 Praha*. 2018.

¹⁶⁹ STEINHILBER, Kylie M., Sukanya RAY, Debra A. HARKINS a Megan E. SIENKIEWICZ. *Father–daughter relationship dynamics & daughters’ body image, eating patterns, and empowerment: An exploratory study* [online]. 2020, **60**(10), 1083-1094 [cit. 2023-03-16]. ISSN 0363-0242. Dostupné z: doi:10.1080/03630242.2020.1801554

¹⁷⁰ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 6: Plně anonymizován 23.9.2019*. 2019.

Druhá z vědkyní z menšího města v severních Čechách chodila do Pionýra. Vzpomíná na něj jako na zdroj poměrně pozitivních zážitků a vypráví, že tam s nimi mladé vedoucí hrály hry a nebylo to špatné.¹⁷¹ Její kolegyně z Prahy vzpomíná na členství v Pionýru tak, že tam nebyli moc kvalitní vedoucí a prakticky žádná náplň, takže ji to moc nebavilo. Mimo to chodila ve škole do recitačního a přírodovědného kroužku, který se odehrával na školní zahradě, kde si děti zkoušely své pěstitelské dovednosti.

Bavilo jí ale číst časopis ABC, ve kterém našla návod na stavbu dalekohledu, který pak s tatínkem stavěli. „Nic v něm nebylo vidět, samozřejmě. Byl to úplně primitivní dalekohled, kterej měl strašnou barevnou vadu, a ještě jsme to neuměli moc dobře udělat,“ komentuje svůj pokus.¹⁷²

V časopise ABC se objevil později další nápad, který už byl důležitý pro její budoucí kariéru. Raketové posádky: „Tehdy letěli Gagarin a Těreškovová do vesmíru. Kosmonautika, to frčelo. Takže udělali raketové posádky a my jsme si udělaly, teda já jsem udělala, posádku čistě dívčí. Takže to byla docela zvláštnost, dívčí raketovou posádku z holek ve třídě.“ Se spolužačkami si rozdělily funkce jako „velitel astronom“ nebo „biolog“. „Tam bylo právě doporučeno, abychom se šly podívat na místní hvězdárnu,“ vypráví dál. „Tam na nás koukali trochu divně, ale tehdy ředitel, takovej starší pán, ten se toho chytil, že by to mohlo být pro hvězdárnu takové dobré PR. Tak se nám začal věnovat a já jsem začala opravdu pravidelně chodit.“ Z vyprávění je cítit snaha vytvořit aktivní dívčí skupinu a dokázat, že i holky mohou mít zájem o dobrodružství. Spolužačky ji na cestě za poznáním vesmíru brzy opustily, a tak se dál rozvíjela na vlastní pěst. Podle svých vzpomínek, chodila na hvězdárnu dvakrát týdně a začala si hodně číst literaturu z oblasti astronomie. „Pak byly takové Meteorické expedice. To se jezdilo na Slovensko.“ Organizátory expedic byli Jiří Grygar, Luboš Kohoutek a Zdeněk Kvíz¹⁷³. „Tam se vždycky sešli mladí lidi, na nějakém místě někde v horách, kde byl čistý vzduch a pozorovali jsme tam meteory a potom se to nějak vyhodnocovalo a psaly články.“ Tam se začala bavit s lidmi, na které se dívala s obdivem jako na pány vědce a ti jí doporučovali, že pro studium astronomie by měla umět dobře matematiku a fyziku. V té době začalo klíčit její rozhodnutí přihlásit se na Matematicko-fyzikální fakultu v Praze.

„Mne matematika bavila od dětství, už na základní škole jsem dělala matematickou olympiádu. Ale škola mě moc nebavila. To se změnilo až na střední, když jsem se dostala do speciální

¹⁷¹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 5: Plně anonymizován 21.10.2019*. 2019.

¹⁷² ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc. 11.4.2018*. 2018.

¹⁷³ Ohlédnutí za legendárními expedicemi (1. díl). In: *Astronomický informační server astro.cz* [online]. Brno: Česká astronomická společnost, 2013 [cit. 2020-04-05]. Dostupné z: <https://www.astro.cz/clanky/ostatni/ohlenduti-za-legendarnimi-expedicemi-1-dil.html>

matematické třídy. Získala jsem kamarády – dobří spolužáci jsou stejně důležití jako dobří učitelé,“ vzpomíná další z vědkyní, jak v matematické třídě konečně našla „svůj kmen“ do kterého zapadla a cítila se tam spokojeně.¹⁷⁴

Vědkyně náplň svého volného času často srovnávaly se současnou mladou generací, zahlcenou informačními zdroji a dosažitelnými zdroji pasivní zábavy, ale i velkou nabídkou volnočasových aktivit. Jedná se však o jejich vlastní interpretaci, neboť přes veškerý technologický vývoj, média sloužící jako pasivní zdroj zábavy existovala už v době jejich dětství a dospívání. Co samozřejmě většinové společnosti nebylo dostupné, byla možnost vycestovat do zahraničí nebo studovat širší spektrum snadno konzumovatelných pramenů. Jednalo se tak o ve své době „dostupné dobrodružství“.

V roce 2012, když začala britská vláda zavírat veřejné knihovny¹⁷⁵, publikovala spisovatelka Caitlin Moran v Londýnských *The Times* sloupek nazvaný *Knihovny – katedrály duše*. Sloupek později vyšel v českém překladu v její antologii vydané nakladatelstvím Host.¹⁷⁶ Hovoří v něm o roli knihoven ve vyrovnávání sociálních rozdílů a jako o zázračném místě, skrze které se (nejen) děti mohou procházet do jiných světů i historických epoch: „Knihovna uprostřed obce je křížencem unikového východu, záchranného člunu a slavnosti. Knihovna je katedrálou myslí, nemocnicí duše, galerií představitosti. Na našem chladném deštivém ostrově jsou knihovny jediným zastřešeným veřejným prostorem, kde jste občanem, a ne jen spotřebitelem.“ Moranová vyrůstala sice v kapitalistické zemi, jenže v sociálně slabé rodině v průmyslovém Wolverhamptonu. S mými vědkyněmi ji pojil stejný problém: „nebylo co dělat“. Mladým budoucím vědkyním bránila v rozletu železná opona a Moranové zase chudoba. Pro všechny byly knížky a knihovny místem zázraků. Místem cestování za skutečné hranice států i do historie a do fascinujícího světa vědy, který si je přitáhl.

„Knihovny miluju a říkám si, že jsem snad jedna z nejstarších čtenářů Národní knihovny, protože jsem tam začala chodit už na gymplu,“¹⁷⁷ začíná vyprávění jedna z vědkyní. I další z jejích kolegyně hovořila v rozhovoru o tom, jak chodila jako středoškolačka do knihovny na

¹⁷⁴ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 6: Plně anonymizován 23.9.2019*. 2019.

¹⁷⁵ V rámci finančních omezení zavřely některé místní správy pobočky veřejných knihoven nebo omezily jejich činnost. Britský deník *The Independent* uveřejnil na titulní stránce článek s netypicky senzačním názvem, v němž použil slova „odstřel veřejných knihoven“. Ve stejnou dobu se psalo o rušení veřejných knihoven také v denících *The Daily Telegraph* a *Daily Mirror* (Morris N. Revealed: The full cost of the cull of public libraries. *The Independent* 31. 7. 2012; Mason, R.: One in ten libraries already closed or at risk says Labour, *The Daily Telegraph* 5. 8. 2012; Lyons J.: The end? 1 in 5 libraries threatened with closure due to cuts, *Daily Mirror* 31. 7. 2012). Zdroj: <https://svkkl.cz/ctenar/clanek/1613>

¹⁷⁶ MORAN, Caitlin. *Knihovny - Katedrály duše*. In: MORAN, Caitlin. *Morantologie*. Brno: Host, 2012, s. 209 - 212. ISBN 978-807491-135-4.

¹⁷⁷ ŠTRBÁŇOVÁ, Soňa. *Ženy ve vědě v letech 1840-1989*. In: *Věda.cz: Průvodce informacemi o vědě a výzkumu* [online]. 2008 [cit. 2020-05-25].

přednášky o vědě a hltala je prakticky bez ohledu na téma.¹⁷⁸ Maminka třetí vědkyně se bála, že „z toho zblbne“, když její dcera chodila do knihovny téměř každý den a postupně četla všechno od indiánek, přes ruskou klasiku až po životopisy vědců.¹⁷⁹

Vášnivě čtenářky

Pak se ale rodina posledně citované narátorky přestěhovala do centra, což zpětně interpretuje jako šok. „Žádná pole, žádné louky, žádná zvířata, maximálně vrány v parku.“ Stěhování také znamenalo nástup do nové školy. Odtržení od kamarádů ve staré škole i od možnosti toulat se v přírodě a pravděpodobně také nástup puberty vedly k úniku k četbě. „Maminka měla strach, že z toho zblbnu. Chodila jsem třikrát týdně do knihovny a půjčovala jsem si po pěti knihách... četla jsem všechno.“ Napřed jmenuje ruskou klasiku, ale poté se opraví: „V té době jsem četla všelijaké dobrodružné knihy... A taky jsem si půjčila nějaké knihy o astronomii.“¹⁸⁰ „Už jako dítě jsem strašně ráda četla literaturu faktu o vědě. Kromě Vinnetoua samozřejmě a dívčích románů. Měla jsem velkou podporu rodičů, protože mi takovou literaturu faktu hodně kupovali. U nás doma se hodně četlo. Tenkrát byl velice moderní Paul de Kruif, který napsal zajímavé knížky o Pasteurovi a jiných mikrobiologech. Ty knížky se velice krásně četly. A pak jsem měla zamilovanou knížku, a to byla Madam Curie.“¹⁸¹

„To byla moje nejoblíbenější kniha – Dva divoši“¹⁸²,“ vzpomínala jedna z vědkyní na základní knihu hnutí Woodcraft, částečně autobiografickou učebnici indiánských a zálesáckých dovedností, ve které ale vystupují jen tři ženy a to ve velmi negativních konotacích. Vyskytuje se tam služka Bibi, která je neuvěřitelně pověřivá, a hloupá, stará čarodějnice, které se hlavní hrdinové tak trochu bojí, ale myslí si, že je to spíš stará bláznivá bába: „Jak tam vařila ty vajíčka, jak to hodila do toho hrnce, kde vařila špinavý prádlo,“ vzpomínala na postavu ježibaby Alice Valkárová.¹⁸³ Třetí ženská postava v knize je hystericky pobožná matka, před kterou musí hlavní hrdina uniknout na farmu, kde se může konečně rozvinout jeho plný potenciál. „Ještě si pamatuju na ten obrázek, jak se jejich cesty rozcházejí, protože on to měl vždycky hezky ilustrovaný. To byla moje nejoblíbenější kniha. Ale četla jsem i ty o těch zvířatech, vždycky

¹⁷⁸ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 6: Plně anonymizován 23.9.2019*. 2019.

¹⁷⁹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc. 11.4.2018*. 2018.

¹⁸⁰ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc. 11.4.2018*. 2018.

¹⁸¹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 3: doc. RNDr. Soňa Štrbářová, CSc. 18.2.2020*. 2022.

¹⁸² Ernest Thomson Seton: Dva divoši. Kniha pro mládež popisující dobrodružství dvou přátel, kteří se postupně učí dovednostem „lesní moudrosti“.

¹⁸³ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc. 11.4.2018*. 2018.

jsem nad tím slzela, to mě dojímalo jak tam ten lišák nebo medvěd...“¹⁸⁴ Ženských postav, se kterými by bylo možno se identifikovat, Setonovy¹⁸⁵ knihy mnoho neposkytují. Ve skutečnosti vůbec žádné. Přitom jeho manželka Grace Gallatin Seton Thompson patřila mezi americké sufražetky, o svých dobrodružných cestách napsala několik knih, z nichž jedna nazvaná *Woman Tenderfoot* popisuje přechod Rocky Mountains a je uvedena jako námět pro paničky, které se chystají na prázdniny do Evropy a možná by mohly změnit názor a vyrazit na západ¹⁸⁶. Žádná z jejích knížek ale dodnes nevyšla v češtině, a tak se nemohla k českým čtenářkám dostat.

O postrádání ženských vzorů mluví i další narátorka: „Já jsem byla už v dětství dost otrávená z toho, že jsem ženská. To jsem si četla ty pohádky a tam ty princezny vždycky někde čekaj, až je ten princ vysvobodí, a tak mi nějak vnitřně vadilo, že ty princezny jsou takový neaktivní a že aktivní je jenom ta mužská složka. Jediná výjimka jsou pohádky Boženy Němcové. Tam jako Chytrá Horákyně. A pak, když jsem byla větší, tak jsem začala číst takový ty o Indiánech a pak detektivky...a kde byla nějaká...no možná ta paní Marplová. Ale ty indiánky, tam se nikde nepíše o žádných ženách. Ty aktivní, ti, co něco dělali, to byli vždycky jenom muži. To mě štvalo.“ V rozhovoru s touto ženou lze vysledovat tvrdohlavou snahu dokázat, že i ženy mohou být úspěšné v oblastech přisuzovaných pouze mužům.

Knižním sběratelstvím se některé z vědkyň vyznačují dodnes, jak jsem se měla možnost přesvědčit u těch, se kterými jsme rozhovory nahrávaly v domácím prostředí. „Ty knihy u nás dělaj velkej nepořádek odjakživa. Protože to nemáme jenom v tomhle pokoji a všech místnostech jsou nějaký knihy,“ pravila historička¹⁸⁷. Druhá její kolegyně mi při nahrávání rozhovoru ukazovala dlouhou prasklinu ve zdi obývacího pokoje: „Manžel tvrdí, že to je kvůli knihám, které mám nahoře v pokoji. Tak možná nám spadne barák.“¹⁸⁸

Životní vzory učitelé

To, že setkání s dobrými učiteli během základní a střední školy výrazně formuje zájem o určitý obor, jsem tušila na základě vlastní zkušenosti. Nebýt skvělého učitele dějepisu, který na gymnáziu probudil můj zájem o historii, pravděpodobně bych si nikde nezvolila studium orální historie a vybrala si některý z přírodovědných oborů, které mne tehdy také lákaly.

¹⁸⁴ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc. 11.4.2018*. 2018.

¹⁸⁵ Ernest Thompson Seton (1860 - 1946) byl ilustrátor, spisovatel a zakladatel woodcrafterského hnutí.

¹⁸⁶ SETON-THOMPSON, Grace Gallatin. *A woman tenderfoot*. 1 st. New York: Doubleday, 1900.

¹⁸⁷ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 1: PhDr. Pavla Horská, CSc. 16.5.2018 Praha*. 2018.

¹⁸⁸ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 3: doc. RNDr. Soňa Štrbáňová, CSc. 18.2.2020*. 2022.

Když jsem připravovala pro Český rozhlas Radio Wave pořad *Universum* zaměřený na akademické prostředí a v širším smyslu na oblast vzdělávání, hostem jednoho z dílů byl ekonom Jan Libich. V pořadu prezentoval svůj výzkum, který ukazoval, že dobrý učitel na základní škole má významný vliv na budoucí kariéru žáka. „Výzkumy ukazují, že největší význam má kvalitní vzdělání v útlém věku, a to už od předškoláků. Rozdíl mezi celoživotním budoucím příjmem žáka, který měl na základní škole nekvalitního učitele, a žákem, kterým měl štěstí na dobrého učitele, je zhruba tři sta až sedm set tisíc korun za jeden jediný rok výuky. Takže žák, který má po celých prvních pět let školní docházky toho kvalitního učitele, vydělá celoživotně navíc 1,5 až tři miliony korun,“ prezentoval výsledky, které získal použitím metodologie profesora Hanusheka ze Stanfordské univerzity.¹⁸⁹ Podle tohoto výzkumu může mít dobrý učitel na základní nebo střední škole na budoucí kariéru a příjem žáka podobně významný vliv jako vysoká škola.

Narátky o významných učitelích na střední škole velmi často hovořily samy od sebe: „Tenkrát jsme měli na gymplu takového hrozného učitele fyziky, takového přísného, ale který byl hroznej. To byl strašnej postrach... Na devítiletce jsme měli učitele, kteří nebyli moc nároční,“ vzpomíná vědkyně. Na základní škole se podle svých vzpomínek prakticky nemusela učit. S novým učitelem „pochopila, že tomu bude muset věnovat mnohem víc času.“

Do svého učitele ruské literatury se na gymnáziu zamilovala další z vědkyní. Na jeho přednášky vzpomíná dodnes s nadšením a tato platonická láska jí dala sílu překonat prvotní jazykové potíže, se kterými se potýkala při nástupu na gymnázium a dohnat rozdíly mezi svým vzděláním ze základní školy na Slovensku a pražskými spolužáky.¹⁹⁰

„Kdybych neměla pana profesora /na matematiku/, tak bych nikdy na Matfyz nemohla,“ vzpomíná další vědkyně. Důležitý profesor se objevil sice až v desáté a jedenácté třídě, ale i tak formoval její budoucí kariéru. Podle jejích vzpomínek nebyl jediný z učitelů, kdo byl výborný. Podobně nadšeně vzpomíná na svého učitele dějepisu: „Vykládal toho ještě daleko víc, než co bylo v knize.“¹⁹¹

„Vím, že jsme na fyziku měli pana profesora Bartušku, který pak měl i nějaké psychické problémy, ale byl nadšený do fyziky a jako myslím si, že minimálně v začátcích nám ji hezky podával a měl takový velmi jemný smysl pro humor, kdy třeba tam zavolal jednoho spolužáka k tabuli a napsal mu nějaké jako zadání a ten to tedy psal na tabuli a hrozně škrabal. A on se na

¹⁸⁹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Universum: Dobrý učitel zvýší váš budoucí příjem o statisíce, až miliony. Radio Wave* [online]. Český rozhlas, 2016 [cit. 2020-03-29]. Dostupné z: <https://wave.rozhlas.cz/universum-dobry-ucitel-zvysi-vas-budouci-prijem-o-statisice-az-miliony-5186994>

¹⁹⁰ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Výňatek z anonymizované části rozhovoru.*

¹⁹¹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc. 11.4.2018.* 2018.

něj tak podíval a říkal: „Víte, Kučero, já mám takový dojem, že už přestáváte používat normalizované znaky pro písmo.“ (smích), tak asi v tomhle smyslu. No tak toho si pamatuji velmi dobře,¹⁹² popsala jednoho ze svých vyučujících Eva Zažímalová. „Spíš bych řekla, že mě ovlivnili lidé spíš třeba na ty humanitní obory a pak teda ten fyzikář, protože prostě to byli opravdu osobnosti, které přesahovali rámec té školy a ráda na ně vzpomínám,“ dodává. „To tak většinou bývá. Měli jsme takového (nám se tenkrát zdál starý) starého pána (smích), strašně takového distingovaného a ten tu matematiku učil velmi příjemně a nám se to velmi líbilo. Tedy aspoň mně tak, abych z té devítky neříkala, že se to všem líbilo, ale...“ popisuje Jana Šafránková.

Životní vzory vědci

V rozhovorech mne zajímalo, zda životní volby budoucích vědkyní ovlivnili také nějakí slavní vědci, kteří by jim byli vzorem. Hovoří se totiž často o tom, že ženám často chybí příklady, které by je mohly inspirovat k vyšším ambicím, než se realizovat pouze ve své tradiční roli manželky a matky. V rozhovorech vědkyně často uvedly, že zrovna životní příběhy vědců je příliš nezajímaly. V rozporu s tím se však některé z nich následně a svých vzorech rozhovořily. Kromě Marie Curie jednu z nich zaujal Einstein a další Pasteur. Jinak je ale lákalo spíš bádání samotné nebo je později ovlivnili jejich kolegové a nadřízení, ke kterým však obvykle nevzhlížely jako k nějakým nedostupným idolům.

„Pak jsem začala číst knihy o dějinách fyziky a tam mě zaujaly příběhy těch vědců,“ vypráví v rozhovoru jedna vědkyně. „Člověk četl o Einsteinovi, to se mi hodně líbilo, nebo i ta Marie Curie Skłodowska.“¹⁹³ V dříve uvedených citacích jiné z vědkyní se objevila obliba životopisných vyprávění o slavných vědcích od Paula de Kruifa.¹⁹⁴ „Matematiky žádný, to ne,“ uvádí jiná její kolegyně. V jiné části ale vzpomíná, jak ji fascinoval životopisný příběh Oppenheimera, zachycený v knize *Jasnější než tisíc sluncí*.¹⁹⁵ Neinspirovali ji tedy vědci přímo z jejího budoucího oboru, ale vědecké osobnosti obecně ano.

„Musím jmenovat dva muže. To byl pan profesor Helmar Frank, který pracoval v ústavu A.S. Popova na Novodvorský. Potom byl taky, a to hlavně později na Fakultě jaderné a technicky-inženýrské, tomu se říkalo FUJTAJFL, kde byl pak profesorem a taky jsem k němu chodila na

¹⁹² ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 8: prof. RNDr. Eva Zažímalová, CSc.* 3.3.2022. 2022.

¹⁹³ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc.* 11.4.2018. 2018.

¹⁹⁴ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 3: doc. RNDr. Soňa Štrbáňová, CSc.* 18.2.2020. 2022.

¹⁹⁵ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 6: Plně anonymizován* 23.9.2019. 2019.

přednášky z nějakých polovodičových součástek...To byl velice skromnej člověk, slušnej a velikej odborník. On byl v podstatě zakladatel polovodičů tady u nás. Sepsal řadu knih, které se dají do dneška používat. A pak ještě jeden, a to byl poslední vedoucí katedry fyziky polovodičů, pan profesor Kužel. Velice schopnej člověk a jako člověk moc milej. Velmi příjemnej a hodnej.,“ jmenuje další vědkyně pozdější významné kolegy, které považuje za své vzory.¹⁹⁶

„Jako já si myslím, že každý člověk má své světlé a stinné stránky a takže, že bych měla jednu konkrétní osobu to ne, ale jsou věci, které obdivuji. Obdivuji prostě když někdo třeba jde za svým cílem a překonává při tom nějaké jako nepříjemné překážky, tak jako to velmi, velmi obdivuji a oceňuji a strašně se mi líbí takový ti lidé, kteří mají nějakou vizi a za tou vizí jdou, a pak jsou schopní i jako dokázat. Já nevím, třeba teď mne napadají dvě ženy, ale jako ne proto, že jsou ženy, ale protože prostě něco dokázaly, a to byla paní McCormicková¹⁹⁷, to byl ten objev transposonu a oni jako si z ní dělali všichni legraci, ona to dělala na kukuřici, myslím, a dělala to někde támhle v Americe na nějaké nepříliš prestižní univerzitě a oni ji prostě dali k dispozici nějaký domeček někde támhle in the middle of nowhere prostě v nějakých kukuřičných lánách a ona si v klidu na tom prostě ty svoje experimenty dělala až to dokázala a dostala Nobelovu cenu. A něco podobného byla ta paní, která objevila reverzní transkriptázu a já jsem zapomněla její jméno. A ta reverzní transkriptáza to je enzym, který vlastně dělá opačný proces, než který probíhá při... vlastně tak Vám nemusím dělat přednášku, víte, o co jde,“ popisovala vědkyně. „A oni vlastně když ta paní to chtěla publikovat, tak jí prostě všichni ti guruové toho oboru házeli klacky pod nohy, že to si špatně vyčistila vzorek a takové až urážlivé řeči, až se nakonec ukázalo, že má pravdu a otevřeno to úplně nové okno do molekulární genetiky. Tak tohle obdivuju, když ten člověk si je jistý svojí pravdou a jde za tím. V obou případech za tím šly velmi nekonfliktním a slušným způsobem, ale vyslechly si asi spoustu nepříjemných věcí a podceňování, a to si myslím, že je něco, na co jsem třeba obzvlášť citlivá z mnoha důvodů,“ popisovala svou interpretaci osudu vědkyně. „Takže takové věci třeba... Jednak jako je mám pro sebe tak jako interně, když to dokázaly ony, tak to můžu dokázat taky a jednak jako to je pro mě takový jako trošku důkaz toho, že já teda nejsem věřící člověk, ale prostě na nějakou jako řekněme nadřazenou spravedlnost věřím, nebo jsem o ní přesvědčená, že jsou ty boží mlýny, které melou, a nakonec tedy domelou spravedlivě. Takže ti lidé nakonec došli uznání. A já vím, že samozřejmě mnoho jiných nedošlo, to samozřejmě

¹⁹⁶ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc. 11.4.2018*. 2018.

¹⁹⁷ Jde o záměnu jmen. Barbara McClintocková (16. června 1902 - 2. září 1992) byla americká vědkyně a cytogenetička, která v roce 1983 získala Nobelovu cenu za fyziologii nebo lékařství.

vím, anebo došli, ale už jim to bylo jedno, protože už byli už dávno po smrti, ale... Jako v tomhle smyslu asi bych řekla, že nějaké vzory mám, ale jsou to spíše vzory, řekněme, konkrétních situací, než že by to byl jeden člověk,“ vysvětluje Eva Zažímalová.

Jako vzor předkládá studentkám, podle svého tvrzení, významnou vědkyni Milena Králíčková. Děje se to ale zpětně, v době, kdy je její vlastní kariéra ve vrcholné fázi. „Mně jste teď připomněla jeden vzor, který třeba v poslední době často připomínám na promociích, protože já když ty promoce jsou, tak se snažím, protože já hodně chodím na promoce těch lékařských fakult, tak máme pět lékařských fakult a snažím se těm holkám říct – neztrácejte, holky, naději, že z Vás budou... Protože ten, že jo, zvlášť v té medicíně je to hodně o tom, že máme hodně doktorandek stejně holek jako kluků a potom najedou máte ty docenty a docentky a pak máte ty profesory a profesorky. A říkám jim ten příklad té Gerty Coriové¹⁹⁸. To určitě budete znát, to je ten pár, držitelé Nobelovy ceny. Kdy vlastně ona byla první žena nositelka Nobelovy ceny za fyziologii nebo za medicínu, ale pravděpodobně to tam probíhalo možná podobně jako to, co říkáte. Že vlastně ona měla celou tu nálož té ženy a Karl... si krásně bádala, ale tu Nobelovu cenu získali společně. I tenhle ten její příběh si myslím, že by zasloužil, aby v tom našem českém prostředí byl více citovaný.“¹⁹⁹

Tvrdohlavá Marie

Jestli existuje absolutní prototyp ženského vzoru ve vědě, je to Marie Curie-Sklodovská, která v roce 1891 jako první žena v historii složila přijímací zkoušky na fakultu fyziky a chemie pařížské Sorbonny. V roce 1911 jí Francouzská vědecká společnost odmítla členství, protože nepřijímala ženy. Její životopis vzpomínaly v rozhovorech všechny vědkyně, které se později pustily do bádání v přírodních vědách. „To je takový hrozně banální, ale je to fakt. Z té knížky jsem si dokonce vystříhla fotografii Madam Curie a neuměle jsem si ji zarámovala a pověsila a všude se mnou putovala.“

„Tak jako samozřejmě to musela být Marie Curie, četla jsem knížku, kterou napsala její dcera,“ vzpomíná další vědkyně na knihu *Paní Curieová* od Eve Curie.²⁰⁰ „Ona pracovala velice poctivě a pilně a za velmi těžkých podmínek a přesto dosáhla takový výsledky,“ doplňuje v čem jí byla Marie Curie- Skłodovská vzorem.

¹⁹⁸ Gerty Theresa Coriová nositelka Nobelovy ceny za fyziologii nebo lékařství za rok 1947, první oceněná žena v této kategorii za objev funkce hormonů předního laloku hypofýzy při metabolismu cukrů.

¹⁹⁹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 10: prof. MUDr. Milena Králíčková, Ph.D. 15.9.2022.* 2022.

²⁰⁰ CURIE, Eve. *Paní Curieová.* Praha: Mladá fronta, 1959. Kapka. ISBN 23-059-64.

Jiná z vědkyní vzpomínala, že když její maminka likvidovala domácí knihovnu, našla v ní knížku s věnováním žákyni za matematickou olympiádu: „Dodneška si pamatuju, že jsem měla knížku, jmenovala se Tvrdohlavá Marie o Marii Curie Skłodowský.“²⁰¹

Tuto knihu v rozhovorech vzpomínalo i dalších pět vědkyní. Za pozornost přitom stojí, že v době jejich dospívání příběh této světově významné vědkyně reprezentovala v československém prostředí kniha tohoto dnes již zapomenutého autora.²⁰² Nešlo tedy o inspiraci skutečnou osobou Marie Curie-Skłodowské, ale o její literární interpretaci, přičemž není zřejmé, do jaké míry se tyto dvě podobají a odkud přesně autor knihy čerpal detaily z jejího života nebo charakterové rysy, které v knize vykresluje.

Knihu se setkala s odsouzením soudobé kritiky: „Ze snahy povědět beze zbytku co nejvíce, takřka všechno o období života slavné fyzičky až po její epochální objev rádia, vychází nakonec poněkud zkrácena ona živá, lidsky statečná bytost, která je dětskému čtenáři blízká právě tím, že v sobě našla sílu rozbít společenské zábrany, jimiž byly ženy vylučovány z oblastí vzdělání, probít si překážkami cestu k vědění, dobýt nakonec vítězně pevnosti vědy. Takovýto ideově závažný, plně aktuální námět, proměněný v suverénní slovesnou podobu, byl by mohl posunout Zhořův životopisný román na úroveň dneška. Leč nestalo se. Na to, aby se nová koncepce životopisného žánru stala v Tvrdohlavé Marii skutkem, nedostalo se zřejmě umělecké síly,“ uvádí jedna z dobových recenzí.²⁰³

Recenzent Zhoře zkritizoval za přílišnou popisnost a „bezkrvnou“ hlavní hrdinky. Kritizuje ale i politickou stránku knihy: „Ale stopy jsou patrné rovněž v ideovém plánu, např. v těch místech, kde autor svým způsobem objektivisticky akcentuje protiruské nacionalistické stanovisko „věrných Poláků“ a koncepci změny společenských pořádků vzděláváním lidu. Podaří se spisovateli nyní zvládnout to, co zůstalo Tvrdohlavou Marií zatím nedořešeno?“²⁰⁴

Význam knihy jako motivačního faktoru ke vzdělání dokládají i uživatelské recenze na serveru Databáze knih, například: „Tuhle knihu jsem v průběhu dospívání četla snad dvacetkrát. A považuji ji za něco, co mě hodně motivovalo něco dělat, učit se, pokračovat ve studiu na VŠ a celkově něčeho dosáhnout. Byla to obdivuhodná žena, která již od dětství tvrdě pracovala na tom, aby dosáhla svého snu. Dodnes mě nepřestává fascinovat její

²⁰¹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 6: Plně anonymizován 23.9.2019*. 2019.

²⁰² Například Městská knihovna Praha tuto knihu již odepsala ze svého fondu a tak kniha není snadno dostupná.

²⁰³ ZAPLETAL, Zdeněk. Hovoří Antonín Zhoř. Zastavení nad životopisnými romány Antonína Zhoře. *Zlatý máj: kritická revue umělecké tvorby pro mládež*. Praha: Svaz československých spisovatelů, 1962, 6(10), 451-459. ISSN 0044-4871.

²⁰⁴ ZAPLETAL, Zdeněk. Hovoří Antonín Zhoř. Zastavení nad životopisnými romány Antonína Zhoře. *Zlatý máj: kritická revue umělecké tvorby pro mládež*. Praha: Svaz československých spisovatelů, 1962, 6(10), 451-459. ISSN 0044-4871.

houževnatost, cílevědomost, ale i skromnost a láska k vlasti.“ Kniha však nemá na všechny čtenářky stejný účinek: „Jediná nevýhoda této knihy je, že po jejím přečtení si člověk připadá líný a méněcenný...“.²⁰⁵

Sám Zhoř se o knize vyjádřil takto: „Tvrdohlavá Marie“ zdála se mi zase odpovídat mnohému problému dneška. Neúnavná pracovnice dovedla spojit namáhavou fyzickou práci ve své chatrné dílně nejen s něžnou péčí o děti, ale také s nevšedním zájmem o umění. Už jako studentka našla si mezi luštěním matematických a chemických vzorců čas, aby pro svou potěchu překládala Heinovy verše do polštiny. Přitom nikdy nepokládala práci rukou za něco nedůstojného. Tím vším se mi jevila jako typ ženy už i naší socialistické epochy.“²⁰⁶

Dále pokračuje k otázce poměru mezi fikční a faktografickou složkou svého románu: „Mým ideálem bylo a je, aby mezi fikcí a fakty byla co největší disproporce. Fakta ať mnohonásobně převažují a spisovatelská fantazie necht' odpočívá, pokud nenastane naprostá nutnost, aby zaskočila, kde prameny zarputile mlčí...“ a přiznává, že hlavním faktografickým zdrojem mu byla dříve zmíněna kniha dcery Marie Curie, Evy Curie²⁰⁷. A dále popisuje: „Vzpomínám, jak pracně jsem musel shánět zprávy o stavu Polska nebo Paříže v letech osmdesátých a osvětlovat i třeba takovou vedlejší postavu, jakou je bratr Mariiny přítelkyně a jeden z prvních polských socialistů Stanislav Kunický, popravený ve věku dvaceti čtyř let. Každá letmá zmínka o poměrech ve Varšavě i na polském venkově v době Mariina dětství musela být zjišťována z pramenů, často s jejím životem na pohled vůbec nesouvisejících.“²⁰⁸

O něco příznivější recenzi poskytl knize recenzent Měsíčníku ministerstva školství a kultury, který se ale o knize zmiňuje jen zevrubně, a především propaguje oslavnou báseň Marie Pujmanové, která se také věnovala této vědkyni: „Dává příklad života mladé ženy, jejíž ušlechtilé srdce prochází všemi zmatky citového tápání a neustálého hledání smyslu poslání člověka na světě. Životní příběh slavné objevitelky radia Marie Curie-Sklodowské je dramatický jako román. A jako takový jej zpracoval spisovatel, kterého zaujalo především

²⁰⁵ Tvrdohlavá Marie. In: *Databáze knih* [online]. 2008 [cit. 2023-04-28]. Dostupné z: <https://www.databazeknih.cz/knihy/tvrdohlava-marie-23085>

²⁰⁶ ZAPLETAL, Zdeněk. Hovoří Antonín Zhoř. Zastavení nad životopisnými romány Antonína Zhoře. *Zlatý máj: kritická revue umělecké tvorby pro mládež*. Praha: Svaz Československých spisovatelů, 1962, 6(10), 451-459. ISSN 0044-4871.

²⁰⁷ CURIE, Eve. *Paní Curieová*. Praha: Mladá fronta, 1959. Kapka. ISBN 23-059-64.

²⁰⁸ ZAPLETAL, Zdeněk. Hovoří Antonín Zhoř. Zastavení nad životopisnými romány Antonína Zhoře. *Zlatý máj: kritická revue umělecké tvorby pro mládež*. Praha: Svaz Československých spisovatelů, 1962, 6(10), 451-459. ISSN 0044-4871.

Mariino mládí, doba její nešťastné i šťastné lásky, její práce na objevu, který darovala lidstvu. Ale Marie nebyla jen slavnou objevitelkou. Byla to i krásná a statečná žena, která může být vzorem mnohým děvčatům. Knihu vydalo Státní nakladatelství dětské knihy. — Snad si po této knížce přečtou dívky i báseň Marie Pujmanové Paní Curierová.²⁰⁹

Zlatý máj: kritická revue umělecké tvorby pro mládež otiskla v květnu 1965 dopis Antonína Zhoře autorům slovníku českých spisovatelů²¹⁰, ze kterého byl vynechán. Publikovaný dopis byl opatřen krátkou poznámkou, že Zhoř náhle zemřel 3. dubna 1965.

Vážení soudruzi! Při listování ve Vašem Slovníku českých spisovatelů jsem upadl do rozpaků a trapných otázek. Obracím se proto na Vás se zdvořilou prosbou, abyste mi radou nějak z obojího pomohli. Jsem podle legitimace členem Svazu československých spisovatelů a stal jsem se jím na podkladě své více než třicetileté literární činnosti. Vydal jsem kromě řady drobnějších publikací také dvanáct rozměrných beletristických prací, románů a povídek. Nechci jejich výčtem prodlužovat svůj dopis, podotkl bych jen, že většina vyšla a vychází v nových a nových vydáních. Některé měly odezvu, která se mi nezdá právě tuctová. Tak například Poctivý Abe — román o životě Abrahama Lincolna — dostal hned po vyjití (1942) Rambouskovu cenu, tehdy jedinou cenu pro literaturu určenou mládeži. Měl potom ještě čtyři vydání — poslední 1961 — vyšel i Slovensky (Statočný Abo) a roku 1964 také maďarsky (A becsületes Abe). Jiná moje práce, povídka z válečných dějů na Vysočině To nebylo nic byla vyznamenána na cenou ve velké soutěži tří nakladatelství, Práce, Mladé fronty a Melantricha roku 1949. A Tvrdohlavá Marie, románový příběh života Marie Curie-Sklodowské, vyšel česky i slovensky a dosáhne v r. 1965 podle smlouvy úhrnného počtu 100 000 výtisků. Jsem pravděpodobně jediným českým spisovatelem, který se zaměřil v posledních letech téměř výhradně na životopisné romány, což jistě není obor právě snadný. Kritikou byly tyto práce označeny vesměs za zdařilé — Poctivý Abe (Lincoln), Tvrdohlavá Marie (Curie-Sklodovská), Sám proti osudu (Beethoven), Bety (Němcová ve chvalkovickém období). V tisku je Kulhavý šermíř (malíř Jaroslav Čermák). Snad mohu také uvést, že jsem založil a až do reorganizace nakladatelského podnikání redigoval pro Komenium dva dětské časopisy Broučka a Vlaštovičku, pro něž jsem napsal nepočítanou řadu článků. Z toho všeho by se dalo soudit, že jsem snad skutečně spisovatelem — podle Vašeho Slovníku však nikoli. Schází tam ovšem i celá řada dalších autorů, kteří se také provinili těžkým

²⁰⁹ Z knih pro děti a mládež. Odborná výchova: měsíčník pro ministerstva školství a kultury. Praha: Ministerstvo školství a kultury, 1958, 8(7), 112. ISSN 0322-8517.

²¹⁰ My nejsme básníci prokletí, my píšeme jenom pro děti. Zlatý máj: kritická revue umělecké tvorby pro mládež. Praha: Svaz československých spisovatelů, 1965, 9(5), 222-223. ISSN 0044-4871.

hříchem — psali totiž především pro mládež. (Ale ne vždy — jak dokazuje třeba moje Bety nebo Sám proti osudu.) Protože však naše diskriminace nebyla v úvodní stati Slovníku jasně vyřčena, ptají se mě lidé (a jistě i ostatních postižených), co se mnou je. Mně nezbyvá, než přenést tuto otázku na Vás: mám se považovat i nadále za českého spisovatele — nebo vrátit Svazu česko - slovenských spisovatelů legitimaci? Budu Vám za odpověď vděčen — tím víc, odpovíte-li tiskem, protože se tato záležitost naprosto netýká jen a jen mne. A. Zhoř

Zhoř se svého uznání nedovolal a v dnešní době je již skoro vymazán z kulturního prostoru. Jeho knihy uchovávají spíše už jen knihovny s archivním fondem.²¹¹

Je příznačné, že jediný ženský vzor význačné vědkyně, který se objevuje ve vyprávění narátorek, ale také v popkultuře²¹² je Marie Curie-Sklodovská. Přičemž se jedná o ženu, která pracovala v komplikovaných podmínkách a v zájmu vědy obětovala svoje zdraví, byť o negativních důsledcích radioaktivního záření na lidské zdraví během svého života nevěděla. Marie Curie-Sklodovská funguje jako jediný archetyp ženy vědkyně, a to jako symbol pracovitosti, vědecké poctivosti, obětavosti a ušlechtilosti,²¹³ tedy vlastností, přijatelných pro ženu k dosažení úspěchu. V populární kultuře jsou často za milníky a zdroje jejího badatelského zápalu považovány její romantické vztahy.²¹⁴

Generace okouzlená vědou

„Já jsem tehdy žádný matematiky neznala, ale chtěla jsem být paní učitelka. Jestli jsem nějaký vzory měla, tak to byly paní dvě paní učitelky, kterých jsem si vážila. Vlastně tři. Paní učitelka z první třídy, pak paní učitelka z pátý třídy, to chodím dodnes navštěvovat. Je jí 93 let. Úžasná dáma,“ vzpomínala jedna z vědkyní. Třetí paní učitelka ji učila český jazyk a literaturu a byla prý podle jejích vzpomínek charakterní.²¹⁵

„Jestli si dobře vzpomínám, zajímala mne spíš hlavně příroda, kytky, brouci, ptáci a zvířata,“ začíná jedna z narátorek vyprávění o době na prvním stupni základní školy. V té době bydlela

²¹¹ Např. Městská knihovna v Praze knihu odepsala z fondu.

²¹² Například seriál Big Bang Theory, v ČR uvedený pod názvem Teorie velkého třesku. Článek o nadějných českých vědkyních v Magazínu Práva nazvaný „Budoucí paní Curiové, kde je jméno vědkyně použito pravděpodobně bez odkazu k detailnějším okolnostem života Marie Curie (protože ty bychom asi mladým nadějným vědkyním nepřáli), čistě jako symbol „the scientist“, „vědkyně“.

²¹³ Životní příběh: Marie Curie Sklodovská. In: *Youtube.com* [online]. Yutube, 2021 [cit. 2023-03-17].

²¹⁴ Neznámý románek Marie Curie-Sklodovské: Utrpení, nervové zhroucení a velký skandál. In: *Nespechej.cz* [online]. 2023 [cit. 2023-04-28]. Dostupné z: <https://www.nespechej.cz/clanky/marie-curie-milenec-20221113-715.html>

²¹⁵ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 6: Plně anonymizován 23.9.2019*. 2019.

rodina na kraji středně velkého města, kde měla snazší kontakt s přírodou. V této fázi svého života si přála stát se zvěrolékařkou.²¹⁶

„...technický směr se u mě projevoval už od dětství, protože dědeček (ani maminka neměla žádné sourozence) a jezdili jsme k dědečkovi, který bydlel na Kladně, pracoval v hutích a on mě jako vychovával, no vychovával, jako kluka jo, různé... vyráběli jsme spolu, myslím, jednu z prvních praček v České republice, v Československu v té době, když ještě vůbec nebyly, že jo, tak on mi vysvětlil princip pračky a jakousi pračku jsme vyrobili. Dokonce to vypralo prádlo,“²¹⁷ vzpomínala na dětské zážitky Jana Šafránková.

Některé narátorky věděly, čemu se chtějí věnovat, už od malička. Jiné k jejich úspěšné oblasti výzkumu zavála série pozdějších životních náhod, okolností a rozhodnutí.

„Tradičně chápeme vědu jako nástroj pro odhalování pravidel fungování přírodního a společenského světa,“ tvrdí Angela Saini v úvodu své knihy.²¹⁸ Kritériem pro výběr narátorek byla zkušenost vědeckého prostředí době socialismu a zároveň aktivní výzkumná činnost i po sametové revoluci. Jak jsem postupně sbírala kontakty, prohlížela si katalog držitelek Ceny Milady Paulové, procházela si hodnocení podle dnešních měřítek v databázi Web of science a rozhazovala sítě mezi kamarády a známými a vyptávala se na vědecké osobnosti, které je během studia ovlivnily, neušlo mi, že v seznamu, který se postupně rozrůstal je bohatě zastoupená generace narozená v poválečných letech, 1946-1948.

Proč pochází mnoho významných žen české vědy právě z této generace? Mám pro to dvě vysvětlení. Jednalo se o silné válečné a poválečné ročníky²¹⁹ a tak bylo v této generaci obecně studentů hodně. Za druhé to však bylo ohlasem prvního letu člověka do vesmíru²²⁰ a poté Kennedyho plánu letu na Měsíc.²²¹ V této dekádě studovalo přírodní a technické obory nesrovnatelně nejvíc mladých lidí včetně žen ve srovnání s předchozími i pozdějšími generacemi.

²¹⁶ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc. 11.4.2018*. 2018.

²¹⁷ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 9: prof. RNDr. Jana Šafránková, DrSc. 29.9.2022*. 2022.

²¹⁸ SAINI, Angela. *Od přírody podřadné*. Praha: Academia, 2018. Společnost (Academia). ISBN 978-80-200-2902-7.

²¹⁹ KUČERA, Milan. *POPULACE ČESKÉ REPUBLIKY 1918-1991*. 1. vyd.: Česká demografická společnost: Sociologický ústav Akademie věd ČR, 1994.

²²⁰ Jurij Alexejevič Gagarin byl sovětský kosmonaut, první člověk, který vzlétl do vesmíru. Ke svému kosmickému letu odstartoval 12. dubna 1961 v lodi Vostok 1 z kosmodromu Bajkonur. Oblétl Zemi a po 108 či 106 minutách přistál.

²²¹ John Fitzgerald Kennedy 25. května 1961 vyhlásil program Apollo, jehož výsledkem mělo být přistání Američanů na Měsíci. Snažil se tak dohnat zpoždění za sovětským vesmírným výzkumem, protože dne 12. dubna 1961 jako první člověk vzlétl na oběžnou dráhu Země sovětský kosmonaut Jurij Gagarin.

„Čili začalo to čirým idealismem,“²²² prohlásila o svém vstupu na pole vědy jedna z narátorek. Idealistický zápal v ní probudila četba knihy o Marii Curie Skłodowské.

„V šedesátých letech jsem chodila do matematické a třídy a mezi mýma spolužákama bylo nadšení pro vědu. Asi to nebylo mezi všema pubertákama. Ale asi víc než dneska. Já si nemyslím, že by dnes bylo pro tu vědu takový nadšení. Jednak se mi zdá, že lidi jsou takový pragmatický, že třeba nejde jen o to, dělat tu vědu, ale třeba taky aby se člověk uživil. To my jsme nějak neuvažovali tehdy.²²³ A možná, že věda taky zklamala. Já si taky dneska říkám, že jsem četla ty knížky o atomových fyzicích, jak to bylo ohromný a jak bádali na tom atomu a asi mi to nedocházelo, že je to strašlivě ničivý. Spíš jsem viděla to myšlenkový dobrodružství. Jak ty lidi najednou dostali ten nápad. Taky dneska už skoro nikdo nechce studovat matiku a studují spíš informatiku,“²²⁴ vypráví jedna z vědkyní. Když byla pracovně v USA, vzpomínala, že matematiku tam studují Korejci nebo Indové, ale děti ze středostavovských rodin už volí jiné obory, které disponují lepším poměrem množství duševní práce a výdělečnosti.²²⁵ „Dneska má každý v kapse mobil a nepřemýšlí, jak byla dlouhá cesta k booleovskému počítání v nulách a jedničkách a jaký byli průkopníci Norbert Wiener²²⁶ a tihleti kybernetici. Lidi si řeknou, no mobil, támhle to dělaj ty Číňani, v Africe to má každej taky. Nežasnou nad tím zázrakem a neuvědomují si, kolik duchovního úsilí a jak dlouhá cesta k tomu vedla. A nevím, jestli obdivujou Galilea nebo takovýhle hrdiny,“ rozčiluje se nad samozřejmostí, se kterou současné generace přijímají technologická řešení, ke kterým vedla dlouhá výzkumná cesta.

„Pak jsem četla Jasnější než tisíc sluncí o Oppenheimerovi²²⁷. A pro mě byli skutečně v tom pubertálním věku hrdinové vědci. Dneska nevím, jestli jsou pro mladý lidi hrdinové vědci. Já jsem chodila i na takový přednášky do městský knihovny a tam byly přednášky o fyzice. Já jsem tomu třeba ještě ani nerozuměla, ale okouzlovalo mě to. Chodila jsem tam s kamarádama

²²² ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 5: Plně anonymizován 21.10.2019*. 2019.

²²³ To ovšem souvisí také s uzavřeným systémem socialistického Československa, kde politika plné zaměstnanosti v podstatě znemožňovala člověku zůstat bez práce a zároveň případnou nemožnost uplatnění v oboru bylo možné (v mnoha případech i právem) omluvit politickou diskriminací.

²²⁴ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 5: Plně anonymizován 21.10.2019*. 2019.

²²⁵ Problémem úbytku zájmu o matematiku a přírodní vědy se zabývá např. Australská studie WILSON, Rachel a John MACK. Declines in high school mathematics and science participation: evidence of students' and future teachers' disengagement with maths. *International Journal of Innovation in Science and Mathematics Education* [online]. Sydney: University of Sydney, 2014, 22(7), 35-48 [cit. 2023-03-17]. ISSN 2200-4270.

²²⁶ Norbert Wiener (26. listopadu 1894 – 18. března 1964) byl americký matematik a filozof, který je považován za zakladatele kybernetiky.

²²⁷ J. Robert Oppenheimer (22. dubna 1904 – 18. února 1967) byl americký teoretický fyzik, nejznámější svou účastí v projektu Manhattan, kde řídil vývoj první jaderné zbraně v tajné laboratoři v Los Alamos v Novém Mexiku. Bývá označován jako „otec atomové bomby“. Zdroj: https://cs.wikipedia.org/wiki/Robert_Oppenheimer

a strašně se nám to líbilo. Takže to nebylo ani tak z rodiny, ale možná, že byla taková atmosféra ve společnosti, že vědci jsou ti hrdinové a že poznání je obrovský dobrodružství a radost.“²²⁸

„Já bych řekla, že lidi k tom měli vždycky takový obdivný vztah. Když jsem někam přišla a řekla, že dělám jadernou fyziku, reagovali lidi: „jé, jadernou fyziku a ještě ženská...“. Záleží, s kým mluvíte. Když mluvíte s nějakým trochu omezenějším podnikatelem, ten vám řekne, že jsou to všechno blbosti,“ hodnotí současný postoj společnosti k vědě a vědcům její kolegyně.²²⁹

„Jako samozřejmě byl. On trošičku přetrvává, protože se nacházejí nové a nové problémy, že, ano. Já nevím, jestli jste třeba včera ve zprávách dávali, jak NASA vypustila nějaký takový ten jakoby tu družici, která měla zasáhnout ten malý asteroidík, strčit do něj, aby se ověřilo, jestli je možnost ze Země ovlivnit dráhu toho asteroidu, že jo. Čili, toto jsou takové ty podněty, protože furt neustále tedy lidé zjišťují, co všechno se děje v tom vesmíru a co má vlastně vliv na tu Zemi. Jo, to trvá, že jo, a teď se ukazují nové a nové prostě takové směry nebo obory, kde vlastně ještě by to bylo třeba zjistit, a že by nám to i tomu lidstvu pomohlo, no lidstvu, to vypadá nadneseně, ale že by to lidem pomohlo že jo. Čili svým způsobem to prestižní je, trošku, ne už tolik, ale trošku, že ano, teď jsou spíše ty biologicko-lékařské vědy, proto také jako... studenti to jako prestižní nechápou zase tolik jo... takže z toho usuzují, že to platí pro lidi, ale pro tedy i obyčejné lidi nebo jak by se to řeklo, neoborníky, ale přesto jako se na to dívají a říkají si, no tak to by mohlo mít nějaký význam, takže to nějakým způsobem berou,“ hodnotila Jana Šafránková zájem o vesmírný výzkum.

Následně vzpomínala i na televizní přenos přistání na Měsíci: „Vzpomínku mám, že jsme měli televizi, ne moc valnou v té době zrovna (smích) a dívali jsme se celou dobu, jako... jo, bylo to krásné a člověk si prostě pod tím postupně představil všechno možné, jak co o tom trochu věděl, tak jako... třeba výroba těch přístrojů, jak museli být, jak museli být zpocení, jestli se někde něco nestane, že jo, vždyť tam je takových věcí, součástek droboučkových a někdy stačí maličkost a všechno se zhatí, nebo ty motory všechny, takže jako člověk si ještě uvědomuje to, že jako něco o tom ví, takže to jako takový to nebezpečí nebo... cítí, že ten projekt je vynikající, že jo, že to je prostě... jako já do dneška jako nejvíc obdivovaný projekt je Voyager, který byl vypuštěn v roce sedmdesát sedm a dodnes z něj z té strašlivé vzdálenosti, kdy už je mimo naši sluneční soustavu, neustále ještě furt docházejí nějaká data. Sice krátká data, nejsou to dlouhé úseky dat, ale přesto sem ještě na Zemi dojde. To je obdivuhodný přístroj, že jo, od roku sedmdesát sedm a je rok dva tisíce dvacet dva a on, ne jako že by tam fungovaly všechny ty

²²⁸ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 6: Plně anonymizován 23.9.2019*. 2019.

²²⁹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc. 11.4.2018*. 2018.

přístroje, no ale tak to samozřejmě podléhá taky nějaké, já nevím, dopadají částice, tak se povrch toho materiálu může zhoršit, čili nějaké ty detektory nemusí, nepracují, že jo, ale na druhé straně ten přístroj byl, ta družice jako taková, nebo obě vlastně pracují, což mi připadá, že je strašný takový výdobytek lidstva, protože tohle je prostě neskutečné, jak dobře to ti lidé vyrobili, protože, říkám, kromě nějakých drobností, ty tam samozřejmě, že jo, nějaká data se po nějaké době, po deseti dvaceti letech přestal přístroj pracovat, ale ta družice jako taková, jako to znamená její napájení, vysílání, přijímání nějakých dat, jejich jaksi ztvarování do nějakých filů a poslání na Zemi pořád funguje a mně to připadá, že je to jeden z nejkrásnějších věcí, který ti lidé vyrobili. Samozřejmě optikou mojí, samozřejmě určitě existují nějaké takové ty ovečky umělé apod., možná také strašně krásný objev, ale tomu už tolik nerozumím, tak mi to tolik nebere,²³⁰ nezapře své nadšení ve vyprávění Jana Šafránková.

„Jako pro mě to bylo vždycky takové to naplnění toho vnitřního snu a vnitřního volání něco objevit. Jako ten velký sen té osmnáctileté holky, která šla na medicínu a objeví lék na rakovinu. Tak teď už všichni víme, že žádný obecný lék na rakovinu není a že ty jednotlivé molekuly, na které se přichází, pomůžou vždycky určité podskupině nějakých pacientů,²³¹ popsala svůj vztah k vědě a původní nadšení v době dospívání nejmladší z vědkyní, Milena Králíčková.

Všechny vědkyně tak rozhodně sdílely vztah k vědě jako k pozitivnímu společenskému jevu.

Studium

„To víte že jo, vždyť já jsem chtěla, ještě když jsem chodila na gymnázium, tak jsem se chtěla dát zapsat na historii,“ vyprávěla mi Pavla Horská, když jsem se jí ptala, jestli věděla vždycky, že se chce věnovat historii. Vyptávala jsem se, dál, jestli ji na gymnáziu někdo v jejím výběru ovlivnil nebo inspiroval. „No já jsem se k tomu přivedla sama. To devatenáctý století mě zajímalo dosti dlouho a dosti často a zajímá mě do dneška. To nevím ani proč,“ odpověděla.²³²

„Tam jsem chodila – tenkrát to byla jedenáctiletka – dneska je to gymnázium,“ vypráví jiná z vědkyní. Na gymnázium nebo jeho soudobou obdobu chodily všechny protagonistky mého výzkumu. Všechny také už během střední školy počítaly s pokračováním ve studiu na vysoké škole.

„Když jsem přišla na tu dvanáctiletku, tak teď to začalo,“ vzpomíná vědkyně, jak ji na začátku gymnázia zaskočila náročnost učitelů. Ze základní školy byla zvyklá, že se učit nemusí. Na

²³⁰ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 9: prof. RNDr. Jana Šafránková, DrSc. 29.9.2022.* 2022.

²³¹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 10: prof. MUDr. Milena Králíčková, Ph.D. 15.9.2022.* 2022.

²³² ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 1: PhDr. Pavla Horská, CSc. 16.5.2018 Praha.* 2018.

gymnáziu pochopila, že bude muset učení věnovat o hodně víc času než dřív. „Pak jsem začala dělat i fyzikální olympiádu a tak.“²³³

Gymnázium absolvovala v okresním městě. „Bylo obtížný se přihlásit někam jinam, než kam člověk patřil. To jste patřila k doktorům, do školy. Člověk někam patřil a tam musel. Ale nestěžuju si, mně se tam líbilo. Jmenovalo se to Střední všeobecně vzdělávací škola, tohle byly tedy gymnázia, jako příprava na vysokou. Z té střední všeobecně vzdělávací školy se šlo buď na vysokou nebo – tehdy to nebyly fakulty – říkalo se pedagogický institut.“ Jí samotné bylo také od začátku jasné, že míří na vysokou školu.²³⁴

Další z budoucích vědkyní přišla do Prahy na Ruské gymnázium na Pankráci. Rodiče ji sem poslali z rodného města na Slovensku, vzdáleného stovky kilometrů. Dnes jejich krok interpretuje tak, že mezi nimi nastala partnerská krize a tak se rozhodli dceru poslat za studiem hodně daleko, aby měli klid na její vyřešení. To si ale uvědomila až zpětně. V době, kdy odjela do Prahy se těšila na dobrodružství a objevování nového. V Praze byla ubytována na internátě a na školu vzpomíná jako na velmi specifické prostředí: „To byla škola velice dobré úrovně, protože ta měla velmi zajímavé kořeny. Ta vznikla mezi dvěma válkami, když sem přišly ty vlny uprchlíků ze Sovětského svazu. A tenkrát Československá vláda přijala tisíce uprchlíků, kteří tady studovali a taky byli někteří už velmi graduovaní profesori a vysokoškolsky vzdělaní lidé. A vznikla tady jednak ruská univerzita, jednak ukrajinská a pro děti těch uprchlíků vzniklo to ruské gymnázium,“ popisuje. „A byli tam vynikající kantoři. A ta tradice té ruské školy a těch dětí těch uprchlíků, ta se udržela i za totality. Půlka naší třídy byli Rusové, z ruských rodin, původně uprchlických, kteří mluvili dokonale rusky a byli hodně protirežimní. To byl paradox. Protože to mělo být něco hodně pro Sovětský svaz a ještě tam byli ti profesori, byli staříčký, ale ještě tam byli ti profesori z doby mezi dvěma válkami. Takže tam byla velice zvláštní atmosféra. Na jedné straně velmi komunistická ředitelka a velmi ostré některé kantorky a na druhou stranu ty děti, protože my jsme se od nich učili třeba ty písničky, co se zpívaly jako protistátní. Já dodnes umím ruské písničky, které byly zakázané,“ vzpomíná. Její rodiče pravděpodobně netušili, na jakou instituci svou dceru posílají studovat: „Měli jenom doporučení, že to je škola velice dobré kvality. Já jsem velmi toužila jít z domova. Bylo to pro mě velké dobrodružství.“ Do Prahy odcestovala ve čtrnácti letech. Studium na gymnázium změnilo budoucí vědkyni život, i když při něm musela prokázat jistou houževnatost. Když přijela do Prahy, neuměla jako rodilá Slovenka pořádně ani češtinu, natož ruštinu, ve které

²³³ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc. 11.4.2018.* 2018.

²³⁴ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc. 11.4.2018.* 2018.

probíhala část vyučování. První půlrok studia podle svého vyprávění proplakala a rodičům domů psala, aby ji vzali zpátky domů, nakonec se jí ale podařilo spolužáky dohnat a významnou motivační roli hrál profesor ruské literatury, který v ní probudil vášeň: „Já jsem měla velkou lásku, hned jak jsem nastoupila, to byl profesor ruštiny...Já jsem byla pochopitelně příšerně zaostalá. Protože tam byli jednak rodilí Rusové a tam se vyučovala ruština téměř každý den. Dvakrát týdně byly ruské dějiny a všechno se to vyučovalo v ruštině, tady tyhle předměty. A on nás měl na ruskou literaturu...A no já jsem byla nulová, téměř, na tu ruštinu...A tam ti rodilí Rusové. A já jsem to strašně rychle dohnala. On mě ze začátku pokládal za úplně pitomou a strašně mě stíral. A já jsem brečela, protože mě se strašně líbily jeho...on doslova přednášel. Měl doktorát z České univerzity a údajně, ale nepodařilo se mi to dohledat, dělal svůj doktorát na Masarykovi. A nějak za půl roku přišel na to, že nejsem úplně pitomá. A dokonce jsem napsala kompozici, teda nějakou esej, kterou chodil předčítat do vyšší třídy. Úžasně jsme se sprátelili. Pak mi o prázdninách ještě psal a po prázdninách jsem zjistila, že ho vyhodili z politických důvodů a nikdy jsme už o něm neslyšeli. Ale on mě naučil tak úplně jinak se dívat na literaturu...Protože to byly doslova přednášky, jako vysokoškolské. Psali jsme eseje a bylo to naprosto úžasný. A já jsem se seznámila s ruskou klasickou literaturou. A dodnes to na sobě pocítuju.“ Ona slavná kompozice, ne kterou byla tak pyšná pojednávala o Gogolovi. Celkovou atmosféru školy popisuje ve svých vzpomínkách jako velice kulturní: „Ty děti byly z takových velice kulturních rodin. Hodně se četlo.“ Následující rok už se ambiciózní mladá dáma „vyšplhala na druhé místo ve třídě.“ A když už nebyla ve třídě „takovej okopánek“, cítila se tam velice šťastná. Někteří kamarádi jí vydrželi dodnes.²³⁵

Pro budoucí kariéru vědkyní bylo důležité, že šly studovat na obdobu dnešních gymnázií a ony i jejich rodiny předem počítaly s tím, že budou pokračovat ve vysokoškolském studiu.

Praxe v oboru během střední školy

Během dvanáctiletky, obdoby dnešního gymnázia, jezdila jedna z budoucích vědkyní na praxe do Ondřejova. Tam už se setkala se svými budoucími kolegy. Programy na hvězdárně v Ondřejově pořádané Jiřím Grygarem a Zdeňkem Kvízem ovlivnily kariéru i další vědkyně²³⁶, byť se nakonec každá etablovala v jiném oboru a ani u jedné z nich to nebyla zamilovaná astronomie.

²³⁵ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Výňatek z anonymizované části rozhovoru.*

²³⁶ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 6: Plně anonymizován 23.9.2019.* 2019.

„Já jsem se na tu matiku zaměřila už během gymnázia a jezdila jsem každé prázdniny na praxi na astronomický ústav v Ondřejově,“ vzpomíná i třetí vědkyně na pobyty, které formovaly jejich budoucnost. Tam už také poznala některé své budoucí spolužáky a vyučující. „To bylo fajn, že si člověk s nimi mohl popovídat,“ vypráví o zkušenosti, která jí usnadnila vstup do oboru na vysoké škole.²³⁷

„Já jsem se vždycky trošičku pohybovala v takové té všeobecně kulturní sféře. Před maturitou jsem měla velice těžký dilema, co bych vlastně chtěla dělat. Dokonce jsem uvažovala o filmové režii a takové věci. Nakonec jsem se teda přihlásila na Vysokou školu chemickou. A začala jsem studovat chemii,“ vypráví jedna z vědkyní, jejíž cesta k budoucímu oboru nebyla tak přímá, jako u jejích kolegyní.²³⁸

„Nad Štolou, a bylo to v době, než se z toho stalo sportovní gymnázium. Já jsem byla, myslím, poslední nebo předposlední ročník, který maturoval ještě, než z toho udělali sportovní gymnázium. A to bylo tenkrát hodně velké – ono pořád je – hodně velké gymnázium a bylo tenkrát jedno z mála v Praze, které už mělo od prvního ročníku (to bylo čtyřleté tenkrát), možnost vybrat si specializaci. Takže tam bylo tenkrát myslím asi tři nebo čtyři třídy jako přírodovědně zaměřené. Takže áčko bylo matematickofyzikální, béčko bylo biologicko-chemické – na to jsem tedy chodila já, myslím, že céčko bylo obecné a pak byly čtyři humanitně zaměřené třídy, přičemž ta poslední, a to bylo myslím éčko, tak ta měla i výuku některých předmětů v angličtině, což bylo tenkrát naprosto nebývalé,“²³⁹ popisovala své středoškolské zázemí Eva Zažímalová.

„Chodila jsem na gymnázium do matematické třídy, tam to bylo rozdělené, tak do matematické třídy a někdy asi rok před maturitou moje maminka byla na třídní schůzce, kam škola přizvala takové dva pány, které znali, a shodou okolností jeden byl z Matfyzu a jeden byl z Akademie a tam povídali. A potřebovali, protože to byla matematická třída, nebo matematicko-fyzikální, tak chtěli asi získat studenty, tak tam hovořili pro rodiče. Ne pro studenty, ale pro rodiče a tam jim ukázali nějaký seznam přednášek, které Matfyz pořádá, a tak mi to doma říkala, tak jsem se na ten Matfyz jela podívat, protože původně jsem chtěla jít na elektro fakultu. A tak jsem navštívila asi dvě přednášky, které tam v té době pořádali, jedno byl profesor Pátý²⁴⁰ z Matfyzu

²³⁷ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc. 11.4.2018.* 2018.

²³⁸ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 3: doc. RNDr. Soňa Štrbářová, CSc. 18.2.2020.* 2022.

²³⁹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 8: prof. RNDr. Eva Zažímalová, CSc. 3.3.2022.* 2022.

²⁴⁰ RNDr. Libor Pátý, CSc., zakladatel oboru fyziky nízkých tlaků na Matematicko-fyzikální fakultě Univerzity Karlovy a později náměstek ministra školství v první polistopadové vládě. Mimo jiné držitel ocenění za tzv. třetí odboj, konkrétně za podepsání petice proti stíhání účastníků palachády a za obnovu občanského dialogu v Československu. Dále byla oceněna jeho spoluúčast při založení skupiny apelující na demokratickou obrodu společnosti a prosazování občanských a akademických svobod.

tenkrát, a ten mluvil o vákuu a trochu o plazmatu, a pak tam byl doktor Šunka z Ústavu fyziky plazmatu, a ten strašně krásně hovořil o budoucích termojaderných reakcích a o možnosti využití při získávání elektrické energie. A to bylo hrozně hezké, protože sliboval, že se na tom budeme podílet, protože do padesáti let, no... třicet až padesát, no třicet spíš, říkal tenkrát, tak to už tady budou všechny elektrárny jaksi na tomto základě. No tak to mě nadchlo, a to mě přemluvalo, že jsem šla na Matfyz. Ale tak nejen mě, u nás ve třídě šlo osm lidí na ten Matfyz,²⁴¹ popsala okolnosti svého rozhodnutí Jana Šafránková. Studovala na dnešním Gymnáziu Nad Turbovou na Praze 5. Pochvalovala si rozsáhlou nabídku specializací jak pro humanitně, tak pro přírodovědně zaměřené studenty: „Jedno bylo vyloženě humanitárně směřované na jazyky v té době, že jo, a matematika na matematiky a takové, a takové, a ten prostřední obor to byly ostatní přírodní vědy a tam třeba nabízeli latinu, různé prostě takové jakoby podporu pro to studium. Protože v té přírodovědné bylo hodně biologů a těch, kteří chtěli studovat lékařství, tak těm nabízeli latinu třeba a podobně. My jsme měli nějakou speciální matematiku a tak. Ano, bylo to takto podporované.“²⁴²

Nástup na vysokou školu

„O jiném studiu než o matematice jsem ani neuvažovala, nehrozilo mi tak, že bych byla zklamaná, kdyby nevzali třeba na filozofii kvůli „špatnému“ původu – můj tatínek byl farářem církve Českobratrské. I když v roce 1967 bylo kádrování mírnější, na vysokou školu se dostali i moji spolužáci, kteří měli v padesátých letech zavřené otce,“ z jejich spolužáků, kteří na Matfyz chtěli, se v tom roce dostali všichni, včetně jejího budoucího manžela, jehož otec byl také v 50. letech ve vězení. „My jsme byli taková výběrová třída, komentuje větší množství spolužáků, kteří spolu s ní nastoupili na Matfyz.“²⁴³

„Začala jsem studovat chemii a tam jsem přišla na to, že to není ta chemie, která se mi líbí, že existuje biochemie a ta se nedala na VŠCHT studovat, tak jsem se potom přihlásila na přírodovědeckou fakultu.“ vzpomíná druhá z vědkyní.²⁴⁴

„Pak jsem šla do Prahy a to byl rok 63,“ začíná vyprávění o studiu na vysoké škole třetí z vědkyní. „První dva roky to bylo všeobecné studium. To bylo dost hrozný, musím říct. To bylo náročný a během prvních dvou let možná polovina odešla,“ rekapituluje. „Tam byl obrovský převis, tenkrát se hlásila spousta lidí, z nichž byla snad přijata jenom polovina, a ještě

²⁴¹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 9: prof. RNDr. Jana Šafránková, DrSc. 29.9.2022.* 2022.

²⁴² ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 9: prof. RNDr. Jana Šafránková, DrSc. 29.9.2022.* 2022.

²⁴³ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 6: Plně anonymizován 23.9.2019.* 2019.

²⁴⁴ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 3: doc. RNDr. Soňa Štrbáňová, CSc. 18.2.2020.* 2022.

ty první dva roky byly likvidační. Zejména ta matematika. Já jsem si říkala, že to musím dodělat. Nakonec se to podařilo. Zrovna když jsem byla v třetím ročníku, tak z Fakulty technické a jaderně-inženýrské převedli specializaci Jaderná fyzika na Matfyz. Mohli jsme si vybírat specializaci, ale já jsem vůbec neměla šanci, že bych se dostala na tu astronomii. Tam brali asi jenom dva lidi z celého ročníku a já jsem se zase tak dobře neučila. Totéž teda teoretická fyzika, o které jsem si říkala, že by mě to třeba zajímalo. Tak to taky bylo úplně beznadějný. Ale tady ta jaderná fyzika, tam jsme se mohli přihlásit. Měli jsme takový kroužek lidí, kteří dřív studovali na té technice, oni byli dost naštvaní, protože je převedli na Matfyz, protože měli být inženýři a potom nebyli nic. A protože tam hrozila vzpoura, tak aby to trochu naředili, tak tam přidali nás, aby se ty emoce uklidnily a my jsme s nimi byli samozřejmě nakonec dobří kamarádi. Takže v tom třetím ročníku jsem začala dělat jadernou fyziku.“ Fakt, že jaderná fyzika byla převedena na Matfyz považuje za zásadní náhodu, který směřovala její pozdější kariéru. „Byly tam specializace, které mě vůbec nezajímaly, tak jsem si říkala, že ta jaderná fyzika by mohla být dobrá. Chopila jsem se té příležitosti, ale byla to vyloženě náhoda,“ vypráví Alice Valkárová.²⁴⁵

„Já si myslím, že v totalitních zemích, tam se jim říká: „Ty nejseš ke studiu, protože seš holka.“, ale když už teda seš ke studiu, tak se nedělá rozdíl. Moje úplně nejlepší přítelkyně, životní, je z Iránu,²⁴⁶ hovoří o vyšším podílu žen na technických oborech v nedemokratických zemích další z vědkyní. Když byla na stáži v USA, dělala její přítelkyně doktorát na stejném oddělení. „Ona se stala jednou ze špičkových amerických vědkyní, vedla ústav o sedmi stech lidech. Myslím si, že tam tradičně v rodinách, těch vzdělaných, vedou ty holky normálně ke studiu.“ „Oni si pořád mysleli, že potřebujou tu technickou inteligenci. Když někdo chtěl na fildu, tak to bylo horší. Ale když někdo chtěl jít na Matfyz, na techniku, tak ty lidi prostě budou dělat ty atomové bomby, ty elektrárny, no tak tam nebylo takový kádrování. Já vám řeknu vtip: „Co je americká katedra matematiky? Místo, kde ruští matematici učí čínské studenty.“ Ale je to pravda. Všude kam přijdu. Protože oni vyprodukovali v Sovětském svazu strašný množství matematiků. Dneska už ty chytrý lidi jdou třeba na práva, ale tehdy to bylo jediný, kam člověk mohl bez nějakého kádrování. Oni se pak samozřejmě rozutekli do světa. Tenhle vtip mi říkal, jeden Rus, který žije v Anglii,“ interpretuje jedna z vědkyní relativně dostupnější studium technických oborů.²⁴⁷

²⁴⁵ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc. 11.4.2018.* 2018.

²⁴⁶ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 3: doc. RNDr. Soňa Štrbáňová, CSc. 18.2.2020.* 2022.

²⁴⁷ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 6: Plně anonymizován 23.9.2019.* 2019.

„No a pak se to tak nějak rozvíjelo, já jsem ve škole mívala samé jedničky, ale nebyla jsem vyhraněná. Já jsem vlastně neměla žádný vyhraněný zájem o nějaký obor. Rozhodně mě nepřitahovaly jazyky nebo humanitní vědy, to ne, ale jako z těch přírodních věd jsem nějaké vyhraněné zájmy neměla, až vlastně na gymnáziu, kdy jsem měla dva takové zájmy, když jsem začala uvažovat, co bych vlastně chtěla v budoucnosti dělat, a byly tam takové dva dominantní obory a jeden tedy byla architektura, protože se mi hrozně líbila i historie architektury, to s bráškou jsme měli prochozenou Prahu. Ale tenkrát v té době, že ano, to bylo za tuhé totality v sedmdesátých letech, a tak jsem prostě věděla, že nemám šanci, protože tatínek se hodně angažoval v šedesátém osmém roce, tedy jako nestraník, ale jako velmi se angažoval, takže ho to potom tvrdě, tvrdě postihlo a mamince jako právniče potom dovolili dělat jen mzdovou účetní. Takže já jsem byla z rodiny, která nebyla disidentská, ale byla tím režimem také postižena, takže já jsem věděla, že na tu architekturu nemám šanci se dostat. Takže to jsem postupně opustila a ten druhý obor, který mě hrozně zajímal, byla geologie - tady vidíte sbírku šutrů (smích), tak jako to se mi hrozně líbilo a hlavně vulkanologie, to mi přišlo takové jako... prostě ty temné síly v zemi a zajímalo mě to fyzikálně, jak k tomu může docházet, navíc jako vizuálně mně se to strašně líbilo, měla jsem načtené kdejaké knížky, jako cestopisy, knížky o sopkách a tak. A pamatuju si to jako teďka, když jsem tohle řekla tátovi, že tedy bych chtěla jít na geologii a speciálně na vulkanologii, tak on se na mě podíval (a on byl takový vysoký statný člověk a vzhled měl maďarského grófa – černé vlasy, výrazné obočí, černý knírek, a vždycky, když byl rozčilený, tak to obočí bylo jakoby do V a ty vousy takhle jako do takové stříšky nahoru, takže měl takové jako dva trojúhelníky proti sobě a tímhle výrazem se na podíval a říkal: „Vulkanologii? V Československu? No ty jsi se zbláznila! To máme akorát Vihorlat na Slovensku“. No tak jako ono to není úplně pravda, to už teďka vím, ale nicméně jsem ten argument akceptovala, no a pak mi ještě říkal: „No a geologie? Copak je to povolání pro ženskou? Furt budeš někde cestovat a tak.“ No a tak mě jako cíleně nasměroval na tu chemii, takže já jsem šla studovat chemii a pokud mám být upřímná sama k sobě, tak musím říct, že jsem k té chemii neměla žádný zvláštní vztah. Ne, že by mě, já jsem neměla problémy s chemií, vlastně mi to přišlo logické, navazovalo to na fyziku, s tím jsem problémy absolutně neměla, ale že bych jako pro to měla nějaký zápal, to také říct nemůžu,²⁴⁸ popisuje svoji volbu oboru Eva Zažímalová.

Helena Illnerová vypráví: „No, já bych řekla, víte, že mě směřoval režim. Protože rozhodně mě směřoval režim na to, že by to nemělo být žádná oblast humanitní ani společenskovední, protože

²⁴⁸ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 8: prof. RNDr. Eva Zažímalová, CSc. 3.3.2022.* 2022.

to bylo příliš zatíženo ideologií, a protože už moje sestra, ač měla samé jedničky, měla velký problém se dostat na gymnázium, šla se učit na rok do zahradnictví, potom nějak ji rodiče vyplatili a dostala se na gymnázium, ale takže... obecně mně byla vštípena představa, že bych mohla mít s humanitními obory problémy, a asi to byla správná představa, protože jsem rozhodně neoplývala žádným dobrým kádrovým posudkem a neměla jsem dělnické rodiče a tak dále, tak myslím, že to bylo spíš to určující. Dneska... člověk by třeba býval rád studoval, bavila mě strašně literatura, ale koho ne, takže kdyby člověk mohl studovat literaturu nebo historii nebo ta mě také velice bavila, ale to jsem věděla, že tyto obory si rovnou zakáží, a že možná kdybych měla větší přehled o tom, co jako by bylo důležité, tak bych pochopila to, co si myslím teď, že to nejširší vzdělání je, když někdo studuje lékařství, protože pak má teda to i tu chemii, i tu fyziologii, i tedy obrovský soubor znalostí, ale také je v tom ten humanitní prvek.“

Lenka Krátká ve své studii²⁴⁹ shrnuje, že z hlediska genderové rovnosti „v některých případech – paradoxně – pozitivně zapůsobil dobový společensko-politický kontext, kdy přístup ke vzdělání podléhal (více či méně) stranickým direktivám, a právě nemožnost studovat vybraný (vysněný) obor na straně jedné a touha (či povzbuzování rodičů) získat vysokoškolské vzdělání na straně druhé dovedly některé ženy k vědám technickým.“²⁵⁰ Omezené možnosti studia humanitních oborů bezpochyby sehrály svou roli v odchodu těchto budoucích významných vědkyní na studia technického a přírodovědného zaměření. Otázkou je, zda je skutečně vyšší podíl žen v technických a přírodovědných oborech jevem „pozitivním“. Může jím být, pokud tyto ženy pomáhají bořit stereotypy vůči ženám, a tak prošlapávají cestu svým následovnicím, které si obor vyberou nikoli z historické nutnosti, ale z vlastního zájmu.

Příprava pro budoucí učitelky?

„Když jsem přišla kdysi na Matfyz, na chodbách visely portréty matematiků – samí šedovlasí, šedovousí pánové, žádná žena, natož mladá blondýna. Mladší generace už si zvyká i na jiné podoby matematiků, když na fakultách vídá matematicky,“ vyprávěla v časopisecky publikovaném rozhovoru jedna z vědkyní.

Když jsem se jiné její kolegyně ptala, jestli se během studia setkala nějakým způsobem s diskriminací, odpověděla mi rezolutní: „Ne“.

²⁴⁹ KRÁTKÁ, Lenka, Jana WOHLMUTH MARKUPOVÁ a Miroslav VANĚK. *(K)lidová věda?*. Praha: FHS UK, 2018. ISBN 978-80-7571-017-8.

²⁵⁰ KRÁTKÁ, Lenka, Jana WOHLMUTH MARKUPOVÁ a Miroslav VANĚK. *(K)lidová věda?*. Praha: FHS UK, 2018, s. 99. ISBN 978-80-7571-017-8.

Vědkyně v rozhovorech, které jsem s nimi nahrála, často popisují, že na vysoké škole nebyly ojedinelými ženami, většina těch ostatních se ale připravovala na povolání učitelky. Úspěšné vědkyně, jejichž příběhy tako práce zaznamenává, tak tvořily výjimku.

Horská cituje článek Marie Slavíkové z almanachu věnovanému vstupu prvních studentek na pražskou univerzitu: mluvilo se v něm zcela nepokrytě o účelu výuky žena, aby mohly jít učit na dívčí střední školy: „Neboť zvláštní úkol vyšších dívčích škol, jež mají svým chovankám netoliko lepší vzdělání opatřiti, ale především je k pravé ženskosti vésti“.

„Rozdíly v mzdové úrovni mužů a žen byly u nás mnohem větší než v západních zemích, méně placená práce v některých odvětvích vedla po odchodu mužů k jejich postupné feminizaci (lehký průmysl, školství aj.). K utajení těchto skutečností se proto dlouho nepublikovaly údaje o průměrných pracovních příjmech mužů a žen, a pokud k tomu později došlo, byly rozdíly vysvětlovány jedine nižší kvalifikací žen nebo "ztrátami" v růstu kvalifikace v průběhu mateřské dovolené,“ uvedl sociolog Milan Kučera v jinak spíše přehledové a neinterpretující publikaci zaměřené na populaci České republiky v letech 1918–1991.²⁵¹

Přes počáteční obdiv k paní učitelce, který ve svých vzpomínkách na dětství uváděla jedna z vědkyní, žádná z nich během studia neplánovala působit ve školství. Všechny před sebou měly vidinu badatelské kariéry.

Klíčový moment: diplomová práce

Rozhodnutí o výběru tématu diplomové práce považuje jedna z vědkyní za zásadní formující moment své kariéry: „Že jsem si vybrala tu diplomovou práci, to bylo asi dobré rozhodnutí. Tím pádem jsem mohla zůstat na fakultě,“ vypráví.²⁵²

„Ve čtvrtém ročníku jsem si vybrala diplomovou práci – ono to nebylo jednoduchý, získat nějakou takovou zajímavou diplomovou práci, dneska těch návrhů je spousta – to bylo tak, že tam bylo spousta diplomových prací, které v podstatě lidi nezajímaly. Nás bylo jedenáct, tak nevím, jestli bylo dvanáct diplomových prací vyhlášených. Vybrala jsem si diplomovou práci, která se dělala na fakultě. Tam byla katedra jaderné fyziky, která právě přišla z té Technické fakulty jaderně-inženýrské. Tam jsem něco měřila – to byly nějaké snímky z Dubny²⁵³ – bublinové komory, jak se to dělalo, ta analýza. Tak jsem měřila, měřila, naměřila, napsala

²⁵¹ KUČERA, Milan. *POPULACE ČESKÉ REPUBLIKY 1918-1991*. 1. vyd.: Česká demografická společnost: Sociologický ústav Akademie věd ČR, 1994.

²⁵² ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 4: doc. RNDr. Jana Toušková, CSc. 16.1.2020*. 2020.

²⁵³ Spojený ústav jaderných výzkumů v Dubně založený v roce 1956 a fungující do současnosti.

diplomovou práci. Ono to byla ještě taková práce, která vyžadovala, aby se do ní zapojily laborantky.“²⁵⁴

Jako zásadní pro možnost zůstat ve vědě i po dokončení vysokoškolského studia se ukazuje výběr diplomové práce, v rámci kterého se mladá vědkyně zapojila do rozsáhlejšího výzkumného projektu na fakultě. Klíčovým pro další postup po akademickém kariérním žebříčku bylo členství v Komunistické straně. Bez něj se kariérní postup zastavil u hodnosti CSc.²⁵⁵, jako tomu bylo v případě všech protagonistek mého výzkumu. Po dokončení studia tak získala možnost ve výzkumu pokračovat v navazujícím studiu nebo prostřednictvím stáže. Byť to nebylo vždy bez komplikací, zajistila si tak budoucí místo v akademickém prostředí.

„...takže mě nakonec vzali na tu přírodovědeckou fakultu tady tedy na Univerzitu Karlovu a já jsem potom vlastně tak ty první dva roky v tom oboru chemie odborná, jak se to jmenovalo, to jsme měli prakticky jenom matiku, fyziku. Jako z chemie jsme měli anorganiku a nějakou takovou jako obecnou chemii, což byly jakési základy fyzikální chemie, a pak ve třetím ročníku jsme se měli specializovat. A já jsem si teda vybrala biochemii a specializovala jsem se na tu biochemii a musím říct, že tak jako v tom čtvrtém ročníku mi to začalo zajímat a bavit a strašně mě zajímal vztah mezi tvarem proteinu (já vám nechci dělat přednášku z biochemie, ale vlastně v jakémkoliv organismu živin ty výkonné jednotky, ty výkonné prvky jsou proteiny. Ať už jsou to nějaké stavební proteiny, enzymy, protilátky nebo transportéry nebo já nevím, co všechno receptory atd. atd., nějaké regulační proteiny apod.). Takže mě strašně začal zajímat vztah mezi tvarem toho proteinu a mezi jeho funkcí. A to mně přišlo jako takové mystérium, protože proteiny jsou vlastně jediné molekuly, makromolekuly, které jsou schopné velice precizně rozpoznat jinou molekulu. A jsou pro to nějaké fyzikální chemické důvody a mě tohle začalo hrozně zajímat. No, a tak jsem tedy vlastně dělala jako diplomku jsem izolovala lektin z nějaké indické luštěniny a ten lektin byl velice (lektiny jsou glykoproteiny, které jsou schopné, některé, velmi specificky rozpoznávat krevní skupiny). A tenhle ten byl, myslím, anti A1 specifický, nejsem si tím už teďka jistá, to už je dávno,“²⁵⁶ popisuje Eva Zažímalová, jak postupně našla vztah ke svému oboru.

²⁵⁴ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc. 11.4.2018.* 2018.

²⁵⁵ Kandidát věd (lat. *candidatus scientiarum*), ve zkratce CSc. umísťované za jménem a oddělené od něj čárkou, byla vědecká hodnost nižšího stupně, která byla udělována v zejména v zemích bývalého tzv. Východního bloku. Udělovaly ji jak vysoké školy, tak akademie věd a odpovídá zhruba dnešnímu titulu PhD..

²⁵⁶ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 8: prof. RNDr. Eva Zažímalová, CSc. 3.3.2022.* 2022.

Patron profesor na vysoké škole

Postavy školitelů, vedoucích kandidátských prací sehrávají v příbězích vědkyní naprosto zásadní roli. V klíčovém okamžiku přechodu ze studia do akademického zaměstnání to byli ve většině případů oni, kteří svým studentkám pomohli k prvnímu placenému místu ve vědě. Příznačné je i to, že vědkyně, která na svého školitele v rozhovoru nevzpomínala, nesehnala po dokončení vysoké školy místo ve výzkumu a do oboru se vrátila až po roce 1989.

Profesor Petržílka, vedl jedné z vědkyní diplomovou práci a stal se i jejím patronem, který jí, podle její interpretace, vydobyl postavení na fakultě, které jí i když za docela náročných podmínek, zajistilo místo na fakultě a možnost pokračovat ve vědě po dokončení studia: „Tehdy tam byl profesor Petržílka, který má dneska bustu, když se jde na Matfyz v Tróji a ten mně hrozně podporoval. Já jsem skončila a oni si vymysleli, že by se v tom dalo ještě pokračovat. Získali ještě jiné snímky, tentokrát ne z Dubny, ale z Německa...a chtěl abych v tom pokračovala, což byla velká klika, ale nebylo místo na fakultě. Bylo to po roce 68, kdy spousta lidí emigrovala a vlastně za trest oni ta místa, která byla volná po emigrantech, schválně nechtěli obsazovat. Takže tam místo bylo, ale nebyla šance ho dostat. Jedině kdybych šla do SSM²⁵⁷, tak že by to jako šlo. Já jsem si řekla ne, to bylo v roce 70, to zrovna, abych lezla do SSM, řekla jsem si, že do SSM nepůjdu. Petržílka – on byl v tom seznamu²⁵⁸, já nevím, jak se tam dostal, trochu tuším, jak se tam dostal – tak ten mně podporoval a chápal to, že tam nechci jít a chudák pořád běhal někde na děkanát. Protože já jsem měla napřed stáž na rok, to skončilo a oni by mě propustili. Tak mi to prodlužovali pořád o dva měsíce, o tři měsíce...Dostávala jsem dopisy jako: „Vaše stáž je prodloužena do 1. října a dále nebude prodloužena.“ Takže to byly takový nervy. A já jsem tam přitom dělala na analýze těch dat a dělala jsem na tom RNDr. Měla jsem tam tu skupinu laborantek. Tomu Petržílkovi strašně záleželo na tom, aby se to dodělalo. Ale on potom odešel do penze a místo něho přišel profesor Úlehla, známej komunista.“²⁵⁹ Petržílka podle vyprávění nebyl straník. „Ale on byl takový osvícený, bych řekla. Myslím, že ten profesor Petržílka mě vylíčil v takových pozitivních barvách. Když přišel tam profesor Úlehla, tak si nás tam všechny zavolal a říkal: „Vy tady to místo dostanete, když pojedete na tři roky do

²⁵⁷ Socialistický svaz mládeže

²⁵⁸ Má na mysli tzv. Cibulkovy seznamy, seznamy jmen osob evidovaných Státní bezpečností, zveřejněné v roce 1992 aktivistou Petrem Cibulkou.

²⁵⁹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc. 11.4.2018.* 2018.

Dubny²⁶⁰.“ Tak bylo rozhodnuto o tříletém zahraničním pobytu, který byl pro následující kariéru vědkyně a samozřejmě i pro její soukromý život, poměrně zásadní.

Jiná vědkyně popisuje, jak jí její školitel, který byl oblíbeným hostujícím profesorem na jedné z východoněmeckých univerzit, otevřel dveře na místní pracoviště: „Můj školitel, pan docent, tam pracoval jako hostující profesor, protože po válce tam nebylo, kdo by učil.²⁶¹ A uměl německy, tady se naučil od Hitlera.“ Popisuje, že její školitel měl na východoněmecké univerzitě silné vazby a byl tam velmi oblíbený. „Oni ho tam milovali. Já když jsem tam přišla do laboratoře, tak oni říkali: „To je Frau ... von ...“.“ A popisuje, jak se v laboratoři hned všichni rozplývali nadšením. „On byl takovej lidskej, tak to byly všude dveře dokořán.“²⁶²

Klíčová postava školitele se objevuje i v dalším příběhu. Další z vědkyň vzpomíná, že jí její školitel významně pomohl nabrat zkušenosti pro jednání s průmyslovým sektorem: „Tam byl můj školitel a dodneška na něj s láskou vzpomínám. On byl také pamětník událostí 17. listopadu²⁶³, jeden z mála už. A on, kterej unikl zatčení proto, že nebydlel na koleji, kam oni vtrhli, to gestapo...Přežil válku totálně nasazenou v kladenský Poldovce. Ale díky tomu, on vám měl takovej vztah k praxi. A on uměl mluvit s lidma z praxe, uměl se s nima domluvit, což spousta akademiků neumí a dokázal sehnat zakázky. Takže k tomu darebnému platu my jsme pořád měli nějaký zakázky z průmyslu. To mi hrozně dalo, protože on jednal s lidma z praxe, z průmyslu a mě k tomu vždycky přizval. To jsem se od něj naučila a využívám toho dodnes.“²⁶⁴

Helena Illnerová vzpomíná na dva významné vyučující, jejich zásadní vliv na své bádání ale popírá: „Tak já si myslím, že určitě byl tam výborný profesor organické chemie profesor Vystrčil, a ten byl skutečně moc dobrý. Organická chemie byla na výborné úrovni. Určitě třeba taky anorganická chemie, profesor Škrmovský, ale to zase to byl už taky... nebyla to moderní

²⁶⁰ Spojený ústav jaderných výzkumů v Sovětském, svazu ve městě Dubna v Moskevské oblasti, kam se z pochopitelných důvodů, včetně nízké životní úrovně, kterou narátorka popisuje v jiné části rozhovoru, na stáž nikomu příliš nechtělo. Město má dnes 70 000 obyvatel.

²⁶¹ Ze studie Německé univerzity 1945/46 a 1989/90: těžká a neochotná cesta k akademické autonomii, in: Jiří Pešek – Tomáš Nigrin, Ostrovy občanské autonomie. Tradiční samosprávné instituce v převratových letech 1944/45 a 1989/90, AUC-ST XIII. 2008, s. 25-54. ISSN 1213-4449 ovšem vyplývá, že na německých univerzitách došlo k většímu úbytku vyučujících v souvislosti s politickými a rasovými čistkami roku 1933 a odchodem na frontu během druhé světové války než v důsledku poválečných politických čistek, nařízených a z části i prováděných okupačními mocnostmi. V první fázi „denacifikace“ německých univerzit byl výkon povolání zastaven asi třetině stávajících a na místě se nacházejících členů profesorských sborů: 4.289 vysokoškolským učitelům. Poměrně brzy – tj. nejpozději po předání denacifikačního řízení do německých rukou – se však zhruba polovina z nich opět vrátila za katedry.

²⁶² ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 6: Plně anonymizován 23.9.2019*. 2019.

²⁶³ Potlačení demonstrace u příležitosti 21. výročí vzniku Československa v době Protektorátu Čechy a Morava, 28. října 1939 v Praze, během níž byl těžce zraněn student Lékařské fakulty Univerzity Karlovy Jan Opletal. Na památku těchto událostí bylo datum 17. listopadu vyhlášeno mezinárodním dnem studentstva.

²⁶⁴ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 5: Plně anonymizován 21.10.2019*. 2019.

chemie, byla to už taková taky chemie, která se musela už určitě učit taky před válkou. To víte, že se našli jako někteří dobří lidé, ale, že by člověk jako měl, že by ho někdo osvětil, nebo že by člověk měl pocit, že tohle to musí studovat, nebo že tohle je strašně zajímavý, tak to ne. Musím říct, že to se mně stalo, až když jsem narazila na takovou žílu sama, co jsem viděla, že je strašně zajímavé a pak, když jsem si začala číst cizí články teda cizích vědců, tak potom najednou jsem začala být úplně nadšená.“²⁶⁵

Nejmladší z vědkyní, Milena Králíčková, vzpomíná na vyučujícího, který ovlivnil její rozhodnutí pokračovat na vědeckou dráhu: „Já jsem nastupovala v roce 1990 těsně po sametové revoluci, a to se, musím se přiznat, lékařská fakulta v Plzni i sama jako zmítala v některých těch personálních obměnách a tak, takže ta chuť dělat vědu přišla nejdřív tak ve druhém ročníku s postavou profesora Jaroslava Slípky, který vlastně vedl ten Ústav embryologie, kde jsem pak později působila. To byl totiž ohromně... jako internacionalizovaný a světově rozkročený výborný vědec. Roky působil i v zahraničí, takže... Tak od druhého ročníku mi ta myšlenka probleskovala.“

Větší část narátorek intepretovala jako klíčový vliv pro pokračování od studia k výzkumu postavu konkrétního profesora nebo profesorů, kteří jim pomohli k prvnímu výzkumnému místu. Najdeme mezi nimi ale i výjimky, Eva Zažímalová konkrétně uvedla, že pro ni nebyl klíčovým žádný z vyučujících, ale vlastní zápal pro výzkumné téma.

Klíčový rok 1968

„Bohužel, pak jsme tam spali ve spacáku a stávkovali,“ vzpomíná vědkyně, která byla v době sovětské invaze ve druhém ročníku.²⁶⁶

Jedna z vědkyní byla v srpnu 1968 na praxi v Jaderném ústavu Dubně: „Já jsem tam zažila i takový nepříjemný chvílky, že jsme nevěděli, jak se dostaneme domů. Když se to stalo, tak jsme byli v Leningradu, pak jsme jeli do Moskvy a byla jsem svědkem toho, jak tam dav víceméně zlynčoval nějakého člověka na Lomonosově univerzitě, který sbíral podpisy proti okupaci Československa. Pak se na něj lidi vrhli“, vzpomínala Alice Valkárová²⁶⁷

Další z vědkyní měla zrovna před odjezdem na studijní pobyt ve Velké Británii. Odlet, naplánovaný na 24. srpna, byl samozřejmě zrušen. Nakonec odjela na začátku září do Vídně,

²⁶⁵ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 2: prof. RNDr. Helena Illnerová, DrSc.* 5.10.20. 2022.

²⁶⁶ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 6: Plně anonymizován* 23.9.2019. 2019.

²⁶⁷ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc.* 11.4.2018. 2018.

odkud do Británie letěla. Na nádraží se těžce loučila se svou čerstvou známostí, předpokládala, že už se do Československa nevrátí.²⁶⁸

„Tak nezapomeňte Matfyz je speciální škola v tomhle směru, takže to víte, to období šedesát osm, šedesát devět a i později, prošlo relativně v klidu. Protože vyloženě někoho vyhodit z té fakulty se nikdo nesnažil, takže bylo to takové přátelštější ovzduší než asi jinde, bych řekla. Ne, že by tu nebyli lidé, jaksi, no... (pousmání) no... jako jiní, ale jako ovzduší bylo velmi příjemné a takové kolegiální i v té době. Těch výjimek bylo málo,²⁶⁹ vzpomínala na rok 1968 na fakultě Jana Šafránková. V době sovětské invaze byla ve třetím ročníku. Díky této události si však studium o rok prodloužila: „No, já jsem studovala šest (úsměv), protože v roce šedesát osm a devět jsme moc nestudovali, takže já jsem si to prodloužila.“

„No mně bylo třináct v té době, tak to jsem byla v takové šesté sedmé třídě. Já jsem ročník 1955, takže tak nějak, spíš v té sedmé, protože v patnácti už jsem končila, chodila jsem do devítiletky. No na to mám tedy výrazné vzpomínky, to jsme měli na základní škole na druhém stupni pana profesora Jeřábka, pak byl dlouhé roky ředitelem Pedagogického ústavu výzkumného a on nás tedy učil češtinu a ruštinu, nás tedy učil jenom na češtinu a já si pamatuju, že když jsme přišli po prázdninách v tom šedesátém osmém roce do školy, tak on na zadní stranu tabule (to byly ještě ty černé tabule, které se obracely), napsal citát z Viktora Dyka ze sbírky Okno, a ta báseň se jmenovala Země mluví, a tam bylo takové to „...opustíš-li mne, nezahynu, opustíš-li mne, zahyneš...“, a to bylo pak takové motto, které jsem tam měli pořád. Tenkrát byla masivní emigrace, tak to si pamatuju,²⁷⁰ vzpomínala na osmašedesátý rok Eva Zažímalová.

Vědkyně

Historie těch, které zůstaly

Jedna z vědkyní končila studium přímo v létě 1968: „Oni přišli v srpnu, my jsme už končili v červnu. V červenci jsme měli promoci, na začátku a pak jsme měli prázdniny, ale já už jsem nastoupila do toho doktorského studia. Od prvního srpna jsem tam pracovala. A pak přišli ti Rusové a lidi se rozprchli po světě.“ Mluví o svých spolužácích a kolezích z fakulty. „Z našeho ročníku hodně spolužáků uteklo do zahraničí. A teď máme ty spolužáky po celém světě. Na

²⁶⁸ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Výňatek z anonymizované části rozhovoru.*

²⁶⁹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 9: prof. RNDr. Jana Šafránková, DrSc. 29.9.2022. 2022.*

²⁷⁰ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 8: prof. RNDr. Eva Zažímalová, CSc. 3.3.2022. 2022.*

Novým Zélandu, v Kanadě, v Americe, v Německu, po Evropě. Tak to byl náš ročník. Byl s tím takhle poznamenanaj.“ Ona sama se rozhodla na fakultě zůstat – a také měla tu možnost, protože nebyla nucena z fakulty odejít.²⁷¹

Od srpna 1968 do počátku sedmdesátých let Československo opustily nebo se z ciziny nevrátily desetitisíce lidí, mezi nimi například čtyřicet učitelů Karlovy univerzity (z toho sedmnáct z Filozofické fakulty), ale také mnozí spisovatelé. Celkem v letech 1968–69 opustilo Československo 245 000 osob, v letech 1972–89 pak více než 50 000 osob.²⁷²

Když jsem své téma diskutovala s Johannou Gehmacher z Institutu pro soudobé dějiny při Univerzitě Vídeň, připomněla mi, jak důležité je, že příběhy, se kterými pracuji, jsou příběhy těch, které se rozhodly zůstat. Zajímavé je to i proto, že většina z nich těsně před rokem 1968 dokončila studium. Šlo tedy o vzdělané mladé ženy, které uměly cizí jazyky. Přes všeobecně vžitou představu, že za „komunismu nic nešlo“, a tím spíše ne podívat se na Západ, měly tyto ženy často zkušenost ze zahraničních pobytů a alespoň nějaké kontakty v západních zemích. Některé z nich dokonce obdržely pozvání a nabídky pomoci a místa v zahraničí od svých západních kolegů. Jejich vyhlídky na život v zahraničí byly tedy daleko lepší než u mladých lidí bez dokončené kvalifikace nebo bez znalosti jazyků. Přesto se tyto ženy rozhodly zůstat doma. Co je k tomu vedlo?

Když jsem se jedné z vědkyní ptala, zda uvažovala o emigraci, odpověděla mi rezolutně: „Ne. Potom už bych nesměla do */městečka v Jizerských horách, ze kterého pochází/*“, vysvětlovala hlavní důvod svého rozhodnutí. „Já jsem tady měla rodiče a už jsem tehdy měla vážnou známost. Naplánovali jsme si, že se vezmem a ani jeden z nás o tom neuvažoval.“ Když ale pokračovala ve vyprávění, došla k tomu, že její budoucí manžel dělal státnici o rok později. Nechtěl tedy emigrovat bez dokončení studia. O emigraci ale neuvažovali ani později, když studium dokončil.²⁷³

Rezolutní „Ne“ byla odpověď i další vědkyně. „To jsme vůbec nepřemýšleli.“ V roce 1968-69 ještě neměla hotovou školu. „My jsme se neučili ve škole anglicky. Já jsem uměla teda trochu německy, ale nic moc a anglicky jsem neuměla defacto vůbec.“ Anglicky se učila až za pochodu v době pozdějšího výzkumného pobytu v Německu. Já jsem mluvila strašně špatně. Do dneška neumím pořádně. Takže jsem si říkala, jazyk neumím. Navíc jsem si říkala, já jsem jedináček.“ Nakonec tak popírá, že by o emigraci neuvažovala, ale spíše tento nápad rychle zavrhl.

²⁷¹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 6: Plně anonymizován 23.9.2019*. 2019.

²⁷² BLÁHOVÁ, Kateřina. Politické a kulturní souvislosti. In: JANOUŠEK, Pavel, ed. *DĚJINY ČESKÉ LITERATURY 1945-1989: IV. 1969–1989*. Praha: Academia, 2008, s. 17 - 48. ISBN 978-80-200-1631-7.

²⁷³ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 5: Plně anonymizován 21.10.2019*. 2019.

Nechtěla nechat v Československu samotné rodiče a obávala se, že už je třeba nikdy neuvidí. Když se pak v 80. letech dostala na exkurzi do Anglie, cítila, že zůstat tam by bylo nefér i vůči kolegům a profesoru, který jí výzkumný pobyt zprostředkoval. „Připadalo mi, že to by byl podraz,“ dodává.²⁷⁴

Třetí vědkyně se vdávala v šedesátém devátém roce. O emigraci s manželem přemýšleli. „Ono to bylo velmi složité, protože v šedesátém osmém roce jsme se seznámili a bylo to těsně před invazí. Měsíc nebo tak nějak před invazí a můj muž byl v té době vojákem. A já jsem měla stipendium do Anglie na tři měsíce. A měla jsem nastupovat 24. srpna, jsem měla letět. Samozřejmě přišla do toho invaze a já jsem čerstvě začala chodit s mým mužem. Nakonec jsem za velice složitých okolností odjela do Vídně 5. září. A loučili jsme se na hlavním nádraží, jako že se možná už nevidíme.“ Následující tři měsíce strávila na stipendijním pobytu v Anglii. „A vlastně to byl můj muž, kvůli kterému jsem se rozhodla, že se vrátím, protože tenkrát emigrovala spousta mých kolegů a kolegyně a dostávali jsme přímo z různých laboratoří ve světě nabídky, abychom tam přišli a pracovali.“²⁷⁵

Všechny tři tak uvádějí jako hlavní důvod, proč se rozhodly zůstat, vztahy s nejbližšími, ať už to byli rodiče nebo partner.

„No musím říct, že jsme ani jeden emigraci nezvažovali, protože, za první. bratr mého manžela zůstal venku, to byl lékař a ten venku zůstal s celou rodinou, takže i rodina, rodiče mého manžela by tady zůstali sami a můj tatínek teda, já jsem tady taky měla tatínka, myslím, ale ve skutečnosti, že jsme byli docela i vlastenci, protože to určitě... Protože, když my jsme se vrátili, my jsme byli v srpnu šedesát osm, jsme udali děti přátelům, já jsem předtím zase hlídala ty děti přátelům a jeli jsme na tři týdny do Norska ještě s kamarády. A tam v zásadě jsme zažili jako to, když sem Rusové teda vtrhli a vraceli jsme se strašnou rychlostí nazpátek, měli jsme tu děti a sedli jsme si potom s manželem spolu a říkali jsme si - tak co, tak vlastně my sem patříme, že jo. Žili jsme to za komunistů. Doufali jsme, že to bude trošičku, jinak po tom roce šedesát osm, nebylo, ale už jsme už jsme si to zkusili, tak my tady zase budeme žít, protože prostě se tady cítíme doma, je to naše země. Na druhé straně manžel měl trošičku obavy, protože on, než odjel, tak zkoumal na tom Sociologickém ústavu, on to byl ústav tehdy filozofie a sociologie, tak on zkoumal cosi jako chování jako elity. A elita byla samozřejmě komunistická, jako názory elity a tak dále. Ale hlavně měl jako na sebe navázaného nějakého amerického chlapce, s kterým jsme se samozřejmě potom v New Yorku potkali, který studoval taky tedy vlastně měl velký

²⁷⁴ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Výňatek z anonymizované části rozhovoru.*

²⁷⁵ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Výňatek z anonymizované části rozhovoru.*

zájem o komunistické elity a poztrácel co mohl, sice udělal všelijaký možný rozhovory, a tak všechno poztrácel a psal mužovi domů, teda do Prahy, ještě než jsme odjeli, tak mu psal pořád žádosti, ať mu ještě pošle to a tohle neuvědomoval si, že ta doba je absolutně jiná a že všechno, co napíše, může být jako proti může být zneužito a tak dále, že jo. A takže my jsme, vzpomínám si, že Míša potom všechny takovéto výzkumy, co měl v této oblasti, že nastrkal do kufru a že jsme to dali nějakým známým, aby to měli pod postelí, abychom to neměli doma. To je taková legrace. Takže jako uvědomovali jsme si, že tady by mohlo... jako nevěděli jsme samozřejmě, jak se ten režim bude vyvíjet, že jo, taky se čas slavně nevyvíjel, ale nevyvíjel se už do těch krvavých padesátých let,“ vzpomínala na rozhodnutí neemigrovat Helena Illnerová.

Milena Králíčková řešila dilema, zda v zahraničí zůstat v podstatně jiných společenských podmínkách. Jako důvod svého rozhodnutí zůstat však uvádí také blízké rodinné vztahy: „Mně se tam strašně líbilo a jednu dobu jsem určitě uvažovala o tom, že tam²⁷⁶ zůstanu. Já jsem v té době měla i přítele, jehož rodiče tam žili, byť já jsem ho potkala v Evropě. Ale můj tatínek byl nemocný a já jsem se vlastně vrátila kvůli němu. Já jsem s tou rodinou hodně spjatá, i možná tím, že jsem z těch čtyř dětí, no a potom, co jsem se vrátila, jsem toho nikdy nelitovala. Protože já jsem se vrátila v roce 1999 a tatínek v roce 2002 zemřel. Tak jsem byla vlastně ráda, že jsem se vrátila, že jsem s ním byla a jsem moc ráda, že jsem tu. A myslím si, že to je třeba jeden z rysů Fullbrughtovy komise, že to i zdůrazňuje. Teď dostaneš stipendium, budeš tam rok, ale Ty se musíš vrátit. Ty to, co se díky Fullbrightovu stipendiu naučíš, té zemi své máš vrátit, a to si myslím, že je na Fullbrightově komisi hodně hezké.“

Normalizace

Alessandro Portelli v úvodu kapitoly zaměřené na metodu Orální historie cituje slovy detektiva Hercula Poirota Agathu Christie: „Je důležité znát některá fakta, která lidem přetrvala v paměti, byť ani přesně nevědí, co to bylo za fakta, proč se stalo to, či ono a co k tomu vedlo. Ale je docela možné, že vědí něco, co nevíme my a co ani nemáme možnost se dozvědět.“ Ve výzkumu metodou orální historie se v rozhovorech spíše než na to, co se „skutečně stalo“, tážeme: „Která fakta zůstala lidem v paměti?“²⁷⁷ Dvacetileté období od roku 1969 do roku

²⁷⁶ Na Harvardově univerzitě v massachusettské všeobecné nemocnici, kde nastoupila do laboratoře reprodukční endokrinologie profesora Williama Crowleyho.

²⁷⁷ PORTELLI, Alessandro. *Smrt Luigiho Trastulliho a jiné příběhy*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2020, s. 63. Orální historie a soudobé dějiny. ISBN 978-80-246-4550-6.

vědkyně 1989 popisují jako homogenní šedivé bezčasí,²⁷⁸ přerušené místy frustrujícími, místy humorně absurdními zážitky.

Znovuupevnění moci komunistické strany po sovětské okupaci, masové emigraci a nástupu Gustáva Husáka do čela Komunistické strany Československa bývá obvykle označováno pojmem normalizace, ačkoli původní význam slova byl odlišný. Poprvé byl použit v tzv. moskevském protokolu, podepsaném 26. srpna 1968, na podzim téhož roku se jím pojmenovával požadavek zklidnění veřejných poměrů narušených sovětskou vojenskou intervencí, později však tento pojem začal v běžné mluvě označovat přítomné období restaurovaného komunistického režimu.²⁷⁹

Znovu tak byla obnovena cenzura, a to již v září 1968 vznikem Úřadu pro tisk a informace (od roku 1969 Český, v roce 1981 i Federální úřad pro tisk a informace, ČÚTI, FÚTI). Jeho úkolem bylo udělovat časopisům za otištění „nevhodných“ statí důtky a peněžní pokuty, po nichž mohl přijít i příkaz „dočasně“ ukončit vydávání periodika. Oproti předchozí formě předběžného dozoru, který prováděli k tomu určení cenzoři zvenku, nyní za případné problémy zodpovídali sami vydavatelé, šéfredaktoři a redaktoři. To přirozeně posílilo roli autocenzury a spoluurčilo nevýrazný profil tištěných médií v následných dvou desetiletích.²⁸⁰

Karlovu univerzitu muselo v této době opustit devadesát dva odborníků (z toho padesát pět z Filozofické fakulty), čtyřicet jedna profesorů bylo navíc penzionováno s poukazem na jejich věk.

Režim prostřednictvím médií přesvědčoval občany, že status quo nastolený na počátku sedmdesátých let je trvalý a že mantinely, v nichž se mají pohybovat, jsou jednou provždy dány. Vytvářel tak atmosféru bezčasí, rytmizovanou pouze sledem pravidelných officialit (výročí a svátky, zasedání ÚV KSČ, sjezdy organizací Národní fronty) vydávaných za události, jejichž ritualizovaný průběh byl ovšem natolik stereotypní, že téměř nikoho nezajímaly“, interpretuje toto období Kateřina Bláhová.²⁸¹ To odpovídá i „slévání“ dvacetiletého období do jakéhosi beztvareho bezčasí ve vzpomínkách vědkyní. Popis dvacetiletého období jako monolitického šedého bloku je dnes všeobecně mediálně prezentovanou interpretací celého období až do roku

²⁷⁸ To však pravděpodobně spíše odpovídá soudobému hegemonnímu narativu, který detailnější mezníky z kolektivní paměti vymazal.

²⁷⁹ ČORNEJ, Petr. Literární život. In: JANOUŠEK, Pavel, ed. *DĚJINY ČESKÉ LITERATURY 1945 -1989: IV. 1969–1989*. Praha: Academia, 2008, s. 14 - 16. ISBN 978-80-200-1631-7.

²⁸⁰ BLÁHOVÁ, Kateřina. Politické a kulturní souvislosti. In: JANOUŠEK, Pavel, ed. *DĚJINY ČESKÉ LITERATURY 1945 -1989: IV. 1969–1989*. Praha: Academia, 2008, s. 17 - 48. ISBN 978-80-200-1631-7.

²⁸¹ BLÁHOVÁ, Kateřina. Politické a kulturní souvislosti. In: JANOUŠEK, Pavel, ed. *DĚJINY ČESKÉ LITERATURY 1945 -1989: IV. 1969–1989*. Praha: Academia, 2008, s. 17 - 48. ISBN 978-80-200-1631-7.

1989.²⁸² Média často odkazují na dopis Václava Havla Gustávu Husákovi, v němž se hovoří o „období mrtvolného ticha“. Samotný dopis ale pochází už z roku 1975. Vztahoval se tedy k prvním letům po ukončení nadějí pražského jara. Tento popis situace je však často vztahován i na následujících čtrnáct let a tato interpretace proniká také do vyprávění vědkyní, přestože, jak se ukazuje z vyprávění například o některých zahraničních cestách, tak docela homogenní nebylo.²⁸³

„To bylo takový období, docela šedý. Než jsem začala jezdit do Holandska,“ komentovala jedna z vědkyní, že ve svém vyprávění nejprve úplně vynechala celé období normalizace.²⁸⁴

„V té době byla atmosféra na pracovištích taková zatuchlá. Takovej marasmus. Lidi neměli chuť nice dělat,“ popisuje jiná vědkyně, která se nakonec rozhodla přijmout nabídku zahraničního pobytu v Sovětském svazu.“²⁸⁵

„Bazčasí. Nejhorší období mého života,“ popisuje období od roku 1970, kdy se nesehnala místo v oboru jiná vědkyně. „Neměla jsem vůbec zajímavou práci. Psala jsem programy na data, který neexistovaly,“ dodává. Současně ale vzpomíná na podnikové dovolené v rámci ROH a na zajímavé kolegy, se kterými se v práci potkávala.²⁸⁶

Václav Havel nazval normalizaci obdobím mrtvolného ticha²⁸⁷. Zážitek období normalizace jako období kulturní, vědecké nebo šířeji společenské a odborné decimace podle historika Oldřicha Tůmy odpovídal subjektivnímu zážitku občanů, kteří normalizační čistky zažili jako dospělí nebo dospívající. Nenaplnily se obavy z opakování 50. let., soudní a policejní represe byly výběrové,²⁸⁸ ale režim brzdil profesní seberealizaci těch, kdo s ním odmítali spolupracovat.

„Vyhodili toho úžasného ředitele, který se tvrdě postavil proti invazi. A nastoupil tam nějaký *l jméno nového ředitele ústavu*/, což byl vůbec nejhorší ředitel v normalizační akademii, údajně bývalý bachař z věznice. Na ústavu nastaly hrozné poměry...já jsem odešla, protože se mi nabídlo místo na fakultě, jenomže tam ta situace nebyla o moc lepší...A vzhledem k tomu, že jsem odešla z akademie na univerzitu a vzhledem k tomu, že můj muž měl škraloup a vyhodili

282 Charta 77 jako závan svobody v normalizačním bezčasi: Díl pořadu Šalom alejchem. Dostupné z: <https://temata.rozhlas.cz/charta-77-jako-zavan-svobody-v-normalizacnim-bezcasi-7990957>. nebo

283 Ztracená generace. Normalizace přinesla na 20 let bezčasi: Historie. TN.cz [online]. 2019 [cit. 2023-04-30]. Dostupné z: <https://tn.nova.cz/zpravodajstvi/clanek/396572-ztracena-generace-normalizace-prinesla-na-20-let-bezcasi>

284 ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 5: Plně anonymizován 21.10.2019*. 2019.

285 ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc. 11.4.2018*. 2018.

286 ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 6: Plně anonymizován 23.9.2019*. 2019.

287 HAVEL, Václav a Karel HVÍŽĎALA. *Dálkový výslech*. Praha: Euromedia Group, 2021. Universum (Euromedia Group). ISBN 978-80-242-7547-5.

288 PÁNEK, Jaroslav a Oldřich TŮMA. *Dějiny českých zemí*. V Praze: Karolinum, 2008. ISBN 978-80-246-1544-8.

ho z armády tak jsem byla totálně podezřelá. A dokonce jsem nesměla přednášet. Vůbec jsme nesměla se studentama přicházet do styku a nesměla jsem přednášet ani v takzvané Socialistické akademii, což bylo něco jako Univerzita třetího věku. Prostě vyloženě mi bylo dáváno najevo, že jsem nespolehlivá a byla jsem tam velmi nešťastná. A bylo podezřelé i to, proč jsem odešla z akademie. A to byl právě ten zlom, kdy jsem se začala zajímat o něco jiného,“ vypráví. Místo vědy se pustila do psaní popularizačních rozhlasových pořadů a knížky pro děti. Tento moment nakonec znamenal zlom v její kariéře, který ve výsledku vedl k opuštění původního oboru.²⁸⁹

Na normalizační atmosféru na pracovišti svérázné antistresové metody svého nadřízeného²⁹⁰ vzpomínala Eva Zažímalová: „on byl celoživotní lidovec, z katolické rodiny, takže on jako ten režim také neměl rád. To si pamatuju, ředitel ústavu, ten, jak mě tenkrát i přijímal do té aspirantury, tak občas, když si potřeboval na někom vylít zlost, tak zavolal panu docentovi, a to já jsem vždycky slyšela, jak pan docent (on vždycky hrozně křičel do telefonu), takže jsem vedle do místnosti slyšela, jak mu zvonil telefon: „Nazdar Františku...“, pak dlouho ticho a pak: „Ano, soudruhu řediteli.“ (smích) Tohle prostě úplně pravidelně dostával kapky, ale... A pak tedy já si myslím, že už to o něm teď dávno můžu říct, on měl velký smysl pro humor a že by se také pobavil. Já jsem si všimla, že občas, když vede takovéto rozhovory a on si mě tam třeba zavolal k sobě a teď řekl mi, abych si sedla naproti tomu jeho stolu a začali jsme o něčem mluvit a zazvonil telefon a teď byl takovýto typ hovoru, tak já jsem si všimla, že on vždycky jak seděl nad tím stolem, tak prostě po určité chvíli, když jako dostával ty kapky, tak takhle jako dal tu pravou ruku dolů, evidentně vyndal, povytáhnul ten šuplík, co byl vpravo nahoře, vložil tam ruku a teď s tou rukou tak nějak jako pohyboval a v tu chvíli se mu rozhostil takový jako vyrovnaný výraz v tváři (smích). A mně to vrtalo hlavou a pak když už bylo po nějaké době, když už jsme se trošku více znali, tak jsem jednou při nějaké oslavě nebo co jsme tam měli, tak jsem mu říkala: „Pane docente, já bych se Vás na něco chtěla zeptat, ale je to taková trošku osobní otázka, tak jako za první, jestli se tímto způsobem zeptat můžu a za druhé, jestli Vám to bude nepříjemné, tak samozřejmě jako nečekám, že mi budete odpovídat.“ A on říkal: „Jen se ptejte, Evičko!“, a tak jsem se ho zeptala, že jsem si tohohle všimla a co jako ta ruka (smích) a on se hrozně rozesmál a říkal: „Pojďte se podívat!“ A šli jsme k němu a on vytáhl to šuple, a to bylo prázdné a měla tam maketu ručního granátu (smích) a říkal: „Evičko, když mně ty idioti volaj, tak já vždycky hledím ten granát a mně Vám to dělá tak dobře.“

²⁸⁹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 3: doc. RNDr. Soňa Štrbáňová, CSc. 18.2.2020. 2022.*

²⁹⁰ Doc. RNDr. PhMr. Milan Kutáček, DrSc. (1925–1989): osobnost československé fyziologie rostlin

Tak tohle byly radosti komunismu.“²⁹¹

Své šance na kariérní postup nebo zahraniční cesty popisuje následovně: „Já tím, že jsem se narodila tehdy, kdy jsem se narodila, tak jsem vlastně absolutně neměla šanci se podívat kamkoliv na západ. Já jsem dokonce v tom komplexním hodnocení, pak posléze v kádrových materiálech měla výrazně napsáno „v žádném případě...“ nebo „není vhodná...“ bylo to nějak jako ostřeji formulováno, jako něco jako že „v žádném případě není vhodná pro vedoucí funkce“. To vedoucí funkce tam bylo, a to, že pro mě nejsem vhodná taky, jak ta síla byla vyjádřena, už si přesně nepamatuju. To vím, že to bylo jasné prostě. Takže já jsem tedy měla povoleno jezdit pouze do východních zemí, takže mě pustili jednou do východního Německa, jednou do Bulharska na nějakou konferenci a pak teda, když jsem měla těsně před obhajobou, tak jsem byla vyslána na dva týdny do Sovětského svazu, kam mě můj školitel pan docent Kutáček s takovým jako jemným úsměvem (mně se tam nechtělo, a to bylo v roce osmdesát dva) říkal: „Víte, Evičko, jed'te tam. To bude pro Vás velká zkušenost.“ No to tedy byla (smích), jinak, než si myslel pan docent, ale byla. To bylo nejhorších čtrnáct dní v mém životě.“²⁹²

Jiná z vědkyní strávila období normalizace z větší části na mateřské dovolené: „To se hodilo, místo toho bych tam musela podstupovat ty všechny ty podpisy všeho možného,“ komentuje jak unikla etickým dilematům svých kolegů.²⁹³

Všeobecný „mrtvolný klid“ měl přece jen jednu výhodu, a to pro ženy, kterým se podařilo přece jen zůstat zaměstnané v některé výzkumné instituci, byť třeba na pozici asistentky. Během období, kdy nebyly rozptylovány častými cestami do zahraničí a později narůstající administrativou, stihly v klidu v ústraní bádát a publikovat výsledky svého výzkumu v odborných časopisech. Tato pečlivá práce jim posloužila jako odrazový můstek po roce 1989. Helena Illnerová vzpomínala na peripetie spojené s politickou diskriminací: „No, vzpomínám si, že když mě nepustili tehdy do té Ameriky na ty tři měsíce, tak že jsem si říkala, tak jsem si říkala, já se musím někde napít, já si dám fr̂ana. A měla jsem problém jít do hospody a dát si rovnou fr̂ana, tak jsem šla do hospody a dala jsem si potom nějaký, nějakou irskou kávu, která byla s rumem. Ale jak jsem se cítila. Cítila jsem se takhle. Protože to už jsem blížil vlastně, to už byla přestrojka, že jo, a to už se blížil rok osmdesát devět. Já jsem šla za předsedou stranické buňky u nás na Ústavě a řekla jsem mu, ať mi řekne, kdo má nás na starosti na obvodním výboru KSČM na Praze 4. A on říkal, proč to potřebuju vědět a tak dále, já jsem říkala, že tam potřebuju

²⁹¹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 8: prof. RNDr. Eva Zažímalová, CSc. 3.3.2022. 2022.*

²⁹² ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 8: prof. RNDr. Eva Zažímalová, CSc. 3.3.2022. 2022.*

²⁹³ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Výňatek z anonymizované části rozhovoru.*

jet, proč mě nepustili a on říkal, tam nemůžeš jít sama, že jo, a tak dále, já jsem říkala, já tam klidně půjdu sama, a to nemůžeš a tak dále. Nicméně dozvěděla jsem se, možná, že od něho nebo od někoho jiného, že nás má na starosti soudruh Novák.

Já jsem šla do na pracoviště obvodního výboru KSČ na Praze 4, taková velká nová kostka hnědá, teď je tam ví Bůh co, a jdu a projdu okolo vrátnice, a tak na mě volají: „Soudružko, kam jdeš?“, a že jo, já nic a furt jdu po schodech, a tak oni: „Soudružko, kam jdeš?“, a já prostě jsem je naprosto ignorovala, věděla jsem, že je ve druhém patře, tak jsem ve druhém patře šla, vlezla jsem k soudruhu Novákovi. A on to byl takový mladý kluk. Mně vlastně už bylo... mně už pomalu bylo těch padesát, já nevím, tak to bylo v roce... no, tak to mně bylo těch padesát... byl prostě mladý kluk a měl takovou čupřinu, takový ještě uhlažený, prostě tak jako namóděný, mohlo mu být tak pětadvacet a říkal co jako to, tak já jsem mu řekla, proč mě nepustili, a on říkal... A on mi začal říkat: „Ale soudružko, proč jsi potřebovala jet ven? Vždyť ty jsi, soudružko, přece dobře placená...“, což mezi námi měla jsem asi něco pod tisíc korun nebo tisíc korun, ale o to mně vůbec nešlo o prachy, ale on vůbec nepochopil, že mně šlo o to naučit se nějaké metody, dělat něco nového, dostat se do nějakého inspirativního prostředí a tak dále. On prostě pořád mlel jenom, že přece soudružko, vždyť máš zaměstnání, máš plat a tak dále. Prostě takovéhle blbiny.

Já jsem si potom říkala, já jsem odtamtud odcházela úplně otřesená a říkala jsem si proboha, jak tenhle mladý, pětadvacetiletý, který ještě nic v životě neukázal, nic nedokázal, jak může vůbec, jaký má právo o mně rozhodovat. Tak to byl asi ten pocit. Ale pochopila jsem současně, že mě ten Ústav nepodržel, pochopila jsem, že mě ředitel nepodržel, protože ten chodil na to obvodní výbor KSČ, že jo no...²⁹⁴ Helena Illnerová prožila mezi lety 68 a 89 typicky kariéerně nejproduktivnější část svého života, mezi třicítkou a padesátkou. Na otázku, jak ji ovlivňovala atmosféra na pracovišti odpověděla: „No, já jsem byla velice tolerantní a já jsem se tím nějak netrápila. Samozřejmě jsem vždycky měla okruh lidí, s kterými jsem se víc bavila. Já jsem se klidně bavila i s komunisty. Ono mezi námi, ono v tom roce šedesát náš Ústav byl strašně komunistický, jako fyziologický, ale, ale potom, po roce šedesát osm, jich strašně vyházeli. Strašně vyházeli. A třeba právě ten můj vedoucí, jako, Bůh ať už je, že jo na nebesích, ale... já jsem ho měla ráda, ale jako, ten to vypadalo chvíli, že by mohl být ředitelem, protože toho starého ředitele vyhodili samozřejmě. Tak, že by mohl být ředitelem, ale on byl taky vyhozený ze strany, to ještě nikdo nevěděl, kam až ty důsledky půjdou, a byl taky na tom vysočanském

²⁹⁴ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 2: prof. RNDr. Helena Illnerová, DrSc. 5.10.20. 2022.*

sjezdu komunistickém. Ale on potom za námi přišel, že jestli nechceme, protože chtěl si to něčím udobřit, jestli nechceme a začal nás přesvědčovat, abychom vstoupili do Svazu Československo Sovětského přátelství. My jsme ho nechali, ať mluví a do ničeho jsme nevstoupili. A on potom, když zase, když to vyšlo najevo, byl asi takových několik měsíců ředitelem a pak zase pak musel být také, také jít pryč, že jo, tak přišel se nám omluvit, že nás do toho nutil. A my jsme říkali, že nemá, proč se omlouvat, že my jsme tam stejně nešli, takže je dobře, že jo. Tak jako to jedinkrát, kdy mě jedna, nevím, jak bych to slušně řekla, jedna paní doktorka přinutila téměř k pláči, bylo, když mě přišla nutit nějaké pracoviště, které někde zakládala nebo kde měla být a ukázalo se posléze, že ona byla v STB, a tak mě přišla jako ať jdu tam a tam a že tam budu mít báječné podmínky. Já jsem jí řekla, že necítím potřebu a že jsem spokojená, kde jsem, a ona mi začala říkat, že se ví o mně, že jsem jako byla v tom KANu²⁹⁵ a že jsem se nějak angažovala v roce šedesát osm, což ani, bohužel není tak pravda, v tom KANu jsem byla, a ještě v nějakém demokratickém hnutí, ale nemohla jsem se moc angažovat, protože to jsem zrovna měla skutečně úplně čerstvě ty děti, to prostě nešlo, že jo, moc. A když viděla mou nevůli, tak říkala, že by to taky jako mohla dát dál a že by se děti nemusely dostat na školu, že jo, děti už byly, to mi to říkala vlastně v době, kdy už děti chtěly jít ze základky na gymnázium a v podstatě mně vyhrožovala. A to jsem se vyplakala své laborantce, to byla taková paní, co byla chápající, protože jakmile by mi někdo sahal na děti, tak to bych se bývala cítila velice špatně. Tak.“²⁹⁶

Patálie se získáním prvního akademického pracovního úvazku na počátku 70. let popisuje příběh kolegyně z oboru jaderné fyziky. Nejistota, opakované prodlužování stáže o krátké časové úseky, a nakonec podmínka pro přijetí – nejméně tříletá stáž v Sovětském svazu.²⁹⁷

„Problém nastal, když jsem ten Matfyz skončila v sedmdesátém roce. Pak byl problém s místama. Kdo nebyl ve straně tak těžko místo sháněl. Manžela proto, že mu emigroval bratr, nepustili do doktorandského – tehdy se to jmenovalo aspirantura. Budoucí vědkyně tak nastoupila na místo programátorky mimo výzkum. Následující léta normalizace popisuje jako „bezčasí“. „Taková ta doba, kdy všechno bylo zamrzlý. To bylo nejhorší období mého života.“ Práci, kterou tehdy měla, popisuje jako nezajímavou. S manželem bydleli v bytě 1+1 v domě její tety.²⁹⁸

²⁹⁵ Klub angažovaných nestraníků (KAN), politické hnutí, které vzniklo na jaře roku 1968 (žádost přijata NVP 8. dubna 1968). Sdružovalo všechny zájemce o politickou angažovanost, kteří nebyli nebo nechtěli být členy KSČ ani žádné jiné strany tehdejší Národní fronty.

²⁹⁶ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 2: prof. RNDr. Helena Illnerová, DrSc.* 5.10.20. 2022.

²⁹⁷ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc.* 11.4.2018. 2018.

²⁹⁸ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 6: Plně anonymizován* 23.9.2019. 2019.

Jiná z vědkyní bydlela v době prvního akademického zaměstnání na pozici odborné asistentky, na ženských domovech, tedy jakési koleji pro dospělé ženy.²⁹⁹

Počáteční roky vědecké kariéry nebyly pro žádnou z nich jednoduché ani komfortní, byly ale ještě mladé a plné síly a překážky na cestě s odvahou překonaly.

Aspirantura

Titul „Kandidát věd“ je obdobou dnešního titulu PhD. za jménem. V Čechách byl zaveden v roce 1953 po sovětském vzoru. Zastavena byla v roce 1998 a poslední již zahájené aspirantury dobíhaly až do roku 2011.

„Pak byl velký problém, co dál, protože ten základní výzkum byl víceméně saturovaný,“ vzpomíná vědkyně, která skončila studium v roce 1959. Takže šlo o to, přihlásit se na aspiranturu. Přihlásila jsem se na ústav Akademie, protože tam byl jeden velmi dobrý významný */odborník v oboru/* a myslela jsem, že bych se mohla dostat k němu. No se mnou byli ještě nějací kluci, tak samozřejmě, že to dostali ti kluci, vyhráli ten konkurz,“ interpretuje nepřijetí jedna z vědkyní. „Ale byl u těch zkoušek nějaký doktor */ze stejného ústavu, kam se na aspiranturu hlásila/*, který řekl, že by měl o mě zájem, ale že odjíždí na rok do zahraničí a že až se vrátí, že mě vezme.“ Následující rok tedy pracovala na jiném ústavu Akademie věd jako zástup za mateřskou dovolenou jako laborantka. „Platili mi jenom polovičku, protože to její místo se nějak rozdělilo na dva. Po roce mě skutečně vzali na aspiranturu,“ vzpomíná na peripetie, která nakonec ale vedly k vytouženému výsledku. „Tam už jsem dělala interní aspiranturu v oboru */který si vybrala/*.“ Titul CSc. získala v roce 1963 a na ústavu už zůstala zaměstnaná jako vědecká pracovnice. Mělo to i odvrácenou stranu mince. Člověk, který si ji pro aspiranturu vybral, si ji vybral také proto, že se mu líbila, a tak byly následující roky poznamenané nevyžádanou sexuální pozorností. Vědkyně přesto nepochybovala, že si ji u přijímaček vybral primárně pro její akademické kvality.³⁰⁰

O devět let později, v roce 1968 končila studium další z vědkyní. „V tom roce 68 já jsem se šla ucházet o místo,“ vzpomíná. Ucházela se o místo ve dvou ústavech Akademie věd. V jednom z ústavů jí podle vzpomínek řekli, že „nejsou z toho nadšení, když se jim tam hlásí ženský, ale jako v nouzi vezmou.“ Ale v druhém ústavu jí „sdělil pracovník akademie: „ale my tady ženský

²⁹⁹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Výňatek z anonymizované části rozhovoru.*

³⁰⁰ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Výňatek z anonymizované části rozhovoru.*

neberem. A to byste musel bejt o hodně lepší než ty kluci, no to vy nebudete.“ A šla jsem,“ vypráví.³⁰¹

„Já, když jsem skončila tu teda tu školu, to jsem v zásadě byla tehdy... dneska by se řeklo, že bych byla magistr, že, ale tehdy jsem byla promovaná chemik, teoreticky jsem promovaná chemička, tak jsem promovaná chemik, že jo, a potom jsem napřed šla do stipendijního pobytu na Fyziologický ústav Akademie, protože jsem nevěděla vůbec, co to ta aspirantura, co bych od toho mohla očekávat, po roce jsem přešla do aspirantury. A dostala jsem téma, byla jsem na oddělení vývoje, vývoje jedince, teda to znamená od v podstatě už spíš postnatálního vývoje už, vývoje po narození, a to bylo samozřejmě zajímavé téma, a já jsem dostala, jak se vyvíjí metabolismus dusíku nebo jak se vyvíjí tvorba močoviny. A tak to jsem, musím říct, docela pečlivě jako prostudovala, udělala jsem na to více asi docela slušných prací a bavilo mě to, ale zase – víte, to vůbec nemůžete srovnat s dnešní mládeží, která opustí tu vysokou školu. Protože já tehdy jsem neměla chemikálie. Chemikálie se objednávaly. To, co jsem potřebovala tu práci, to se objednávalo třeba rok dva dopředu. No jsem ani vůbec netušila, co bych si objednala a já jsem vlastně dělala to, že jsem běhala po známých a třeba po organických chemících a já jsem si to sama syntezovala. Já jsem si sama tvořila ty... vytvářela ty chemikálie, které jsem potřebovala k tomu svému studiu, takže o to jsem to měla těžší, protože jinak bych se podívala do nějakého katalogu, našla si, co bych potřebovala a tak dále. To, že jsem byla na Fyziologickém ústavu a že tehdy byli všichni lidé tam docela mladí, tak samozřejmě ti lékaři, kteří tam převážně byli taky o té chemii příliš mnoho nevěděli, tak ani o té biochemii, ale postupně člověk samozřejmě tam přišel na velice dobré lidi, ta otázka vývoje byla velice zajímavá, a to studium jsem dokončila tím titulem dneska by se řeklo PhD., ale tehdy jsem byla kandidátka věd, kandidátka biologických věd už ne teda už ne, tam nebyla ta chemie, ale i když jsem potom dál pokračovala a pracovala jsem ve skupině profesora Křečka,³⁰² popisovala svůj nástup na aspiranturu Helena Illnerová. Podobně jako v dalších příbězích bylo téma, na kterém měla možnost pracovat během aspirantury, klíčové pro její další směřování.

Další z vědkyní získala titul CSc. během povinného zahraničního pobytu v sovětské Dubně: „Ta kandidatura tam byla náročnější, než kdybych ji dělala doma. Já jsem tam přijela a napřed musel člověk pracovat na obecně užitečných věcech. Dělala jsem tam nějaké programy pro prohlížení filmů.“ Těmto přípravným pracím věnovala několik let. Pobyt se stále prodlužoval a už vznikala tlak z české strany, že nakonec by měla přeci jen titul obhájit a odjet zpátky do

³⁰¹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 5: Plně anonymizován 21.10.2019*. 2019.

³⁰² ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 2: prof. RNDr. Helena Illnerová, DrSc. 5.10.20*. 2022.

Československa. „Pod tím tlakem jsem tam nakonec nějaké téma získala.“ Pobyt původně plánovaný na tři roky se ale protáhl na sedm let. Práci tak obhájila až v roce 1980 a mohla se vrátit zpět.³⁰³

„Aby člověk byl připuštěn k obhajobě, tak to musel schválit obvodní výbor KSČ. Já jsem to tam nějak poslala a byla tam taková soudružka kádruvačka, která to měla na starosti.“ Když se jí podle jejích vzpomínek dlouho nikdo neozýval, připomněla se už plná nervozity oné soudružce a ukázalo se, že jí práce už leží několik dní v kanceláři. „Ani by mi nedala vědět. A pak jsem měla tu obhajobu, no. Ale to bylo opravdu hrozný, jak některým lidem to ani nepřipustili. Já jsem třeba vyslechla, jak se bavil kolega, předseda nějaký buňky s nějakou jinou, jestli dají doporučení dceři jiného kolegy ke studiu na Filosofické fakultě. Takže oni měli takovejhle velkej vliv.“³⁰⁴ Z vyprávění není úplně jasné jestli „soudružka kádruvačka“ u sebe dopis o schválení aspirantury zdržovala s motivací škodit budoucí vědkyni se špatným kádrovým profilem, nebo jí ho prostě předat zapomněla. Zda to bylo z nepořádnosti, nebo se jednalo o formu šikany mladé vědkyně, která na schválení netrpělivě čekala a z jejího hlediska šlo o velmi významný krok v další akademické kariéře, toho se už dnes těžko dopátráme. „Manželovi emigroval bratr, a toho vůbec nepustili do doktorandského,“ vypráví dál.³⁰⁵

„To nebylo tak, že by se kandidátská práce dělala sama o sobě. To jsem dělala při práci. Já jsem hned po studiu byla zaměstnaná jako odborná asistentka, a přitom jsem si dělala kandidátskou práci a měla jsem za vedoucího toho pana profesora, jak jsem ho chválila. V té době už jsem byla vdaná a měla jsem jedno dítě,“ popisuje okolnosti získání titulu kandidátky věd jiná vědkyně.³⁰⁶

„To musely schvalovat stranický orgány. To nebylo jen tak. To schvalovali já nevím kde všude, stranická organizace na fakultě a pak stranická organizace na obvodním výboru. Počet docentů byl taky omezený a byly nějaký mzdový prostředky, no tak to nemoh dostat každý. To ne že by někdo měl výsledky a vzpomněl si: „budu docent“. To strana určila, kdo bude docent a kdo je v kádrových rezervě. Tam jste musela být zařazená,“ vypráví vědkyně, která se, stejně jako všechny ostatní protagonisty tohoto výzkumu, habilitovala až po roce 1989.³⁰⁷

„...já jsem měla vybrané takové pracoviště na Ústavu organické chemie a biochemie na Akademii, kde dělali receptory pro neurohypofyzální hormony. Ale tenkrát prostě zasáhla strana a vláda a řekla, že tedy to v žádném případě nepřipadá v úvahu, když na tom pracovišti ještě

³⁰³ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc. 11.4.2018.* 2018.

³⁰⁴ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 6: Plně anonymizován 23.9.2019.* 2019.

³⁰⁵ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 6: Plně anonymizován 23.9.2019.* 2019.

³⁰⁶ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 4: doc. RNDr. Jana Toušková, CSc. 16.1.2020.* 2020.

³⁰⁷ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 6: Plně anonymizován 23.9.2019.* 2019.

pracuje můj otec a on tam byl tenkrát jako naprosto řadový vědecký pracovník, to bylo v roce sedmdesát (no, teď bych to řekla přesně...) sedmdesát devět, tak nějak. A oni tedy velmi mi dali jasně najevo, že teda jako na stejné pracoviště v žádném případě. A ještě předtím mi můj školitel na fakultě, což byl tedy tehdy docent Kocourek, později profesor Kocourek, řekl, už když jsem končila diplomku a bylo jasné, že budu obhajovat, a v podstatě, pokud bych byla obhájila za jedna, tak jsem měla červený diplom, tak mi řekl, že navzdory tomu, že prostě nepřipadá v úvahu z politických důvodů, abych mohla dělat postgraduální studium na fakultě. A tenkrát to ještě bylo možné dělat na Akademii věd, takže proto jsem hledala na Akademii věd. No a já jsem pak tedy se dívala, jako jaké jsou vypsaná témata na disertační práce i na jiných ústavech Akademie věd a na Ústavu experimentální botaniky bylo tenkrát vypsané téma na metabolismus auxinů. A to jsou rostlinné hormony a já jsem tedy se tam přihlásila, ten konkurz jsem vyhrála a skutečně mě tam tedy vzali. Tenkrát to bylo haló, prostě člověk jako, že ano, táta měl jméno v tom oboru, takže jako já jeho dcera, s červeným diplomem, že jsem šla na tenhle ústav, přičemž jako ta moje odbornost tenkrát jako zaměřením těm lidem na tom ústavu moc neodpovídala,“ popisuje situaci ohledně svého postgraduálního studia Eva Zažímalová.³⁰⁸ Vysvětluje, že tak se paradoxně dostala ke svému budoucímu výzkumnému tématu: „Takže takhle jsem se dostala vlastně k tomu tématu a pak kolem toho, to bylo někdy v červnu, já sem končila v červnu, já teď nevím kolikátého jsem měla promoci, myslím, že 4. července jsem potom měla promoci, 7. července jsem se vdala. A to říkám proto, že tenkrát na tu tzv. aspiranturu to musel prokádovat obvodní výbor KSČ. A já, jak jsem se vdala a změnila jsem příjmení a odstěhovala jsem se na Prahu 8, tak mě kádrali na Praze 8 pod jiným příjmením. A nějak si to zřejmě mezi sebou (pousmání) ty obvodní výbory (protože já jsem předtím bydlela na Praze 6), tak si to nějak mezi sebou zřejmě neřekly a já jsem se tohle paradoxně dozvěděla až v osmdesátém devátém z kádrových materiálů, že vlastně k tomu došlo a uvědomili si to ex post, kdy už jako mi vydali to povolení. Takže já, když jsem pak šla na ústav podepisovat smlouvu o aspirantuře, tak tehdejší ředitel, což byl tedy velký komunista, ale nebyl to úplně podrazák snad, tak jako on mi říkal: no, že teda jako mi ta strana dovolí, abych tu aspiranturu dělala, ale že mě nechají obhájit jenom, když to skončím do tří let od začátku. Což jako byla docela drsná podmínka, protože tenkrát málokdo to skončil během tří let a notabene v experimentálním oboru a notabene na pracovišti, kde na to nebylo nic připraveného.

³⁰⁸ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 8: prof. RNDr. Eva Zažímalová, CSc.* 3.3.2022. 2022.

Protože tam v podstatě tenkrát byla jedna jediná chemická laboratoř, nebo tedy komplex několika laboratoří, ale to byly laboratoře pro práci s radioaktivním materiálem (smích).³⁰⁹

„To byl takový paradox – ti komunisti, kteří tenkrát jako byli na těch vedoucích místech na jednu stranu vlastně z těch řekněme lidí, o kterých si mysleli, že by mohli něco ve vědě dokázat, měli strach, a na druhou stranu věděli, že je potřebují. Takže to byla pořád taková velice nepříjemně udržovaná rovnováha a mě tenkrát, než jsem tedy udělala ten konkurz na určité téma a než jsem nastoupila, tak mě vlastně, což bylo během prázdnin, dvakrát změnili školitele a třikrát téma. A mně už pak bylo v zásadě jedno, co budu dělat, protože vlastně cokoliv z toho, co tedy vlastně mě bylo postupně nabízené, tak se mi líbilo, no, a nakonec to moje téma bylo u jiného školitele, než kam jsem se původně hlásila, to bylo u toho pana docenta Kutáčka, který byl teda vědecky prostě o několik řádů, o několik galaxií lepší, než ten původní, a to téma, které mi nakonec dali nebyl tedy metabolismus auxinů ale receptory pro auxiny. Což bylo vlastně blízko tomu, co jsem chtěla původně. No ale musela jsem začít úplně od nuly. A tam mě to začalo strašně bavit. V průběhu té aspirantury, to prostě jsem se chytla už jako definitivně, a už jsem si neuměla představit, že bych jako měla dělat něco jiného,³¹⁰ popisuje Eva Zažímalová svoji cestu k tématu a situaci na ústavu.

Vědecká komunikace v době normalizace

„Oni vydávali knihy v ruštině. Byly to překlady západní literatury. Dodneška ty knihy tady máme. Takže jsme mohli, v té době, kdy jsme studovali a potom ještě ze začátku, lacino – to byl takový paperback na nevalném papíře – studovat ze západní literatury tímhle způsobem.“³¹¹

Překlady západních vědeckých publikací nakupovali v „Magazin Sovětska Kniga“ v obchodě Sovětská kniha na Václavském náměstí.,“ vyprávěla jedna z vědkyní, které jsem se zeptala na cirkulaci vědeckých informací v době před celosvětově dostupnými databázemi.

„Knížky tady byly, to byla veliká bída. Ty ruské překlady těch zahraničních knížek, těch bylo strašně málo. Já bych řekla, že to nemohly suplovat. Tenkrát bylo zvykem, i v těch vědeckých kruzích, že jsme si psali o separáty prací a existoval časopis, který se jmenoval Current Contents³¹², a z toho jsme si vypisovali názvy prací, které jsme potřebovali prostudovat a pak jsme si přímo těm autorům o ty práce psali. To byly předtištěné kartičky, které jsme mohli

³⁰⁹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 8: prof. RNDr. Eva Zažímalová, CSc. 3.3.2022.* 2022.

³¹⁰ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 8: prof. RNDr. Eva Zažímalová, CSc. 3.3.2022.* 2022.

³¹¹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc. 11.4.2018.* 2018.

³¹²Služba zasílání obsahu aktuálních čísel vědeckých časopisů.

posílat.³¹³ Ale každopádně ta literatura chyběla. Tohle všechno nemohlo nahradit to, že by si člověk konkrétně šel do knihovny a něco studoval,“ vypráví její kolegyně, která se ještě před rokem 1968 dostala do zahraničí, měla zkušenost s množstvím dostupné literatury v západních univerzitních knihovnách, a které ruské překlady západní literatury nepřipadaly jako dostatečné pokrytí aktuálních vědeckých informací.³¹⁴

„Já jsem měla obrovské štěstí, že mi kolegové ze západu posílali opravdu úžasné knihy. Opravdu stačilo, abych se zmínila, že bych něco potřebovala, tak mi to posílali. Takže já mám díky nim opravdu úžasnou knihovnu. Opravdu za to nemůžu být dostatečně vděčná. To byly drahé knihy a velice hodnotné, co mi posílali... Náš ústav pořádal velké množství mezinárodních symposií v Československu. To byli lidé, kteří sem přijížděli na ta symposia. Já jsem teda nemohla příliš na ty mezinárodní kongresy. Na několika jsem byla, takže i tam jsem měla kontakty.“³¹⁵ Hlavně ale získávala kontakty na konferencích konaných v Československu.

„Byli úžasní. Ty kontakty se potom udržely a měnily v přátelství a opravdu velice nám pomáhali,“ vzpomíná na dobrodružné kolegy ze západu, kteří se přijeli podívat do Československa. Už to, že se dobrovolně vydali do země východního bloku pravděpodobně nějakým způsobem provázelo, že jim situace zdejších kolegů nebyla lhostejná a nabízeli jim podporu. V superlativech popisovaná spolupráce se však jistě také zakládala na neobyčejných sociálních i jazykových schopnostech konkrétní vědkyně.

„Jako v těch specializovaných oborech prostě existovaly na vědeckých ústavech a nejenom na Akademii věd, ale i když teda musím říct hlavně na Akademii věd, jako poměrně kvalitní knihovny. A třeba už ten několikrát zmíněný Ústav organické chemie a biochemie měl vynikající knihovnu, kam chodili lidé z univerzit a tak. A ta knihovna samozřejmě byla dostupná, tam si Vás zapsali, zapsali si, co si půjčujete, ale s tou odbornou literaturou, a tenkrát byly i na mikrofilmech, byly takové čtečky mikrofilmů, tak to jako bylo samozřejmě dostupné. Už problém nastal v momentě, kdy jste si to chtěla nakopírovat. Takže na to byli speciálně – to je pro Vás neuvěřitelné – byli speciálně proškolení a prověřeni lidé, kteří obsluhovali kopírky. To neexistovalo, že jste přišla a něco jste si okopírovala. Ne. To jako opravdu na to byli vyškolení lidé a byl to takový zinkoksit, myslím, že tomu říkali, takové to růžové, co se dalo i seškrabat, a ono to nevydrželo na věky, ono to pak bledlo, takže tohle... Takže přečíst nebyl zásadní problém, minimálně v těch přírodovědných oborech snad s výjimkou jako některých

³¹³ Kartičky byly předepsanou žádostí o zaslání separátu.

³¹⁴ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 3: doc. RNDr. Soňa Štrbáňová, CSc. 18.2.2020.* 2022.

³¹⁵ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 4: doc. RNDr. Jana Toušková, CSc. 16.1.2020.* 2020.

věcí v genetice, protože jako to bylo tažení proti mendelismu-morganismu³¹⁶, někdy v těch já nevím, padesátých šedesátých letech, tak že jo, já už jsem byla o dvacet let později, takže tam jako už to pak šlo, hmm... Ale taková ta cenzura na ty základní zdroje, jako byla v humanitních a sociálních oborech, to tam nebylo v těch přírodovědných. Ale samozřejmě drahá periodika, byl třeba jedno v základní knihovně, jinak tady nebyl žádný jiný v Česku. Teďka oni byly ty výpůjčky, takže když jste to chtěla, bylo to něco žádaného, tak jste třeba čekala rok, no, a to už pak dávno nebylo aktuální že ano. Takže samozřejmě s tou literaturou problém byl. Pak bylo možné si napsat o separáty, to se vcelku tolerovalo. Na to byly speciální takové kartičky, což bylo samozřejmě schválně, aby tam člověk nemohl napsat nic jiného, než samozřejmě o co žádá, a to tenkrát chodilo hodně ty žádanky, ale za prvé byla otrava to vyplňovat a za druhé ono my jsme měli dokonce celý seznam zemí, kam si nesmíme psát o ty separáty. To by Korea, Jižní Korea samozřejmě, Jihoafrická republika, já nevím ještě asi tři nebo čtyři další země, Izrael, a ještě nějaké další země. A takže a zrovna ten Izrael nebo ta Jihoafrická republika nebo i ta Jižní Korea jako jsou země, které vědecky na tom nejsou špatně. To jako... I v té jižní Africe jako jsou univerzity Stellenbosh a Western Kate a další, které mají velmi slušnou úroveň, takže jako to byl trochu problém, že k těmhle zdrojům... My jsme si samozřejmě našli cesty, jak to udělat, že ano. My jsme se na nějakých konferencích, kde jsme viděli nějaké západní kolegy a mohli jsme se s nimi domluvit, tak jsme je poprosili, jestli bychom, protože zase jako jsme, když tam někdo třeba jel nebo jel, já nevím, třeba přes Polsko nebo přes Jugoslávii, tak jsme jim tam poslali prostě ty žádanky a oni to poslali. Jenomže pak byl malér, když ten člověk to neposlal, ten separát neposlal teda tomu kolegovi z Německa, ale poslal ho nám přímo (smích), což se taky stávalo a pak jsme teda to schytali. Já si pamatuju, jak kolegové si napsali o něco do Jižní Koreje a ten Korejec to poslal přímo jim na ústav a panečku to byl cirkus...³¹⁷ popsala situaci Eva Zažímalová. Na otázku, zda bylo možné, aby si o informační zdroje napsala přímo svým kolegům ze západu, pokračovala: „No já jsem napsat mohla, ale muselo to projít zvláštním oddělením. Museli jsme ten dopis otevřený dát na to zvláštní oddělení a odesílali to oni a ani nám nesdělili, jestli to poslali. Ale my, jak jsme se vídali přece jenom, protože přece jenom my jsme zpravidla většina lidí na ústavu měla zakázáno jet na západ nebo jenom na nějaké zvláštní povolení, takže my jsme to obcházeli tím, že jsme si pořádali tady u nás

³¹⁶ Naráží na spor o principy řídicí evoluci organismů. Sovětská „mičurinská věda“ slibovala možnost mechanicky a s jistotou předpovědět a šlechtit zemědělské plodiny, vymezovala se proti "reakčnímu neodarwinismu", za jehož symboly byli považováni Gregor Johann Mendel (1822 – 1884, moravský přírodovědec německého původu, zakladatel genetiky a objevitel základních zákonů dědičnosti) a americký genetik Thomas Hunt Morgan (1866 – 1945, za objev umístění genů na chromozomech získal v roce 1933 Nobelovu cenu za fyziologii a lékařství).

³¹⁷ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 8: prof. RNDr. Eva Zažímalová, CSc. 3.3.2022.* 2022.

konference, kam jsme ty lidi ze západu zvali. No a třeba v Liblicích, tam prostě někteří číšníci byli estébáci, což se poznalo snadno že ano, protože byli nešikovní. No ale tak jsme třeba se šli projít do parku a tam jsme to těm lidem vysvětlili, a když jsme věděli, že se na ně můžeme spolehnout, tak jako jsme jim vysvětlili a třeba jsme si i domluvili nějaký kód, aby oni věděli, co my potřebujeme a oni jako většina z nich se velmi jako snažili nám pomáhat. A oni, když sem přijeli třeba na konferenci, a ta byla třeba jednou za dva za tři roky, tak jim ty kufry v podstatě nikdo neprohlížel, takže oni nám ty odborné separáty přivezli. A i kdyby prohlížel, tak jako ten celník zas není tak znalý věci, aby věděl, jestli je to odsud nebo odtamtud že jo, a už vůbec odborně by tomu nerozuměli. Tohle byla jako výhoda těch přírodních věd, že tyto sítě fungovaly a někteří ti lidé z toho západu k nám měli dobrý vztah a snažili se pomáhat.“

„Ano, posílaly se tzv. reprinty. Existovaly dokonce na fakultě natištěné takové korespondenční, vypadalo to jako korespondenční, tam bylo napsáno... já nevím, asi anglicky, že jo, česky určitě ne, takže asi anglicky tam bylo napsáno, že žádáme toto a tam byl vypsaný, ručně člověk si vypsal, jaký článek chce a posílalo se to těm autorům a oni Vám poslali článek. Takže to bylo takové... No tak tady ještě knihovna brala, měla nějaké časopisy, tak chodilo se do knihovny číst,³¹⁸ potvrdila podobnou zkušenost další z vědkyní. Stejně tak dobře znala i dříve zmiňované překlady zahraniční literatury do ruštiny: „Když člověk potřeboval nějakou knihu, tak se podíval, jestli ji nemají v ruštině. Proto také většina lidí uměla rusky, protože se trošku naučila na střední škole, pak už na to trošku se tomu tolik nevěnovala, abych to řekla taktně. Ale díky tomu, že jako hodně knih, tady určitě nějaké ještě jsou, ty teď občas využíváme pro nějaké ty, nebo jsme je využívali pro nějaké ukrajinské nebo ruské, většinou ukrajinské, studenty, když přišli. No a takže... ano, to jako bylo časté. A Rusové svého času hodně knih přeložili do ruštiny. Takže tenkrát jsme to i uměli dobře číst, nebo relativně rychle, teď když to mám přečíst, tak mi to trvá dlouho. Protože už dlouho nic takového člověk nedělal.“

Situaci související vědeckým publikováním před rokem 1989 popsala Jana Šafránková, působící na pražském matfyzu: „No my jsme začali s tím slunečním větrem vlastně i s psaním těch článků hodně pozdě. Protože ze začátku nejdřív nebyly přístroje, tedy přístroje nebyly, nebyla příležitost jakoby, že jo, no tak, když jste jako mladí posílali jeden článek za dva roky psaný na stroji nebo nějak tak, a posílali jste ho poštou, no, tak to jako velká komunikace nebyla. Ono se to postupně zlepšovalo, ale my jsme, jako když jsme vyráběli ty přístroje, tak jsme se o to publikování... Navíc my jsme nějak nemohli moc postoupit na té fakultě nikam, takže...“

³¹⁸ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 9: prof. RNDr. Jana Šafránková, DrSc. 29.9.2022.* 2022.

protože... ze známých důvodů, takže jsme se zatím nějak ani nehonili. Takže jsme vlastně začali publikovat, až když jsme se začali starat o sluneční vítr a jeho interakci se Zemí. No, a to bylo tak v roce, kdy byl COSPAR³¹⁹ osmdesát šest jsme byli na COSPAR, to jsme byli, prosím, ve Francii, dokonce to bylo ještě před revolucí, ve Francii autem, také zájezd Čedoku, ale jenom dvou aut nebo třech... třech aut zájezd Čedoku, no tam jsme strávili 3 týdny a tam se vozily články tak, že tady to člověk udělal, napsal, a šedesátkrát to oxerovoal. Dal si to do bedničky, odvezl to na tu konferenci a tam se to publikovalo tam tak, že prostě to dostali oponenti a ti prostě se rozhodli teda rozhodli, jestli se to má publikovat nebo nemá a případně, co by se tam mělo upravit, nebo co tam není dobře, nebo co není krásné, že jo, obrázky tenkrát se taky dělaly jinak, než teď, no a tam... Takže tam jsme napsali ten článek dokonce, protože my jsme většinou anglicky moc nepsali, že jo, my jsme sice mluvili anglicky, ale málo jsme psali, takže jsme měli trochu problém s tím pravopisem, že... správným, takže ještě nějaký kolega, ano, nám to tady opravoval, takže jsme to tam odvezli a tam v té době byl prostě naprostý jednička ve studiu takovýchto věcí jako ten sluneční vítr a interakce s magnetosférou země, byl profesor Russel z Ameriky. To byla v té době naprostá jednička, teď už je to taky starší pán, měla bych říct starý pán, tak už to není takové, ale jako jeho H-index něco jako sto a publikací, já nevím, a citací 35 000 nebo možná, možná víc, já nevím, já jsem se nedívala jo... To je prostě opravdu kapacita v té době, ještě teď je mnoho citovaný. Takže tento dostal ten náš článek a nahoru napsal: OK, perfect. No, a to nás natolik jako jsme říkali, no tak, když už jsme napsali první pořádný článek o tom... teda pořádný, no první článek, který nám nevyhodili, tak teď začneme psát víc, tak jsme začali psát víc. No, takže až vlastně od roku nějakého osmdesát devět, devadesát, jsme vlastně začali publikovat nějak víc.³²⁰

Zkušenost se sexuálním obtěžováním

V době, kdy přítomnost žen na univerzitách byla ještě hudbou budoucnosti, argumentovali někteří vědci proti jejich studiu tím, že by je přítomnost žen mohla vyrušovat ze seriózní intelektuální práce³²¹, což byla nakonec obava oprávněná, jak dokazují případy akademiků, kteří se místo vědy v pracovní době věnují obtěžování svých kolegyní.

³¹⁹ COSPAR (anglický akronym z Committee on Space Research) je mezinárodní organizace zaměřená na podporu a koordinaci vědeckého výzkumu kosmického prostoru prostředky kosmonautiky, založená roku 1958. V tomto případě se hovoří o konferenci této organizace, konanou ve Francii v roce 1986.

³²⁰ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 9: prof. RNDr. Jana Šafránková, DrSc. 29.9.2022*. 2022.

³²¹ SAINI, Angela. *Od přírody podřadné*. Praha: Academia, 2018. Společnost (Academia). ISBN 978-80-200-2902-7.

Téma sexuálního obtěžování bylo dlouho odsouváno a ignorováno jako uměle vytvořený problém.³²² Podle socioložky Jiřiny Šiklové bylo v 90. letech téma sexuálního obtěžování považováno za umělý problém importovaný hysterickými západními feministkami.³²³

Sexuální obtěžování bylo v České republice definováno až v důsledku tlaku Evropské unie na přijetí Směrnice 2002/73/ES, která vyžaduje zavedení definice a zákazu sexuálního obtěžování do právních ráďů všech členských zemí. K úplnému naplnění požadavků Evropské unie na přijetí podmínek zmíněné směrnice došlo až v červnu roku 2009.³²⁴ „Není překvapivé, že si ženy nestěžují na chování, pro které tu není jméno...“ citovala Barbora Tupá ve své diplomové práci výrok americké právničky Catharine MacKinnon z roku 1979.

Diskuze o sexuálním obtěžování jsou stále velmi výbušné a plné emocí a nedorozumění, a to i v tak kultivovaném prostředí, jako je akademická sféra.

Zajímavé je, že v rozhovorech se opakovaně objevovalo tvrzení, že ženy, se kterými jsem hovořila, nepocit'ovaly žádnou formu diskriminace nebo obtěžování v době základního vysokoškolského studia. Nepříjemné zkušenosti nabraly až během prvního akademického zaměstnání.

Jedna z nich, dnes velmi zkušeně a asertivně působící žena, mi popisovala svoje zážitky s vedoucím disertační práce: „Každý den si mě pozval do kanceláře na čaj a tam vedl slizké řeči jako „Jak je sladká ta /zdrobnělina křestního jména/.“ Popisovala mi, že jí jeho chování bylo odporné, ale nikdy, přestože nevítaná pozvání trvala několik let, nenašla odvahu odmítnout. Pojmenovat, co jako mladá žena vlastně zažívala, se jí podařilo až ve zralém věku, kdy se o tématu sexuálního obtěžování začalo otevřeně hovořit.³²⁵

Jana Šafránková v rozhovoru popřela, že by se kdy v průběhu své pracovní kariéry cítila vnímána jako sexuální objekt.³²⁶ Také Helena Illnerová v rozhovoru popřela, že by se kdy cítila vnímána jako sexuální objekt. Popsala však jednu situaci, ve které se cítila znevažována mladšími kolegy, kteří: „mně napsali, že kdybych jim chtěla něco říct, jako třeba, co mají dělat nebo něco takového, ať jim to napíšu do docházkové knihy. A já jsem si uvědomila, že oni mi

³²² TUPÁ, Barbora. *SEXUÁLNÍ OBTĚŽOVÁNÍ JAKO NEVIDITELNÝ PROBLÉM VYSOKÝCH ŠKOL: ZKUŠENOST ZAVÁDĚNÍ POLITIK V ZAHRANIČÍ A HLEDÁNÍ DEFINICE PRO ČESKÝ KONTEXT*. Praha, 2009. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze.

³²³ ŠIKLOVÁ, Jiřina. Feminism and the roots of apathy in the Czech Republic. *Social Research*. 1997, **64**(2), 258-280.

³²⁴ TUPÁ, Barbora. *SEXUÁLNÍ OBTĚŽOVÁNÍ JAKO NEVIDITELNÝ PROBLÉM VYSOKÝCH ŠKOL: ZKUŠENOST ZAVÁDĚNÍ POLITIK V ZAHRANIČÍ A HLEDÁNÍ DEFINICE PRO ČESKÝ KONTEXT*. Praha, 2009. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze. Vedoucí práce Jiřina Šiklová.

³²⁵ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Výňatek z anonymizované části rozhovoru*.

³²⁶ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 9: prof. RNDr. Jana Šafránková, DrSc. 29.9.2022*. 2022.

tím sdělují, že v zásadě nemají chuť poslouchat jako nějaké moje jako rady“. Šlo o situaci spojenou se vznikem Občanského fóra.

V rozhovorech jsem si všimla, že ženy, které se nějakým způsobem setkaly s činností Národního kontaktního centra Gender a věda spíše hovořily o prožitém sexuálním obtěžování. Souhlasím s výrokem Catharine MacKinnon, že je těžké hovořit o něčem, pro co nemáme pojmenování. Teprve určitou osvětou získaly tyto ženy vůbec schopnost pojmenovat, s čím se během svého mládí na univerzitě setkávaly. Rozčilená feministická rétorika však mohla vést i k tomu, že ženy některé zážitky, které jim ani v době, kdy se odehrávaly, nepřipadaly problematické, zpětně interpretovaly jako formu útlaku.

Tento jev připomíná koncept Denkstil polského mikrobiologa a filosofa Ludwika Flecka. Na tomto principu mi profesorka Claudia Kraft z Vídeňského institutu pro soudobé dějiny popisovala, jak polské feministky, které se mezi sebou osobně znaly napříč celou zemí, jistým způsobem sjednotily svůj způsob uvažování o určitých problémech. Ženy, které se setkaly s v české akademické sféře nejvýraznější feministickou skupinou, sjednotily v jistém smyslu svůj způsob uvažování o své vlastní minulosti. Což nijak nedevaluje jejich nepříjemné zážitky. V rozhovorech docházelo místy k poněkud přehnaně znějícím tvrzením, že dotyčná byla obtěžována prakticky všemi svými nadřízenými v průběhu celé své kariéry až do věku zhruba 45 let.³²⁷ Je zcela nemožné v případě takového tvrzení odhalit jeho „pravdivost“ nebo „nepravdivost“. Někteří nadřízení mohli skutečně zneužívat svého mocenského postavení a snažit se ho upevňovat pomocí zdůrazňování hierarchického vztahu mezi muži a ženami. Často však také mohlo jít o vzájemné nepochopení, nevhodné komplimenty, které dotyčný považoval za zdvořilost nebo si myslel, že jimi podřízenou potěší. V tomto ohledu se v současné době akademická kultura velmi dynamicky proměňuje, a tak může docházet ke zcela novým interpretačním situacím, které byly dříve vnímány jako „přirozené“.

Socioložka Kateřina Cidlinská popisuje na základě svého výzkumu odchodů z vědy a postavení žen ve vědeckém prostředí tento jev následovně: „Protože jde o především mužské prostředí, setkáváme se často s tím, že se ženy snaží s mužskými kolegy „držet basu“, což vede i k tomu, že nebývají solidární s jinými ženami. Například se stává, že když se nějaká žena dostane do vyšších pater, nebo se dobře usadí v nějakém kolektivu, tak se naopak snaží případné další ženské adeptky vystrnadit. Tomu se říká syndrom včelí královny. Může to mít i takové projevy, se kterými jsem se setkala ve výpovědích respondentů, že pokud se na pracovišti vyskytuje nějaká šikana a zároveň je ve vedoucí pozici žena, terčem této šikany jsou častěji právě ženy.

³²⁷ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Výňatek z anonymizované části rozhovoru.*

„Držení basy“ se projevuje například i tím, že tyto úspěšné ženy tvrdí, že nikdy neměly žádné zkušenosti se sexuálním obtěžováním, že jsou „s klukama na pohodu“, a když jim občas někdo sáhne na zadek, to je přece sranda. Snaží se vlastně shazovat celé téma genderových nerovností, jen aby si o nich nikdo nemyslel, že jsou nějaké feministky, které by si, nedej bože, chtěly na něco stěžovat. Zatímco ženy, které na tyto problémy upozorňují, jsou často nahlíženy jako hysterky, které se nedokážou vyrovnat s vlastním neúspěchem.“³²⁸

Politická diskriminace

Jedna z vědkyní byla vystavena dalším nepříjemným zážitkům. V roce 1962 dostala pozvání na zahraniční stáž v USA. Před odjezdem byla podrobena výslechům a nátlaku, aby podepsala spolupráci s STB.

„Já bych mohla jmenovat celou řadu kolegů, o kterých vím, že tu spolupráci podepsali, protože se pak objevily ty Cibulkovy seznamy a nestačila jsem zírat, koho jsem tam viděla. A dokonce někdo mě pomluvil a vykládal třeba zahraničním kolegům že „ona byla v Americe a to přece nemohla, aniž by podepsala. To byly velice ošklivé věci. A já vím o několika, kteří to podepsali a vůbec nevypadají na to, že by jakýmkoli způsobem vstoupili do sebe. Nechci nikoho obviňovat, ale mám takovej dojem, že nijak zvlášť je to netrápilo dodatečně. Možná někoho jo. Já nevím,“ zamýšlela se později.³²⁹

„Já, když někoho takovýho potkám, tak rozhodně mu neříkám: „Tak jak to bylo, když jsi to podepisoval?“. V životě mě to nenapadlo. Čili oni se tváří, jako že já to nevím a já se tvářím, že to nevím. A všichni vědí, že to všichni vědí.“³³⁰

V létě 1968 diskutovala jiná z vědkyní, která právě nastoupila do doktorského studia se svými spolužáky, když v laboratoři tajně poslouchali nelegální rozhlasová vysílání: „My, co jsme tam zbyli, tak jsme v tom srpnu asi dvaadvacátého seděli v takový laboratoři elektroniky. Tam byla katedra elektroniky a oni tam měli dobrý ty přijímače, tak jsme tam chytali ty ilegální vysílání. A můj spolužák říkal zajímavou myšlenku: „Já bych věděl, jak zlikvidovat Komunistickou stranu Československa, že do ní všichni vstoupíme.“ Ale vono se to vlastně stalo. Ale já jsem o ní nikdy nevstoupila a mám čistý to lustrační osvědčení, páč jsem to potřebovala potom pro profesuru a členství v různých vědeckých radách.“³³¹

³²⁸ PEHE, Veronika. Když se ženy cítí jako podvodnice. *A2larm* [online]. Praha, 2017 [cit. 2023-02-11]. ISSN 1801-4542. Dostupné z: <https://a2larm.cz/2017/03/kdyz-se-zeny-citi-jako-podvodnice/>

³²⁹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Výňatek z anonymizované části rozhovoru*.

³³⁰ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 5: Plně anonymizován 21.10.2019*. 2019.

³³¹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 5: Plně anonymizován 21.10.2019*. 2019.

Před otázkou, zda vstoupit do Socialistického svazu mládeže, byla postavena jedna z vědkyň v roce 1972 v situaci, kdy pracovala na doktorátu a šlo jí o prodloužení stáže na fakultě. Nakonec raději podstoupila tříletý pobyt v sovětské Dubně. Popisovala to v rozhovoru jako vážné dilema.³³² Mladší generace přitom později často vstupovaly do SSM automaticky s nástupem na střední školu a zase „takovou hlavu si s tím už nedělaly.“

„No se zahraničím byl problém. Za prvé my tady ještě s kolegou jsme jako... nechtěli vstoupit nikdy do strany a nevstoupili, takže jsme měli tady na té univerzitě přece jenom trošičku problém. Ne tak, že by nás někdo vyloženě pronásledoval, ale jako nějak jsme nemohli postupovat občas, když se zdálo, že je málo úvazku, tak třeba jsme nesměli ani učit. Pak zase třeba bylo potřeba učit, tak jsme tedy dostali třeba praktika, jo, pro jiné fakulty jsme měli třeba pět úloh za sebou a takové. No prostě jsme nějak zvlášť nepostupovali,“ popisovala svoji situaci Jana Šafránková.³³³ Musela tak odmítnout pozvání například do Walesu. Uvádí, že má schovaná tři osobní pozvání na západní pracoviště, která nemohla přijmout.

Lenka Krátká v kapitole v knize (K)lidová věda³³⁴ shrnuje, že v rozhovorech s vědci, které tvoří hlavní těžiště knihy, se téma vstupu do strany spíše neobjevilo. Zdůraznili ho pouze ti, kteří do komunistické strany nevstoupili. Přičítala to mimo jiné tomu, že šlo o rozhovory s lidmi, kterým nebyla po roce 1968 práce v oboru znemožněna. Žádný z tázaných vědců však o členství v KSČ nemluví, a to ani ve smyslu vysvětlovacích nebo omluvných strategií, což staví do rozporu se zkušenostmi s výzkumem předlistopadového hospodářského managementu. V rozhovorech se však objevila obhajoba nadřízených, kteří ve straně být museli.³³⁵

Výběr výzkumných témat

„Já jsem se začala zabývat strojírenstvím. To jsem dělala velice vážně. A ne že bych to musela dělat. Mně vždycky zajímalo to, co nikdo nikdy nedělal, a něco se z toho dalo vytěžit po různých stránkách,“ vyprávěla mi Pavla Horská.³³⁶ Všeobecně se v rozhovorech ukazuje, že dobře se dařilo vědkyním, kterým se povedlo zapojit se na začátku do již rozběhnutého většího

³³² ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc. 11.4.2018.* 2018.

³³³ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 9: prof. RNDr. Jana Šafránková, DrSc. 29.9.2022.* 2022.

³³⁴ KRÁTKÁ, Lenka, Jana WOHLMUTH MARKUPOVÁ a Miroslav VANĚK. *(K)lidová věda?* Praha: FHS UK, 2018, s. 96. ISBN 978-80-7571-017-8.

³³⁵ „Vedoucí byli všichni členové KSČ. Všichni jsme věděli, že ředitel je člen myslím pátého oddělení ÚV, to všichni věděli. Ale bylo to výborný pro celý výzkumák. Ředitel organizoval odbornou skupinu, o všem nás informoval, peníze na nové přístroje sehnal.“ dále pak „Ředitel byl velký komunista, milicionář a takhle, takže ten to prostě hnal takhle. Ale přitom to byl slušnej člověk, nevím, že by někdy někomu ublížil nebo tak.“

KRÁTKÁ, Lenka, Jana WOHLMUTH MARKUPOVÁ a Miroslav VANĚK. *(K)lidová věda?*, s. 98.

³³⁶ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 1: PhDr. Pavla Horská, CSc. 16.5.2018 Praha.* 2018.

výzkumného projektu, a získat tak vazby na kolegy z oboru. Jejich vědecká kariéra se tak mohla dát do pohybu.

Pro Evu Zažímalovou byl klíčový moment přijetí na aspiranturu. V průběhu procesu se její téma několikrát změnilo, což jí ale nakonec nevadilo a byla ráda, že může vůbec ve vědecké práci pokračovat: „V průběhu té aspirantury, to prostě jsem se chytla už jako definitivně, a už jsem si neuměla představit, že bych jako měla dělat něco jiného. Takže tohle asi teda jsem Vám to řekla docela podrobně, byla asi tak ta moje cesta k tomu oboru a u toho oboru jsem vlastně pak zůstala celý život,³³⁷ komentovala peripetie, které její přijetí provázaly.

„Ale asi to byla nějaká taková shoda okolností a výzva, kterou jsem přijala s otevřeným hledím, takže... jako... Nelituji. Kdybych měla volit znova... My jsme se o tom s několika kolegy už bavili, tak neříkám, že bych asi... Asi bych určitě šla dělat vědu, ale nevím, jestli znova úplně ten obor, protože já jsem pak vlastně to moje PhD., kterého tenkrát CSc., to už jsem dělala v oboru biologie, takže já vlastně mám základní univerzitní vzdělání chemie a PhD. biologie a neříkám, že bych úplně asi volila tuhle kombinaci, možná, že bych šla dělat fyziku, protože to mi přijde, že jde jako více k podstatě, ale nevím, to člověk jako zase že ano, záleží na tom, prostě ať děláte jakýkoliv obor, tak si tam najdete něco, co Vás prostě jako osobně nějak připoutá a co se Vám líbí, a to je právě správně,“ komentuje dál výběr svého celoživotního výzkumného zaměření.

„Profesor Křeček byl tehdy mladý vědec, byl nadšený vědec, byl myslím, že ten vývoj viděl jako zajímavým způsobem, dělal něco trošičku jiného, protože on dělal metabolismus spíš jako prvku, dělal v podstatě spíš studoval taky sice tvorbu moče a ledviny a tak dále, ale studoval tam něco jiného, rozhodně ne tu močovinu. A když jsem vlastně potom končila, tak jak on sledoval literaturu, tak mi říkal, že by ho zajímala nějaká šišinka, neboli epifýza nebo taky pineální žláza a že ta může mít jako vztah k vývoji by mohla mít, a to bylo zajímavé proto, že může být ovlivněna světlem v dospělém věku a samozřejmě vzhledem k tomu, že jsem věděla, že to krysí mláděátko otevírá oči čtrnáctého dne, tak bylo jasné, že ten čtrnáctý den by mohl být to rozhodující, protože by teda to mládě by mohlo zareagovat na to, že najednou má to, vidí to světlo. Ono ho ve skutečnosti vidělo i pod víčky už předtím, a to jsem samozřejmě nevěděla, takže jsem začala studovat tu epifýzu, a to bylo moje štěstí velké, protože ta epifýza vykazovala v mnoha ohledech v tvorbě nějakého hormonu melatoninu a v těch katalyzátorech neboli v těch enzymech, které tvoří ten melatonin, tak vykazovala denní rytmy. To znamená, že jinak ta produkce třeba toho hormonu melatoninu vypadala ve dne a jinak vypadala v noci. A já jsem

³³⁷ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 8: prof. RNDr. Eva Zažímalová, CSc.* 3.3.2022. 2022.

se dostala tím pádem k něčemu, co se nazývá teda biologické rytmy nebo cirkadiánní rytmy, a to jsem vůbec netušila, že by mohly v těle být nějaké biologické hodiny, nebo co to vlastně znamená nebo časový systém, ale postupně jsem se k tomu dopracovala, dopracovala jsem se velice dobře k tomu, jak ovlivňuje světlo ten časový systém, ty biologické hodiny, jak je nastavuje k tomu dvaceti čtyř hodinovému dnu a měla jsem strašně silné téma. Jakmile jsem měla tohle téma, tak to mě začalo hrozně bavit. Pro mě bylo naprosto krucióální čtyři práce, které jsem si přečetla v Journal od Physiology od profesora Colina Pittendrigha, ten byl cosi jako papež toho oboru, protože ten byl jeden z prvních, kteří prohlásili, že ty rytmy, denní rytmy, oni jsou cirkadiánní rytmy, že jsou organismu vrozené, a to je ten základ. Prostě, že jsou vrozené a že to není jen pasivní odpověď na to, co se děje ve vnějším prostředí, jak se světlo, tma, světlo, tma, že jsou vrozené. A napsal takovou čtyři práce právě do toho Journal od Physiology, a to si vzpomínám, to už jsem měla děti a byli jsme lyžovat na Chopku a že jsem, že mě dokonce to tak jako zajímalo, že jsem si četla pod peřinou, abych teda nerušila jako rodinu, která ještě spala, s baterkou, protože jsem byla úplně nadšená. Prostě to byl okamžik, kdy mě to skutečně začalo bavit a myslím si, že to byla zlatá žíla,“ popsala cestu k tématu, které ji nakonec ve nejen ve vědeckých kruzích proslavilo, Helena Illnerová.

„K tomu také ten pan profesor Slípka vlastně hrozně hezky přispěl. Protože on byl embryolog, který mě přivedl nejdříve k vrozeným vývojovým vadám. A od těch se potom trochu odpojilo to téma, které jsem dělala na tom Harvardu, protože na tom Harvardu jsem spíše dělala ne jako chybění nějakého orgánu, ale jenom třeba chybění receptoru. Takže ta témata byla jako na morfoloické úrovni a na, bych řekla, molekulární úrovni měla nějaké podobné rysy, ale bylo to na jiné úrovni. A to téma se odvinulo prostě jak od toho pana profesora Slípky, tak od té práce, kterou jsem měla možnost dělat v Americe a směřovalo to k propojení imunitního, endokrinního a nervového systému, protože to jsou tři systémy, které přispívají k té homeostáze, k té rovnováze v našem těle. A mě vždycky zajímalo to téma rovnováhy, které v těle zajistí buď to, že ten organismus vlastně dobře prosperuje, anebo, když ta rovnováha není, ať už třeba nervovou nebo endokrinní nebo imunitní disbalancí, tak se posune někam mimo tu homeostázu, mimo ten zdravý a normální fyziologický stav,“ popisuje Milena Králíčková cestu ke svému výzkumnému tématu.

Cesta ke klíčovému výzkumnému tématu vědkyní byla tak často klikatá a velmi často ovlivněná náhodou nebo tím, že je k tématu přivedl starší a zkušenější kolega. Výjimečný byl však způsob, jakým ho ony samy dokázaly rozpracovat a uchopit.

Zahraniční spolupráce před rokem 1989

Publikace zaměřené na postavení žen ve vědě často zmiňují jako jeden ze stěžejních předpokladů pro úspěšnou vědeckou kariéru zahraniční mobilitu. Vědkyně, se kterými jsem v rámci svého výzkumu hovořila, mne často překvapily tím, jak hojná a rozsáhlá byla jejich zahraniční zkušenost, a to i v době pře rokem 1989. Záleželo však samozřejmě na konkrétním období. Výjezdům byla nakloněno nejvíc zhruba pět let před sovětskou invazí v létě 1968 a také poslední dva roky před sametovou revolucí.

„Já nevím, s kým jste mluvila, ale byl zásadní rozdíl mezi přírodními vědami a společenskými vědami. Přírodní vědy i za tuhé totality měly možnost o něco lepších kontaktů, řekla bych, než společenské vědy. Já tu situaci ve společenských vědách za totality tolik neznám, ale u nás byl ten zázrak, že tak od dva a třiašedesátého roku se už mohlo jezdit na stáže do Ameriky, mohli i do jiných zemí a mohly se udržovat kontakty...bylo to strašně hlídaný. To byla obrovská procedura, i když Vás pozvali a samozřejmě horší bylo to, že já jsem nebyla v partaji, takže to bylo ještě komplikovanější. Řada těch spoluprací s STB vznikla tak, že STB, jakmile Vás tam pozvali, začala vydírat, že vás pustěj jenom, když budete spolupracovat, a já jsem to odmítla, protože jsem znala pohádky o tom, že se člověk nesmí upsat ďáblu za žádnou cenu. Já jsem věděla, že jakmile bych tam jednou prstíčkem uvázla, tak konec. Takže já jsme jim řekla: „Klidně mě nepusťte, ale já nic nepodepíšu. Opravdu strašlivě jsem se bála, když mě pozvali k těm výsledkům, několikrát, ale nešla jsem, protože jsem se toho strašně obávala, a nakonec mě pustili.“ vzpomíná vědkyně z jedné z oborů chemie.³³⁸ „Ale to vždycky záleželo na tom, aby se za vás někdo zaručil. To ještě musely dávat svolení různé stupně stranických orgánů, přes okresní a já nevím co všechno. Domovní důvěrník Vám musel potvrdit, že jste bezúhonná. Mně to nepotvrdil, protože jsem v té době byla rozvedená. O mně napsal domovní důvěrník že: „vzhledem k tomu, že je rozvedená, není šance, že by se vrátila“. To byly neuvěřitelné překážky, které nakonec se podařilo zdolat díky tomu, že byli slušní lidé na různých místech, kteří ty překážky pomáhali zdolat. Takže ono to bylo možné a každým rokem to bylo snadnější. Už potom v pětá, šestašedesátým jeli nějaké moje kolegyně a kolegové a ti už neměli takovéhle těžké chvíle.“³³⁹

Když jedna z vědkyňi skončila aspiranturu, přijel do Prahy profesor z Harvardské univerzity, pod jehož vedením pracoval ve Spojených státech její vedoucí. V roce 1961 se v Moskvě konal světový kongres v jejím oboru, kam se jako aspirantka dostala. Profesor s manželkou, která

³³⁸ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Výňatek z anonymizované části rozhovoru.*

³³⁹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Výňatek z anonymizované části rozhovoru.*

byla také uznávanou vědkyní ve stejném oboru na tento kongres dorazili také. „A protože jsem uměla rusky i anglicky, tak mě požádali, jestli bych je po té Moskvě nemohla doprovázet. A oni mě seznámili s celou řadou předních amerických odborníků v oboru. Samí nobeláci... Tam v té Moskvě to byl pro mě takový průlom, protože jsem se tam seznámila se spoustou důležitých lidí. Po tom kongresu mě profesor /americký vedoucí jejího vedoucího disertační práce/ pozval do Ameriky. Takže potom za rok, za velice složitých okolností, protože mě tam nechtěli pustit a zažila jsem výslechy na STB a přemlouvání, abych se stala spolupracovníkem STB, tak nakonec to nějak všechno dopadlo dobře, protože se za mě zaručil ředitel ústavu, že teda nebudu emigrovat a že se vrátím a že se tam budu chovat správně a podobně, tak jsem mohla na rok do Ameriky. Na třináct měsíců na Harvard.“³⁴⁰

Další z vědkyní dostala zahraniční pobyt v ruské Dubně³⁴¹ jako podmínku k získání prvního akademického zaměstnání: „To bylo v roce 72 a ještě ten rok 68 byl pro mne dost živý, takže se mi tam moc nechtělo,“ vypráví. Tehdy se vrátil z Dubny Ivan Wilhelm, pozdější rektor Univerzity Karlovy. „Ten mi říkal, jo tam jeď, to je dobrý. Uvidíš, že se tam dá něco dělat. To si pamatuje, že mě takhle utěšoval, protože jsem nebyla příliš nadšená.“ V hlavě měla stále ještě zážitky z Lomonosovy univerzity v srpnu 1968 a plánovaný pobyt měl trvat tři roky. „Já jsem byla svobodná. Pak jsem si zase řekla, že je to dobrá možnost něco změnit.“ Nakonec se rozhodla, že je to příležitost uniknout z normalizačního marasmu, který se rozhostil na pražských pracovištích po zklamání z roku 1968. „Tehdy se nastartoval takový společný experiment, který měl být s tou Dubnou a oni mě tam právě chtěli poslat.“ Tehdy byl v laboratoři ve městě Serpukhov největší urychlovač protonů na světě. „A na tom jsme právě měli dělat v bublinové komoře interakce s protony a na to mne tam pozvali. V Praze byla taky skupina lidí, která na tom měla dělat.“ Nakonec měla v Dubně mnoho známých, včetně jednoho spolužáka a zpětně hodnotí rozhodnutí pobyt absolvovat jako správné. „Tam v té době byla fyzika na dost vysoké úrovni. Přimo v Dubně byli dva nositelé Nobelovy ceny. Teoretická fyzika tam byla úplně na světové úrovni.“ Horší to bylo podle jejího hodnocení s experimenty, protože sovětským kolegům chybělo technologické zázemí. „Ale zase to vyvažovali invencí. Nebyli tam hloupí lidi.“ V Dubně nakonec zůstala celých sedm let.³⁴²

„Můj supervisor, člověk, u kterého jsem dělala kandidaturu, to byl velmi schopný fyzik. Věřím, že na západě by byl mnohem více oceněn než v tom Rusku. Opravdu velmi výjimečný člověk,“ dodává.

³⁴⁰ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 3: doc. RNDr. Soňa Štrbáňová, CSc. 18.2.2020.* 2022.

³⁴¹ Spojený ústav jaderných výzkumů v Dubně

³⁴² ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc. 11.4.2018.* 2018.

Pochvaluje si společenský život: „Tam bylo spousta Čechů a Slováků, kteří tvořili komunitu. To bylo docela zajímavý, že se tam konaly různé výlety a akce, promítaly se tam filmy a konaly se oslavy. Byli tam lidi i z Maďarska.“ Přátelili se podle jejího vyprávění i s ruskými kolegy: „Takže už jsem nebyla naštvaná, kvůli roku 68. Já jsme pochopila, že ti obyčejní lidi za ten rok 1968 stejně nemůžou. Oni byli taky dezorientovaní. Oni to vůbec nechápali, co se stalo v tom roce 1968.“³⁴³

„Když jsem se vrátila, nebyla situace na fakultě zrovna povzbuzující, vypráví dál o situaci v 80. letech. Žádné zahraniční cesty podle ní téměř nebyly možné. Hned v následujících větách ale vypráví, že byla mezi lety 1980-89 na jedné konferenci v Rakousku a také ve Finsku. „My jsme měli v tom Rusku spolupráci s Finama. Jednou nebo dvakrát jsem byla ve Finsku na týden, ale prostě že by člověk někam jel, na delší dobu, to bylo de facto vyloučený. A teď si představte, že když měl člověk někam jet, na tu konferenci, to se vyřizovalo rok předem. To se psaly návrhové listy, na stroji, třeba v pěti exemplářích, to psala sekretářka, pak to musela schvalovat stranická organizace a já nevím, kdo všechno. To bylo vždycky takový drama, kolem toho.“³⁴⁴ Vyřizování odjezdu na konferenci rok dopředu znají ale i dnešní akademici – ať už se jedná o odevzdávání konferenčních příspěvků nebo výběrová řízení na finanční podporu. V roce 1988 potom odjela s manželem na pracovní pobyt do Velké Británie.

„Měli jsme spolupráci s Finskem. To bylo jediný, kam se smělo. Do Finska,“ vzpomíná další vědkyně. Ale protože se tam letělo dvě hodiny, ale my jsme to³⁴⁵ nesměli použít, tak jsme museli jet přes Moskvu, takže ta cesta trvala den a noc.“ Asi čtyři roky jsme měli spolupráci s Univerzitou Helsinky. To tehdy navázalo na náš projekt přesného měření intenzity. Oni se v tom taky angažovali a věděli jsme o sobě,“ vypráví³⁴⁶. Potom ale začala spolupráci s holandskou univerzitou, kterou považuje pro svou kariéru za zásadní. „Víte co, s těma Finama, jsou slušní, milí, ale oni nemluví... Já jsem tam měla jednoho kamaráda, se kterým si do dneška píšeme k Vánocům. Se kterým jsme se spřátelili, i s jeho ženou a do rodiny jsem chodila.“ Jinak si ale nevěděla rady s odtažitou finskou povahou. „Teď mám studenta v Norsku a on je z toho taky nešťastnej,“ dodává.

Další z vědkyní cestovala do Litvy v rámci přípravy své kandidátské práce. „Tam jsem byla tak měsíc. Ona byla taková družba naší katedry.“ Studenti z litevské univerzity přijeli i na návštěvu do Československa. „My jsme byli jen o malinko starší. Měli jsme pro ně nějaké praktikum.

³⁴³ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc. 11.4.2018.* 2018.

³⁴⁴ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc. 11.4.2018.* 2018.

³⁴⁵ Letadlo

³⁴⁶ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 5: Plně anonymizován 21.10.2019.* 2019.

Měli jsme to v té ruštině tehdá.“ Ona potom jela do Litvy provádět měření pro svou kandidátskou práci. Konkrétní technologii, kterou pro své měření potřebovala, měli na zahraničním pracovišti dostupnou. Jinak ale vypráví, že nelze říci, že by bylo pracoviště na technologicky vyšší úrovni.³⁴⁷

Dále v období normalizace absolvovala měsíční turné po britských univerzitách a v roce 1987 strávila měsíc ve Francii. „Tehdy jsme zavedli metodu pro přípravu vrstev polovodičových materiálů“. Dostala možnost se zapojit do programu výměny pracovníků v energetice: „To bylo velmi přínosné, protože oni tam tu metodu měli a dovolili mi dostat se do laboratoře,“ popisuje. Původní měření sice nevyšlo, protože původní vzorky, které si vědkyně dovezla se začaly rozpouštět a nevydržely. „Ale pustili mě i tam, kde měli elektrodepozici a tam jsem mohla vidět, jak to dělají.“³⁴⁸ Vedoucího výzkumné skupiny měla možnost po roce 1989 pozvat do ČR. Zkušenost ze zahraničního pobytu hodnotí zpětně jako velice přínosnou, vzhledem k tomu, že umožnila technologický posun – v tomto konkrétním případě výrobu slunečních článků s vyšší účinností.

Za zlomový považuje rok 1987 i další z vědkyní. Tehdy začala pracovat na společném experimentu s pracovištěm v západním Německu. Na projektu s ní spolupracoval i spolužák, se kterým strávila nějaký čas na zahraničním pobytu Rusku, který spolupráci podle jejich vzpomínek víceméně zorganizoval. Ona ho zase seznámila s jeho budoucí manželkou, svou spolubydlící z koleje. Na výrobě technologických pomůcek pracovalo v improvizovaném režimu asi deset lidí. Němci zařízení vyrobené podle vzpomínek „na koleni“ ocenili na více než tři miliony marek. Experiment, pro který zařízení vyrobili skončil až v roce 2007 a za velký úspěch dnes vědkyně považuje, že fungovalo spolehlivě až do ukončení experimentu.³⁴⁹

„...do zahraničí jsme se právě třeba díky panu profesorovi Šíchovi dostali do Polska, protože on v Kanadě byl (protože on byl ve straně), tak v Kanadě byl a byl tam s naším polským známým no a takže do Polska jsme se dostali, tam jsme byli asi třikrát a pak jsme byli ještě ve východním Německu, v Greifswaldu, protože tam měl právě profesor Šícha a tenkrát ještě doktor Veselý, měli spolupráci. Takže jako mladé studenty, nebo později tedy i zaměstnance, nás buď vzali s sebou anebo nás tam poslali. Takže to jsme byli... No to bylo všechno. A pak už jsme jenom jezdili po šedesátém devátém roce, sedmdesátém, kdy jsme, když oni domluvili spolupráci na výrobě přístrojů na družice, tak pak jsme jezdili do Ruska. No a do zahraničí,

³⁴⁷ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 4: doc. RNDr. Jana Toušková, CSc. 16.1.2020.* 2020.

³⁴⁸ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 4: doc. RNDr. Jana Toušková, CSc. 16.1.2020.* 2020.

³⁴⁹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 5: Plně anonymizován 21.10.2019.* 2019.

jako do opravdového (smích), no ne, problém je v tom, že já jsem třeba, že jo, jsem se přes to měření sond setkala s jedním pánem z Walesu a on mě pozval do Anglie, ale oni mě tam... fakt jako nikdy jsem neprošla, to ne asi přes fakultu, ale nikde mě tam nepustili. No já mám ještě někde schválně schovaná asi tři pozvání, takže do Anglie jsem se nikdy nedostala a pak jsme třeba získala něco jako pozvání třeba do Terstu. A tam jsem se také nedostala. Právě no... když člověk nebyl ve straně, tak se mu tohle málo podařilo. Takže tam zbylo holt to Rusko,“ popisuje Jana Šafránková, která spolu s kolegou odmítla vstoupit do Komunistické strany. Poprvé vyjela na konferenci na západ v roce 1984: „To jsme se setkali s kolegy, když byli v Praze. Protože v té době se jako na ty konference... kam by člověk jel, že jo... Právě jsme byli v Polsku, v Německu a na první konferenci v zahraničí jsme byli jako zájezd Čedoku, tady jsme se domluvili ještě s kolegy z Fyzikálního ústavu a bylo nás asi deset, byli jsme v Holandsku, jeli jsme tam vlakem, neměli jsme žádné peníze (smích), ale... takže to bylo poprvé, a to bylo v roce, já teď nevím přesně, osmdesát dva tři čtyři. Nějak tak, to bych se musela podívat. Takže jako s tím zahraničím to samozřejmě nějak nebylo, že jo...“

Následně popisuje, jak se spolu s kolegy vypravili na konferenci v Eidhovenu v Nizozemí, přičemž jako záminka jim posloužil organizovaný poznávací zájezd: „To bylo výborné! Ale nezapomeňte, že se cestovalo v té době, jak by se to řeklo... No, jeli jsme vlakem, měli jsme objednané nějaké ubytování, takové trošku zvláštní, vedle kravína, v takových těch... Samozřejmě, na hotel jsme neměli, takže to bylo takové... jako chatičky větší trošku. K snídani (pousmání) tak zvaná snídaně, tak jsme měli namazaný chleba s máslem a na to jsme si sypali takové ty barevné... tenkrát v Česku to nebylo, barevné, barevné kuličky čokoládové (smích) a to jsme měli k snídani, že jo... A jako málo peněz, oni nám vyměnili strašně malinko peněz...“

Na otázku, zda do Eidhovenu jeli skutečně soukromě, odpovídá: „Ano, byl to zájezd Čedoku, ale jeli jsme tam normálně vlakem, jako taková skupina. Jeden byl zvolen jako vedoucí a ten to jako zařizoval, my jsme museli mít víza, že jo samozřejmě.“ Jejich zájezdní skupinu tvořili sami kolegové z Matfyz. „No tak bylo to... my jsme takhle tenkrát jezdili i v létě, s kolegy v létě se nám jednou dokonce i podařilo podvodem se dostat do Itálie. My jsme jeli tedy do Jugoslávie, ale měli jsme tam tzv. výlet, výlet... to bylo taky jakoby s Čedokem, ale... ne to bylo s cestovní nějakou tou pro mladé, já nevím, jak se to jmenovalo... Czech, nevím, ČSM s tím nějak souviselo. Měli jsme to oficiální zájezd, ale všechno jsme si zorganizovali sami, kromě toho programu, kde jsme měli výlet do Benátek, lodí. A to už si tak dobře nepamatuju, byly nějak výjezdní doložky do Jugoslávie šedý a do Itálie normální. Tak jsme nějak museli požádat o vízum do Itálie. A oni nám ho dali, aniž by tam bylo omezení pobytu. Nebylo napsáno

na den. No tak my jsme to pak využili a zůstali jsme tam týden místo dne. Žádný zájezd do Itálie, tedy do Benátek. Byli jsme v Benátkách, ale tím svým autobusem prostě jsme tam objeli kus severní Itálie,“ popisuje poznávací výlet. „Takže jsme měli zkušenosti, takže do toho Holandska jsme to organizovali podobně. My jsme to organizovali tak, že jsme přestupovali třeba v Německu a měli jsme tam já nevím, šest hodin, takže jsme se byli v Kolíně podívat na katedrálu a tak, aby to bylo... V Amsterdamu jsme se stavili, když jsme jeli tedy do toho Eindhovenu, tak ještě jsme byli půl den, nebo celý, já už nevím, v Amsterdamu no a pak jsme teprve dojeli do toho Eindhovenu. Abychom to měli taky s nějakými zážitky jinými než fyzikálními.“³⁵⁰

Když jsem se vědkyní vyptávala na jejich zážitky ze zahraničních cest a co na ně na západě udělalo největší dojem, čekala jsem všechno možné od obchodů plných zboží, přes módu nebo vybavení zahraničních pracovišť. Místo toho se v rozhovorech několikrát opakoval stejný zážitek: volně přístupná kopírka.

„Já jsem prostě přišla a přijal mě tam nějaký pán, který vedl to oddělení, bylo to na dvou místech – v Paříži a pak v Meudonu, což bylo asi dvacet minut vlakem. Šéf příslušného oddělení mi říkal, jestli Vás zajímá knihovna, tak tady můžete do knihovny a když byste něco chtěla okopírovat, tak tady je karta, tak mi ji pak kdyžtak zase dejte na stůl. Já jsem koukala jako blázen!“³⁵¹

„Jenom taková drobnost, dvě drobnosti. Já jsem tam byla zrovna v době, kdy tam probíhal celostátní nebo celonárodní či jak tomu říkali, sjezd Konsomolu a plná Moskva byla bílých volh se šoférem, kde vzadu seděl nějaký mládežník, prostě s odpuštěním ucho, kterému ještě teklo mléko po bradě a seděl tam rozvalený, jak ti jejich papaláši a takhle kynul těm lidem, kteří byli na ulicích, a ti lidé se zastavovali a spontánně jim mávali. Nikdo je k tomu nenutil. To bylo šílené. Já, když jsem se zmínila na tom ústavu, že tomu úplně nerozumím, tak oni tak hrdě říkali: „это наша молодежь“³⁵² A mysleli to vážně. Druhý takový moment: první místo, kam mě na tom ústavu, když jsem přišla, vedli, byl věčný oheň. A teď tam měli nějaký takový plynový hořáček, prostě to tam hořelo někde ve vstupní hale. A teď říkali, že to je za všechny ty oběti velké vlastenecké války a za to, jak oni bojují s tím západem. A teď já jsem věděla, že oni mě berou tak napůl jako ten západ taky, když jsme byli jejich satelit, že ano v té době. No, takže tohle jsem vnímala hrozně špatně a strašně jsem se těšila domů. Když jsem pak nasedla

³⁵⁰ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 9: prof. RNDr. Jana Šafránková, DrSc. 29.9.2022.* 2022.

³⁵¹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 4: doc. RNDr. Jana Toušková, CSc. 16.1.2020.* 2020.

³⁵² To je naše omladina.

do toho našeho letadla, tak to byla taková úleva... (smích),³⁵³ popisovala své zážitky z Ruska Eva Zažímalová.

„Já jsem dostala, já jsem dostala výjezdni doložku a s výjezdni doložku byly spojené nějaké směšně malé peníze. Já jsem přijela do toho Amsterdamu a hledala jsem si nocleh. To je náhodou docela hezká historie. Mně už bylo, mně už bylo přes čtyřicet, že jo, tak nějak, ne zas moc, a hledala jsem si nocleh a věděla jsem, že prostě vlastně na to nemám téměř peníze. Dostala jsem se až mezi tam, co byly ty červené lampy, že jo, v té čtvrti a tam sice byly nějaké hotely, které nebyly zas tak strašně drahé, ale když jsem říkala, že bych tam se jako, jestli bych tam mohla být na noc, tak se na mě dívali naprosto s úžasem. Protože samozřejmě vypadala jsem už na jiný věk a vypadala jsem určitě usedle, nevypadala jsem tam, jak ty slečny, že jo. Tak já jsem potom jsem našla v jednom hostelu, který se jmenoval Adam and Eve, jako Adam a Eva, ale tam sice to bylo levné, spalo nás tam na té ubytovně asi teda na tom jednom sále asi deset a jako... měla jsem pocit, že tam po mně dokonce jedou nějaké ženské a rozhodně jsem se tam necítila dobře. Kromě toho, že tam se furt svítilo, bylo živo. A já jsem potřebovala trošičku klid, měla jsem tam přednášku, která byla strašně dobře přijatá, prostě myslím, že se člověk jako vyloženě zavedl. Ale viděla jsem, že ten Adam a Eve nebude moje štěstí a přestěhovala jsem se do dalšího hostelu, který se případně jmenoval Adolescence. A takže dospívání, že jo, tak jako ani to nebylo moje štěstí, tam chodili všichni obalení jen ručníkem, pokud možno, pokud možno nazi a prostě hudba prostě až do rána, prostě to bylo velice těžké taky, ale zase to byla zkušenost životní,³⁵⁴ popisovala Helena Illnerová jednu z prvních samostatných zahraničních služebních cest.

Úplně jiný druh překvapení potom popisuje o dvacet let mladší Milena Králíčková ze stipendijního pobytu v USA: „Strašně mě překvapilo to, jak oni si ohromně ti Američani věřili, protože já jsem prostě ten výplod, já jsem to „Husákovo dítě“, v tom všem dobrém i špatném, protože já jsem měla extrémně nízké sebevědomí v porovnání s úplně každým, kdo tam byl, ale ohromnou chuť jim tam něco předvést a ukázat. Takže já jsem byl jediný člověk v těch laboratořích, který tam chodil sedm dní v týdnu, a to se během toho roku, co jsem tam byla, myslím, mi strašně vrátilo, že taková ta... bych řekla... nechci říct urputnost, ale Vy asi víte, co myslím, se projevila v těch výsledcích. Atím jsem si ten respekt získala. Ale co Vám budu povídat – po návratu zpátky, protože jsem tam za ten rok to sebevědomí získala, tak mě ta společnost v tom roce devadesát devět tady zase uvedla do takového, jako bych řekla... Hodně

³⁵³ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 8: prof. RNDr. Eva Zažímalová, CSc. 3.3.2022.* 2022.

³⁵⁴ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 2: prof. RNDr. Helena Illnerová, DrSc. 5.10.20.* 2022.

rychle to sebevědomí mi potom jako se snažila ta, i ta akademická společnost zase vyrovnat do toho průměru.“

Rozhodující význam jazyků

Znalost jazyků byla základním předpokladem, který umožnil vědkyním spolupráci se zahraničními kolegy a zpřístupnil jim výsledky zahraničních výzkumů.

„Já když byla malá holka, tak mně maminka dala k jedné paní na francouzštinu... Byla výborná učitelka francouzštiny. Já jsem si zapsala francouzštinu dějepis na vysoké škole a tahle ta paní...ta mě naučila výborně francouzsky a potom, když jsem jezdila do Francie tak jsme měla spoustu francouzských známých a měla jsem přítelkyni, kterou jsem měla celý život prakticky,“ popisuje nejstarší z vědkyní, narozená v meziválečných letech.³⁵⁵

„Já nečtu detektivky v češtině. To mi připadá škoda času. Občas se na nějakou podívám v televizi. Ale ve francouzštině to teda čtu. Čtu když jedu metrem a někdy i večer. Ted' zrovna tady mám, on je to teda překlad do francouzštiny ze švédštiny,“ ukazuje mi detektivku z vědeckého prostředí. Na mou otázku, zda ji kniha nerozčiluje nerealistickým podáním prostředí, které důvěrně zná, odpovídá, že i když jde o jinou odnož oboru kterému se sama věnuje, metody se tak liší, že nemá šanci chyby odhalit.³⁵⁶

Když se dostala poprvé pracovně do Francie, francouzsky už uměla poměrně dobře, jazyková bariéra ji tedy příliš neomezovala. Francouzštinu se učila sedm let v jazykové škole. „Angličtina, ta je nutná, hlavně odborně. To musím říct. Články se musej psát v angličtině a číst samozřejmě.“³⁵⁷

„Já jsem se ve škole učila německy a kdysi, když jsme směli jenom do NDR, tak jsme jezdili /na univerzitu v jednom z východoněmeckých měst/ Tak jsem se s nimi domluvila německy. Ale jak jsem se potom musela naučit anglicky, tak jsem to vytěsnila. Mám malou hlavu nebo co. Já si můžu číst. Noviny si přečtu, ale mluvit mi nejde...Uměla jsem taky dobře rusky, ale taky jsem tu schopnost ztratila, ale rozumím,“ vypočítává další vědkyně.³⁵⁸

Další z vědkyní byla během normalizace pracovně ve Finsku. Tam s kolegy komunikovala v angličtině. „Tehdy já jsem moc anglicky dobře neuměla, protože jsem se to učila víceméně sama. A pak teprve jsem se pořádně naučila v Holandsku, protože oni Holanďani mluví pěkně anglicky. Jim rozumíte. Takovou BBC English.“ Na kolezích v Holandsku si cenila také toho,

³⁵⁵ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 1: PhDr. Pavla Horská, CSc. 16.5.2018 Praha. 2018.*

³⁵⁶ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 4: doc. RNDr. Jana Toušková, CSc. 16.1.2020. 2020.*

³⁵⁷ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 4: doc. RNDr. Jana Toušková, CSc. 16.1.2020. 2020.*

³⁵⁸ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc. 11.4.2018. 2018.*

že jsou zvyklí mluvit s lidmi, kteří nejsou rodilí mluvčí. „V laboratoři byli Portugalci, Řekové, Italové, Rusové.“ Prostředí v laboratoři bylo mezinárodní a mluvilo se v ní anglicky.³⁵⁹

„Jednak mám štěstí, že jsem nadaná na jazyky a že se učím velmi rychle jazyky. Rodiče mně dali do angličtiny už od malička, bylo to velmi rozumné,“ vzpomíná vědkyně, která se během své aspirantury dostala na roční stáž do USA na Harvardskou univerzitu. „Rodiče mě dali do sexty do Prahy do ruského gymnázia,“ vzpomíná vědkyně, která původně pochází ze Slovenska. „ruské gymnázium to bylo jako dneska jazyková gymnázia a bylo to gymnázium velice velké úrovně, kde byl kladen hodně důraz na jazyky. Takže tam jsem se naučila velmi dobře rusky a anglicky, protože tam byla taky vynikající angličtina. A pak už jsem byla spíš samouk, protože jako studentka jsem musela číst hodně literatury v angličtině. A taky abych si přivydělávala, tak jsem se svým tehdejším manželem dělala abstrakta pro Chemical Abstracts... a já jsem za pochodu tímto způsobem velice dobře naučila anglicky, i tu odbornou angličtinu.“³⁶⁰

„Já jsem tenkrát postupovala tak, jak bylo možné. Tak tedy takhle – já jsem samozřejmě měla povinnou ruštinu, to bylo, myslím, od čtvrté třídy dál, samozřejmě to bylo politicky motivované, ale upřímně řečeno teď, když se dívám zpátky, tak aspoň to, že jako jsem schopna číst azbuku, je samozřejmě výhoda. Takže to vůbec nezpochybňuji. A my jsme potom už tenkrát na té škole, na té základní škole, měli možnost nějakých kroužků angličtiny. Takže já jsem se na to přihlásila, bylo to popravdě řečeno na nic, ale aspoň ten první kontakt s tím jazykem jsem takhle měla. A potom na gymnáziu už jsme si mohli volit druhý cizí jazyk, tak to jsem si samozřejmě zvolila angličtinu, ruština byla povinná, tam o tom nebyla diskuze, ta byla povinná i maturitě, ale mohli jsme si zvolit druhý cizí jazyk, což jsem si tedy zvolila angličtinu, a potom jsem ještě chodila na nepovinnou latinu (smích). Takže to spíš ze zájmu, že jsem prostě chtěla vědět, alespoň takové nějaké základní povědomí o tom jazyce mít. No a já tedy nejsem jazykově nadaná, takže já jako sice, pravda, jsem z ruštiny odmaturovala za jedna, ale nemůžu říct (smích), že bych mluvila v intencích Puškina, Turgeněva, hmmm... A pokud jde o tu angličtinu, tak já se domluvím anglicky, ale jako žádná vznešená angličtina to není. Samozřejmě já jsem jako ve svém oboru bez angličtiny nemohla fungovat a musím říct, že můj psaný projev v angličtině je o dva řády lepší než ten mluvený. Což je také dané tím, že vlastně já jsem, když jsem tedy chodila do školy, tak jsme prakticky neměli možnost se setkat s rodilým mluvčím. A to platilo vlastně i na ústavu, až do nějakého toho roku osmdesát devět, devadesát.

³⁵⁹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 5: Plně anonymizován 21.10.2019*. 2019.

³⁶⁰ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 3: doc. RNDr. Soňa Štrbářová, CSc. 18.2.2020*. 2022.

Takže já jsem vlastně v té době neměla ani šanci jakoby se setkat nějak (nebyla žádná dvd, žádné pásky, na kterých by si to člověk pořád do kolečka pouštěl), takže já jsem vlastně s tou mluvenou angličtinou, což je to vlastně na angličtině popravdě nejobtížnější, tak jsem se s ní setkala poprvé úplně na začátku devadesátých let. A když jsem poprvé tedy sama jela na pracovní cestu do Velké Británie na tři týdny, tak to si pamatuji jako teďka, jsem přiletěla na Heathrow, pak jsem jela metrem na Victoria Station, že jo, to bylo v každé konverzaci a teďka tam prostě za prvé jsem nerozuměla slovo, co si ti lidé říkali a teď tam byly takové dlouhé jakoby displeje, bychom dneska řekli, kde byly ty jednotlivé spoje, kam to jede a pod tím bylo „calling at“. A teď tam byl výčet stanic. Já jsem v životě se nesečkala s tím, že „calling at“ by znamenalo, že to někde zastavuje (smích). Já jsem věděla, co je to call, ale co je to „calling at“ jsem netušila. Tak jsem z toho byla tak vydeptaná (smích), že jsem si nakonec tedy tam po dlouhém váhání a překonání studu šla do nějakého bistra koupit kafe, abych se vzpamatovala, no a tak jsem prostě a bála jsem se říct slovo, tak jsem takovým nějakým mumláním a ukazováním tedy jim vysvětlila, co chci no a šla jsem kousíček dál a najednou tam ke mně přišla nějaká taková paní, která stála asi o tři lidi za mnou v té frontě na to kafe, a teď se na mě tak podívala a říkala: „Prosím Vás, mluvíte česky?“, jako česky to říkala. Já říkám: „Jo, ano, jak jste to poznala?“ A ona říkala: „Tak jsem to tak nějak vytušila, nezlobte se, ale mohla bych se Vás zeptat, co to támhle znamená to „callingat“?“ (smích) Tak jsem jí řekla, že nevím, ale že si myslím, že to znamená, že to staví v těch zastávkách a ona říkala: „No tak to vypadá pravděpodobně. Víte, já bych to ani neměla říkat, ale já jsem tady poprvé v Británii a já jsem učitelka angličtiny.“ (smích). No, a to je prostě přesně o tom. Já jsem vlastně se učila jenom z knížek, takže jako psát, číst není problém, mluvit tam už jako prostě... A pořád mám ten mindrák v sobě. Jsou lidi, kteří mluví mnohem hůř než já, jo (smích), ale prostě s tím jazykem, jakmile člověk s tím prostě nežije s tím jazykem řekněme od nějakého útlejšího mládí, tak pak už je to problém,³⁶¹ popsala Eva Zažímalová.

„V tom Německu to probíhalo rusky a německy (smích) a některé přednášky byly v angličtině, ale já jsem tomu rozuměla. Když to bylo ještě s nějakým prostě... Tenkrát byly ty transparentky, a to tam tenkrát v tom Německu to bylo já jsem vlastně nastoupila na tu aspiranturu v roce sedmdesát devět na podzim, to bylo, myslím, že v listopadu, že jsem ještě nějak v říjnu nebo kdy jsem ještě měla promoci na RNDr., protože tenkrát RNDr. Vlastně nebylo automaticky. Já, když jsem skončila školu, tak jsem byla Prof. chem., takže jsem si pak přes ty prázdniny udělala RNDr. a ono vlastně, a v tom Německu jsem byla někdy v březnu,

³⁶¹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 8: prof. RNDr. Eva Zažímalová, CSc. 3.3.2022.* 2022.

jako ten následující rok a tenkrát pan docent Kutáček řekl: „Evičko, pojedete s námi.“ Tak jsem jela. To už jsem měla načtenou v angličtině nějakou odbornou literaturu, a to už i během diplomky jsem četla jako tu odbornou literaturu v angličtině, takže tomu jako nebyl až takový problém rozumět a tenkrát pan docent Kutáček, to bylo něco úžasného, on měl jako připravenou svoji přednášku a tenkrát šéf našeho oddělení, což byl jako Slovák, ale takový ten komunista a takový ten typický vyžírka a včetně toho, že všude měl v kádrových materiálech, že se aktivně účastnil Slovenského národního povstání, no a když jsme si spočítali, kolik mu bylo roků, tak asi dvanáct nebo třináct v té době, tak jestli nosil jídlo nebo nevím no, nebudu to komentovat. A on vždycky všude musel být zvaný a na poslední chvíli, protože on tedy jako byl na tom velmi špatně vědecky i velmi špatně jazykově, tak na poslední chvíli si vymyslel nějaký důvod, proč nejede. A vždycky tu svoji přednášku, kterou měl napsanou, prostě strčil někomu z těch, kteří tam jedou.

Tak teď to strčil Kutáčkovi, Kutáček měl svoji přednášku i tedy přednášku Chvojky (Chvojka se jmenoval ten člověk) a Kutáček byl bohém, takže samozřejmě se do toho ani nepodíval. Takže měl v krabičce seřazené diapozitivy a pak měl tedy ten text té přednášky. Tu svoji přednášku měl mít po obědě první den té konference a tu Chvojkovu měl mít jako poslední před tím obědem. No a teď přišel (a on byl tedy silný kuřák Kutáček) a teď to bylo v takové jako místnosti, kde byl předsednický stůl, tam stál pan, jak on se jmenoval... Od... Prostě ředitel toho pracoviště v tom Německu, to bylo v Halle a teď ještě někdo, a to byl takový “echt“ jako Němec a tam všude byly jako cedulky „Rauchen verboten“, no a Kutáček tedy začal povídat, začal to číst z toho papíru, teď Kutáček byl jako naopak jazykově velmi dobře vybavený, ale mělo to jeden háček. On perfektně mluvil německy, perfektně mluvil francouzsky, uměl latinsky, ale neuměl ani rusky ani anglicky, takže to bylo docela tristní. Takže když si chystal přednášku v ruštině, tak to probíhalo tak, že si ji napsal česky, nechal to přeložit do ruštiny, ten ruský text dal mně, abych mu to přepsala do latinky foneticky a z toho to pak četl (smích). No, takže tahleta přednáška tedy tu měl napsanou od toho Chvojky v angličtině, tak že ji tedy bude přednášet v angličtině. Teď on, jak anglicky neuměl, tak ta jeho výslovnost byla zoufalá. Takže vůbec nerozlišoval třeba „spešl“ a „spejšl“ (smích), jako dost podstatný rozdíl, ale jako zvlášť když mluvíte o lokalizaci rostlinných hormonů, že... No, takže prostě byly tam různé perličky. Teď jak to četl ještě tou svojí Massa Bob³⁶² angličtinou, tak to bylo hrozný, že jeden kolega, který tam seděl vedle mě, se ke mně takhle naklonil a říkal: „Víte, Evičko, já mám takový pocit, že vývoj angličtiny u černochoů v New Orleans šel tím správnějším směrem.“ (smích). No.

³⁶² Odkazuje na postavu z knih Karla Maye, která mluví lámanou angličtinou.

Jenomže. V čem byl háček. Ty listy, kde měl napsaný ten text od toho Chvojky, jako nebyly očíslované stránky, a teď ty diapozitivy, ty byly jeden v ruštině, jeden v angličtině, jeden v češtině, jeden já nevím, v jakém jazyce, a teď to bylo absolutně nesystematické, takže něco prostě bylo já nevím na pšenici, něco bylo na hrachu, něco bylo já nevím na čem, a ten Kutáček, jak si to ani nepřčetl, tak vůbec nevěděl, o čem to je a teď měl odkazovat na ty diapozitivy. Takže jak se do toho zamotával, tak říkal takové perly jako: Hier ist diapozitiv from broskve. Jo, a takovéhle perly (smích). A teď začínal být víc a víc nervózní a jak byl nervózní, tak vůbec jako prostě v té závislosti na nikotinu si zapálil. A teď jako takhle popotáhl z té cigarety a vzal ty papíry, obrátil stránku a četl to dál, teď nad ním bylo to velké „Rauchen verboten“, no a teď jednu chvíli prostě nějak do těch papírů drenul a ty se takhle rozlily po podlaze (smích) a jak nebyly očíslované, tak nebyla šance to dát dohromady (smích). Takže on jak byl ještě víc nervózní, tak tu cigaretu položil takhle na kraj toho stolu, teda tím hořícím ven, začal hledat ty papíry a jak byl nervózní ještě víc, tak si zapálil druhou a (smích) takhle tam s tou druhou cigaretou, teď ty papíry nějak prostě srovnal a začal pokračovat úplně někde jinde a najednou zjistil, že má tady taky tu cigaretu, tak ji zvednul a teď tam takhle stál s takovým připitomělým výrazem s těmi dvěma cigaretami, a to už byli všichni úplně mrtví smíchy, takže samozřejmě šíleně přetáhl a tak, ale byl no... Se šarmem sobě vlastním a jako pak když měl první přednášku v tom odpoledním bloku, tak říkal, že se velmi omlouvá za dopolední extempore, ale že v té odpolední přednášce nebude následovat jistého docenta Kutáčka a nepřetáhne (smích). A to měl teda taky v angličtině.

No ale když jsme měli jakékoliv jiné, třeba v rámci RVHP tenkrát takové konference, tak to bylo všechno v ruštině. Ale někteří ti lidé, speciálně z Německa, se prostě nebyli schopní naučit tu ruštinu, a ti prostě třeba pak když je diskuze po té přednášce, tak se ptali anglicky a teď furt přepínat z té ruštiny do angličtiny, a ještě přes češtinu, tak to nebyla žádná legrace. Takže já jsem, moje první přednáška byla v Liblicích na takovém RVHP sympoziu v ruštině, ale diskuze byla anglicky, jako to bylo docela pro mě stresující. No a pak v tom Bulharsku, to bylo v roce, myslím, osmdesát jedna, to bylo v Rodopech, tam je to teda hrozně hezké musím říct ty Rodopy³⁶³, tam jako to bylo jako ti místní lidé málokdo z nich mluvil anglicky. Oni i lámali tu ruštinu, ona ta bulharština a ruština, ono to je taky jako ehm.... Bulharština s ruštinou jsou si bližší než čeština s ruštinou, takže my jsme v celku i těm Bulharům jakž takž v tom základním rozuměli a byl to takový, taková směska. Prostě ti lokální lidé s námi prostě komunikovali rusky, pak tam vždycky byla hrstka nějakých cizinců ze západu, no tak s těmi se komunikovalo

³⁶³ Rodopy jsou pohoří v jihovýchodní Evropě, jehož více než 83 % leží v Bulharsku, zbytek v Řecku.

anglicky, no tak já jsem prostě takový nějaký ty jednoduchý věty právě ve stylu massa Bob, tak to já nevím, jestli znáte Vinnetoua (smích), tak tam prostě jsem si to nějakým způsobem byla schopná s nimi domluvit.“ Popisuje, že angličtinu si definitivně vylepšila až ke konci devadesátých let: „Když u nás byl na stáži jeden můj kolega z University of Southampton, a on tedy dostal grant od Royal Society, aby mohl pracovat v mé laboratoři, takže od něj jsem se teda, tam jsme to pak měli tak, že on říkal, že se chce učit česky, takže on na mě mluvil česky, no tedy jeho čeština byla o hodně horší než moje angličtina, a já jsem na něj mluvila anglicky a ještě jsme si to jakoby vysvětlili ten model, jak je na space ship, takže jsme si to pak i jako vzájemně nějak vysvětlovali, takže já jsem vlastně od něj o té angličtině i jako o jazyce i jako vlastně tu výslovnost a nějaké i ty idiomy že ano, to v té angličtině je jako záludné, tak to jsem se všechno pak naučila od něj. Ale ono je to praxe, ono jako já jsem v té době prostě neměla problém vyjádřit absolutně cokoliv a opravdu plyně bez problémů, teď už mi ta slova občas vypadávají, jak v tom nežiju denně, takže i ta praxe je strašně důležitá. Takže, takže tak... A pořád říkám jako pro mě já i když jsme ještě v době kdy jsme vlastně granty pro Grantovou agenturu České republiky se musely psát česky i anglicky a my jsem samozřejmě proti tomu hrozně protestovali, protože my jsme, když to mělo jít do zahraničí, tak to muselo být anglicky, takže já jsem pak nakonec ten grant napsala anglicky a z té angličtiny jsem to překládala do češtiny, takže... To bylo úplně obráceně. Takže ta psaná angličtina mi nedělá problém, zvlášť ještě, když se můžu mrknout třeba do slovníku, když si nejsem jistá, ale jako s tou mluvenou angličtinou pořád jako se necítím úplně nekomfortně,“ pokračovala vyprávěním zážitků spojených s vědeckou komunikací v cizím jazyce.

Jana Šafránková popsala své vybavenost v cizích jazycích: „No jako všichni. Anglicky a já samozřejmě ještě umím rusky. A německy jsem uměla. Já jsem chodila do školy dlouho na němčinu, takže jsem ještě uměla německy. Tím, jak jsem asi třicet let německy nemluvila, tak jsem to docela úspěšně zapoměla. Málo to používám. Takže anglicky a rusky vlastně.“ Na otázku, jak se domluvila na pracovním pobytu v Eidhovenu odpověděla: „To jsem se domluvila, jo to jsem se v té době domluvila. Měla jsem tam dokonce i v němčině referát. Se zaťatými zuby tedy (smích). A pro sichr jsem tam měla kolegu, který slíbil, že když nebudu rozumět dotazu, tak že mi to přeloží, ale to jsem v té době jsem ještě rozuměla dost, teď už to není takové.“

„No. Já jsem ve škole ve skutečnosti měla franštinu, já jsem ta... ta jedenáctiletá střední škola bylo původně francouzské gymnázium a samozřejmě to už nebylo jako potom, ale měli jsme o něco více franštiny, takže můj jazyk jako byla franština, z který jsem ale nikdy už jsem se

nestihla z toho udělat nějakou zkoušku a teď už jsem ji zapoměla úplně, ale já jsem měla, já jsem když se tatínek vrátil z koncentračního tábora, tak chtěl, abychom chodily se sestrou do anglické obecní školy, což tam se učila angličtina. Nebylo to, bylo to v češtině, ale jinak se učila ta angličtina každý den, takže já jsem měla druhou, třetí, čtvrtou třídu obecné anglické, ale potom to skončilo a šla jsem normálně do obecný, do základky v Karlíně, kde jsem taky začínala ve skutečnosti jako v první třídě. A byla jsem schopná v té době číst, ale nebyla jsem vlastně zvyklá vůbec na výslovnost. Neuměla jsem vyslovovat, protože četla jsem všechny různé detektivky anglicky a tak dále, to jsem uměla, ale jako dělala jsem naprosto základní chyby ve výslovnosti, a to myslím, že mi zůstalo téměř do teďka, do teď si dovedu představit, tak jenom tak pro legraci řeknu, že jsem třeba jednou jsme byli někde jako s nějakými cizinci, a byli tam taky Poláci, a my jsme se s tím Polákem bavili, že on mluvil polsky, já česky že jo a dorozuměli jsme se a oni jsme... a oni ty cizinci byli nějaký Američani, říkali, jak to, že se domluvíme, když oni jsou Poláci a my Češi. A já jsem mu chtěla říct, že jsme teda všichni oba národy, že jsme Slovani a místo abych řekla „We are all Slavs.“ Tak jsem řekla „We are all slaves.“ Teď se všichni tomu strašně zasmáli, protože i to byla samozřejmě pravda, ale takhle asi vypadala moje angličtina. Ale samozřejmě... to začíná, to je znělka... Samozřejmě, že když jsem tam byla v té laboratoři, tak jsem pochytila samozřejmě tu angličtinu, že jo, a všechno to bylo v angličtině a chodila jsem, to šlo večer na nějaké přednášky. Na druhé straně chodila jsem taky jako do nějaké, měla jsem možnost tam chodit večer, do nějaké jakoby školy jako ještě, abych se dobře naučila anglicky, což jsem teda jako chodila, ale já jsem byla hrozně už asi unavená. Ne zas tak strašně, protože já jsem vlastně tam měla dvou a tříletý dítě a měla jsem sice k nim nějakou českou babičku, která byla ráda, že si vydělávala, protože přijela za synem, který tam byl lékař, a zůstala v emigraci a ona si taky potřebovala vydělat. Na druhé straně mi ve čtyři hodiny zase odevzdala děti, a tak já jsem ty děti musela obhospodařit, dát je spát a tak dále a potom sem měla vůbec čas na sebe. Takže myslím, že s tou angličtinu to zas tak slavné nikdy nebylo. Ne, že bych se nedomluvila, samozřejmě se domluvíme a číst jako čtu vyloženě moc to úplně v pohodě. To čtu i francouzsky. Ale jako nic tak fajnového to nebylo, ale to myslím, že nikdy jsem necítila nějaký limit v angličtině, to zase ne, to jsme to jsem necítila,“ popsala Helena Illnerová.

Partnerský a rodinný život

V roce 1903 vyšel překlad knihy Scipiona Sigheleho Nová žena, kde se dle Horské píše: “ pojata za manželku kolegyni, nemůže být velkým potěšením pro advokáta, nebo inženýra nebo

doktora medicíny.”³⁶⁴ Představu, že by pro váženého vzdělaného muže bylo nepříjemné mít za manželku kolegyni příběhy vědkyní potvrzují a vyvracejí zároveň. Téměř všechny se původně provdaly za kolegy z oboru. Zda to pro ony muže bylo „velkým potěšením“ je však diskutabilní. Nejedno z těchto manželství totiž skončilo frustrací muže z kariérního postupu ambiciózní a schopné manželky. Některé vztahy ale vydržely, a to dokonce právě ty, kde byli oba partneři celoživotními spolupracovníky.

Veronika Šprincová se ve své studii zabývala postavením žen v dobových sociologických výzkumech z let 1948–1989.³⁶⁵ Z výzkumu realizovaného v 80. letech vyplynulo, že 60 % dotazovaných souhlasí s tím, že oba manželé mají mít v rodině stejné rovnocenné postavení. Pouze třetina soudila, že muž má být hlavou rodiny. Tato představa převažovala na Slovensku, v mužské populaci, ve vyšších věkových skupinách a u žen i mužů se základním vzděláním.³⁶⁶ Libuše Háková v interpretaci sociologického výzkumu z roku 1966 argumentuje, že ačkoli je reprodukce obyvatelstva základní, nezastupitelnou společenskou funkcí žen, není mateřství jedinou společenskou funkcí ženy. Cesta k emancipaci podle ní musí začít v rodině, která je opředena mnoha předsudky vycházejícími z tradičních představ o úloze ženy v ní. Ženy se podle ní i přes zlepšující se technické vybavení domácností stále potýkají s „druhou směnou“, neplacenou prací v domácnosti.³⁶⁷

„Když jsem se vdávala, tak to jsem byla odborná asistentka,“ vzpomíná vědkyně, která pracuje se svým manželem téměř celý život.” V době, kdy po studiu nastoupila na své první akademické místo, manžel byl na vojně. Seznámili se po jeho návratu z vojny. „O té doby pracujeme spolu, řekla bych čím dál víc,“ směje se dáma, která s manželem sdílí kancelář a společnému výzkumu se věnují už celá desetiletí. „Ale jo, někdy si to vezmeme domů na flashi, když je potřeba psát článek,“ odpovídá na otázku, jestli se o práci baví i doma.³⁶⁸

„Matfyzáci, ty jsou jako železničáři. Ty se ženěj nebo berou jenom mezi sebou,“ smála se jedna z vědkyní, když jsem se jí ptala, kde se seznámila se svým budoucím manželem. „Ty nejsou

³⁶⁴ HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999. Knižnice Dějin a současnosti. ISBN 80-710-6380-0.

³⁶⁵ ŠPRINCOVÁ, Veronika. Postavení žen v Československu v období let 1948 - 1989 v dobových sociologických výzkumech a datech. In: *Vyvláštěný hlas: proměny genderové kultury české společnosti 1948-1989*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2015, s. 83 - 123. ISBN 978-80-7419-096-4.

³⁶⁶ Z výzkumu Šolcová, 1984.

³⁶⁷ ŠPRINCOVÁ, Veronika. Postavení žen v Československu v období let 1948 - 1989 v dobových sociologických výzkumech a datech. In: *Vyvláštěný hlas: proměny genderové kultury české společnosti 1948-1989*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2015, s. 83 - 123, s. 87. ISBN 978-80-7419-096-4.

³⁶⁸ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Výňatek z anonymizované části rozhovoru*.

schopný si najít nikde nikoho jiného. On byl elektronik a já jsem dělala fyziku pevných látek... a je to vlastně takový fyzika materiálů, když se to tak vezme.“³⁶⁹

Další z vědkyní se s manželem seznámila v době zahraničního pobytu. On pocházel ze Slovenska a když jim oběma pobyt skončil, stáli před rozhodováním, kde budou žít. Ona měla místo, kam se vrátit, v Praze a on v Košicích. „Já jsem nechtěla jít do Košic, mně se tam to pracoviště nelíbilo. Tehdy tam byly takový podivný poměry.“ Vedoucího košického pracoviště popsala jako „starou strukturu“. Varianta vrátit se na původní pracoviště do Prahy, kde byl jejím vedoucím sice komunista, ale podle jejího popisu poměrně osvícený, jí připadala „daleko svůdnější“. Nakonec jí opět pomohl její dřívější vedoucí, který pro jejího manžela sehnal v Praze místo.³⁷⁰

„Já jsem byla vdaná dvakrát,“ popisuje další z vědkyní. „Poprvé to bylo také studentské manželství. A podruhé s mým současným mužem jsme se brali v devětašedesátém. A máme dvě děti. Teda měli jsme, bohužel chlapec, jeden ze synů v deseti letech zemřel. To byla veliká rána. Mám tři vnučky a žijeme spolu přes padesát roků.“³⁷¹

„Nakonec jsme si tady koupili – a to byl tehdy zázrak, to musel být člověk v družstvu – já jsem sice byla v družstvu deset let, ale to bylo málo. Takovou jsme měli kliku. Koupili jsme takovej polorozpadlej barák, kterej neměl ani záchod. Ten byl na dvoře. Neměl vodu. Neměl plyn. Neměl nic. No a potom jsme se nastěhovali do toho baráku a ten jsme rekonstruovali,“³⁷² ve vyprávěních se jednoznačně ukazuje, že i když lidé v době normalizace netrpěli strachem, že se neuziví, bytová situace pro ně rozhodně nebyla jednoduchá. Mladé vědkyně s rodinami bydlely v malých bytech s příbuznými nebo se jim podařilo získat různé polorozpadlé objekty, což nijak neusnadňovalo jejich partnerské a rodinné životy.

Manželova kariéra na prvním místě?

Teprve ústava z roku 1948 zrušila právní institut hlavy rodiny, podle kterého muž vedl domácnost, určoval bydliště a manželka mu byla povinna poslušností a pomocí. Manželé se stali rovnoprávními ve vztahu k majetku i k dětem. Dřívější legislativa operovala pojmem „domácí kázeň“, který umožňoval trestání manželky i dětí a postihoval pouze nepřiměřené

³⁶⁹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 5: Plně anonymizován 21.10.2019*. 2019.

³⁷⁰ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc. 11.4.2018*. 2018.

³⁷¹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Výňatek z anonymizované části rozhovoru*.

³⁷² ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 5: Plně anonymizován 21.10.2019*. 2019.

excesy.³⁷³ Snaha o rovnost byla dovedena do krajnosti zrušením vyživovací povinnosti rozvedené manželky. Předpokládala totiž plnou zaměstnanost, a tedy soběstačnost žen, což mnohdy neodpovídalo žité realitě. Vyživovací povinnost byla do legislativy navracena až v roce 1963.³⁷⁴

„Protože žena má následovat muže,“ komentuje jedna z vědkyní partnerskou krizi, kdy její manžel chtěl, aby se společně odstěhovali na Slovensko, kde byla volná výzkumná pozice pro něj. „Ten profesor byl strašně naštvanej, protože říkal, že jsem slíbila, že tam půjdu. Já jsem to nikdy neslíbila, na to jsem si dávala velký pozor, ale on se domníval, že mi nic jiného nezbude.“ Potenciální budoucí vedoucí na slovenském pracovišti údajně počítal s tím, že získat v Praze místo pro jejího manžela, a navíc nějaké bydlení, bude nemožné. „Tušil, že nám nic jiného nezbyde. Ale já jsem tak nechtěla!“ Manžel vědkyně byl hodně naštvaný a tlačila na ni i jeho rodina, která byla přesvědčená, že by měla následovat manželovu kariéru. „Ono to zní teď legračně. Sešli jsme se někde na půli cesty, kde byli moji rodiče a jak jsme se pořád handrkovali, dceři jsme řekli, tak tady ti dáváme pětikorunu a co padne, tam půjdem.“ Padla Praha. „Můj muž říkal: No ale to stejně jako hahaha....sice padla Praha.“ A já jsem říkala: „No ano.“ Nakonec si ale vědkyně prosadila svou a místo i bydlení v Praze se jim podařilo získat oběma. V jiných fázích své kariéry ale dala přednost manželovu uplatnění.³⁷⁵

V příbězích těchto úspěšných a schopných žen se opakuje situace, kdy se snažily pomoci pocitu sebeúcty svého muže a učinily různé ústupky ve své kariéře. I když to ženy myslely dobře, otázka je, zda taková rozhodnutí nebyla pro vztah spíše kontraproduktivní. Mohla zasít semínko křivdy, které rostlo tím více, čím méně se o ní mluvilo, a nakonec mělo pro vztah horší důsledky, než kdyby se žena chopila své příležitosti a důvěřovala manželovi, že takovou výzvu zvládne a jeho sebedůvěra úspěch ženy ustojí.

Vedoucí jejího pracoviště měl podle jejích vzpomínek dobré kontakty v Anglii, a tak měl možnost tam posílat své lidi, kteří tam získali placenou zahraniční stáž. „Chtěl tam poslat mne nebo mého muže a jeho takový nápad byl, že jednoho by tam vyslal pracovně a druhý by jel s ním. Tak se mne ptal, jestli to má organizovat pro mě nebo mého muže. Mně to bylo blbý. Říkala jsem si, aby mužské důstojnost mého muže neutrpěla, tak ať to organizuje pro něj. Tak to tak bylo.“ Pobyt se realizoval v roce 1988. „My jsme tam potom jely s dcerou a já jsem tam

³⁷³ HAVELKOVÁ, Barbara. Tři stadia genderu v socialistickém právu. In: HAVELKOVÁ, Hana a Libora OATES-INDRUCHOVÁ. *Vyvláštěný hlas: Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. 1. vyd. Praha: SLON, 2015, s. 49. ISBN 978-80-7419-096-4.

³⁷⁴ HAVELKOVÁ, Barbara. Tři stadia genderu v socialistickém právu. In: HAVELKOVÁ, Hana a Libora OATES-INDRUCHOVÁ. *Vyvláštěný hlas: Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. 1. vyd. Praha: SLON, 2015, s. 51. ISBN 978-80-7419-096-4.

³⁷⁵ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc. 11.4.2018*. 2018.

byla v rámci neplacené dovolené a ani oni mě tam neplatili. Já jsem chodila sice do práce, ale nedostávala jsem vůbec peníze,“ popisuje vědkyně, jak dala přednost podpoře manželovy kariéry.³⁷⁶

„Já jsem netušila, že pro ženy by nebylo vhodné být vědkyně. Rodiče mě zásobovali literaturou od dívčích románů po literaturu faktu. Až do doby, kdy jsem se dostala na Akademii, jsem netušila, že jsem žena, a proto se nemám stát vědkyní. Doma jsem zažila naprosto tolerantní atmosféru,“ vzpomíná další z vědkyní. „Na druhou stranu, moje maminka byla poměrně dost tradiční. V tom smyslu, i když pracovala celý život, že mi říkala a do mě vštěpovala, že prvotní je kariéra muže. Až se provdáš, tak musíš svého muže podporovat v jeho zájmech a jeho kariéře. A já jsem v tom přesvědčení žila. To je velice silný, co Vám vštěpují doma. A když se tady začaly objevovat takové ty jiskřičky feminismu, tak mně se to taky nelíbilo. Až teprve pod vlivem některých přítelkyň spíše ze západu jsem začala chápat, o co tady jde.“³⁷⁷

Jana Šafránková odpověděla na otázku o domácím rozdělení rolí následovně: „Ne. Tedy pokud to nemyslíte tak, že já strašně nerada žehlím, takže žehlíme napůl. On vyžehlí rovné a já to ostatní. Ne, nemáme rozdělené, děláme všichni všechno.“³⁷⁸

Z odpovědi by bylo možné vyvozovat, že i když nerada žehlí, považuje tuto práci za svou (ženskou povinnost?) a věnuje se její náročnější části (žehlení složitějších kusů). O rozdělení domácích prací ve své původní rodině hovořila následovně: „Tatínek byl o hodně starší než maminka, o čtrnáct let, takže jako zemřel relativně brzo, že jo, takže vlastně... pak ke konci života moje maminka byla nemocná, takže třeba mi zavolala: „Hele, já nemůžu otevřít troubu a mám tam jídlo.“, já jsem musela jet domů, otevřít troubu, nic v troubě nebylo, byl to takový ten život, když je prostě někdo starší a musíte se o něj starat že jo... No a jinak... no říkám já jsem byla jako dítě takové velmi svérázné dítě, docela drzé a samostatné. Samostatné a drzé, takže já jsem si dovolila ledacos a rodiče to... jako ledacos v tom smyslu, že jsem byla hodně samostatná, takže rodiče to svým způsobem podporovali, takže... jako já jsem nebyla nějak omezovaná. Zase na druhé straně jsem nebyla zase tak strašné dítě, takže mi nebylo třeba nějak zvlášť omezovat, člověk získal rozum relativně brzo, takový ten rozum, že nebude někde... no prostě dělat nesmysly.“³⁷⁹

Historicky první rektorka Univerzity Karlovy Milena Králíčková hovořila o domácím rozdělení rolí následovně: „...myslím, že moje rodiče tím, jak se měli rádi, tak si navzájem chtěli

³⁷⁶ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc. 11.4.2018.* 2018.

³⁷⁷ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 3: doc. RNDr. Soňa Štrbáňová, CSc. 18.2.2020.* 2022.

³⁷⁸ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 9: prof. RNDr. Jana Šafránková, DrSc. 29.9.2022.* 2022.

³⁷⁹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 9: prof. RNDr. Jana Šafránková, DrSc. 29.9.2022.* 2022.

pomáhat, ale tatínek byl ročník 1935, maminka ročník 1938, tak to rozdělení rolí mělo samozřejmě úplně jinou konturu, než má to rozdělení rolí v současné době, ale přesto si to jako dítě vybavuji jako chuť toho tatínka nějak pomoci. Třeba zabezpečit nákupy. Nebo odřídít auto, když je třeba, aby rodina někam jela. Dnes už je to asi posunuto ještě dál, ale mám ten pocit, že se tatínek snažil mamince vyjít vstříc. Když jsem jí popisovala rodinný model, ve kterém jsem vyrůstala³⁸⁰, reagovala: „To asi trochu mohu potvrdit v tom, protože maminka recenzovala učebnice matematiky, a to dělala vždycky si pamatuji, jak jsme jako děti usínaly a ona ležela už v posteli s rozsvícenou lampičkou a dělala ty recenze těch učebnic. Takže to asi můžu tak trochu potvrdit, protože rozhodně v běžný den na to nenašla čas.“ Když jsem se dále ptala na to, jaké pro ni bylo nastavování rolí v její vlastní rodině a zda bojovala se sklouzáváním k původnímu modelu svých rodičů, popisovala: „To určitě jo. Určitě jsem zápasila, protože manžel nějakou dobu měl představu, že když přijdu domů, tak už se věnuju rodině. To totiž měla jeho maminka, která neměla ani vysokou školu a když přišla domů, tak už se prostě jen věnovala rodině... tak už se neřeší pracovní věci. Ale já jsem celý život to měla tak, že práce je můj koníček. Takže nějakou dobu trvalo, než jsem ho přesvědčila, že vlastně to, když si sednu k tomu počítači a dělám nějakou práci nebo opravuji rukopis, je něco, co mě baví a těší a je to pro mě třeba „nejlepší strávení volného času“. Takže určitě. To jsem si prodělala, ale snad zařukám, dobrým směrem.“³⁸¹

Rozvod

„Já jsem se potom rozvedla v roce 93, po dvaceti letech,³⁸² vypráví jedna z vědkyní. Jiná z jejích kolegyně šla ve vyprávění do větších detailů: „Já teda jsem rozvedená. Soužití se mnou asi nebylo úplně jednoduchý, protože jsem jezdila hodně do toho zahraničí a byla jsem, jak říkají moje děti, postižená tou vědou. No tak to prostě nevydrželo. Pan psycholog /*kterého v době rozvodu navštěvovala*/ mi řekl: „A to se divím, že s Váma tak dlouho vydržel.“ Moje dcera má dvě vysoké školy, architekturu a psychologii, a tu teda obdivuju. Když jsem se rozváděla tak mi řekla „Mami“...Protože jsme byli třicet let spolu. To jako není jednoduchý. Bylo mi už padesát čtyři let.“ Vysvětluje trochu komplikovaně, co vedlo k tomu, že si dovolila dojít pro pomoc psychoterapeuta. Dcera jí tehdy doporučila navštívit svého oblíbeného vyučujícího z katedry psychologie. „Tak jsem tam šla. A můj muž říkal, já nikam nejdu, já nejsem žádněj

³⁸⁰ Model „supežený“, která zvládá jak svou roli hospodyně, tak i novou roli v rámci vlastní kariéry.

³⁸¹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 10: prof. MUDr. Milena Králíčková, Ph.D. 15.9.2022.* 2022.

³⁸² ŘÍMANOVÁ, Jana. *Výňatek z anonymizované části rozhovoru.*

blázen ani magor. „No tak já jsem magor, tak mohl bys to udělat ještě pro mě?“ No tak tam šel. Můj muž měl takovou mladou partnerku, která ho nějak využívala, ale když pak podal žádost o rozvod, tak ona tu svoji nepodala. Nešla do toho rizika. A on se cítil podveden. Tak říkal: „Za to můžeš ty.“ Já jsem mohla úplně za všechno, co se mu přihodilo. On zkrachoval s podnikáním.“ Na manželku svaloval krach podnikání i rozpad vztahu s milenkou. „Byl na mě drsněj. Dneska už to ví. Zmoudřel trochu, šel do sebe. Dneska se ke mně chová slušně. Našel si taky na inzerát nějakou partnerku a musím říct, že i jako rodina jsme rádi, že někoho má. On by sám žít nedokázal a zas se mnou to taky nedokázal. No tak co s tím,“ popisuje vitální žena a dodává „Pán Bůh to tak zařídil, asi to tak mělo být.“³⁸³

Opakujícím se prvkem ve vztazích, které nevydržely, byla snaha nadaných a schopných žen pomáhat manželovi, který se ale nakonec cítil ponížený, v některých případech si našel mladší milenkou a ženina snaha muži pomáhat byla spíše kontraproduktivní.

Když v době rozpadu svého manželství jedna z vědkyní vylíčila psychologovi okolnosti jejich seznámení a jak budoucímu manželovi pomáhala se státnicí a myslela si, že jí bude vděčný. Odpověděl jí prý: „To jste na velkém omylu. To bylo špatně. A to se divím, že s váma tak dlouho vydržel,“ interpretovala názor psychologa vědkyně. „Třicet let jsme spolu vydrželi a nebylo to jednoduchý, protože on byl takovej frustrovanéj pořád.“ V pozdější části rozhovoru pokračuje: „Ono to šlo, do té revoluce. Protože já jsem nebyla v partaji nikdy a neměla jsem vůbec šanci, že se budu habilitovat nebo že budu někdy profesor, to nešlo. Až teprve po té revoluci já jsem mohla být habilitovaná. (Předtím) to nebyla šance. Takže já jsem byla pořád takovej asistent, takovej ušlápnutej. Ale mělo to svý pozitiva. Oni všichni seděli furt na těch stranických plenárkách a mlátili tam prázdnou slámu a já jsem si pracovala, a tak jsem si nadělala publikace. A teď byla ta revoluce a oni říkali: „Ty máš takových prací, proč nepodáš habilitaci?“ No tak jsem jí podala, no. A tím by to asi skončilo, ale pak jsem se rozváděla a oni říkali: „Ty máš takových prací, proč nepodáš velkej doktorát a profesuru?“ Já jsem nebyla ambiciózní. Ale protože jsem se rozváděla, a protože jsem se neměla čeho chytit, tak jsem podala tu profesuru a ten velkej doktorát, všechno jsem to obhájila. Ale právě po té revoluci, jak jsem se habilitovala, mně se začlo dařit. Zvali mě do toho zahraničí, ale jemu se nedařilo. On zkoušel podnikat. On pořád říkal: „Kdyby tady nebyli ty komunisti, já bych to rozjel.“ Ale on to nedovedl. A jemu se nedařilo, tak to prostě dopadlo, jak to dopadlo.“³⁸⁴

³⁸³ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Výňatek z anonymizované části rozhovoru.*

³⁸⁴ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 5: Plně anonymizován 21.10.2019.* 2019.

Manželství se nakonec rozpadlo i další z vědkyní, která se snažila svému manželovi pomáhat, zařídila mu pracovní pozici nebo mu přenechala místo na zahraničním pobytu. Třetí z vědkyní hovořila o tom, že do prvního manželství vstoupila s přesvědčením, že mužova kariéra je na prvním místě a podle toho v něm také žila. Když manželství skončilo, s druhým mužem už si nastavila jinou dynamiku ve vztahu a tento vztah vydržel dodnes.³⁸⁵

Vydržela tradičněji nastavená celoživotní manželství tří nejstarších vědkyní, obě sdílely se svým manželem obor svého bádání.³⁸⁶³⁸⁷

Mateřství

50. léta se nesla v duchu politiky oslabující roli rodiny, jakožto anti-revolučního elementu, který konkuruje v získávání loajality k režimu a dochází v ní k předávání existujících hodnot a norem, cituje Hana Havelková postoj historičky Dany Hamplové, který sama hodnotí jako poněkud extrémní. Svůj názor podkládá tvrzením, že i v 50. letech bylo uzavírání sňatků považováno za důkaz dobrých hospodářských a politických poměrů, rozvody a děti svobodných matek byly vnímány jako společenské selhání. V roce 1957 bylo dekriminlizováno umělé přerušení těhotenství. V kombinaci s nutností obhájit rozhodnutí před komisí a nedostupností jiných druhů antikoncepce však nešlo o neproblematický krok k lepší situaci žen.

Otevření pracovního trhu ženám mělo i další důsledek: fakt, že stanovená pracovní povinnost nebyla doprovázena změnou rozdělení práce v domácnosti prakticky vedl k trojímu břemenu, péče o děti a o domácnost zůstala stále doménou žen.³⁸⁸

Uvolnění v 60. letech umožnilo situaci žen kriticky reflektovat. Vyjádření Československého svazu žen z roku 1968 si stěžuje na diskriminaci v platovém ohodnocení a nedostatečnou úroveň služeb a obchodu, které způsobují „duševní a fyzické vypětí“ zaměstnaných žen. S končící poválečnou rekonstrukcí klesla potřeba pracovní síly. Byly vzneseny pochybnosti o ekonomické efektivitě ženské placené práce mimo domov, kvůli které bylo nutné organizovat a financovat kolektivní péči o děti. Argumenty proti kolektivní péči byly podpořeny psychology, kteří začali poukazovat na důležitost mateřské péče a upozorňovali na riziko

³⁸⁵ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Výňatek z anonymizované části rozhovoru*.

³⁸⁶ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 4: doc. RNDr. Jana Toušková, CSc. 16.1.2020*. 2020.

³⁸⁷ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 1: PhDr. Pavla Horská, CSc. 16.5.2018 Praha*. 2018.

³⁸⁸ HAVELKOVÁ, Barbara. Tři stadia genderu v socialistickém právu. In: HAVELKOVÁ, Hana a Libora OATES-INDRUCHOVÁ. *Vyvláštěný hlas: Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. 1. vyd. Praha: SLON, 2015, s. 55. ISBN 978-80-7419-096-4.

deprivace u kolektivně vychovávaných dětí. Rétoriku, která se začala obracet k důležitosti rodiny, Havelková cituje Chruščovův projev na XXII. sjezdu Komunistické strany SSSR, ve které doslova uvádí: „Nemají vůbec pravdu ti, kdo tvrdí, že význam rodiny při přechodu ke komunismu prý klesá a časem úplně zmizí. Ve skutečnosti se za komunismu rodina upevňuje, rodinné vztahy se definitivně očistí od hmotných spekulací a dosáhnou nejvyšší čistoty“.

Nový občanský soudní řád zavedl institut řízení o smíření manželů, povinný pokus soudu manžele usmířit a odvrátit rozvod, což ztížilo a prodloužilo rozvodová řízení.³⁸⁹

Historie ženské emancipace je provázena řadou z dnešního pohledu bizarních okolností. Jedním z argumentů, proč by ženy neměly studovat bylo tvrzení, že vypětí spojené s vysokoškolským studiem by mohlo odčerpávat energii z rozmnožovacího ústrojí a způsobovat neplodnost.³⁹⁰ To nám už dnes připadá samozřejmě jako nesmysl. Daleko větší potíže však měly mladé vědkyně se skloubením vědecké práce a péčí o malé děti.

„Na tý mateřský jsem byla – ne dlouho, to tenkrát bylo asi rok,“ vzpomíná jedna z vědkyní. Kandidátskou práci měla už v té době zadanou. „No ale právě proto, že muž mi taky se vším pomáhal, tak jsme to mohli takhle dělat. Babičky jsme k tomu v té době neměli.“ Babičky měly čas pomáhat až v době, kdy se jí narodilo druhé dítě.³⁹¹

Když jedna z vědkyní konečně dokončila kandidaturu v zahraničí, byla už vdaná a měla dceru. Vdávala se v roce 1974. „To jsem tam měla dost těžký, protože ta odborná úroveň tam byla velmi dobrá, ale život...“ I když ji na začátku bavil společenský život ve vědecké komunitě kolem výzkumného ústavu, později se, podle jejích vzpomínek, začala zhoršovat ekonomická situace. „My jsme tam sice měli speciální obchod pro cizince, ale ono i v tom speciálním obchodě pro cizince bylo toho zboží daleko méně než u nás za socialismu. Takže to bylo docela náročný a zvláště s dítětem. Moje maminka byla v Ostravě a já jsme tam neměla žádné zázemí. Rodiče mého muže byli na Slovensku. Takže ona chudák pořád cestovala sem a zase zpátky. To asi bylo pro ni těžký.“ Do Čech se vrátila v roce 1980.³⁹²

Mít za maminku špičkovou vědkyni znamenalo pro děti jedné z nich časté odjezdy do zahraničí. I když tam částečně z politických důvodů začala jezdit až v devadesátých letech, kdy byly děti na druhém stupni, neprobíhalo to z jejich pohledu úplně ideálně: „Byly už na gymnáziu. Tak jsem si říkala, že snad se to už zvládne. A musím říct, že můj muž to jako přežil, děti si

³⁸⁹ HAVELKOVÁ, Barbara. Tři stadia genderu v socialistickém právu. In: HAVELKOVÁ, Hana a Libora OATES-INDRUCHOVÁ. *Vyvláštěný hlas: Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. 1. vyd. Praha: SLON, 2015, s. 60. ISBN 978-80-7419-096-4.

³⁹⁰ SAINI, Angela. *Od přírody podřadné*. Praha: Academia, 2018. Společnost (Academia). ISBN 978-80-200-2902-7.

³⁹¹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Výňatek z anonymizované části rozhovoru*.

³⁹² ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc. 11.4.2018*. 2018.

stěžovaly, že to jako nebylo příjemný beze mě. Von to moc nezvládal, ale jako přežili to, to jsem se dozvěděla později,“ vzpomíná dnes.³⁹³

„Byla jsem tři roky se synem doma, ráda bych zůstala doma i déle, ale už se mi nepodařilo mít další dítě, a tak jsem se z ekonomických důvodů vrátila do práce. Neměla jsem tam moc co dělat, takže jsem většinou chodila po obědě domů. Místo v Akademii věd jsem získala až po revoluci, v roce 1990. To už bylo synovi 13 let. Říkám doktorandkám, aby si užily mateřství, byly s dětmi doma, protože děti odrostou rychle a na vědu budou mít ještě spoustu času. Ženy přece většinou žijí déle než muži. Pokud má člověk dobrý základ (což jsem já měla, protože jsem publikovala už jako studentka), není problém se k vědě vrátit. Můj manžel je také vědec a syn je v doktorandském studiu, takže chápou, že podobně jako oni i já žiji svou profesí,“ uvedla jedna z vědkyň v publikovaném rozhovoru.³⁹⁴

„U nás byla po tom roce 1989 taková nálada, že by ženy měly zůstat doma a věnovat se dětem. Protože v těch šedesátých a sedmdesátých letech to bylo, že ta žena v té továrně, prostě že ona je rovna tomu muži, tak tam může taky montovat a šroubovat a tak. A potom byl od toho takovej odklon, že ty ženy by měly sedět doma. Na západě, tam jsou už zase úplně jinde. Tam jsem přijela a slyšela, ona bude doma jen tři měsíce, ona má dobrý místo a o to místo by přišla, takže si to musí nějak zařídit. A ještě jsem potkala lidi, dva teoretiky, muže se ženou, fyziky oba, a ti mně říkali no vy jste to měli za toho socialismu dobrý, vy jste měli ty jesle a školky. Já jsem koukala, to bylo po tom roce 89, kdy si člověk myslel, že to bylo všechno špatně. No a myslím si, že u nás, když ta žena se chce starat o ty děti, že ji to nějak naplňuje, tak ať se stará a o děti. Ať se jí dá ta možnost. A jestliže má nějaké jiné ambice, tak že by se jí mělo umožnit, aby to nějak skloubila,“ zamýšlela se další z vědkyň.³⁹⁵

„No to jako to, že to ženy nejenom ve vědě, ale v jakémkoliv časově náročném povolání, a i řekněme intelektuálně ve smyslu jako kvalifikace a znalostí, protože to taky chce čas to získat, to mají ženy, ženy matky o hodně obtížnější než muži. To o tom žádná, ale ty důvody jsou jako biologické. Na ně se samozřejmě navazují i nějaké společenské, takže jako já jsem párkrát slyšela, že mám stát doma u plotny a starat se o děti, tedy z rodiny mého manžela, jako z venku ne, ale přitom v mém vlastním oboru po celou dobu, co se v tom oboru pohybuji, už vlastně od té doby, co jsem byla na vysoké škole, tak mi nikdo nikdy nedal najevo, že jsem s odpuštěním blbá, protože jsem žena. To se mi nestalo nikdy. Mám pro to dvě vysvětlení, to jsem taky asi

³⁹³ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 5: Plně anonymizován 21.10.2019*. 2019.

³⁹⁴ TUPÁ, Barbora, Alice ČERVINKOVÁ, Marcela LINKOVÁ, Dana ŘEHÁČKOVÁ a Kateřina ŠALDOVÁ, ed. *Vlastní pokoj: 10 pohledů*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2004. ISBN 80-7330-059-1.

³⁹⁵ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Výňatek z anonymizované části rozhovoru*.

někde říkala. Buďto mi to opravdu nikdo nenaznačil anebo prostě na nějaké náznaky v tomto směru nejsem citlivá. Já připouštím obě dvě interpretace, možná že se i trochu mísí... (smích) Takže jako mně nikdo nikdy nic takového nedával najevo, ale to neznamená, že bych se s těmi problémy já osobně nepotýkala. Potýkala. Hodně. A speciálně, když tedy pak tomu Vítkovi diagnostikovali tu cukrovku, to je prostě nemoc, se kterou se dá dobře žít, ale prostě chce to čas, je to časově náročné jako nesmírně pro tu rodinu těch malých dětí. A jako je to nápor na nervy také, že jo, to bezesporu. Teď u těch menších dětí, kde ty glykemie lítají a tak... Takže jako to všechno je pravda. Má to ale ten obrovský nápor toho stresu, toho absolutního nedostatku času a té nutnosti si ty věci dobře organizovat, i třeba té nutnosti občas prostě něco doma ošidit, protože člověk prostě není nadčlověk, aby mohl zvládnout všechno, takže jako to je opravdu obtížné. A proto si myslím, že ta cesta pro ty ženy, které to chtějí dělat, protože je poměrně velké procento žen, které chtějí zůstat doma a nic na tom není špatného. Pokud se ta rodina na tom takhle dohodne, tak je to naprosto v pořádku. Ale zase by to chtělo, aby ta žena měla pak nějaké zajištění, když třeba, já nevím, a stává se to, že manžel se v padesáti letech sebere a zakládá novou rodinu a ta žena obětuje té rodině všechno a pak nemá ani kvalifikaci, zpravidla ani peníze, někdy ani kde bydlet, tak to si myslím, že je velmi nefér, a že v tomhle směru ten náš právní řád má trošku co dohánět, a i vlastně ta společnost jako celek. A teď nechci mluvit o důvodech těch rozchodů, to je úplně jiná kapitola. Takže já si myslím, že ta cesta vede přes to opravdu těm ženám nebo těm rodičům malých dětí, protože teď už jsou i pánové, kteří chodí na rodičovské dovolené, sama jsem jednoho měla ve své skupině a jeho pohled na svět se zásadně změnil po té rodičovské dovolené (smích) musím říct. Tak jako jim udělat takové nějaké podmínky, aby ty děti mohli, aby věděli, že je o ně postaráno, kdy oni se věnují práci a měli je blízko. Takže třeba, to uvádím ráda jako příklad, na ústavech Maxe Plancka v Německu mají takové dětské skupiny, kde ty maminky mohou dát děti už od dvou měsíců, vědí, že je o ně postaráno, mají to k nim z laboratoře pět minut nebo ze svého pracoviště, oni tam tomu říkají plankton, což mi přijde velmi vtipné (smích), a jako ty děti, já jsem jich takhle několik viděla u svých kolegů, a to jsou úplně normální děti, to není že by byly nějaké frustrované, že se jim rodiče nevěnují. Jde to, je to prostě jenom otázka společenského nastavení. Takže tudy si myslím, že vede cesta. A já jako asi nevím, co bych k tomu řekla více. Já jsem tam, kde jsem a ne, že bych jako vždycky měla tu cestu umetenou, to říci nemůžu. Můj muž mi jako nikdy nebránil, ale musím říci, že mě také nikdy nepodporoval (úsměv), takže to byla vždycky taková tichá tolerance s větší či menší mírou otrávenosti z jeho strany, ale jako... Je to samozřejmě... Na tu rodinu to nějaký dopad má, ale když si vezmete muže nějakého třeba vrcholového manažera, no tak ten také s tou rodinou je velmi málo a pozastavuje se nad tím někdo? Já, když

mě zvolili jako předsedkyni, tak jsem první otázka, kterou jsem od novinářů dostala, byla úplně stejná, jakou dostala moje předchůdkyně paní profesorka Illnerová – jak to budu zvládat jako žena. No tak co jim na to máte odpovědět? Tak jsem říkala: „A položil byste tuto otázku muži?“ (smích) Tak ten člověk jako takhle na mě zůstal koukat, pak se začal strašně smát a říkal: „Ne a už se o tom nebudeme bavit.“ To nebyl úmysl, to z něj vylítlo úplně prostě automaticky a jako co s tím naděláte prostě no...“³⁹⁶ hovořila o mateřské zkušenosti Eva Zažímalová.

V jiné části rozhovoru dodává: „Pak jsem dodělala aspiranturu, hned jsem tedy měla první dítě, pak jsem se vrátila na ústav na nějaký asi rok a půl a měla jsem druhé dítě, a když jsem se vrátila po druhé mateřské, tak byl říjen osmdesát devět...A pak už se to měnilo, to bylo každý den jinak. A pak vlastně se otevřel svět, že člověk mohl i bez problémů komunikovat se západem a ne, že Vám někdo četl poštu a zakazoval Vám, kam můžete a naopak přikazoval, kam musíte psát a tak, tak to všechno padlo okamžitě, zachránili jsme i nějaké ty kádrové materiály na ústavu, ne všechny, oni už to jako před tím zřejmě probrali, ale něco se nám podařilo zachránit z toho tzv. zvláštního oddělení. Já jsem potom měla už domluvenou na začátku devadesátých let, nějak to bylo v roce devadesát, stáž ve Spojených státech na University of California, a když jsem tam měla odjet, tak asi měsíc před tím mému mladšímu synovi diagnostikovali cukrovku typu jedna. A pak bylo jasné, že nikam nepojedu.“³⁹⁷

Nejmladší z vědkyní, Milena Králíčková zvládla habilitaci mezi narozením dvou dcer: „Vlastně jsem měla štěstí, že v době, kdy jsem se rozhodla mezi dcerami, protože já mám osmnáctiletou a patnáctiletou dceru, a když se narodila první dcera a já jsem se chtěla vrátit do práce, tak mi na té gynekologicko-porodnické klinice vlastně řekli: „Vrat' se úplně, naplno i se službami, a nic než plný úvazek a služby Ti nebereme.“ A já jsem se proto rozhodla radši pracovat na té teorii, kde jsem si mohla vzít částečný úvazek, nemusela jsem sloužit, a tím jsem mohla to mateřství i tu práci nějakým způsobem skloubit. To byl jeden moment, který mě nasměroval. Druhý moment, kdy se mi díky tomu, že jsem mezi těmi dcerami dokázala udělat habilitaci, tak vlastně potom, když byla druhá dcera už ve školce, tak že mi nabídli, abych byla proděkanka. Taky takový zlomový okamžik.“

Doba mateřské dovolené byla roce 1968 prodloužena na 26 týdnů a následně byla zavedena i „další mateřská dovolená“ v délce dvou let. Narativ svobody 60. let byl využit k tomu, aby umožnil ženám být déle doma s dětmi, a tím odlehčil trojímu břemenu. Z hlediska rovnosti

³⁹⁶ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 8: prof. RNDr. Eva Zažímalová, CSc.* 3.3.2022. 2022.

³⁹⁷ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 8: prof. RNDr. Eva Zažímalová, CSc.* 3.3.2022. 2022.

pohlaví na pracovním trhu se však jednalo o krok zpět, protože ženy začaly být vnímány jako méně spolehliví zaměstnanci.³⁹⁸

„Ono to vždycky po tý mateřský byl návrat těžkej. To musím říct, že to nebylo jednoduchý. No ale tak každé špás něco stojí,“ komentovala svůj návrat do vědy jedna z vědkyní. Děti se jí narodily v letech 1974 a 1978.³⁹⁹

Názory vědkyní na to, zda příliš krátká doba doma s dětmi dětem škodí nebo je pro ně naopak žádoucí, se mezi jednotlivými vědkyněmi lišily. Lišily se i jejich pohledy na to, zda je nebo není těžké se do oboru po mateřské dovolené vrátit. Úplně jednoduché to asi nebylo v žádném případě. Některé z vědkyní byly rády, že se na mateřské mohly alespoň na čas „schovat“ před normalizačními poměry v akademické sféře, a tak toto období využily smysluplněji než vysedáváním na schůzích a rovněž nebyly vystaveny etickým dilematům spojeným s podepisováním či nepodepisováním politických manifestů, případně jejich negací.

Rok 89 a raketová cesta vzhůru

„Už jsem ani nedoufala, že bych se kdy vrátila k vědě, ale potom čas oponou trhnul, jak praví Jan Neruda, a změnil svět a to teda pořádně. Přišel ten osmdesátý devátý a já jsem tady v tomhle ústavu (Akademie věd ČR) od prvního března devadesát,“ začíná vyprávění a velkém dobrodružství návratu k vědě jedna z vědkyní. „Vlastně všichni moji přátelé změnilo místo někdy tak na tom jaře 90.“⁴⁰⁰

Alexej Jurčák v úvodu své knihy *Bylo to na věčné časy, dokud to neskončilo* konstatuje, že lidé vzpomínají na to, že považovali sovětský systém za neměnný, ale když padl, zjistili že jsou na změnu připraveni.⁴⁰¹ Připravené byly i mé vědkyně. Tohle tvrzení však rozhodně nelze aplikovat na všechny. Kolegové, kteří věřili v neměnnost systému, a tak se snažili zařídit svůj kariérní postup všemi dostupnými prostředky nebyli ze společenských změn nadšení.

„My jsme museli nějak přežít ten komunismus, což se teda díky Bohu podařilo, ale ještě jsme nebyli tak starý, abychom nemohli začít kariéru. Já jsem začínala kariéru po čtyřicítce,“ vypráví matematicka.⁴⁰²

³⁹⁸ HAVELKOVÁ, Barbara. Tři stadia genderu v socialistickém právu. In: HAVELKOVÁ, Hana a Libora OATES-INDRUCHOVÁ. *Vyvláštěný hlas: Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. 1. vyd. Praha: SLON, 2015, s. 65. ISBN 978-80-7419-096-4.

³⁹⁹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 5: Plně anonymizován 21.10.2019*. 2019.

⁴⁰⁰ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 6: Plně anonymizován 23.9.2019*. 2019.

⁴⁰¹ JURČÁK, Aleksej. *Bylo to na věčné časy, dokud to neskončilo*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018. Politeia (Karolinum). ISBN 978-80-246-3662-7.

⁴⁰² ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 6: Plně anonymizován 23.9.2019*. 2019.

Další z vědkyní prožívala proměnu spojenou s rokem 1989 velmi podobně: „Mně to zachytilo v roce, kdy ještě jsem nebyla tak stará, bylo mi čtyřicet čtyři a ještě jsem mohla chytit ten vývoj a ještě mě zvali do toho zahraničí. Ale ty lidi, kteří jim strašně sloužili a museli jim lézt někam, aby jim dovolili jenom habilitaci a já jsem pak mohla všechno, tak to brali jako nespravedlnost. Já to dneska i rozumím, ale jeli po mně tvrdě,“ vzpomíná jedna z vědkyní. „Svým způsobem jsme byli všichni obětí toho (režimu),“ dodává.⁴⁰³

Habilitace po roce 1989

Kariérní postup ve vědě od vědeckého titulu CSc. byl před rokem 1989 prakticky podmíněna členstvím v Komunistické straně.⁴⁰⁴ Dříve prestižní veřejná sféra zaměstnání, politické a občanské angažovanosti, která bývala hlavní doménou mužů, se náhle stala nezajímavou, nepříjemnou a mnohdy i nebezpečnou.⁴⁰⁵ To se s novým režimem změnilo. Jedna z vědkyní, která po roce 1989 navázala plodnou spolupráci se zahraniční univerzitou a podle svých slov „tam velmi vyrostla“ vzpomíná na problémy na své domovské instituci: „Když jsem se pak habilitovala, tak jsem měla problém s kolegy. Víte co, ten můj šéf, on se nechal vyloučit ze Strany a pak toho litoval. Účastnil se nějakého Aktivu komunistické výchovy a musel tomu režimu hrozně moc sloužit. Já bych řekla až moc, psal zásady komunistické výchovy, brožury. Aby mu dovolili, aby se habilitoval. Já jsem se pak habilitovala a nic z toho jsem nemusela absolvovat. Musela jsme pak změnit katedru, ani mě nechtěli pouštět /do zahraničí/. To nebylo jednoduchý.“⁴⁰⁶

Zahraniční spolupráce po roce 1989

„Já jsem třináct let jezdila do Holandska a měli jsme společný projekty. V roce 91 přijel z Holandska děkan fakulty přírodovědecký a tady byla konference. A já jsem tam prezentovala takovej poster a on si mě tak vyhlíd a nabídl mi ten studijní pobyt a já jsem tam jela na pět měsíců. To už byly děti na druhým stupni na základce.“ Se svým týmem vypracovala metodiku na, jak sama říká, „opravdu přesné měření“. Nadšeně mi popisovala konkrétní metodu, která

⁴⁰³ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 5: Plně anonymizován 21.10.2019*. 2019.

⁴⁰⁴ HAVELKOVÁ, Hana, ed. *Transformace, která nikdy nezačala: ženy v české vědě*. In: LINKOVÁ, Marcela. *Transformace: Gender věda a společnost*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2007, s. 18 - 25, s. 22. ISBN 978-80-7330-118-7.

⁴⁰⁵ VODOCHODSKÝ, Ivan. Patriarchát na socialistický způsob: k genderovému řádu státního socialismu. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2007, **8(2)**, 34-42, s. 37. ISSN 2570-6578.

⁴⁰⁶ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 5: Plně anonymizován 21.10.2019*. 2019.

byla ale vyradila její identitu, a tak ji z vyprávění budu muset vynechat.⁴⁰⁷ „Úžasnej zážitek,“ popisuje výsledky měření novou metodou a oči jí září nadšením. V zahraničí využila v Praze vyvinutou metodiku: „Tak jsem jim tam zapadla do party a oni mě tam potom zvali, když měli projekty.“ Vzpomíná i na svého zahraničního vedoucího a na to, že se tam hodně naučila. „On se pak stal děkanem a já jsem mu dohlídla na ty doktorandy, už mi bylo přes čtyřicet a už jsem měla nějakou zkušenost, tak jsem se jim jevila jako užitečnej člověk, takže mě tam potom zvali a já jsem strávila každý rok vždycky měsíc ve zkouškovém období.“ Vzápětí dodává, že to nebyl měsíc ročně, ale měsíc v září, lednu a v červnu, kdy se v Praze neučilo. Spolupráce trvala od roku 1991 do roku 2005. „A to už jsem byla jejich člen týmu a co jsem se tam naučila, to bylo významný.“

Zkušenosti z jejich zahraničních pobytů využil i její výzkumný partner z jiné české univerzity. Eva Zažimalová v rozhovoru hovořila o frustrujících aspektech zahraniční spolupráce v devadesátých letech a předsudcích západních kolegů vůči regionu: „No tak jako ono nám šlo spíše o to, abychom s těmi lidmi spolupracovali na nějakém konkrétním projektu nebo na nějakém konkrétním vědeckém problému, a tam jsme samozřejmě jako ty vztahy už některé i navázaly. Je pravda, že ty absolutní špičky k nám nejezdily. Prostě pro ně jsme byli pod jejich rozlišovací úroveň a jezdili k nám spíš takoví, řekněme, jako lidé střední úrovně či jak to má říci, ono se to špatně posuzuje, protože my jsme se tady k nim chovali jako ke králům. Takže ono to i tak trošku polechtalo jejich sebevědomí. Ale fakt je, že někteří z nich prostě v tom oboru nějaké jméno měli a někteří byli třeba i velmi dobří, a třeba zrovna ten člověk, jak jsem zmiňovala, že k nám pak byl na konci těch devadesátých let, tak toho už jsem znala z dřívějšíka. Akorát jsme se nijak víc nedomlouvali na nějaké spolupráci, protože bylo jasné, že to nemůže za té totality fungovat. Ale jakmile to šlo, nejdřív jsme si jako vyměňovali materiál a psali jsme si a pak i tedy získal ten grant a strávil tu u mě v laboratoři takové dva roky no... Ne najednou, ono to bylo asi rozložené do třech let, že třeba tu byl vždycky půl roku, pak jel zase na chvíli domů no... Takže některé ano a pak jsme jich hodně i navázali potom, to jako pak už to bylo takové...“

Speciálně ta devadesátá léta, to bylo i ze strany těch západních kolegů, oni prostě poznali najednou nový svět a zjistili, že tady nežijeme na stromech jako až tak, jako některé ty momenty byly až jakože člověku z toho bylo smutno. Jsme pořádali nějakou konferenci a zvali jsme tam lidi z Ameriky a nějaká Američanka nám napsala, že teda jistě pochopíme, že ona nemůže přijet, když tady kousek od Prahy se bombarduje. A to bylo v době války v Jugoslávii a byl

⁴⁰⁷ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 5: Plně anonymizován 21.10.2019*. 2019.

bombardovaný Bělehrad. Tak jsem jí napsala, že teda Bělehrad je od nás skoro tisíc kilometrů. Oni nevěděli, netušili, to bylo prostě pro ně pod jejich rozlišovací schopnost. V Británii za mnou přišel (to bylo taky někdy v polovině devadesátých let) nějaký kolega... Byli jsme na nějaké konferenci a vždycky ono ta konference bývá tak čtyřdenní, někdy pětidenní a vždycky ten třetí den odpoledne, kdy je taková ta krize že jo (úsměv) toho třetího dne, tak bývá nějaká exkurze, aby si lidé přišli na jiné myšlenky. A oni nás vzali do takové stanice v Británii, kde chovali dravce a dělali takové jako sokolnictví. A bylo to strašně zajímavé a já jsem tam, protože mám ráda zvířata, tak jsem obcházela ty klece s těmi dravci, a teď jsem je pozorovala, a tak strašně mě to zajímalo a přitočili se tam ke mně taková tři mladí lidé a ukázalo se, že jsou z Rumunska. A že jako trošku (ono jako teda Rumunsko vědecky je na tom zoufale, minimálně teda v tom oboru mém...) Takže jako já jsem ty jejich jména nikdy neslyšela, aby byli to kultivovaní lidé, byli jazykově výborně vybavení a docela jsme si hezky popovídali. A když jsem skončila to povídání s nimi, tak ke mně přitočil nějaký britský profesor a teď mi říká, tak jako přátelsky, takový ten smalltalk, jako: „... a to jste si hezky popovídala se sousedy...“ A já jsem jako říkala: „Pardon?“ A teď jsem myslela, že myslí, že bydlíme ve stejném hotelu vedle sebe nebo tak a on říkal: „Ne, ne, no tak vždyť jako Bukurešť, to je kousíček od Prahy.“, protože věděl odkud jsem já. A já mu říkám: „Ne, vždyť vzdálenost mezi Prahou a Bukureští je stejná, jako vzdálenost mezi Prahou a Londýnem!“, a on říkal: „No to jste asi nedávala pozor ve škole při zeměpisu.“ A to mě naštvalo, tahle poznámka, a tak mu říkám: „No já si myslím, že jsem pozor dávala a až přijдете domů, tak si to na mapě změřte.“ (smích) A k jeho cti musím říct, že druhý den přišel za mnou a jako ještě před dalšími lidmi, což nemusel, protože my jsme ten hovor vedli spolu jen sami dva v té stanici, řekl: „Přišel jsem Vám říct, že jsem se spletl. Přišel jsem domů...“, a teď to bylo charakteristické vyjádření anglického gentlemana, „Přišel jsem domů a řekl jsem manželce, ať přinese atlas a změří tu vzdálenost a máte pravdu, ono je to téměř přesně tak.“ No a bylo vidět, že jeho představa o světě dostala značně jiný náboj. Takže jako... A s tímhle jsme se setkávali často tedy v těch devadesátých letech.

Pak už nás začali brát jako normální lidi, taky proč by neměli. Ale jako některé ty zkušenosti byly docela takové tristní. Na začátku devadesátých let taky v Británii, oni Britové dovedou být velmi pěkně jako namyšlení a pokrytečtí, když na to přijde, tak jsme se tam zase na nějaké té exkurzi bavili, to bylo v Amsterdamu a nějakí Britové říkali, že se teda jako učíme tu demokracii, a to mě taky naštvalo, a tak jsem říkala: „Podívejte se, vždyť tady byla první republika od roku 1918, dokud Britové nepodepsali Mnichovskou dohodu, a to byl jediný demokratický stát ve střední Evropě.“ No a oni jako co jakou Mnichovskou dohodu, a tak jsem jim jako řekla, ať si přečtou něco z britské historie, resp. z historie střední Evropy no a pak

říkali: „No a co si o té demokracii myslíte?“ No, a tak co jim na to máte ještě říct, no já si myslím, že je to především odpovědnost. No tak pak už hovor nepokračoval (smích). No, takže jako bylo to takové, že člověk byl někdy postavený do takové ne úplně příjemné situace a jenom prostě proto, že ten západní svět má prostě nějaké svoje předsudky. V Británii na University of Kent, jako to je v Canterbury, takže prostě jako katedrála v Canterbury je prostě centrum evropské kultury, jedno z center, no a teď tam přijdete do kampusu a chcete si koupit známku, to bylo v roce devadesát čtyři, krátce po tom, co jsme byli přijeti do Evropské unie, a jako já tam přijdu a říkám, ne, ještě než jsme byli přijatí do Evropské unie a já říkám, že chci, koupila jsem tam nějaké pohledy tenkrát, a že chci teda známku, a už byla Česká republika, a že chci známku do České republiky a ještě, abych to té paní jakoby usnadnila, tak jí říkám, ale že je to non EU country, že jo tenkrát to tak bylo, a ona se na mě tak podívala a byla to nějaká studentka, která si tam přivydělávala a říkala: „A je to v Evropě?“⁴⁰⁸

Jana Šafránková popisuje frustrující zážitky s administrativou: „Interbol⁴⁰⁹ letěl devadesát pět šest, to ještě furt byla spolupráce a pak nám letěl náš, skoro jako bych řekla jako nejslavnější přístroj v roce 2011. A na zkouškách jsme tam v roce dva tisíce, myslím, osm devět, byli. No tak byla to příležitost, kdy jako... já jsem tedy... získávám peníze od ESA⁴¹⁰, ale musím ji trošku pomlouvat, protože to je taková strašná byrokratická organizace, kde prostě cokoliv trvá strašně dlouho a... takže... u těch Rusů to bylo velmi, nebo relativně velmi jednoduché. Zdarma Vám vypustili přístroj, když jste si ho uměl udělat, jako ne, že by tam nebyly problémy aspoň v tom, že oni to občas ke konci už tak bylo vidět že už taky... to trošičku, jak se říká lidově, flákají, ale jinak... bylo jednodušší to, ne že by ty termíny taky posouvali, samozřejmě, ale přece jenom byla naděje, že to vystřelí. Že ten Váš výrobek konečně bude měřit. Zatímco u té ESA jsou ty termíny ještě mnohem delší, a hlavně je to zatíženo tou byrokracií, která se neustále zvyšuje. To je... my teď jsme na dvou projektech... no jsme, jsme ještě ve stádiu, ony mají různá stadia, takže vlastně je to ještě stádium přípravy, by se dalo říct. Takové přípravy, jako třeba ještě to nebude, ještě není řečeno, že to bude stoprocentně, tato družice s těmito přístroji... jenom se připravuje, za to se ještě, už taky platí, takže se to připravuje, i když není stoprocentní

⁴⁰⁸ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 8: prof. RNDr. Eva Zažímalová, CSc.* 3.3.2022. 2022.

⁴⁰⁹ Interbol (rusky: Интербол) je mezinárodní kosmický projekt pod vedením Ruské kosmické agentury a Institutu kosmického výzkumu Ruské akademie věd. Na seznamu účastníků byly Ústav pro výzkum atmosféry Akademie věd ČR, NASA, Evropská kosmická agentura, Japonská agentura pro výzkum vesmíru a Kanadská kosmická agentura. Cílem projektu je studium korelací mezi plazmatickými procesy v ohonu magnetosféry a ve Van Allenově radiačním pásu (oblast urychlování aurorálních částic) s vysokým časoprostorovým rozlišením. Na eliptické dráhy ve velkých výškách byly vypuštěny dvě kosmické sondy.

⁴¹⁰ ESA je mezivládní organizace 22 členských států, která se věnuje výzkumu vesmíru. Byla založena v roce 1975, sídlí v Paříži a v roce 2018 měla celosvětově přibližně 2 200 zaměstnanců a její roční rozpočet v roce 2023 činil přibližně 4,9 miliardy eur.

rozhodnutí no a... to je prostě, říkám, to jsou jenom papíry, papíry a mně na tom strašně, asi jsem ze staré školy, strašně vadí, že o tu fyziku jako takovou se nikdo nestará. Oni prostě... to je prostě... aby ty papíry byly. A to je... na současném stavu vědy mi tohle strašně vadí. Protože ta fyzika nebo... že jo, pokud to není obor, který je takový jako já nevím, covid, že jo, tak to rozhybá svět, a mnoho organizací získá peníze, zaměří se vhodně a má to rychlý výsledek. Zatímco v té fyzice to zase takhle není že jo... tak je to takové... no... hlavně všichni musí mít projekty, vyplňovat stovky papírů, a doslova stovky, tady píšou kolegové projekt, no... sto stránek má mít a pak jsou přílohy. On je tedy velký, to je pravda, ale stejně... no to mi připadá strašně, říkám, a o té vědě, v těch sto stránkách o té naší, my tam figurujeme jako studium slunečního větru, tak je takovýto odstavec. A pak jsou k tomu asi dva nebo tři work package jako jak to souvisí... ne, já si myslím, že teď se to celý trochu nějak zlomilo a celé je to pouze byrokratické. Tenkrát, to bylo před nějakou dobou, ještě nedávno, to bylo takové... že víc se člověk mohl věnovat té vědě, teď už je to... teď jenom píše papíry. To mi připadá, že je hrozný. Já nevím, jestli Vám to neříkají všichni, já si myslím, že to je, musí být překážka pro každého, kdo se chce věnovat té vědě. Protože opravdu je toho moc. Já souhlasím, že musí se psát projekty, je třeba dávat peníze rozumně no... nevím no... Já bych měla ještě horší připomínky, tak radši ne...“⁴¹¹

„Asi nejkrásnější konference, kde jsem kdy byla, byla konference Endo 1999, to bylo v San Diegu. V průběhu toho mého pobytu ve Spojených státech jsme přeletěli prostě z toho Východního pobřeží na Západní, a to byla velká konference. Tam bylo, myslím, tisíce účastníků. A to bylo úplně fantastické, protože vlastně tam byly špičky z celých Spojených států – mezinárodně tedy – i mimo Spojené státy, a tam z toho vzešlo mi spoustu nápadů, které někdy se realizovaly někdy dříve, někdy déle, ale třeba i přátelství, která pak vedla k tomu, že moji studenti pak po mnoha a mnoha letech mohli nějaké pracoviště navštívit,“ popisuje Milena Králíčková navázání zahraniční spolupráce.

Proměna akademického prostředí po roce 1989

„Potom jsme založili nový ústav...Protože všechno bylo tak rozvolněný, tak bylo docela snadný založit nový ústav Akademie věd. A dověděla jsem se kuloárově, že kolegové a kolegyně uvažují, že bych měla být ředitelkou ústavu. Mě to nechávalo chladným, jenomže potom Klaus

⁴¹¹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 9: prof. RNDr. Jana Šafránková, DrSc. 29.9.2022.* 2022.

snížil na polovinu dotaci pro Akademii a Akademie se rozhodla, že to vyřeší tak, že zruší některé ústavy a my jsme patřili mezi ty zrušené, takže ve třiadvacátém ten náš velice nadějný ústav skončil,⁴¹²“ vyprávěla jedna z vědkyní.

„Zásahy nové vládní garnitury do způsobu financování vědy s sebou přinášely průběžné snižování rozpočtu jak vysokých škol, tak i ČSAV (v jejím případě např. v roce 1992 o 14 %). Ohrožovaly tak stabilitu těchto institucí a vedly k odchodu řady vynikajících vědců do zahraničí či mimo vědu,“ píše Antonín Kostlán v článku vydanému ke dvacetiletému výročí Akademie věd ČR.⁴¹³

„Dílem v důsledku tohoto hodnocení a dílem z nutnosti se tak počet pracovníků ČSAV zredukoval ze 13 981 osob v roce 1989 na 8 814 osob v roce 1992, tedy na 63 % původního stavu. Došlo zde rovněž k nastartování interní grantové agentury, která měla rozhodovat o rozdělování zhruba jedné třetiny peněz na vědecké úkoly.“

Ustavující Akademický sněm AV ČR konaný 24. a 25. února 1993 s definitivní platností rozhodl o zrušení vybraných ústavů. Kostlán cituje toto usnesení: „Akademický sněm konstatuje, že jistá redukce počtu pracovišť i pracovníků v Akademii věd jsou v souladu s vůlí přetvořit Akademii věd v novou, moderní soustavu autonomních vědeckých pracovišť. Současný rozsah a rychlost redukce jsou však neblaze podmíněny pronikavým snížením rozpočtu AV ČR na r. 1993, což může způsobit nenávratné škody.“⁴¹⁴

V roce 1994 byla založena Učená společnost české republiky, o.s.. V deklaraci, jejímž podpisem byla založena se přihlásila k tradicím Královské české společnosti nauk.

Helena Illnerová byla jedinou ženou mezi 36 zakládajícími členy. V rozhovoru odpověď na otázku po důvodech své jedinečné pozice obešla.⁴¹⁵ Od roku 1993 však již zastávala funkci místopředsedkyně Akademie věd. Oslovila jsem proto dosud žijící zakládající členy a požádala je o jejich názor na tuto situaci.

RNDr. Jiří Grygar, CSc.⁴¹⁶ se k tomuto tématu vyjádřil následovně: „byl jsem v přípravném výboru vzniku Učené společnosti, takže součástí příprav byla také důležitá otázka, komu

412 ČSAV zanikla k 31. prosinci 1992 a k témuž dni vznikla Akademie věd ČR. STŘEDISKO SPOLEČNÝCH ČINNOSTÍ AV ČR, V. V. I. Přehled historie. In: *Akademie věd ČR* [online]. [cit. 2020-04-27]. Dostupné z: <https://www.avcr.cz/cs/o-nas/historie/prehled-historie/>

413 KOSTLÁN, Antonín. Dvacet let od vzniku Akademie věd České republiky. In: *Akademický bulletin: Oficiální časopis Akademie věd ČR* [online]. 2013 [cit. 2020-04-27]. Dostupné z: <http://abicko.avcr.cz/2013/01/03/>

414 KOSTLÁN, Antonín. Dvacet let od vzniku Akademie věd České republiky. In: *Akademický bulletin: Oficiální časopis Akademie věd ČR* [online]. 2013 [cit. 2020-04-27]. Dostupné z: <http://abicko.avcr.cz/2013/01/03/>

415 ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 2: prof. RNDr. Helena Illnerová, DrSc.* 5.10.20. 2022.

416 Jiří Grygar je astronom a astrofyzik, popularizátor vědy v oblasti astronomie, astrofyziky a vztahu vědy a víry, držitel několika ocenění. Je znám též jako dlouholetý člen Českého klubu skeptiků Sisyfos a jako člen a bývalý vicepresident Evropské rady skeptických organizací. Je členem Učené společnosti ČR, v letech 2004–2008 byl jejím předsedou. Zdroj: https://cs.wikipedia.org/wiki/Ji%C5%99%C3%AD_Grygar

nabídnout poctu zakládajících členu. Probírali jsme přibližně 60 jmen a jedině paní docentka Helena Illnerová splňovala kritérium pro tuto poctu.⁴¹⁷

„Tehdy byla pozice žen v české vědě velmi obtížná, protože v řadě vědeckých disciplín České republiky ženy vůbec nepracovaly a pokud se někde vyskytovaly, neměly dostatečné ukazovatele pro přijetí, spíše byly pomocné síly. Základním kritériem byl zejména publikační index h a právě jedině tehdejší docentka Illnerová měla řadu vynikajících prací citovaných v předních světových časopisech. Od té doby se situace docela změnila. V současné době máme v Učené společnosti ČR 11 žen. Základní kritérium je pro muže i ženy stejné. To znamená, že ženy představují 10 % členů Učené společnosti a je velmi pravděpodobné, že tento podíl zvolna poroste,⁴¹⁸ pokračoval v e-mailu Jiří Grygar.⁴¹⁹ To ovšem není doslova možné, protože H-index jako ukazatel významu vědeckých publikací byl navržen Jorgem E. Hirschem v roce 2005.⁴²⁰

K otázce se vyjádřil také další ze zakládajících členů, fyzik prof. RNDr. Jiří Bičák, DrSc., dr. h. c.: „Jo, oni se dali dohromady dva opravdu velcí vědci, což byl Wichterle, Otto Wichterle, ten, co vynalezl čočky a měl tam zážitek se silou a já nevím co a Rudolf Zahradník, což je... chemik, kvantovej chemik a takovej rozšafnej pán a oba dva zemřeli už. Zahradník relativně nedávno... A v podstatě si vybrali pár lidí, já vím, že Zahradník si tam například vybral mě, ale vybral si taky dva nebo tři další lidi, a to se jako rozšiřovalo a vzniklo něco jako taková nadace pro zakládání Učené společnosti. Já jsem tehdy Helenku Illnerovou myslím ani neznal ještě. Ale Zahradníka znám, jsem znal dost dobře a tykal jsem si s ním a i jsme si dárky vyměňovali... a vím o něm, že rozhodně to byl člověk, kterej vždycky jako si vážil žen a takhle, že prostě zřejmě nikoho v okolí neměl, v tý chemii a tak se dost věnoval tý Illnerový, že jo, ale dneska je víc, jak víte, je předsedkyně je Akademie Zažímalová, profesorka, a samozřejmě je pravda, že zvláště v těch našich oborech, že, já jsem teoretickej fyzik, třeba včera jsem měla takovou pokročilejší aktivitu, tam přišlo asi osmnáct lidí náročnější v posledním ročníku přednášky a objevila se tam jediná dívka, a to byla nějaká, která přijela z Belgie na Erasmus.“⁴²¹

Na otázku jaký význam mělo členství v Učené společnosti konkrétně pro něj, odpověděl: „No samozřejmě byl rád... Kdybych byl upřímněj, tak ty hlavní byly, že jsem potkal lidi, který mi

⁴¹⁷ GRYGAR, Jiří. *Otázka k historii Učené společnosti* [online]. 2023 [cit. 15.2.2023].

⁴¹⁸ GRYGAR, Jiří. *Otázka k historii Učené společnosti* [online]. 2023 [cit. 15.2.2023].

⁴¹⁹ Do textu e-mailu byla doplněna diakritika.

⁴²⁰ HIRSCH, J. E. An index to quantify an individual's scientific research output. *Proceedings of the National Academy of Sciences* [online]. 2005, **102**(46), 16569-16572 [cit. 2023-02-21]. ISSN 0027-8424. Dostupné z: doi:10.1073/pnas.0507655102

⁴²¹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Telefonický rozhovor s prof. RNDr. Jiřím Bičákem, DrSc., dr. h. c.* 15.2.2023. Praha.

doporučovali k dobrým doktorům taky (smích), ale to spíš berte jako vtip. Ale to pravda, že tam člověk potkal samozřejmě věhlasný lékaře nebo odborníky v tomto směru a že prostě, když byly problémy, tak ho někde doporučili, ale to je něco, co bych chtěl dát úplně pod čáru. Samozřejmě člověk má, a je to určitý potěšení, když se dostane mezi takové lidi jako byla Helena Illnerová, Zahradník a podobně. Takže jsem si toho vnitřně/velice vážil.“ Jiří Bičák byl jedním ze zakládajících členů učené společnosti a od roku 2014 do roku 2016 jejím předsedou, později místopředsedou. V roce 2016 obdržel prestižní titul „Fellow“ Americké fyzikální společnosti.⁴²²

Platforma Web of Science, která indikátor H-index vypočítává, ještě v té době neměla plně online formu. Vycházela knižně jako jednotlivé citační rejstříky a poté na CD. Konkurenční databáze pro hodnocení vědy Scopus vznikla až v roce 2006. V době vzniku Učené společnosti tak byla značně omezená práce s metrikami obecně. Obě databáze však nabízí pokrytí retrospektivně, takže vědkyně, které se do nich dostaly před rokem 1994, je možné dohledat. Pokud vyhledáme vědecké výsledky publikované mezi lety 1945 – 1994 s adresou publikování v České republice nebo Československu, dostaneme k více než sto tisícům záznamů. Protože databáze neumožňuje vyhledávat podle genderového hlediska, využila jsem pro přibližnou filtraci vyhledání koncovky „ova“ u ženských příjmení. Z množství autorů nám najednou zůstane pouze 12 osob. S nejvyšším počtem citací je to fyzioložka Olga Burešová (*1924, dnes H-index 28), biochemička J. Metysová (dnes H-index 23) a na třetím místě slovenská endokrinoložka Daniela Ježová (dnes H-index 44). Do roku 1994 bylo do Web of Science zařazeno 66 článků, ve kterých Helena Illnerová figuruje jako autorka, což rozhodně není málo. Při jiném způsobu zadání rešeršního dotazu nalezneme záznamů před rokem 1994 dokonce 83. Nedostatečnost vyhledávacích nástrojů platformy Web of Science neumožňuje zcela s jistotou vytvořit žebříček významu českých vědkyň z hlediska mezinárodní citovanosti před rokem 1994.

To samozřejmě nijak nezpochybnuje vědecké kvality Heleny Illnerové, ukazuje to však na pravděpodobně významnější roli osobních vazeb a známostí, které v procesu sestavování členské základny Učené společnosti sehrály roli. Zmíněné autorky, které by podle objektivních metrických ukazatelů dosahovaly v mezinárodním srovnání nejlepších výsledků navíc často publikovaly ve větších týmech a nemusely být nutně hlavními tahoučkami publikovaného

⁴²² „Fellow of the APS“ pro prof. Jiřího Bičáka. In: *Matematicko-fyzikální fakulta: Univerzita Karlova* [online]. Praha: Univerzita Karlova, 2016 [cit. 2023-03-16]. Dostupné z: <https://www.mff.cuni.cz/cs/verejnost/aktuality/fellow-of-the-aps-pro-prof-jiriho-bicaka>

výzkumu. To že byla Illnerová považována, ať už za jakýchkoli důvodů, za jedinou dostatečně významnou vědeckou osobnost ženského pohlaví, však nelze skrýt za objektivní metriky.

„To byla druhá polovina devadesátých let a šlo dost peněz do vědy,“ pokračuje ve vyprávění druhá vědkyně, ovšem z jiného odvětví. „Byly projekty fondu rozvoje a já jsem napsala projekt,“ vypráví vědkyně, která si přála plnou anonymizaci svého vyprávění a tím mi zkomplikovala situaci, protože nemohu v plné šíři popsat, čeho se projekt týkal. Každopádně vytvořila nové moderní pracoviště s výkonnou technikou na vrcholu technologických možností tehdejší vědy. „A to se rozjelo, začalo to používat spousta lidí,“ vzpomíná dál. Pracoviště zajímalo i kolegy z dalších českých univerzit a podařilo se rozjet plodnou mezinárodní spolupráci.⁴²³

„Musela jsem si zvyknout no. Člověk tady musí pořád nějak komunikovat, hasit různé problémy, které se hrnou, teď jsem zrovna tady dostala nějaké nespokojené dopis,“ popisuje svou práci vědkyně, která přešla z oblasti základního výzkumu do oblasti vědní politiky.⁴²⁴ „Teď musí komunikovat s těmi lidmi z té Rady pro výzkum vývoj a inovace. My nemáme teď ve vládě nikoho odpovědného za vědu, teď je to vlastně přímo Babiš,“ popisovala situaci v roce 2018. „Teď nám třeba řekli, že nám seberou 200 milionů, nakonec nám sebrali 150. To jsou peníze, které jsme ušetřili. Já nevím, proč premiér usoudil, že když jsme je ušetřili, že je nepotřebujem. My je potřebujem, jenomže jsme je nechtěli utratit letos,“ rozčiluje se nad současným stavem financování vědy.

„Když píšete projekt, tak kdo se Vás ptá na to, co chcete doopravdy dělat, že jo... Tam vyplníte všechny možné věci, teď genderová vyváženost, já nevím... a... teď prostě hledají co to je OP JAK, projekty že jo, za... dává do toho asi Evropská unie hodně peněz, takže je velký boj, píše se jich mraky no... smích, ale... ale říkám, nevím, jestli je tento způsob řízení té vědy opravdu to, co má být. Já si myslím, že za čas se přijde na to, že není a že se bude muset vrátit nějakému normálnějšímu stavu. Nevím, jako... jak je člověk starší, tak to říkám taktně, aby to tak nevypadalo, tak si říká – já tomu nerozumím. Ale tady si myslím, že tomu rozumím, že to k ničemu nevede takhle,“ rozčiluje se na současnou situaci Jana Šafránková.

Na otázku, zda řešením nejsou administrativní posily, odpovídá: „Oni tu jsou, snad si nemyslíte, že ten projekt píšeme, píšou ti lidé? Ti jim do toho píšou ty kusy a dávají nějaká fakta, a jinak na to je výběrové řízení na firmu, která to píše. První to odmítla, tak teď druhá ta to teda píše,

⁴²³ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 5: Plně anonymizován 21.10.2019*. 2019.

⁴²⁴ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc. 11.4.2018*. 2018.

ted' zase někdo, protože ten projekt, tady píšou mladý, protože my jsme staroušci tam jenom pro ozdobu někde v rohu, jinak ne, tak ty prostě mají... čtrnáct nebo dvanáct, já nevím přesně už ted', protože ono se to mění, víc než deset institucí a platíme, Matfyz platí padesát tisíc bude platit jako za... zpracování projektu, protože to píšou specializované firmy, to nepíšou lidi že jo....," hovoříme o tom, že firmy specializované na zpracování grantových žádostí potom parazitují na systému hodnocení vědy. „Protože je to tak složité a hlavně nesmyslné, všechno se to furt opakuje. To nikdy člověk neví, co má vyplnit, protože si říká - chtějí tam tohle nebo tohle a když narazí na třetí, tak říká a je to tohle nebo tohle... Já myslím, že to ty lidi zatěžuje. Jako nikomu to nevadí, no ale myslím, že většina to vadí a myslím si, že to překáží,⁴²⁵ popisuje dosud aktivní vědkyně.

Zdroje síly a životní strategie

„Já vždycky říkám, že člověk, aby byl v životě spokojený, potřebuje tři pilíře. Jedno je práce, druhá je rodina a blízké vztahy a třetí je nějaké hobby, nějaké zájmy. No tak když se pak někde nedaří, tak člověk si to může někde nahradit. Je špatný, když člověk žije jenom tou prací, nemá rodinu, nemá nic, žádné zájmy, ted' se tam něco nepodaří, tak on je z toho samozřejmě frustrovaný a nemá jak si to vykompenzovat. Zrovna tak třeba rodina, děti, něco není v pořádku, tak se může soustředit na něco jiného. Já bych řekla, že v tomto směru to mám dobrý. Rodinu mám. Já mám teda nového muže. No, nového, my už jsme spolu pětadvacet let, to není úplně nový, a to jsem s ním opravdu velmi spokojená. Takže to opravdu nelituji, že jsem takhle změnila svůj život. Mám dceru, vnučku a ted' ještě mám další dvě děti vyvdaný od toho muže a tři vnučky ještě další. Takže tu rodinu máme dost rozsáhlou. Tím jako člověk může žít, o víkendů. Babička uvaří a všichni přijdou se najíst. No a hobby? To mám. To mám to malování Tu hudbu jsem trochu pověsila na hřebík, protože já jsem hrála dobře, když mi bylo těch patnáct a ono na tom klavíru, když je člověk starší, tak už mu to tak nejde a mě to dost štve, že mi to tak nejde, jako když mi bylo těch patnáct. A moc se tomu už nevěnuju. Malování jsem se věnovala i když mi bylo těch dvacet. Pak jsem samozřejmě dlouhou dobu nemalovala, a tak jsem se k tomu vrátila před takovými...no ted' už je to třeba deset let. Taky třeba něco na zahradě, to mě taky vždycky bavilo. Pěstuju bonsaje. Řekla bych, že by se člověk v životě

⁴²⁵ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 9: prof. RNDr. Jana Šafránková, DrSc. 29.9.2022.* 2022.

neměl soustředit jenom na jednu věc,“ popisuje svůj recept na životní spokojenost jedna z vědkyní.⁴²⁶

„Já teda doufám, že to budu dělat, dokud mi mozek bude sloužit,“ prohlásila jiná z vědkyní, pro níž je věda hlavním životním koníčkem. „Já vůbec nevím, co bych jinýho dělala. Mně vlastně do té míry nic jinýho zas tak nebaví. Já mám taky spolužáky, kteří třeba maj koníčky. Třeba jeden můj spolužák byl strašně chytřej, on vyhrával matematický olympiády, ale nebavila ho věda a pak šel do pojišťovny. A oni ho určitě výborně zaplatili. To je ta pojistná matematika, to jsou modely...on pak šel do předčasnýho důchodu a se svou ženou byli v Himálaji a v Jižní Americe a tak. To jsou lidi, kteří mají koníček, kterej je víc baví než jejich práce. A ty lidi se těšej do důchodu, našetřej si třeba. Ale já vlastně žádněj koníček nemám. Já ani nevím, co bych dělala. No já bych to asi dělala stejně,“ uzavírá své zamyšlení.⁴²⁷ Z jiné části rozhovoru o ní ale vím, že se za mlada ráda procházela změněnými stavy vědomí, metodou holotropního dýchání. „Já mám ráda horskou turistiku. Když jsme byli mladí, tak jsme jezdili pravidelně v létě každěj rok aspoň na týden na hory na Slovensko, do Tater, Vysokých, Nízkých, do Krkonoš...no a s věkem už si člověk nemůže dovolit tolik, že jo,“ vyprávěla další z vědkyní, téměř osmdesátiletá žena. „Každěj rok aspoň týden chodíme po horách, i když už to nejsou takový túry, aby to bylo s já nevím jakým převýšením, třicet kilometrů denně. Tak je to do těch patnácti a ne takový převýšení. Tak to je jedna věc a taky jsem měla hrozně ráda jógu. Chodila jsem leta na jógu, ale teďka nemůžu, protože jsem měla potíže s bederní páteří a už můžu dělat jenom některé cviky. Jógu objevila ve stresovém období po čtyřicítce, kdy jí zemřeli rodiče a dokončovala rozsáhlejší publikaci a z toho všeho jí zatuhla krční páteř. „Ještě předtím jsem chodila na jazz gymnastiku, ale já nejsem nějakěj sportovec,“ dušuje se drobná žena. Kromě toho si ve volném čase užívá četbu ve Francouzštině.⁴²⁸

Eva Zažimalová v rozhovoru popisovala svou vášeň pro jízdu na koni: „Já jsem jezdila, musím bohužel říct. To byl můj obrovský koníček doslova. Já jsem ta generace, která obdivovala Vinnetoua a teď prostě Ilči a Hatátitlá, strašně jsem chtěla jezdit na koni, ale v té době těch jezdeckých oddílů bylo malinko a já jsem tu možnost neměla, až když mi bylo šestnáct, tak přes jednu kamarádku, která shodou okolností teď je právničkou našeho fyzikálního ústavu, také moje spolužačka ze základky, tak přes ní jsme tedy začaly obě dvě jezdit. Nejdřív na Pohořelci a pak na Trojském ostrově, bylo to TJ Žižka Praha, a tam jsem tedy dostala základní jezdecký výcvik, a to bylo ještě v době, kdy na té jízdárně, kdy tam chodili takový ti staří oficiři

⁴²⁶ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Výňatek z anonymizované části rozhovoru.*

⁴²⁷ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 6: Plně anonymizován 23.9.2019.* 2019.

⁴²⁸ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 4: doc. RNDr. Jana Toušková, CSc. 16.1.2020.* 2020.

z jezdeckva. Takže Hynek Býček – ten tam tedy občas přišel jenom na návštěvu, Dobeš, plukovník Myslík – to byly takové velké osobnosti, oni se vzájemně neměli rádi, jak jinak že... To je mimochodem mezi historiky také, mimochodem minimálně na Akademii věd (smích), a oni jako třeba ten pan plukovník Myslík, ten tam měl z Kladrub bílou kladrubáčku jménem Favory, tak to je takové typické jméno tam té celé linie Favory, a to byla obrovská kobyla klabonosá, jak ti kladrubáci jsou, a on jí dělal základní jezdecký výcvik. A to bylo naprosto úžasné, co ten kůň... Prostě on ji vyvedl do takové uličky mezi boxy, kde ti koně byli ustájení, tam ji vyvázal takhle jako na takové ty – já nevím teď už jsem zapoměla tu terminologii – no prostě takové jakoby opratě, vodítka nebo jak to říct, měla teda uzdečku, neměla sedlo, měla jenom byla nauzděná a měla stihlové udidlo⁴²⁹ a na ty kroužky měla jenom tyhle, takže ona stála, jako hlavou mohla samozřejmě hýbat a on jen takhle udělal rukou a ona začala piafovat. To je takový ten klus na místě. Úžasné. A hrozně hodná kobylka to byla. Obrovská. Oni ti kladrubáci jsou fakt velcí. No, a tak to pamatuju, to bylo... A to mu tenkrát bylo přes osmdesát a chodil vzpřímeně no... Takže to si pamatuju, že opravdu jako... A takže díky tomu vlastně my jsme v té době ještě dostaly relativně kvalitní základní výcvik jezdecký. A mně se to hrozně líbilo, a docela mi to - a já jsem tedy nemehlo na sporty, to musím zdůraznit (smích), jako volejbal absolutně neschopná, jako hrála jsem tedy, pravda, za přírodovědeckou fakultu basket, jako košíkovou, a to jenom proto, že jsem vysoká, takže vždycky mě paní tenkrát, Eva Příhodová se jmenovala, ta asistentka, tak mě postavila na prvních pět minut, po to dobu jsem vázala dva obránce soupeře než pochopili, že jsem neškodná, a pak tedy zbytek zápasu jsem byla na střídání, protože to jako... Já opravdu... Já ne, že bych se netrefila do koše, to nebyl problém, ale nesměl do mě nikdo strkat, což jako v tom basketu moc nejde. No takže jako... A navíc já nemám sílu v rukou, takže třeba když jsme chodili na takový ten povinný tělocvik, tak jsme to měly společně s klukama, a když oni přihráli ten těžký basketový míč, tak já ho prostě nebyla schopná chytit, mně to málem vyrazilo zuby tehdy, takže na to jsem fakt nebyla šikovná. Co mi šlo dobře, bylo plavání (smích). A potom vlastně já jsem jako dost vytrvalá, takže já dovedu prostě chodit, chodit, chodit, ještě nějaký pomalý běh na dlouhou vzdálenost, prosím, ale jinak jako gymnastika absolutně nemehlo, atletika – jako když jsme na gymnáziu chodili na tělocvik občas na jaře běhat ven na Letenskou pláň, na ty sprinty vždycky nám tleskli za zády, já jsem se podívala, jestli to jako myslí vážně a mezitím už všichni ostatní byli v cíli (smích), takže jako jsem se plně ztotožňovala s výrokem nějakého šachisty, kterého se ptali, co si jako myslí o tom, že teda šachy jsou považovány za sport a on se tak podíval na toho redaktora a

⁴²⁹ Nejčastěji používané udidlo s volně se protácejícími kroužky.

říkal, že on zase nepovažuje za sport něco, že když někomu vystřelí za zády, tak běží sto metrů, než se zastaví (smích). Takže takový přístup jsem asi k tomu měla. Ale jako strašně jsem chtěla dělat to ježdění a jako já jsem si na toho koně sedla a v ten moment jsem prostě věděla, že je to ono. A to tenkrát jako ten výcvik probíhal tak, že prvních několik hodin člověk absolvoval tzv. na lonži, což je takový ten dlouhý (Vy trošku něco víte o ježdění – trošku – no tak víte o co jde - smích) na levou ruku, na pravou ruku, jenom s madly, s dekou bez sedla, a tam se pozná, jestli někdo je na to talent nebo ne. To, když už pak máte na to oko, tak vidíte, jestli ten člověk, když si na to sedne, tak jestli bude jezdit dobře nebo ne. Podle toho způsobu, jak si na toho koně sedne. A já jsem si pak tedy udělala cvičitelské zkoušky, nejdřív tedy zkoušky základního výcviku, pak cvičitelské zkoušky, takže jsem pak nějakých dvanáct třináct roků i vodila lidi na jízdárně, vlastně dělala jsem ten základní výcvik s těmi lidmi, a pak jsme jezdili i ven, na tzv. koňské tábory. Vždycky jsem někde jako přes oddíl pronajali někde nějakou stodolu a tam jsme měli v létě ustájené koně a jezdili jsme po okolí, na Sedlčansko, na Kokořínsku.“

Jana Šafránková v rozhovoru mluvila o své lásce k horám: „S kamarádkou tenkrát nebo... sedmnáct nám bylo tam jsme se..., protože její otec znal nějakého pána z Horské služby tenkrát významného, že jo, to už je hodně, hodně let, no tak jsme tam s těmi pány z té Horské služby nebo s kluky by se dalo říct, hodně chodili, třeba jsme tam chodili i značkovat. A pak jsme tam, když tam byli třeba nějakí studenti z Prahy, tak jsme je provázeli třeba na ten Gerlach nebo na Lomnický štít, že jo... tam já jsem chodila pěšky, jsem tam byla asi desetkrát.

Na můj komentář, že výstup na Lomnický štít už lze považovat za horolezectví, nikoli turistiku⁴³⁰, reaguje: „To je Gerlach taky lehce, to záleží na tom, z které staré strany se jde, ale stejně. Ptám se proto, zda při výstupu využívali nějakého postupového jištění: „Ne, bez jištění. To ne, to není na jištění. To je taková dvojka⁴³¹, to není na jištění nebo může se, ale, na to to není. S jištěním jsme chodili, když jsme byli třeba, já nevím, na Satanu, to je trojka⁴³² nebo prostě na takových těch menších. Měli jsme svého času tady se Zdeňkem a také s jeho manželkou, jsme měli prvovýstup v Tatrách, to už bohužel asi je vymazaný.“ Na můj dotaz popisuje polohu prvovýstupu: „Od Zeleného... Od dámského pisoáru na Zeleném Plese, diretisimou⁴³³ nahoru na... Ježiš, teď jsem zapoměla, jak se to jmenuje. Je to nad Zeleným

⁴³⁰ Výstup je dnes zakázán běžným návštěvníkům hor, pokud se nejedná o organizované horolezce nebo horolezce v doprovodu licencovaného horského vůdce.

⁴³¹ Stupeň horolezecké obtížnosti podle Mezinárodní horolezecké federace, slovně označený jako „Mírně těžké“. K pohybu je zapotřebí technika tří pevných bodů (použití rukou).

⁴³² Stupeň horolezecké obtížnosti označovaný jako „Středně těžké“ – Na exponovaných místech se doporučuje mezijištění. Trénování a zkušení lezci mohou překonávat úseky tohoto stupně ještě bez použití lana.

⁴³³ Nejlogičtější a nejpřímější lezeckou cestou.

Plesem na kopci... je to než se... dá se z něho pak dojít zpátky na Lomický Štít... ne, ne, ne...“
Postupně se shodneme na tom, že se jedná o Velkou Svišťovku: „Tak na Velkou Svišťovku, a tam prostě jsou... Nahoru na ten kopec jsou takový jakoby skalky a jako... bylo prostě snahou všechny přelézt.

...

My jsme tam jako jezdili... jsme měli takový jako pseudo oddíl a jezdili jsme tam a seznámili jsme se tam tenkrát s takovým významnějším českým horolezcem. A nějak jsme se s ním bavili a on říkal, jako že by nám něco jako šel s námi někam... vylézt na nějakou horu, a protože měl strach... nebo ne, strach, ale říkal si - a co když oni jako vůbec nejsou schopni chodit pro těch... tak jako nás tam vyslal a sledoval nás... Chtěl zjistit, jestli vůbec jsme schopni něčeho, no pak se díky strašnému počasí se to bohužel nepodařilo, takže jsme tam nebyli a on se asi za patnáct let se zabil na Eigeru.“ Na jeho jméno měla potíže si vzpomenout: „Pechouš, Palouš...“⁴³⁴ Mojí poslední otázkou bylo upřesnit, čemu se v době jejích návštěv říkalo „dámský pisoár“: „Tam byly, to tam asi už není, tam byly takový budníčky, jako záchod...Ne u chaty. Tam je... já nevím, jestli to tam ještě je - horolezecké stanové takové místo postavení stanu...Jak je Zelené Pleso, a tak bylo Zelené pleso, že jo, s chatou a takhle byla cesta dolů, myslím, do Lomnice a tam v té kleči kousíček pod tou... pod tou cestou bylo místo, kterému se říkalo horolezecké tábořiště. A každý si tam přivezl stan a směl tam jako být. Ohlásil se večer v chatě, že tam je, a to se smělo... jo, jenom horolezci nebo horolezci.“ Ptala jsem se proto také, zda byla členkou nějakého horolezeckého oddílu: „No oficiálně jsme byli vysoká škola...Oddíl vysokohorské turistiky. Vysoké škola... Ne, jestli to byla Univerzita Karlova, já nevím, jak se to mělo nějak v tom bylo jako vysoký školy, ale nevím, jak se to přesně jmenovalo, ale bylo to Oddíl vysokohorské turistiky“ Na moji otázku, zda se chození po horách ještě stále věnuje, odpověděla: „No tak teď už to do toho kopce jde hůř, ale jinak chodíme pořád. Trochu. No... teď už jenom trochu. My jsme si začali psát v roce 2020, 2021, 2022, tak si píšeme, kolik tak ujedeme za rok kilometrů, tak je to něco kolem sedmi set, snažíme se to zvýšit, ale moc to nejde, málo času.“⁴³⁵ Za dobrý výkon považuje osmdesát až devadesát kilometrů měsíčně.

Mimo to se ve volném čase věnuje chalupaření a svépomocnému budování chalupy. Na ruční práce ji prý nikdy neužilo.

⁴³⁴ Český horolezec Jiří „Sam“ Pechouš. Předseda horolezeckého oddílu ČKD Kompresory, který zahynul v roce 1978 severní stěně Eigeru. V horolezecké komunitě byl diskutován z hlediska své spolupráce s komunistickým režimem. Hodně totiž chtěl jezdit na Eiger, který se mu nakonec stal osudným,

⁴³⁵ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 9: prof. RNDr. Jana Šafránková, DrSc. 29.9.2022.* 2022.

Helena Illnerová vzpomínala v rozhovoru pro projekt Skautské století na svou činnost v této organizaci. V našem rozhovoru jsme se ke skautingu dostaly okrajově, ale i tak bylo zřejmé, jak pro ni byla tato činnost důležitá: „To jo, ale hlavně, hlavně, když na to člověk vzpomíná, tak myslím, že to člověka strašlivě samotného obohatilo, protože to bylo úžasné, že jo. A teď když vidím, všechny ty holky, jak vlastně mají pořád ke mně důvěru...“⁴³⁶

Strategie sebeprosazení

„Chopila jsem se příležitosti,“⁴³⁷ říká jedna z vědkyní o situaci, když si nakonec vybrala jiný než vysněný obor a dostala se v něm na špičkovou úroveň.

„Povím Vám něco, co je moje oblíbený a tím se řídím a myslím na to často: Je to báje o Amorovi a Psýché a tam ta Psýché má za úkol získat zlaté rouno takových strašně divokejch beranů a ona se jich pochopitelně bojí. Tráva jí poradí, aby počkala do večera a že o ni se poperou. A až se unaví, na těch trnech zůstanou nějaký kousky toho zlatého rouna, aby to posbírala. Tak já si taky vždycky říkám: Já se neperu, ale počkám, co na mně zbyde a ono vždycky něco zbyde. No nakonec mi vždycky dali nějakou pozici, když třeba už to nikdo nechtěl dělat. Třeba nedostanu nejvíc peněz, ale nějaký peníze mi taky dát musej, protože zavedou nějaký kritéria, že za nějaký publikace dostanu nějaký peníze. Tak já se o nic nervu a třeba na mě taky něco vyjde. Já se nepouštím do těch bojů, ale muži se do toho pouštěj. Je fakt pravda, že v tomhle jsou muži jiní, ne asi všichni, al mají víc toho testosteronu a víc se do těch kariérních bojů vrhají,“ soudí jedna z vědkyní.⁴³⁸

„Já nevím. To je asi kombinací to, že jsem byla dost cílevědomá, takže když jsem se na něco zaměřila, tak jsem se toho snažila dosáhnout za každou cenu. Jenom to vystudovat ten Matfyz nebylo vůbec tak úplně triviální pro mě,“ rozbíjí jedna z vypravěček představu, že později velmi úspěšná vědkyně musela být nutně premiantkou už během studia. „Když mi bylo tak deset let, já bych v životě nebyla čekala, že budu studovat nějaký Matfyz. Mně matika vůbec nijak zvlášť nezajímala, na rozdíl od jiných lidí, kteří k tomu inklinovali. Já jsem hrála na klavír osm let, malovala jsem. Dokonce jsem uvažovala, že půjdu na konzervatoř. Moje dcera si ze mě dělá legraci, že jsem se rozhodla pro něco, co mi šlo vlastně nejhůř. Protože ta matematika a fyzika,

⁴³⁶ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 2: prof. RNDr. Helena Illnerová, DrSc.* 5.10.20. 2022.

⁴³⁷ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc.* 11.4.2018. 2018.

⁴³⁸ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 6: Plně anonymizován* 23.9.2019. 2019.

to byla výzva,“ vypráví vědkyně, pro níž fungovala kritika jako popíchnutí k ještě vyššímu výkonu.⁴³⁹

Jiná z vědkyní měla po revoluci, jak říká, „grantového partáka“ na další z českých univerzit. „Když potom umřel, tak mi vzkázal, že tam mám přijít. A já jsem se rozmýšlela, protože se mi narodilo první vnouče a říkala jsem si: „Budou mě tady potřebovat.“ A moje dcery řekly: „Mami, mi víme, že ty seš tou vědou postižená a my to tady zvládnem. A tak jsem šla /jiného města, kde dříve vedl pracoviště její zesnulý kamarád/. A byla jsem tam pět let a vlastně jsem tam ten obor založila nebo zavedla. Zřídila jsem tam laboratoř.“ Po pěti letech jí skončilo funkční období. „To už mi bylo pětadesát let. A já jsem si říkala, mám já se někde prsit v pětadesáti u konkurzu...a taky o mě stáli /na univerzitě v blízkosti jejího rodného města/, tak jsem si říkala, mám tam ten domek po rodičích, třicet kilometrů od /univerzitního města/. Tak bych tam mohla trochu učit a mohla bych se věnovat rodině. No, ale mezitím mi kamarádi z oboru říkali: „No ale /na další české univerzitě/ někoho hledaj. Zavolej tam. Taky mě už nebavilo jezdit půl dne do práce. Tak jsem si říkala, půjdu někam blíž.“ Z další české univerzity ji pozvali na pohovor okamžitě. Ukázali jí město a ona podle svých slov cítila, že jí lidé z univerzity „sedli“ a tak přijala místo proděkanky. „On mě tamten děkan lákal a říkal, mi: „To si budeš dělat vědu. Ony to ty ženský všecko umí, ty referentky, ty tabulky pro to ministerstvo vyplňovat. Hele to zvládneš. A já někoho potřebuju.“ No tak jsem to vzala. Ono to tak úplně nebylo. Ta byrokracie je přece jenom zatěžující,“ popsala mi příběh, jak se dostala do vysoké funkce na jedné z českých univerzit. Tedy žádná bitva o vysoké pozice, ale spíše konstatování „někoho tam potřebovali, a tak jsem do toho šla“.⁴⁴⁰

„V určitý okamžik stala ženským vzorem - na určitou dobu určitě – Sheryl Sandbergová⁴⁴¹ její krásná knížka *Lean In*, kde prostě... Pro mě to byla nádherná esence toho, jak se opravdu někdy v něčem my ženy špatně jako samy posouváme do nějaké role, kde bychom neměly být. Takže v určitý okamžik určitě Sheryl Sandberg. Určitým vzorem je pro mě i Margaret Thatcherová, i když rozhodně ne černobílým vzorem, ale takovým vzorem síly, kterou dokázala v sobě najít,“ popsala Milena Králíčková.

⁴³⁹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc. 11.4.2018*. 2018.

⁴⁴⁰ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 5: Plně anonymizován 21.10.2019*. 2019.

⁴⁴¹ Sandbergová se proslavila jako provozní ředitelka firmy Facebook. Napsala svépomocnou příručku pro ženy o tom, jak se prosadit. Jednou z jejích myšlenek je neomezovat vlastní kariéru z důvodu, že možná v budoucnu plánuje žena děti. Sandbergová se věnuje aktivismu v oblasti genderové rovnosti.

Nadřazení, kteří ovlivnili budoucnost

„Řekla bych, že to byli ti šéfové, kteří ovlivnili mou budoucnost,“ vypráví jedna z vědkyní. Vzpomíná tak na svého vedoucího diplomové práce, který ji před odchodem do důchodu vyjednal dobré postavení na fakultě a prezentoval ji svému nástupci jako velice schopnou vědkyni.⁴⁴²

I v příběhu další vědkyně hraje nepopíratelně velkou roli její vedoucí, jehož samotné jméno otvíralo dveře na zahraniční univerzitu, kde později pobývala. Šéfové se v příbězích vědkyní často prolínají s vedoucími disertačních prací. Často to také byli oni, kdo mladým vědkyním pomohli získat pracovní pozici ve vědě a umožnil jim se vyhnout vstupu do SSM nebo jinak se zpronevřit svým zásadám, i když se později jejich jména objevila na pověstných Cibulkových seznamech.

„Těch devět deset roků opravdu žila od jedné injekce inzulínu ke druhé u Vítka a vlastně tenkrát jsme měli ředitele, který byl tedy posléze místopředsedou Akademie, to byl pan doktor Jiří Velemínský, a to byl hrozně hodný příjemný člověk. Ale hodný ne v tom smyslu, že by... On byl jako náročný, on byl systematický, ale strašně charakterní a férový člověk a on mi tenkrát povolil věc absolutně nevídanou v té době, že jsem mohla asi dvě třetiny pracovní doby pracovat z domova. A tedy jako můj bezprostřední šéf v té době, když už nebyl pan docent Kutáček, který bohužel zemřel ještě v osmdesátém devátém roce někdy v listopadu.“⁴⁴³

„Riskoval tenkrát pan profesor Kreuzberg, děkan té fakulty, riskoval, protože si bral do proděkanské pozice holku z mateřský rovnou, s dvěma malými dětmi. A díky těm čtyřem letem v té proděkanské pozici ten další zlomový moment byl, když si mě profesor Zima vytáhl pak vlastně z Plzně na prorektorské místo a já jsem tady mohla začít pracovat na rektorátu osm let jako studijní proděkanka. Tak to byly takové ty krůčky, které mě dovedly až k té současné situaci.“⁴⁴⁴

Akademické úspěchy

„Já jsem jednou byla v Ostravě a chtěla jsem někomu tu knížku dát a už se mi nedostaly ty knížky. Ono se to dost rychle rozprodalo. Tak jsem šla o přestávce do knihkupectví a teďko když jsem tam přišla, tak byl prázdný krám, to bylo dopoledne a dvě prodavačky mladý holky byly skloněny nad knížkou těch feministek, aby je prodaly. Tak jsem jim říkala, to jich máte

⁴⁴² ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc. 11.4.2018.* 2018.

⁴⁴³ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 8: prof. RNDr. Eva Zažímalová, CSc. 3.3.2022.* 2022.

⁴⁴⁴ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 10: prof. MUDr. Milena Králíčková, Ph.D. 15.9.2022.* 2022.

určitě víc. Neměly. Všechny se rozprodaly,“ vyprávěla mi Pavla Horská, jak se její kniha „Naše prababičky feministky“ rozprodala ještě dřív, než na ni vyšly recenze.⁴⁴⁵

„Vždycky mě těší, když ta práce vyústí v nějakou pěknou publikaci. Někakou, která třeba má ohlas,“⁴⁴⁶ odpověděla mi jiná z vědkyní, když jsem se jí ptala, v jakých chvílích má ze své práce radost. Když se podaří výzkum dotáhnout do hezké publikace, nastává u všech radost z ze završené práce, kterou je možné ukázat světu, s vědomím, že kolegové z oboru na ni budou zvědaví. Ostatní vědkyně v rozhovorech také často hovořily o tom, jak mají radost ze šikovných studentů, obvykle doktorandů, které vedou.

Jana Šafránková se už ve třetím ročníku podílela na výrobě přístroje, který byl nakonec skutečně umístěný na družici: „No už v té době, no v třetáku ještě... ono ta družice, to byly magiony třeba, že jo, no... To letělo první sedmdesát jedna, asi v roce sedmdesát jedna, že jo... Takže to už člověk jako skončil, sedmdesát jedna jsem vlastně skončila se studiem, takže v pátém ročníku, nebo na začátku, když člověk zůstal na fakultě, tak na začátku té doby nebo jak by se to řeklo, takže na konci studia no...“⁴⁴⁷ Stalo se to tak klíčovým momentem jejího odborného zaměření: „tady s kolegou právě, jsme se zúčastnili od toho třetího ročníku, ze začátku já jsem elektroniku moc nedělala, takže člověk třeba letoval ty tištěné spoje nebo prostě dělal takové spíš pomocné práce. No a postupně během několika let jsme se doučili. Tenkrát ta elektronika byla trošku jiná než teď, že jo, tak jsme se dopracovali k tomu, že jsme vyvíjeli ty přístroje také jako na jako různé podporu různých detektorů na měření teda částic... v obalu Země, v různých prostorech, že jo. V té době nám to celkem bylo jedno, ale pak jsme, jako já vím, že to možná bude znít divně, ale pak jsme, když jsme takhle vyvíjeli ten přístroj na sluneční vítr, a tak, tak to nás přímo v Rusku požádali, jestli bychom s nimi nespolečně pracovali na tom, dva profesori z Ruska, už byli v té době profesori, a my jsme souhlasili a když jsme ten přístroj dovyvinuli, tak ten jeden z nich, pan profesor Zastěnker, tenkrát řekl: „A proč vy, když jste plazmatici, proč vy to vlastně nezkoumáte pořádně jako plazma? Proč jenom vyrábíte přístroj?“. My jsme si říkali a proč my vlastně nezkoumáme to plazma, když je to plazma jo... (smích) já to takhle trošku jako přeháním, ale na druhé straně, takže to byl okamžik, kdy jsme si říkali, ano, když už ty přístroje děláme, tak taky se budeme starat o to, co to měří a navíc – spojení navrhování těch přístrojů a toho, nebo znalost toho, co to měří, co chci, aby to měřilo, je naprosto úžasné spojení, které si myslím, že to je to, co přináší ten pokrok, že ti lidé rozumí, co

⁴⁴⁵ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 1: PhDr. Pavla Horská, CSc. 16.5.2018 Praha*. 2018.

⁴⁴⁶ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 4: doc. RNDr. Jana Toušková, CSc. 16.1.2020*. 2020.

⁴⁴⁷ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 9: prof. RNDr. Jana Šafránková, DrSc. 29.9.2022*. 2022.

ta elektronika má dělat, jestli to dělá nebo nedělá a co je potřeba udělat, aby to takto bylo. A to si myslím, je takový úžasná věc.“⁴⁴⁸

Diskriminace

V polovině 19. století Darwin tvrdil, že muži jsou vyvinutější, protože evolučně musejí vynakládat více úsilí na to, aby se rozmnožili. Tohle vysvětlení bylo dokládáno příklady, jako že žena se od muže liší jako pávice od páva nebo lvice od lva.

Podobně bizarní byly i diskuze o váze mozku, kterou vedla na konci 19. století Alice Chenoweth Dayová (známá pod pseudonymem Helen Hamilton Gerdenerová) s Williamem Alexanderem Hammondem o váze mozku a její souvislosti s inteligencí. Hammond byl zastáncem teorie, že mužské mozky jsou větší a těžší, z čehož odvozoval vyšší inteligenci.⁴⁴⁹ S podobnými názory už se mé vědkyně naštěstí nesetkávaly. To ovšem neznamená, že se nesetkávaly s diskriminací obecně.

„Otázka genderové rovnosti ve výzkumu a vývoji se v západních zemích objevila v 70. letech 20. století v souvislosti s druhou vlnou feminismu,“ uvádí publikace *Trans/formace: Gender, věda a společnost*.⁴⁵⁰ Autorka jedné z dílčích studií v této knize, Hana Havelková vychází z předpokladu, že ve všech společnostech, které vycházejí z tisícileté tradice mužské hegemonie⁴⁵¹, nalezneme podobné mechanismy vedoucí k marginalizaci, exkluzi a podceňování žen, zejména v prestižních, zajímavých nebo tradičně mužských oblastech lidské činnosti. Havelková nicméně popisuje jako specifikum genderové kultury v postkomunistických zemích nízkou genderovou senzitivitu, spojenou s přesvědčením o vysoké míře genderové rovnosti, které zřídka korigováno odbornými poznatky.

Zavedené genderové uspořádání reprodukuje ženy i muži. Ženy často nevnímají nespravedlnost svého postavení, naopak se snaží prokazovat svou kulturní výši tím, že horlivě plní roli, která je jim historicky přiřčená, parafrázuje Havelková myšlenku Simone de Beauvoir z roku

⁴⁴⁸ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 9: prof. RNDr. Jana Šafránková, DrSc. 29.9.2022*. 2022.

⁴⁴⁹ SAINI, Angela. *Od přírody podřadné*. Praha: Academia, 2018, s. 89. Společnost (Academia). ISBN 978-80-200-2902-7.

⁴⁵⁰ HAVELKOVÁ, Hana a Marcela LINKOVÁ. *Trans/formace*. Vyd. 1. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2007, s. 11, 62 s. ; 30 cm. ISBN 978-80-7330-118-7.

⁴⁵¹ Pojem vymezuje vůči obvyklejšímu pojmu „patriarchát“, který v sobě nese i význam vlády otců nad jinými muži a v rámci tohoto systému i vládu nad ženami. Odkazuje na Pierra Bourdieu, který používá pojem „mužská dominance“ nebo „nadvláda“.

1949.⁴⁵² Tuto situaci odrážely některé výpovědi významných vědkyní, některé z nich setkání s diskriminací rezolutně odmítaly. Naopak vědkyně, které se již setkaly s činností Národního kontaktního centra Gender a věda byly blíže k tomu zážitky spojené s diskriminací ve svém životním příběhu označit.

„Tady žádná diskriminace nebyla,“ tvrdí vědkyně, která se výzkumu pohybuje celý život, nikdy však nepůsobila v žádné vedoucí funkci. Dál vypráví, že na katedře nebyla nikdy jedinou ženou: „Tak máte vždycky sekretářku, ale byly tam i jiné pracovnice. No v menšině. To jo. To jsme asi vždycky... Bud' jsem měla štěstí nebo jsem nikdy neměla pocit, že by mi někdo dával najevo „No ty seš jenom ženská.“. A myslím si, že ani ty ostatní neměly ten dojem,“ končí své vyjádření k tématu diskriminace skromně působící žena.⁴⁵³

Zážitky s diskriminací kvůli svému ženství popisují vědkyně v situaci, kdy se hlásily do jednoho konkrétního ústavu akademie věd.

„Já bych tu diskriminaci charakterizovala jako všeobecnou. Nechci, aby to znělo blbě. Měla jsem možnost porovnat svá zaměstnání v Česku nebo v Československu se zaměstnáním /na Západě/. Řekla bych, že to je podstatně rozdílné. Co se týče kariérního postupu, já jsem nikdy nebyla příliš ctižádostivá, takže mě to nijak zvlášť nemrzelo. Ale od samého začátku do konce studia jsem nic nepociťovala. Řekla bych, že to studium bylo velmi pohodové a velmi dobré. Ale od chvíle, kdy jsem začala fungovat na Akademii, mi bylo jasné, že jako žena tam nemám příliš šanci na vedoucí místo. A myslím, že se toho moc nezměnilo. Ne, že bych byla diskriminovaná v něčem jako publikace nebo účast na mezinárodních sympoziích nebo něco podobného. Všude tam, kde se vyžadovalo hodně práce, tam to šlo. Všude tam, kde byla privilegia, tak se ukázala ta diskriminace.“⁴⁵⁴ Tento postřeh se objevil ve více rozhovorech. V jiné části rozhovoru hovoří o rozhořčení, které cítila, když ve druhé polovině šedesátých let zjistila, že pod prezentací projektu, na kterém spolupracoval její tým s britským výzkumným ústavem, jsou podepsaní pouze její šéfové a odjíždí ho prezentovat na mezinárodní konferenci jako své dílo, aniž by o tom řekli svému týmu. „My jsme de facto tu práci ručičkami v naší laboratoři udělali a oni se na to připsali, jenom šéfové. A to jsem se vzbouřila. To jsem řekla tedy, že ne. Že s tím nesouhlasím a že tu práci jsme dělali my, takže při nejmenším je potřeba nás na tu práci napsat.“ Jiný případ diskriminace, který v rozhovoru vzpomíná, byly situace na

⁴⁵² HAVELKOVÁ, Hana a MARCELA LINKOVÁ. *Trans/formace*. Vyd. 1. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2007, s. 19, 62 s. ; 30 cm. ISBN 978-80-7330-118-7.

⁴⁵³ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 4: doc. RNDr. Jana Toušková, CSc. 16.1.2020*. 2020.

⁴⁵⁴ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Výňatek z anonymizované části rozhovoru*.

poradách, kde byli muži oslovováni svým akademickým titulem a ženy „soudružko“. „V takovýchto zjevných případech jsem se ozvala, ale byla jsem jedna z mála,“ dodává.⁴⁵⁵

„Řeknu příklad: Jako aspirantka jsem neměla vůbec žádnou laborantskou pomoc. Kolegové muži, kteří byli aspiranti měli všichni laborantky. Tam to začalo,“ pokračuje své vyprávění. „Ukázalo se to ve chvíli, kdy jsem se měla stát vedoucí laboratoře, tak udělali podtrh, abych nemohla být oficiální vedoucí laboratoře. A ukazovalo se to třeba i na takových drobnostech na mezinárodních symposiích. Když je diskuse, a to je dodnes, tak málokdy utnou pro nedostatek času muže. Jakmile promlouvá žena a překračuje určitý časový limit, tak ji utnou. Řekla bych, že na mezinárodním poli jsem se dostala poměrně vysoko, protože jsem se stala prezidentkou /vědecké společnosti na úrovni Evropy/. Na české úrovni jsem nebyla nikdy jmenovaná do žádné komise, do žádné rozhodující pozice a nikdy nikoho nenapadlo mi udělit tady žádné vyznamenání, žádnou medaili, nestala jsem se členkou učené společnosti ačkoli jsem ve svém oboru na špici. A když se podíváte na seznamy, tak všude chybí ženy. To není diskriminace, že by někdo řekl: „Seš žena, tak...“. Je to jaksi automatické.“⁴⁵⁶

V další části rozhovoru hovoří o tom, že když její výzkumný tým obdržel cenu Akademie věd, nebyla jako jeho vedoucí zvláště jmenována a cenu nepřebírala. „Zajímavou věc říkala jedna moje německá kolegyně: Proč jsou ženy často vynechávány z encyklopedií a z různých reprezentativních přehledů? Protože ženy se málokdy dostanou až na profesorské místo. Když se vybírají jména třeba do encyklopedií, tak se nebere výkon toho člověka, ale titul.“ Zpravidla se tak může stát, když osoby do reprezentativních seznamů vybírá někdo, kdo zná obor spíše povrchně. V tu chvíli jako po ukazateli významu sáhne po titulech a pozicích. „Proto jsou ženy daleko více zapomínány.“ Vědkyně komentuje i dnešní situaci, kdy jsou do veřejných debat v médiích zváni spíše muži. Situaci monitoruje a sarkasticky komentuje Facebooková stránka s názvem Najdi ženu s podtitulem Nekonečný český seriál: Observační nerovného zastoupení žen nejen v rozhodovacích a vlivných sférách české společnosti. „Můj šéf dává běžně rozhovory třeba i na téma /kterým se vědkyně detailně zabývá/ i když já jsem byla vedoucí toho projektu. Ale byla jsem akorát jednou kvůli tomu v televizi. On má nesčetně rozhovorů na toto téma.“ Vědkyně popisuje i frustraci ze situace, kdy je jako autor publikace výzkumného týmu který vedla, na Internetu uváděn její vedoucí.⁴⁵⁷

„No to víte, že jo,“ smála se jiná z úspěšných vědkyň, když jsme se jí ptala, jestli jí někdy někdo předhazoval, že je „jenom ženská“. „Mě to vždycky štválo a říkala jsem si: „Ne prostě,

⁴⁵⁵ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Výňatek z anonymizované části rozhovoru.*

⁴⁵⁶ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Výňatek z anonymizované části rozhovoru.*

⁴⁵⁷ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Výňatek z anonymizované části rozhovoru.*

já musím dokázat...“. Asi jsou lidi, které to dokázalo demotivovat a otrávit, že se na to vykašlou. To já jsem to měla naopak. Takže jsem měla pocit, že musím ukázat víc, abych ukázala, že se můžu s ostatními (muži) srovnat.“⁴⁵⁸

„Já myslím, že v tomto oboru těch žen zatím nebylo tolik, teď ano. Teď už ta mladší generace je více dam, ale... Jaksi předtím bylo těch žen málo, takže spíše se jako dívali skrz prsty, jak se říká. Nevěřili, že můžou ty ženy něco v takovýchto oborech dosáhnout. Ale tak to už je nějaká doba, že jo... Teď už posledních dvacet let už to tak není. To se všechno změnilo,“ vyjádřila se k tématu další z vědkyní.⁴⁵⁹

Žena ve vedoucí funkci

Když se jedna z vědkyní po revoluci stala vedoucí špičkového pracoviště, narazila na začátku na nepřijetí kolegů, kteří ve vedení instituce setrvali z doby před rokem 1989: „Když jsem tam přišla - a já byla na úrovni děkanů – a teď tam seděli samí dědkové, se mnou se nebavila ani noha u stolu. Kamarádka mi říkala, viš, to musíš chápat, to je mužsky dominovaný region. Ale dneska už je to jiný. To je deset let a už je to jiný. Pochopili to všechno. Je tam nová generace. Ale tehdy to nebylo jednoduchý,“ vzpomíná.⁴⁶⁰

„Já jsem vždycky byla třeba hlavní řešitel projektu. To byly vždycky týmy tak pěti lidí,“ vyjmenovávala vědkyně. Když se pak stala ředitelkou výzkumného ústavu, přistupovala k tomu tak nějak pragmaticky a nejspíš stejně přátelsky jako k vedení svých studentů, na které je pyšná podobně jako na vlastní vnoučata.

„Já třeba teď končím jako prezidentka /oborové/ společnosti. Už jsem to prostě nechtěla další tři roky dělat. Jednak je to práce a ani o to zas tak nestojím. Ať to dělá někdo jinej,“ uvedla jiná z vědkyní.⁴⁶¹

„...samozřejmě, že byly okamžiky v té mojí kariéře, kdy mi to třeba znemožnilo být zaměstnaná na gynekologicko-porodnické klinice hned na plný úvazek, protože si tenkrát vybrali mého kolegu s daleko horším průměrem bez znalosti angličtiny, ale přesto prostě jako muže, který jim garantoval, že neotěhotní a nebude mít děti. Takže někdy v něčem negativním, ale také v pozitivním. Já si myslím, že mi vždycky jako pomáhala určitá schopnost empatie, vcítění se do toho týmu a ta chuť vést ten tým a pozvednout ten tým celý. A to myslím, že nechci jako

⁴⁵⁸ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc. 11.4.2018.* 2018.

⁴⁵⁹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 9: prof. RNDr. Jana Šafránková, DrSc. 29.9.2022.* 2022.

⁴⁶⁰ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 5: Plně anonymizován 21.10.2019.* 2019.

⁴⁶¹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 6: Plně anonymizován 23.9.2019.* 2019.

generalizovat asi by se nemělo na mužské a ženské přednosti, ale spíš my ženy, myslím, že dokážeme tomu týmu dát najevo - není to jenom mém prospěchu, je to o nás jako o týmu, každý z Vás chci, aby dostal příležitost. A to mi vlastně celý život pomáhalo. Protože ve chvíli, kdy ten tým okolo Vás tohle cítí, tak oni chtějí vlastně Vám pomáhat a táhneme se společně nahoru. A táhneme se společně v nějaké efektivní práci. A to mi pomohlo od první chvíle, kdy jsem vedla třeba ten Ústav histologie, který teď třeba paradoxně po mém odchodu zase funguje ještě líp, protože po mně nastoupil úplně skvělý profesor, který to ještě pozvedá na nový level,⁴⁶² popisovala svou zkušenost s vedoucí funkcí historicky první rektorka Univerzity Karlovy, Milena Králíčková.

„Teď jsem dělala nedávno rozhovor pro Marianne a tam bylo: To byl váš sen být rektorka? A já jsem na to odpověděla: Jako byl můj sen... jako vždycky tam, kde jsem byla, aby to lepší fungovalo. Když jsem byla na Ústavě histologie jako odborná asistentka a pak jako docentka, tak jsem chtěla, aby ten ústav jako lepší fungoval. Pak jsem byla proděkanka lékařské fakulty a říkala jsem: „Ježíš tady je takový potenciál, my musíme těm jiným lékařským fakultám ukázat, že jsme tady taky dobrý!“ Takže to je takový ten můj vztah k těm funkcím no... Asi většinou nejdu po tom titulu, ale chci, aby to prostě fungovalo,“ popisuje svůj vztah k vysoké funkci.

Socioložka Kateřina Cidlinská popsala v rozhovoru rozdílné společenské vnímání dravého jednání následovně: „Když se muž rozhodne, že v sobě zadusí stres a půjde do toho naplno, tak za to bude spíše odměňován, bude vnímán jako zdravě ambiciózní. Zatímco ženy za takové chování bývají spíše sankcionovány. Souvisí to s tím, jaké rysy a vlastnosti od mužů a od žen očekáváme a vyžadujeme. Zatímco sebevědomě vystupující muž bude za fajn chlapáka, stejně vystupující žena bude považována za agresivní, tedy nepříjemnou kariéristku. Vůdčí schopnosti u mužů jsou hodnoceny kladně, zatímco u žen se řekne, že jsou semetriky. Mnohé ženy si toho jsou vědomy a snaží se proto své ambice nedávat příliš najevo. To však může vést i k tomu, že je okolí vnímá jako méně výrazné a méně schopné, případně nadřizeného ani nenapadne, že by o nějakou vyšší pozici stály.“⁴⁶³

Zajímavé je i hledisko ambicí. Společenská očekávání v oblasti kariérního úspěchu nejsou tak vysoká. Nižší kariérní stupeň není vnímán jako kariérní prohra.⁴⁶⁴ Ženy mají možnost se

⁴⁶² ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 10: prof. MUDr. Milena Králíčková, Ph.D. 15.9.2022.* 2022.

⁴⁶³ PEHE, Veronika. *Když se ženy cítí jako podvodnice. A2larm* [online]. Praha, 2017 [cit. 2023-02-11]. ISSN 1801-4542. Dostupné z: <https://a2larm.cz/2017/03/kdyz-se-zeny-citi-jako-podvodnice/>

⁴⁶⁴ HAVELKOVÁ, Hana a Marcela LINKOVÁ. *Trans/formace*. Vyd. 1. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2007, s. 20, 62 s. ; 30 cm. ISBN 978-80-7330-118-7.

seberealizovat i tímto způsobem. Nejsou k němu však tlačeny společenským očekáváním. Postup po kariérním žebříčku je tak vyhrazen specifickým ambiciózním osobnostem.

Klíčové body obratu

Ve vyprávění vědkyní se objevují okamžiky, které označují za „zázrak“. Patří mezi ně například vycestování do Spojených států v první polovině šedesátých let nebo získání pracovního místa po roce 1968. Ony zázraky byly často spojeny s pomocí „dobrých lidí“, kteří jejich uskutečnění umožnili. Tito „dobří lidé“ byli přitom často sami členy Komunistické strany, protože by se jinak pravděpodobně nedostali do vedoucích funkcí, které jim umožnily vědkyním na jejich cestě pomoci. Někteří z těchto dobrých lidí se později objevili na Cibulkových seznamech a narátorky se domnívají, že ne neoprávněně. Přesto jim na cestě pomohli, a to i v tom, aby si samy nemusely zadat s komunistickým režimem. Podobný narativ zázraků se objevuje ve vyprávěních o fungování folkové scény v době normalizace v knize Přemysla Houdy *Normalizační festival: Socialistické paradoxy a postsocialistické korekce*.⁴⁶⁵

Vědkyně, které na zázraky nevěří, vysvětlovaly své životní obraty, které byly mimo jejich vlastní kontrolu jako „náhody“. Z náhodu, která nepopíratelně významně ovlivnila její kariéru označuje jedna z vědkyní převedení oboru Jaderná fyzika na Matfyz. Pokud by se tak nestalo, pravděpodobně by o jeho studiu nikdy neuvažovala. „Jinak tam byly obory, který se mi vůbec nelíbily. Nějaká vakuová fyzika. Mně to tehdy připadalo takový nezajímavý,“ vzpomíná. „Ale byla to vyloženě náhoda, že to zrovna převedli ten rok,“ dodává.⁴⁶⁶

Babička

„Já tam mám po rodičích domek. Kterej jsem už přebudovala, vyplatila jsem sestru a vybudovala jsem to jako rodinné sídlo, kde se rodina sejde o svátcích a dovolených a děti tam hlídám...“ popisuje vitální vědkyně, která už dávno překročila hranici důchodového věku.

„No já se věnuju vnoučatům, já jich mám pět,“ odpověděla mi hrdě vědkyně, když jsem se jí ptala, jak nejraději tráví volný čas mimo vědu. „To číslo už je konečné. Moje obě dcery si ještě vzpomněly ve čtyřiceti, že by ještě chtěly. Tak jsem už v takovém pokročilém věku ještě měla takový malý počůrávače. Ale musím říct, že nestíhám všechno. Snažím se v pátek, to je taková

⁴⁶⁵ HOUDA, Přemysl. *Normalizační festival*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2019, s. 76. Politeia (Karolinum). ISBN 978-80-246-4387-8.

⁴⁶⁶ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc. 11.4.2018*. 2018.

moje brigáda, v pátek vyzvedávám ze školky. V pátek dopoledne mám home office. To oni mi tolerují. A dopoledne pracuju doma, před polednem sednu do auta, vyzvednu vnuka po obědě. To on se těší, že půjde „po o“. A hraju si s ním, nakoupím, navařím a počkám až někdo přijde domů. Ještě s těma většíma udělám třeba úkoly a oni (rodiče) přijdou v půl osmý, v sedm a já pak jedu do Prahy. V sobotu se tak vzpamatovávám a v neděli dopoledne si dopřeju, že nedělám nic. A v neděli dopoledne už se zase připravuju na další týden a doháním, co jsem v pátek třeba zmeškala,“ popisuje svůj režim akademická babička, stále činná ve vysoké funkci na univerzitě.⁴⁶⁷

„O víkendu se babička uvaří a všichni se přijdou najíst,“ popisovala další z vědkyní, činná ve vysoké funkci.⁴⁶⁸

„Támhle právě mám ty moje vnučky, to jsou moje zlatíčka,“ ukazovala mi další z vědkyní fotky v kanceláři. „Kdo ví, co je čeká, holky.“⁴⁶⁹

„Já strašně miluju svou rodinu. I když jsme roztroušení po celé republice a já bych řekla, že největší mojí láskou jsou moje vnučky a je to úžasné, když se spolu sejdem,“ vyprávěla hrdě i poslední z vědkyní, stále akademicky činná a publikující babička.⁴⁷⁰

„tak jsme navštívili vnoučata. To je strašný, já už jim ani nerozumím, protože oni používají tu hantýrku z těch her, počítačů a teď prostě se zaujmuli točením krátkých videí na YouTube. No, tak jsme tam opičkovali včera, abychom v parku natočili,“⁴⁷¹ popisovala jiná z vědkyní, jak o víkendu s manželem hráli ve videu jeho vnoučat.

Akademické babičky

Menopauza dlouhou dobu vědce moc nezajímala a proměny, kterými žena prochází v tomto období byly záhadou. S rozvojem endokrinologie po druhé světové válce začala být na vzestupu móda hormonální terapie pro potlačení příznaků menopauzy.

Výzkumy ukazují, že lidem podobné biologické druhy nic podobného nezažívají. Samice jsou obvykle plodné až do smrti (a jejich život je podstatně kratší). Z antropologických pozorování kmenů, jejichž životní styl se může podobat našim předkům vyplývá, že babičky pomáhají mladším ženám rodit a starat se o starší děti. I když samy nerodily, napomáhaly reprodukci

⁴⁶⁷ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 5: Plně anonymizován 21.10.2019*. 2019.

⁴⁶⁸ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc. 11.4.2018*. 2018.

⁴⁶⁹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Výňatek z anonymizované části rozhovoru*.

⁴⁷⁰ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Výňatek z anonymizované části rozhovoru*.

⁴⁷¹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 9: prof. RNDr. Jana Šafránková, DrSc. 29.9.2022*. 2022.

významným dílem. Přitom zvládaly odvést stejnou míru práce při shánění potravy, jako mladší ženy.⁴⁷²

V roce 2011 publikovala evoluční demografka Rebecca Searová a badatel v oboru biomedicíny David Coall studii, shrnující množství světových výzkumů, která ukazovala, že přítomnost babičky má velký vliv na přežití dítěte. Tyto závěry vešly ve známost pod pojmem “babičkovská hypotéza”.

“Potěšilo to feministky a feministy, protože je to milé k babičkám a ukazuje to, že staré ženy nejsou na odpis. Potěšilo to liberály, protože se rádi ujišťují, že stárnutí je přirozené a lze stárnout bez zlovolného farmaceutického průmyslu,” cituje Donnu Holmesovou, odbornici na biologii stárnutí na univerzitě v Idaho Angela Saini.

Hypotéza má samozřejmě své kritiky. Patří mezi ně biolog Rama Singh z McMaster university v Kanadě, který v roce 2013 v časopise PLOS Computational Biology publikoval spolu s dalšími kolegy výzkum, který tvrdí, že menopauza je důsledkem mužské preference mladších žen. Z hlediska mezinárodního hodnocení vědeckého vlivu se těší Hirschovu indexu 21, což je shodou okolností stejná hodnota, jaké dosáhla jedna z mých narátorek a to jedna z těch, které dosáhly profesorského titulu. Počtem citací svých článků ji ale skoro dvojnásobně převyšuje.

„Mám časovej limit, ne tak strašnej...Musím jet do práce, mně tam přivezou moji novou knížku. Takže na to jsem zvědavá,“ odpověděla mi jedna z vědkyní na otázku, v kolik hodin potřebuje rozhovor ukončit. I když už je v důchodovém věku, svému oboru se věnuje dál a stále publikuje.⁴⁷³

Babičkovská hypotéza by se dala aplikovat i na projevy žen ve vědeckém prostředí. Už nemusí nic dokazovat. Mají čas na studenty, protože už jsou některé v důchodu a nejsou lapené v soukolí grantového systému, nemusí vydělávat na bydlení a živit vlastní děti. Všechny vyřešily problém svého bydlení, který je zásadním tématem pro dnešní mladé vědce.

Tedy nevím, jak by se jejich situaci dala analogicky aplikovat Singhova teorie o výběru mladších partnerek. Možná tak, že mají konečně klid od sexuálního obtěžování, takže by se tato situace dala považovat v jistém smyslu za výhodu.

„Pak jsem se rozhodla, že už půjdu do důchodu, ale dostala jsem potom částečný úvazek na tomto ústavu ,a to byl velkej comeback. Už jsem ani nedoufala. Vlastně jsem teprve začala dělat

⁴⁷² SAINI, Angela. *Od přírody podřadné*. Praha: Academia, 2018, s. 177. Společnost (Academia). ISBN 978-80-200-2902-7.

⁴⁷³ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 3: doc. RNDr. Soňa Štrbáňová, CSc. 18.2.2020*. 2022.

mezinárodní kariéru. A teď jsem jako emeritní pracovník, ovšem neberu žádné peníze,“ vysvětlovala mi svou situaci jedna z vědeckých babiček.⁴⁷⁴

„No já jsem byla v Bruselu minulej tejden,“ vysvětlovala mi další z vědeckých babiček, proč musela odložit nahrávání rozhovoru. Rozhodně se nenudí a do důchodu se nechystá.

„A ještě musím říct, že na /univerzitě, kde působila/ mi říkali „kvočna“. Já kolem těch studentů docela kvokám,“ popisovala svůj přístup k vedení doktorandů. „Oni se ke mně docela hlásej. Mám jednoho studenta /v Německu/. Je tam děkanem fakulty. A dodneška, když něco potřebuju, tak moji kamarádi, co byli v zahraničí, jako spolupracovníci, tak ti už jsou dávno v důchodu. Ale mám zase tyhle ty mladý. Dva moji studenti mají cenu ministra školství.“⁴⁷⁵

Třetí vědecká babička s radostí vede doktorandy a má na ně konečně dost času. „Teď chystáme publikaci s mužem a s jednou doktorandkou,“ vyprávěla mi nadšeně.⁴⁷⁶

„Zatím mám pocit, že mám nad čím přemýšlet a o co se pokoušet,“ shrnuje dynamický vývoj ve svém oboru čtvrtá akademická babička.⁴⁷⁷

Úbytek sil prosadit nový velký projekt, který by nahradil nepovedené měření popisovala jiná z vědkyní: „na to už nemáme dost síly. Možná, že kdyby nám bylo třicet, že bychom to zkusili. Jo, nějakým způsobem... ono všechno vždycky se dá nějak udělat možná... Možná... Ale teď už asi ne, takže teď už na to jenom smutně koukáme, no...“⁴⁷⁸ Její smutek se týká projektu Spektr R, který v roce 2011 vypravil do vesmíru raketu pro měření slunečního větru. Kvůli špatně připevněnému magnetometru však nepřinesl očekávané výsledky.

Zároveň však popisuje úspěšnou spolupráci s jedním ze svých studentů, který pro její pracoviště vyrábí měřicí přístroje: „ta (firma), která nám to dodává, je z tohoto pohledu zajímavá, protože sídlí v Německu a její majitel je můj bývalý student. Který jako k elektronice měl blízko, ale když dělal diplomku, tak se zabýval detektory právě částic. Detektory jako takovýma, zkoušel detektory a připravil k tomu prostě nějakou studii, to bych se musela podívat, jakou přesně. No a pak odešel studovat na PhD do Heidelbergu, no a postupně si tam jako... se víc a víc staral o tu elektroniku, pak se přesunul na technickou univerzitu do ...Chemnitzu.... se svojí manželkou, taky Češkou, taky studovala tady, tak si založili firmu na ty elektronický přístroje, na výrobu přístrojů, no a my zpočátku, když jako měl míň zakázek ještě, no tak jsme mu nějaké dávali a tím on se jako inzeroval. Za prvé byl velmi chytrý a

⁴⁷⁴ ŠTRBÁŇOVÁ, Soňa. Ženy ve vědě v letech 1840-1989. In: *Věda.cz: Průvodce informacemi o vědě a výzkumu* [online]. 2008 [cit. 2020-05-25].

⁴⁷⁵ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 5: Plně anonymizován 21.10.2019*. 2019.

⁴⁷⁶ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 4: doc. RNDr. Jana Toušková, CSc. 16.1.2020*. 2020.

⁴⁷⁷ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 6: Plně anonymizován 23.9.2019*. 2019.

⁴⁷⁸ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 9: prof. RNDr. Jana Šafránková, DrSc. 29.9.2022*. 2022.

opravdu to dělal dobře, ale jako stal se známým, takže těch zakázek jako díky tomuto získal také mnohem víc. Dokonce snad už získal i zakázku z Esy. Přímo. No, takže toho my jsme využili, teď už jako ty přístroje se vyrábějí tam... Ono je to jiný, když to vyrobí ta firma, tak to musíte, že jo, nějak zkoušet a zjišťovat, jestli je to třeba dobře naletované, dobře vymýšlí jako konkrétně, konkrétně vymyšlené, kdežto tady je to něco úplně jiného. On se snaží, aby nám to fungovalo, aby to tak bylo. My víme, že on se snaží, protože tomu rozumí a chápe to, a to je hrozná výhoda. To strašně pomůže, jako ne, že bychom to netestovali, potom testujeme, ale jako my máme záruku, že on by nám neudělal žádný zmetek," popisuje z pochopitelných důvodů oboustranně uspokojivou spolupráci, které zrovna nenahrává dnešní doba veřejných zakázek.

Generace okouzlená vědou na odchodu?

„Dozvědět se, jak to je uvnitř. Jak ty elektróny a tydle tam jako běhají,“⁴⁷⁹ odpověděla mi jedna z vědkyní na otázku, co ji motivuje k výzkumné práci.

„Jsou lidi, mnohem víc nadaný na matiku než já, ale ta věda je nebavila. Mám o deset let mladší sestru, ale jí nikdy nezajímaly teoretické věci. Vystudovala ekonomku, zařídí věci velice efektivně, velice šikovná. Ale nějaký teoretický otázky jí nikdy nezajímaly.“ Mladší bratr byl také úspěšný v matematických olympiádách, ale od malinka se chtěl věnovat jedině vláčkům, a tak šel raději na dopravní průmyslovku, i když si mohl vybrat i gymnázium,“ zamýšlí se jedna z vědkyní.⁴⁸⁰

„Mě to vždycky připadalo jako řešení křížovek. Že máte před sebou...nebo sudoku. To je takový trošku na vyšší úrovni,“ směje se jiná její kolegyně. „Máte před sebou nějaký problém, nějakou otázku a teď nikdo nezná odpověď a vy máte jako šanci to nějak rozhodnout. Něco vyřešit, něco posunout. A víte, že v té komunitě to bude akceptováno a že to bude všechny zajímat, ne že to je nezajímavá nebo tak, ale že to teda samozřejmě nebude mít žádný bezprostřední využití,“ vysvětluje vědkyně svou motivaci k bádání. Největším hnacím motorem je pro ni údajně její osobní zvědavost, protože výsledky jejího výzkumu jsou ještě velmi vzdálené reálnému využití. „Možná v tom hraje roli i rozšíření poznání, že člověk bude lépe rozumět, že je to tak a tak,“ dodává na otázku jestli má pocit, že má její výzkum nějaký společenský přínos.⁴⁸¹

⁴⁷⁹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 5: Plně anonymizován 21.10.2019.* 2019.

⁴⁸⁰ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 6: Plně anonymizován 23.9.2019.* 2019.

⁴⁸¹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc. 11.4.2018.* 2018.

„Mě to strašně bavilo...a baví. Já jsem v tomhle měla opravdu obrovské štěstí, protože já jsem v laboratoři byla hodně nešikovná. A nejsem manuálně šikovná,“ vypráví vědkyně, jejíž původní obor hodně závisel na pečlivé práci v laboratoři s přístroji. „Někteří lidé jsou úžasní. Přijdou do laboratoře a jsou jako ryba ve vodě. Vedle toho mě obrovsky bavily takové ty kulturní věci. A najednou přišel obor, kde jsem mohla realizovat všechno. I svoje přírodovědecké znalosti, i tu lásku k psaní. Cítila jsem se velice šťastná, že vlastně mým největším koníčkem je můj obor, že to můžu dělat a ještě mě za to platěj,“ pokračuje ve vyprávění vědkyně, která se nakonec pustila do popularizace vědy.⁴⁸²

Jedna z vědkyní v rozhovoru vzpomínala, jak kdysi navštěvovala bytové semináře: „To byli takový lidi, byli taková oddaní tý vědě. Ty lidi vůbec nehleděli na to, jestli za to mají peníze. Ty to prostě dělali z nějaký vnitřní potřeby. A mně se zdá, jako by už taková idealisti ani nebyli,“ povzdechla si nad slávou zašlých časů.⁴⁸³

„Určitě to lidem pomůže v tom, že to nahradí nějakou nudnou nebo nebezpečnou práci,“ zamýšlela se nad smyslem svého oboru pro dnešní společnost matematicka, která se částečně věnuje umělé inteligenci. „Na druhou stranu jsem taky skeptik, protože to umožňuje neuvěřitelnou kontrolu. Big Brother. Já jsem kdysi viděl nějakou výstavku, tam byly fotky, jak tajní agenti fotili disidenty. Tak stál před domem Havla. A když Havel vyšel, tak s kým se potkal, tak ho takhle vyfotil. Pár fotek bylo. No ale kolik bylo těch agentů. Kolik bylo lidí, co mohli poslouchat telefonní hovory. V dnešní Číně, tam ti lidi můžou sledovat ať udělaj cokoli. Google Vás taky sleduje.“ Z jejího úhlu pohledu věda v historii veřejnost zklamala tím, že nepřinesla jen pozitiva, ale také ničivé zbraně a v dnešní době nástroje snadno zneužitelné pro omezování svobody a kontrolu občanů.⁴⁸⁴

„Já bych řekla, že k tomu měli lidi vždycky takovej vztah, trošku obdivnej, že ti vědci a tak...“ komentovala současnou prestiž akademické profese další z vědkyní. Sama se cítí společensky dostatečně doceněná. Zvláště proto, že se věnuje pro ženu velmi neobvyklému oboru, lidé na její práci obvykle reagují obdivným údivem. „Záleží, s kým mluvíte. Když mluvíte s nějakým trošku omezenějším podnikatelem, tak ten Vám řekne: „Jsou to všechno blbosti!““ komentovala že v případě základního výzkumu nedohází k žádnému rychlému finančnímu zhodnocení investovaných prostředků.⁴⁸⁵

⁴⁸² ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 3: doc. RNDr. Soňa Štrbáňová, CSc. 18.2.2020.* 2022.

⁴⁸³ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 6: Plně anonymizován 23.9.2019.* 2019.

⁴⁸⁴ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 6: Plně anonymizován 23.9.2019.* 2019.

⁴⁸⁵ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc. 11.4.2018.* 2018.

S další z vědkyní jsme narazily na téma současné generace studentů při hovoru o její pedagogické činnosti. Odpovídala mi na otázku, zda ji baví učit: „Tak dřív ano. Teď už se mi... teď už trochu míň protože... Ti mladí lidé mají nyní obrovské možnosti, ale je naprosto obrovské. Obrovský prostor pro to se uplatnit. Takže i když sem přijdou, tak člověk předpokládá, že nějaký zájem o ten obor mají. Ale přesto ty možnosti takové, které, kterých se můžou a aktivity, kterých se zúčastňují nějak... prostě se mi zdá, že jako se tomu oboru nevěnují, jsou výjimky teda samozřejmě, ale nevěnují, tak s takovým nadšením a s takovým zaujetím, jako to bylo dřív. Jsme byli zvyklí na ty studenty, no ono samozřejmě těch zájmů měli míň, že jo, kdežto teď v současné době můžete jet pomalu na Měsíc nebo do Antarktidy nebo na poušť, cokoliv, že jo... nebo dělat všechno možné. To tenkrát nešlo. Čili ti lidé víc se jako soustředili na ten obor. Myslím si, že teď už se na ten obor tolik... líbí se jim, studují to, to ale... není to jejich takové celoživotní téma, jako to bylo pro nás, takže možná... to je ten důvod, proč takový člověk už není tak nadšený.“⁴⁸⁶

„pro mě věda znamená jako takovou volnost taky ve smyslu, že člověk je zvědavý, co... aby věděl otázky na to, co ho obklopuje, co je jako vesmír, co vlastně je živá bytost, že to je smysl naší existence. Samozřejmě je taky třeba jako se realizovat třeba v něčem tvořivém. Třeba to může být umění nebo někdo třeba bude tvořivý třeba ve sportu nebo tak, ale ta věda, tak k tomu taky strašně patří, protože člověk vlastně potřebuje vědět. Já myslím, že to je obecná potřeba. Ať mi někdo neříká pořád, že pracujeme jenom a musíme to pořád vykládat daňovým poplatníkům, aby věděli, co my za jejich peníze děláme. Lidi prostě potřebují vědět, jak to je, protože lidi nejsou hloupí, oni se chtějí dozvědět. A myslím si, že v tomhle smyslu beru, že je to obecně zajímat se o věci a zajímat se o to, kde žijeme a jak žijeme a proč žijeme prostě je to zájem. Jsou to otázky, klade si věda otázky. A samozřejmě, že je báječné, když někdo dělá něco a najde se potom proto užitek. A ono většinou pro všechno, co se vybádá a vybádá dobře, nakonec to nějaký užitek má,“ hovořila o současné prestiži vědecké profese Helena Illnerová.

„On trošičku přetrvává, protože se nacházejí nové a nové problémy, že, ano. Já nevím, jestli jste třeba viděla, včera ve zprávách dávali, jak NASA vypustila nějaký takový ten jakoby tu družici, která měla zasáhnout ten malý asteroidík, strčit do něj, aby se ověřilo, jestli je možnost ze Země ovlivnit dráhu toho asteroidu, že jo. Čili, toto jsou takové ty podněty, protože furt neustále tedy lidé zjišťují, co všechno se děje v tom vesmíru a co má vlastně vliv na tu Zemi. Jo, to trvá, že jo, a teď se ukazují nové a nové prostě takové směry nebo obory, kde vlastně ještě by to bylo třeba zjistit, a že by nám to i tomu lidstvu pomohlo, no lidstvu, to vypadá nadneseně,

⁴⁸⁶ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 9: prof. RNDr. Jana Šafránková, DrSc. 29.9.2022.* 2022.

ale že by to lidem pomohlo že jo. Čili svým způsobem to prestižní je, trošku, ne už tolik, ale trošku, že ano, teď jsou spíše ty biologicko-lékařské vědy, proto také jako... studenti to jako prestižní nechápou zase tolik jo... takže z toho usuzují, že to platí pro lidi, ale pro tedy i obyčejné lidi nebo jak by se to řeklo, neodborníky, ale přesto jako se na to dívají a říkají si, no tak to by mohlo mít nějaký význam, takže to nějakým způsobem berou,⁴⁸⁷ odpověděla na otázku ohledně prestiže vesmírného výzkumu Jana Šafránková.

„Myslím, že ano, a myslím, že čím dál, tím více. Protože třeba i pandemie nám podle mě ukázala, že... Jak silná je role humanitně-společenských věd. Nejenom těch přírodovědně-lékařských, které nabídly tu vakcínu a máme tři vakcíny a dokážeme je zdokonalovat. Ale i těch humanitně-společenských, protože je strašně důležité analyzovat, proč se některá část populace nechce očkovat, proč na jinou část populace nakonec platí nějaké argumenty v oblasti očkování. Já, díky pandemii, myslím, jsem se hodně utvrdila v tom přesvědčení, že ten mezioborový výzkum je to, co teď nejvíce potřebujeme,“ uvedla Milena Králíčková. Bylo by však z podivem, kdyby si ve své pozici současné rektorky Univerzity Karlovy mohla dovolit užitečnosti vědy pochybovat. Její diplomatické schopnosti však dokládá, že jako zástupkyně exaktního oboru hájí i společenskovední kolegy.

Počet osob zaměstnaných v České republice na pozici výzkumník/výzkumnice od roku 2005 stoupl.⁴⁸⁸ Publikace z roku 2009 s podtitulem Etnografie měnící se české vědy, popisuje situaci, kdy se na rozdíl od 90. let, kdy se věda ocitla na okraji zájmu veřejných politik, věda posouvá do oblasti tohoto zájmu. To mělo mít souvislost s politickým projektem znalostní společnosti a znalostní ekonomiky. Autorky publikace považují za „sympatické“, že se na přelomu prvního desetiletí nového tisíciletí nemluví již o „vědě“, kterou považují za svázanou s osvícenským pojetím vědecké znalosti jako subjektem dějin nebo prostředkem emancipace lidstva, ale o „výzkumu a vývoji“.⁴⁸⁹ Samy autorky se však nakonec ve své knize drží pojmenování „věda“, čímž se snaží vymezit proti politickému rámování vědy neoliberalním příběhem o prosperitě. Smyslem a cílem vědy podle tohoto výkladu není vědění, ale technologická inovace, kterou lze proměnit v obchodovatelné zboží.

⁴⁸⁷ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 9: prof. RNDr. Jana Šafránková, DrSc. 29.9.2022.* 2022.

⁴⁸⁸ KOUBAYOVÁ, Nathalie. *Ženy ve vědě, jak si v ČR stojíme?* Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, 2022.

⁴⁸⁹ STÖCKELOVÁ, Tereza, Marcela LINKOVÁ a Dagmar LORENZ-MEYER. *Akademické poznávání, vykazování a podnikání.* Vydání první. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009, s. 21, 158 stran ; 23 cm. ISBN 978-80-7419-003-2.

Autorky také zachycují, že v roce 2009 se vědní politika nijak nevěnovala rizikům, nejistotám nebo morálním a společenským dilematům, které věda přináší a pokud o nich uvažuje, tak jako o něčem, čemu se lze vyhnout vlastním výzkumickým rozhodnutím⁴⁹⁰.

Analýza stavu výzkumu, vývoje a inovací v České republice v roce 2021 a jejich srovnání se zahraničím, která je každoročně zpracovávána RVVI a poskytuje datový vhled do prostředí výzkumu, vývoje a inovací u nás, popisuje český vědní systém jako vysoce fragmentarizovaný, s všeobjímajícími a tedy vlastně žádnými prioritami, přičemž tyto výsledky slibuje začlenit do chystaných novel legislativy. Ministryně pro vědu a výzkum Helena Langšádlová na setkání s novináři 10. března 2023 v Praze hovořila o "znalostní ekonomice", tento pojem stále ve slovníku zůstává. V roce 2021 dosáhly celkové výdaje na VVI přesně 2 % HDP, což představuje necelých 122 mld. korun. Analýza mimo jiné uvádí, že výdaje na výzkum a vývoj z podnikatelských zdrojů činily 72,8 mld. Kč (tj. meziroční nárůst o ohromných 10 %), což představuje 1,19 % podílu HDP. Nárůst objemu financí ve vědě tak přichází ze sukromého, podnikatelského sektoru.

V roce 2021 pracovalo v ČR téměř 85 tisíc osob ve VaV (přepočteno na plný úvazek), přičemž téměř polovina z toho jsou výzkumní pracovníci (57 %). Překvapující může být, že více než polovina výzkumných pracovníků působí v podnikatelském sektoru, 30 % v sektoru vysokoškolském a 17 % v sektoru vládním. V mezinárodním srovnání počtu zaměstnanců ve VaV v zemích EU27 se ČR pohybuje stejně jako v předchozích letech okolo 10. místa.

Alarmující je podíl žen na počtu výzkumných pracovníků ČR. Ten se pohybuje pouze okolo 24 %. Největší nepoměr mezi výzkumnými pracovníky (muži vs. ženy) je v podnikatelském sektoru (pouze přibližně 14 % žen). Nejvíce žen v oblasti VaV má Lotyšsko se 49 % žen, přičemž ČR pravidelně obsazuje poslední příčky srovnání.⁴⁹¹

Babičky feministky

Na počátku 90. let 19. století fungoval v Praze feministický spolek Frauenfortschritt, který pořádal vzdělávací akce v duchu tehdejšího evropského feminismu. Praha byla podle Horské

⁴⁹⁰ Oddíl II odstavec b Etického kodexu výzkumného pracovníka uvádí: „provádí výzkum tak, aby neohrozil společnost, životní prostředí či kulturní hodnoty“. Dostupné z [www: https://www.avcr.cz/cs/o-nas/pravni-predpisy/eticky-kodex-vyzkumnych-pracovniku-v-av-cr/](https://www.avcr.cz/cs/o-nas/pravni-predpisy/eticky-kodex-vyzkumnych-pracovniku-v-av-cr/) Cit. 11-03-2023

⁴⁹¹ Analýza RVVI: Výzkum, vývoj a inovace v roce 2021. In: *Vědavýzkum.cz* [online]. [cit. 2023-03-18]. Dostupné z: <https://vedavyzkum.cz/politika-vyzkumu-a-vyvoje/politika-vyzkumu-a-vyvoje/analiza-rvvi-vyzkum-vyvoj-a-inovace-v-roce-2021>

na konci 19. století jakýmsi feministickým centrem Evropy.⁴⁹² Období socialistických vlád ale tuto tradici násilně přerušilo.

Ženy, které mi poskytly svá vyprávění, hodnotí svůj vztah k otázkám spojeným s ženskou emancipací z dnešního pohledu. Jejich pohled na roli ženy se obvykle formoval v dozvucích atmosféry 50. a 60. let, které Barbara Havelková ve své studii genderové situace z právního pohledu označuje za období „zrovnoprávnění“. Vysokoškolská studia končily v období reflexe dřívějších genderových politik⁴⁹³. Dospělý život a zakládání rodiny zažily zpravidla v éře, kterou Havelková nazývá obdobím rodiny.⁴⁹⁴ Volání po rovnosti pohlaví tak pro některé z nich mohlo být stále zosobněné traktoristkou z 50. let. Některé byly schopné reflektovat svůj názorový vývoj, jako v případě ženy, která popisovala, jak se jí feministické myšlenky, se kterými se dostala do kontaktu prostřednictvím kamarádek kolegyní ze západu, na začátku protivily, protože byly v rozporu s její výchovou. Jiné replikovaly určité stereotypní představy. Jedna z nich například při vyprávění o své vnučce komentuje její zájem o mezinárodní politiku slovy: „Na holku je v tom výjimečná.“⁴⁹⁵

Historička Pavla Horská na otázku, zda by sama sebe prohlásila za feministku, odpověděla: „Kdepak. To už můj muž...měl feministky strašně spadeno.“ Ptala jsem se jí, jestli když pojmenovala svou knížku „Naše prababičky feministky“ představovala si pod tím pojmem něco špatného. Prababičky prý feministkami být mohly. Když jsem se ptala, co pro ni znamená být feministkou, hovořila o to, že to znamená zbytečně se zviditelňovat svým ženstvím.⁴⁹⁶

„Moc dobře vím, jakou mám výhodu, že žiji v této době a na Západě, kde mám jako žena stejnou svobodu, jako muži. Stačí to porovnat s generacemi mé mámy a babičky. Jsem první vysokoškolsky vzdělaná žena v našem rodě,“ tvrdí o generaci mladší absolventka Matfyzu.⁴⁹⁷

„Já jsem přesvědčená o tom, že tady je stále prostředí, které není příliš přátelské k ženám a k dívkám. Ale nejenom to, ale že ony jsou nějak i v rodinách vedeny k tomu, že přírodní vědy nebo matematika není pro holky. Myslím, že je v tom určitá obava. Že se k nim kantoři nechovají ve školách přátelsky, že jim dávají najevo, že to není pro holky, nebo když je některá dobrá, tak se podivují: „Ty seš holka a seš dobrá na matiku? No jak je to možný?“ To jsou

⁴⁹² HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999. Knižnice Dějin a současnosti. ISBN 80-710-6380-0.

⁴⁹³ Havelková hovoří o zpochybnění efektivity ženské práce a kolektivní péče o děti, které se dostaly v období transformace do popředí a staly se předstupněm k prorodinné a promateřské normalizační politice.

⁴⁹⁴ HAVELKOVÁ, Barbara. Tři stadia genderu v socialistickém právu. In: HAVELKOVÁ, Hana a Libora OATES-INDRUCHOVÁ. *Vyvláštěný hlas: Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. 1. vyd. Praha: SLON, 2015, s. 46. ISBN 978-80-7419-096-4.

⁴⁹⁵ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Výňatek z anonymizované části rozhovoru*.

⁴⁹⁶ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 1: PhDr. Pavla Horská, CSc. 16.5.2018 Praha*. 2018.

⁴⁹⁷ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc. 11.4.2018*. 2018.

takový drobnosti, to je to kulturní prostředí, ve kterém ty holky vyrůstají. Začíná to tím, že přijdete do hračkářství a chcete hračku pro dítě a oni se vás zeptají: „A je to pro kluka nebo pro holku?“. Takže automaticky už těmi hračkami jsou vedeny holky jinak,“ hodnotí situaci kritičtěji jiná kolegyně.⁴⁹⁸

„Určitě ty možnosti měly ženy mnohem omezenější. A teď právě bych řekla, že mají ženy v jistém smyslu výhodu. Protože teď v různých organizacích by chtěli mít ženy, aby ukázali, že je nediskriminují. A řekla bych, že dokonce mají rádi, když tam přijde (na konkurz) žena. A to dřív tak nebylo, to bylo přesně naopak,“ zamýšlí se vědkyně, která dnes působí na vysokém postu v oblasti vědní politiky. Sama přitom v minulosti narážela na předsudky a diskriminaci. Většinou ji ale vyprovokovaly k ještě lepším výkonům a o těchto zážitcích hovoří beze stopy pocitu ublíženosti.⁴⁹⁹

„Tak to jste mi zaskočila, skoro nevím. Vědkyně – připadá mi ten název v tom ženském rodu takový zvláštní. Nějak mi to připomíná neustále takové ty otázky genderové vyváženosti, které nemám moc ráda, protože si myslím, že v některých oborech nejsou zase až tak důležité,“⁵⁰⁰ dávala najevo odpor k tématu genderové rovnosti jedna z vědkyň na otázku, co pro ni tohle slovo znamená.

„...nemám ráda takové ty agresivní obránce takzvaných ženských práv. Dokonce teďka některá absurdní nařízení třeba ze strany Evropské unie, že máte granty, já nevím, na kvantovou optiku a vy tam musíte mít určité procento žen. Kde je seberete, když na MATFYZ jde pět procent žen. Jako to je přeci úplně nesmyslný požadavek. Jako ženy nejsou stejné jako muži, ale to že stejnost nerovná se rovnocennost a rovnoprávnost, jako to jsou úplně různé pojmy a pokud ty ženy na tyto obory jít nechtějí, protože jim z nějakých důvodů nejdou, jako většinově, já znám třeba vynikající teoretické fyzičky, ale jako pokud na ty obory jít ve velkém procentu jít nechtějí, proč je k tomu budeme nutit. To budeme dělat kvóty na to, kolik lidí má jít z toho a onoho pohlaví na MATFYZ? A jak to pak budeme dělat s těmi nebinárnými a s těmi dalšími sedmdesáti pohlavími, která máme? Vždyť je to celé postavené na hlavu,“⁵⁰¹ vyjadřovala svůj odpor ke kvótám Eva Zažímalová.

⁴⁹⁸ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 3: doc. RNDr. Soňa Štrbáňová, CSc. 18.2.2020.* 2022.

⁴⁹⁹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc. 11.4.2018.* 2018.

⁵⁰⁰ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 9: prof. RNDr. Jana Šafránková, DrSc. 29.9.2022.* 2022.

⁵⁰¹ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 8: prof. RNDr. Eva Zažímalová, CSc. 3.3.2022.* 2022.

Při četbě literatury psané z feministických pozic často cítím osobní vztek autorek, který jako by podrýval důvěryhodnost textu.⁵⁰² A to hovořím i české literatuře věnované postavení žen ve vědě. I v odborných kruzích jsem často slyšela na účet publikací českých autorek že to si jen „skupinka ublížených žen stěžuje na domnělé nespravedlnosti“. Vztek jsem cítila i z vyprávění vědkyně o tom, jak ji slizký vedoucí disertační práce roky obtěžoval a ona seděla tiše jako pěna a nikdy si nedovolila se tomu bránit.

Stejně jako každé politicky živé téma, vede téma mužsko-ženských vztahů ve veřejné sféře k polarizaci. Obě strany diskuze – jak zastánci tradičních genderových rolí, tak i ženy, které si uvědomují, jak jim historické předsudky omezily prostor pro osobní růst, se cítí nějakým způsobem ublíženě. Reagují tak často emotivně a diskuse se stávají vyhrocenými.

Mnoho žen se bojí o svých zkušenostech s diskriminací vůbec mluvit, aby nebyly obviněny z hysterie. (Stále stejný způsob, jak devalvovat ženu, který známe už od středověku). Jiné si vůbec ještě neuvědomily, že žijí v zajetí nevědomých vzorců, které jim byly předány ve výchově. Některé se tak bojí ztráty přízně mužů, že vědomě naoko schvalují sexistické chování i když je jim v hloubi duše nepříjemné a hlasitě kritizují ženy, které si dovolí se proti němu vymezit.

Marně se snažím vzpomenout na autora citátu, že největší bitva teď musí být svedena v hlavách žen, což považuji za trefné vyjádření. Většina objektivních, vnějších diskriminujících pravidel byla již v současné české společnosti odstraněna, a tak často slyším názor – a objevil se i mezi názory zpovídaných vědkyní – že ženy, které i přesto cítí, že jsou nějakým způsobem omezeny nebo diskriminovány si „za to mohou samy“.

Švýcarská psychoanalytička Alice Miller meziválečné generace tvrdí ve své nejslavnější knize *Drama nadaného dítěte*: „Potlačování svobody a tlak na přizpůsobení nezačíná až v kanceláři, v továrně nebo ve straně, nýbrž v prvních týdnech života. Tento tlak se později vytěsňuje a zůstává svou povahou nepřístupný jakékoli argumentaci. Neboť na podstatě přizpůsobivosti nebo poslušnosti se nic nezmění, vymění-li se pouze její objekt. Politická angažovanost se může živit z nevědomého hněvu (týraného, uvězněného, využívaného, utiskovaného a) vydrežovaného dítěte. V boji např. proti politickým protivníkům lze tento hněv částečně kompenzovat, aniž bychom se museli vzdávat idealizace konkrétní blízké osoby z našeho útlého dětství.“⁵⁰³ Tím však netvrdí, že společenské problémy, které utlačovaní lidé citlivě vnímají a vymezují se vůči

⁵⁰² Feministka a odborářka Šárka Homfray tento vztek dokonce explicitně pojmenovala v názvu své nejnovější knihy „Proč jsme tak naštvané“, která se stala bestsellerem Vánoc roku 2022 a okamžitě se vyprodala.

⁵⁰³ MILLER, Alice. *Drama nadaného dítěte, aneb, Hledání pravého Já*. Přepřac. a rozš. vyd. V Praze: Triton, 2012. ISBN 978-80-7387-617-3.

nim jsou vymyšlené. Dodává: „Pokud ovšem můžeme prožít deziluzi a následný smutek, většinou to nevede ke ztrátě společenské nebo politické angažovanosti, nýbrž pouze k osvobození od nutkavého opakování, tj. k jasnějšímu, cílevědomějším a vědomému jednání.“ Dokud člověk žije ve vězení a neví o tom, nemůže se zlobit ani vzpírat. Když si člověk tyto okovy uvědomí, je to první krok, aby se jich mohl zbavit a vztek nebo smutek nad léty prožitými „v zajetí“ je součástí procesu osvobození. Proto jsou některé práce, napsané ve fázi uvědomění si nepříjemných omezení, zákonitě vzteklé. I vědkyně, které se mnou v rozhovorech sdílely své zkušenosti, se nacházely v různých fázích smíření se zážitky spojenými s diskriminací nebo sexistickým zacházením ze strany svých nadřízených nebo kolegů. Některé si po tom, co jsme spolu domluvily, oddechly. Hovořily o tom, jak se jim ulevilo, že to konečně dokázaly říct nahlas. Věřím, že až o tom budou vyprávět příště, bude vyprávění zase trochu jiné. Možná vyrovnanější, racionálnější a klidnější, to je totiž škatulka, do které jsme zvyklé, že bychom se měly v muži po staletí budovaném prostředí vědy, vejít.

Proces zkoumání omezení, která ovlivnila životy celých generací, vede k porozumění vzniku vnitřních okovů, a tedy k jejich zvědomění. Teprve když o nich víme, je možné se jich zbavit, a to skutečně už pouze na úrovni mentální.

K takovému pochopení je zapotřebí si uvědomit, jak strašně krátká doba uběhla od chvíle, kdy byla ženám stále ještě upřena dnes už zcela samozřejmá práva. A že i když byly odstraněny vnější okovy, mnoho omezení je dál předáváno výchovou na úrovni rodičů i institucí.

Dalo by se říci, že mohlo být snadnější bojovat za hmatatelné a snáze uchopitelné změny, jako byly změny zákonů a pravidel různých institucí, typicky například volební právo uzákoněné v některých evropských zemích až v 70. letech. Takové bojovnice nemusely být považovány za bláznů, bojující proti neviditelnému nepříteli. Nebylo by to příliš empatické vůči našim prababičkám feministkám, protože v době, kdy o dnes samozřejmá práva bojovaly, byla představa, že by je někdy mohly mít něco tak nevídaného a nepředstavitelného, že muselo být i pro ně samotné těžké si představit, jaký bude svět až k takovým změnám dojde.

Závěr

Ověření hypotéz a odpovědi na výzkumné otázky

Mnohé z mých počátečních hypotéz se zpětně ukazují jako naivní nebo neověřitelné metodou, kterou jsem si pro svůj výzkum nakonec zvolila. Jednou z nich byla hypotéza, se kterou dnes

koketují autoři kritičtí ke kapitalistickému přístupu k vědní politice, a sice, že podmínky pro ženy ve vědě mohly být příznivější před rokem 1989 než v současnosti. Vědkyně, které mi v rozhovorech svěřily své příběhy, trávily část takzvané normalizace na mateřské dovolené a svým způsobem mohly být víc v klidu než jejich dnešní mladé kolegyně, především proto, že se tolik neobávaly ztráty kontaktu s oborem nebo ztráty pracovního místa, které hrozí dnes v časově omezených projektech zaměstnaným prekarizovaným akademičkám. Na situaci na pracovišti často vzpomínaly jako na zatuchlou a „že se nikomu nechtělo příliš pracovat“⁵⁰⁴, a tak byly v mnoha případech nakonec rády, že podobnému marasmu unikly a mohly toto období raději z části přečkat smysluplně stráveným časem s dětmi. Na druhou stranu se v jejich příbězích opakuje popis situace, že zatímco jejich výše postavení nadřízení vysedávali na stranických schůzích, mladé vědkyně stihly intenzivně pracovat a plody této pracovitosti sklízely po roce 1989, kdy na nich nečekaně vybudovaly své úspěšné kariéry.⁵⁰⁵

Rok 1969 skutečně znamenal pro většinu z nich jistý útlum v zaměření na kariéru. Rok 1989 naopak přinesl velkou šanci zúročit pečlivě odváděnou práci, znalost cizího jazyka a celkovou pracovitost. Redukce v Akademii věd po roce 1992 se skutečně dotkla příběhů i šesti konkrétních narátorek. Tyto historické milníky skutečně zasáhly jejich akademické dráhy.

Kladla jsem si otázku, jaké jsou zdroje síly vědkyní, se kterými jsem se chystala hovořit. Některé z vědkyní nepochybně poháněla kupředu snaha dokázat, že i jako ženy mohou ve vědě uspět. Když hovořily o tom, jak udržují svou životní vnitřní rovnováhu, uváděly že kromě akademické práce je pro ně důležitým zdrojem životní radosti rodina, případně rozličné koníčky, popsané v příslušné kapitole.

Jaké byly jejich předpoklady obstat v převážně mužském prostředí? Jaký byl jejich původ a sociální zázemí a s jakou výbavou čelily různým překážkám během své akademické dráhy?

Pro vědkyně, se kterými jsme hovořila, je typická jistá tvrdohlavost, ale také pracovitost, se kterou často přestály období normalizace, ve kterém se nemohly plně pracovní realizovat. Pocházejí z poměrně vzdělaných rodin a v rodině měly pro své studium podporu. Zásadní pro jejich rozvoj byla i podpora učitelů během základní a střední školy a podpora vedoucího diplomové a později disertační práce.

Co je pohánělo na cestě za poznáním? Jaká měly očekávání od společenské role „vědkyně“? Skupina vědkyní, kterou jsem zkoumala pocházela částečně z generace silně ovlivněné

⁵⁰⁴ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 6: Plně anonymizován 23.9.2019*. 2019.

⁵⁰⁵ ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 5: Plně anonymizován 21.10.2019*. 2019.

zlomovými událostmi v průzkumu vesmíru, které způsobily všeobecnou popularitu vědy. Druhým nejvýraznějším důvodem, který se v rozhovorech objevovala oproti dnešku menší nabídka možností trávení volného času. Bádání se tak stalo dostupným dobrodružstvím. Prostor pro rozvoj jejich zvědavosti jim skýtala zpravidla četba a veřejná knihovna. V pozdějších letech je motivovala možnost učinit objev a užívat si prestiže v prostředí, kde bude jejich úspěch oceněn.

Cítily, že je během jejich života jejich práce náležitě společensky oceňována? Jak vnímají prestiž akademické profese? Vědkyně obecně spíše potvrdily, že je jejich profese přijímána s úctou a těší se určitému vyššímu společenskému postavení. V některých případech si stěžovaly na pokles prestiže akademické profese u současných mladých generací.

Hrála v jejich rozhodování významnější roli vnitřní nebo vnější motivace? V rozhovorech se ukazují náznaky vnitřní motivace v podobě zvědavosti a radosti z bádání v kombinaci s ambicemi dokázat okolí svou hodnotu a získat společenské uznání. Význam vnitřní motivace v příbězích žen vzrostl v období normalizace, kdy před sebou často neměly vidinu společenského ocenění a vyššího postavení na pracovišti. Síla jejich vnitřní motivace se tak naplno projevila, když i přes nepříznivé vnější podmínky pokračovaly ve vědecké práci. Tuto práci později zúročily v pokračující mezinárodní vědecké kariéře, kterou ale před rokem 1989 nemohly předpokládat. Vnitřní motivace v podobě radosti z dobrodružství poznávání tak byla jedním z aspektů, které významně podpořily úspěch těchto žen na jejich akademické dráze.

Jak si vybíraly svá výzkumná témata, jejichž studiu věnovaly obrovské úsilí? Měly ke svým tématům osobní vztah nebo zpracovávaly to, co jim někdo přidělil? Velmi překvapivý pro mne byl v některých případech dosti pragmatický přístup k výběru výzkumných témat na základě poptávky shora, tedy ze strany vedení nebo instituce poskytující finance na výzkum. Nicméně z biografii vyplývá, že vědkyně, kterým se hned ze začátku akademické dráhy podařilo připojit se k rozsáhlejšímu již probíhajícímu výzkumnému projektu snáze získaly uplatnění v akademické sféře.

Jaký mají vztah k práci ve vědeckém týmu? Vědkyně, se kterými jsem hovořila pracovaly v průběhu svých kariér na různých pozicích a v různých týmech. Ženy, které dosáhly vysokých akademických funkcí se ve svých příbězích jeví jako ochránitelky svého týmu a bojovnice za jeho uznání.

Jak na ně působila kritika a přezíravé řeči? Pro svůj výzkum jsem si vybrala úspěšné vědkyně, které, pokud ve svých příbězích zmiňovaly kritiku nebo případy diskriminace, obvykle to bylo v kontextu, kdy je tyto zážitky vybičovaly k ještě lepším výkonům.

Jaký měly vztah k vedoucím pozicím, do kterých se během své kariéry postupně dostaly? Měly o ně vůbec zájem? Potvrdí se moje podezření, že některé vedoucí funkce jsou spíše nechtěnou zodpovědností, která na ženy zbude? Z vyprávění vědkyní vyplývalo, že je povýšení do významné pozice vždy potěšilo, nicméně hovořily o tom, že o něj příliš aktivně neusilovaly a spíše přijaly nabízenou možnost nebo se chopily zodpovědnosti za instituci nebo projekt, na kterém jim záleželo. Otázkou k zamyšlení zůstává, nakolik je k této interpretaci vedly genderové stereotypy, které ženám zapovídají profesní dravost jako pro ženu nevhodnou vlastnost. Opět zde také vyplývá na povrch narativ sebeobětování z archetypálního příběhu Marie Curie-Skłodowské.

Jaké jsou a byly nadřizené? Potvrdí se stereotyp o mateřském přístupu nebo objeví se nechvalně proslulý syndrom „včelí královny“, kdy žena, které se podařilo prosadit se v nepříznivých podmínkách tvrdí, že diskriminace neexistuje a stejné možnosti mají všechny ostatní ženy?

Využívaly k sebeprosazení nějaké typicky ženské strategie? Jaký mají vztah ke svému vzhledu a kráse? Jaké mají komunikační strategie? Sondy v podobě šesti rozhovorů nabídly paletu rozličných přístupů k vlastnímu ženství, jejichž kořeny je možné hledat v narátorčině rodinném zázemí. Některé ženy hovořily o tom, že česká společnost obecně není k ženám zatím příliš přátelská. V případě získání vyšších pracovních pozic a funkcí v oborových organizacích popisovaly ženy často že k nim přišly tak, že na ně místo prostě zbylo. Tedy žádný příběh o triumfu vlastní vůle, který by mohl být v ženském příběhu společensky nepřijatelný. Rozdíly bychom našli rovněž ve strategii módní stylizace těchto žen. Žádná z nich nehovořila v rozhovoru o svém vzhledu spontánně, toto téma působilo spíše jako tabu, a nebo bylo vnímáno jako nesouvisející s akademickou profesí.

A jak se vyrovnávaly s politickými událostmi, které v průběhu jejich životů zatřásly celou společností? Jaká byla jejich rozhodování o případné spolupráci s komunistickým režimem v souvislosti s možným kariérním růstem, cestováním do zahraničí a podobně? Cítily se vůbec kdy v životě vystaveny onomu pověstnému nátlaku? Některé z vědkyní byly vystaveny různým druhům nátlaku ke spolupráci s komunistickým režimem. Všech šest žen takovou spolupráci popřelo a označilo za nemorální. K tomu, aby však mohly bez poskvrny pokračovat ve své akademické dráze jim mnohdy pomohli lidé, kteří byli více integrováni do socialistického systému.

Jakou váhu v rozhodování dávaly svým ambicím a jakou péči a zodpovědnosti za rodinu a blízké? Úspěšné vědkyně, se kterými jsem hovořila, kladly své povolání na významné místo ve svém životě. Nicméně vzhledem k načasování svých kariér ve vztahu k politickým událostem

si často stihly užít dětství svých dětí v období normalizačního útlumu a po čtyřicítce znovu nastartovat úspěšnou kariéru.

Proč se nerozhodly emigrovat jako řada jejich kolegů, když k tomu měly o poznání lepší příležitosti, včetně lepších předpokladů pro důstojné uplatnění v zahraničí, než měl jiný běžný občan Československa? Uměly přece jazyky a pravděpodobně měly kontakty na pracovištích v zahraničí. Ve všech případech byly hlavním důvodem neemigrovat vztahy k blízkým lidem. Jaké měly možnosti spolupráce se zahraničními kolegy? Kdy a jak se učily jazyky a jsou roli sehrály jejich znalosti v rozvoji jejich akademických kariér? Jak se vyvíjely jejich možnosti přístupu k vědeckým informacím? Znalost cizích jazyků hrála v životních příbězích žen poměrně významnou roli a často směřovala jejich pozdější možnosti zahraniční spolupráce po roce 1989. Před rokem 1989 vedla znalost jazyků k lepším možnostem kontaktu se zahraničními kolegy a k možnosti tak získávat hůře dostupnou odbornou literaturu.

Jak se jim pracovalo v různých režimech hodnocení vědy? V době normalizace prožily vědkyně, kterým se podařilo zůstat v akademické sféře pod vedením alespoň snesitelného vedoucího, nejspíše nejvíce soustředěnou produktivní fázi své kariéry a to spíše na spíše nižší pracovní pozici. Tato etapa se později stala neplánovaným základem pro rozvoj jejich další kariéry. Vědkyně, které neměly to štěstí a v akademické sféře nemohly zůstat, rozvinuly svou kariéru až ve svobodnějším režimu po roce 1989.

Neakademický závěr: ideální vědkyně

Jak shrnout závěry mého zkoumání? Inspirací se mi stal konstrukt ideálního typu podle Maxe Webera. Jak tedy vzniká a jak se chová ideální česká vědkyně poválečné generace?

Ideální vědkyně se narodila do rodiny vzdělaného otce a maminky, která si uvědomovala důležitost vzdělání. Měla tatínka, který se jí věnoval a podporoval její vášeň pro vědění. Protože jí on jí fandil, odešla do vzdělávacího systému s pocitem, že je v pořádku, když má jako holka ambice studovat.

Tatínek byl svým způsobem intelektuál, a protože neměl moc možností realizovat se ve své kariéře, věnoval o to víc času své malé vědkyni. Nejpozději během střední školy potkala dobré kantory, kteří podpořili její touhu studovat a porozumět světu kolem sebe do hloubky ať už to bylo z jakéhokoli úhlu pohledu, na úrovni společenských vztahů, chemických procesů nebo na úrovni atomů elektronů. Rodiče ji dali na učení alespoň jednoho evropského významného jazyka, angličtiny, francouzštiny nebo němčiny, což v budoucnu významně ovlivnilo, v jaké

zemi našla kolegy pro mezinárodní spolupráci. Ve škole se samozřejmě učila také povinnou ruštinu.

Protože nebyla rozptylována rozsáhlou nabídkou zájmových kroužků ani mobily a tablety jako dnešní děti, trávila v pubertě většinu času nad učebnicemi, ale také nad dobrodružnými knížkami, ve kterých se identifikovala s mužskými hrdiny, protože žádné ženské tam k vidění nebyly. Jednu v knihách ale přece jenom objevila: byla to Marie Curie-Sklodovská, statečná a skromná žena, která v ne zrovna ideálních podmínkách dosáhla významných objevů. To mladé dobrodružky ještě víc navnadilo. Chtěly být jako ona a dokázat, že holky nemusí jenom sedět a čekat na prince. Mladá budoucí vědkyně chodila často do knihovny a hltala v podstatě všechno, co tam našla. Mimo jiné také životopisy různých vědců, ale ty ji zas tak nevzrušovaly. Každých čtrnáct dní se těšila na nové vydání časopisu ABC, ve kterém sledovala odraz vesmírných závodů mezi Sovětským svazem a USA a snila o průzkumu vesmíru. Zkoušela pro něj nadchnout svoje kamarádky, ale ty stejně spíš zajímaly kluci a hezké šaty, a tak musela do Prahy na vysokou školu sama.

V knížkách zažívala všelijaká dobrodružství a lákaly ji dálky. To je důležité, protože se nebála odejít na školu daleko od rodičů a tam se probíjovat těžkými začátky. Mladá vědkyně totiž byla zvyklá, že jí na základní škole šlo všechno samo, jenže na gymnáziu pochopila, že se bude muset začít učit.

Sice se rozhodla stát vědkyní, z velké části nadšená ozvuky objevování vesmíru, ve skutečnosti je ale všestranně nadaná. Mohla se stát stejně tak malířkou nebo pianistkou. Jenže měla potřebu dokázat, že holky mohou bádát taky.

Nastoupila na vysokou školu a někdy během studia prožila rok 1968. Chvilí přemýšlela, jaké by to bylo odejít na západ, jako někteří její spolužáci, nakonec se ale rozhodla zůstat. Doma ji udržely vztahy s nejbližšími, s rodinou nebo s partnerem. Kvůli nim si odchod do zahraničí nikdy nepřipustila jako reálnou možnost.

Studijní literaturu si chodila kupovat do obchodu Sovětská kniha na Václavském náměstí. Mohla si tak číst alespoň ruské překlady západní vědecké literatury. Jakmile ale jednou ochutnala svobodu zahraniční vědecké knihovny, pochopila, že to zdaleka nestačilo. Jako studentka byla ale spokojená, protože studijní literatura byla levná a mohla si ji bez problémů dovolit.

Dobře si vybrala vedoucího a téma diplomové práce. Tedy vedoucí byl o něco důležitější než vybrat si téma podle sebe, protože když se budoucí mladé vědkyni podařilo připojit se do většího výzkumného projektu, měla z části vyhráno a byl to opravdu zlomový moment pro její budoucí kariéru. Většinou jí pak i vedl kandidátskou práci a vůbec zařídil, že mohla po

dokončení studia nějakým způsobem ve vědě zůstat, i když třeba za složitých okolností. Během studia na žádný sexismus nenarazila. Trochu horší to bylo při získávání prvního akademického zaměstnání. Jeden z ústavů Akademie věd byl vysloveně známý nepřátelstvím k ženám. Jakmile ale našla svoje místo, docela se to zlepšilo. Občas narazila na nějakého sexistu, ale čím byla zkušenější a sebevědomější, tím méně se tím trápila.

Brzy se dostala do zahraničí, a protože byla chytrá a komunikačně zdatná a uměla jazyky, začala získávat své první zahraniční kontakty. Ty jí potom pomáhaly s dostupností zahraniční vědecké literatury nebo dokonce k získání stáže a navázání spolupráce.

Když jela poprvé do zahraničí na Západ, největším překvapením pro ni byla veřejně dostupná kopírka a také přecejen trochu uctivější chování kolegů k ženám. Aby dostala své první akademické místo nebo mohla odjet na stáž do zahraničí, pomohli jí různí dobří lidé, kteří neměli z dnešního pohledu úplně čistý štít. Za svou vyšší pozici, která jim umožnila mimo jiné pomoci mladým vědkyním, ale samozřejmě jim zajistila i určitý nadstandardní blahobyt, platili spoluprací s komunistickým režimem. Dodnes nevíme, jak se ohledně toho cítili a jak svá rozhodnutí hodnotí zpětně dnes. Pravděpodobně ale nelitují, myslí si vědkyně.

V době normalizace měla malé děti. Částečně jí to pomohlo tohle období přečkat a naplnit něčím zajímavějším než vysedáváním na schůzích. S dětmi ale nebyla doma zas tak dlouho. Bez šance na habilitaci si v klidu bádala a publikovala výsledky svého výzkumu. Na pracovišti měli radost, že jim zvyšuje produktivitu, a tak ji nechávali víceméně na pokoji.

Když přišel rok 1989, měla už za sebou spoustu zkušeností a publikovaných výsledků, a tak její kariéra raketově vystřelila vzhůru. Děti byly už nejméně na druhém stupni základní, školy, a tak měla na práci dost času. Huř její proměnu nesl manžel, který byl zvyklý, že má doma tichou vědeckou asistentku. Najednou byl dost překvapený, když trávila část roku v zahraničí, kde z ní byli zahraniční kolegové nadšení. Když to začalo doma skřípat, pustila se do práce ještě s větší vervou a dosáhla dalších vyšších vědeckých titulů. Její kariéra stoupala pozvolna, naplno se rozjela až po čtyřicítce. Protože to už byla žena zkušená, začala přirozeně dostávat nabídky na důležitá pracovní místa. Často to sice dopadlo tak, že už neměla tolik času na výzkum, ale přijala to s myšlenkou, že někdo se té zodpovědnosti zhostit musí.

Později, když už měla funkci plné zuby, vrátila se k výzkumu jako akademická babička. Pořád má nad čím přemýšlet. Dodnes aktivně publikuje ve svém oboru a vede studenty. Ve volném čase je vášnivou babičkou. Když si chce odpočinout, ráda zahradničí, maluje nebo chodí na výlety.

Doslov

Jako červená nit se příběhem úspěšných vědkyní táhne příběh tvrdohlavé Marie, která navzdory překážkám a nuzným podmínkám dosáhla významných vědeckých objevů.

Pokud chceme mít více žen ve vědě, a má to své nesporné výhody, neboť věda a výzkum přináší technologie, které využíváme v každodenním životě a pokud je veškerý svět okolo nás zkoumán a přizpůsobován pouze mužské životní zkušenosti, nezohledňuje specifické potřeby spojené s ženským tělem a jeho cykly, případně mateřstvím a dalšími znaky, které spojují jinak pestrá a různorodou skupinu obyvatel země, kteří se identifikují jako ženy, potřebují ženy pro svůj vývoj příznivé podmínky.

Jako zásadní se na cestě od malé holčičky se zájmem o svět okolo, k autorce významných objevů jeví podpora okolí. Na počátku podpora rodičů, podpora ze strany učitelů, ze strany vedoucího diplomové nebo disertační práce a nadřízeného v práci.

Aby se žena mohla realizovat ve výzkumné kariéře, pomohlo by, aby nastalo celospolečenské prostředí, ve kterém se může rozvíjet, a to díky podpoře ze strany rodiny, ze strany partnera ale i celé společnosti, která na ni nebude klást nesmyslné nároky a pranýřovat její rozhodnutí, ať už jsou jakákoli. V takovém prostředí by žena nemusela poslouchat proslovy ze strany politických představitelů, o tom, kdy a jak často by měla rodit nebo odsuzování matek samoživitelek, které jsme zvyklí poslouchat v současné české politické kultuře⁵⁰⁶. Pokud nenastane doba, že si lidé jakéhokoli genderu budou moci v klidu pracovat bez tlaku na výkon a bez možnosti společenského docenění vlastní práce jako za normalizace, což samozřejmě nepovažují za žádoucí, budou nejen v akademické sféře čelit komplikovaným rozhodnutím o ladění soukromého a pracovního života. V ideálním případě by však ženy mohly nacházet čím dál více dalších pozitivních příkladů a vzorů, které jim umožní myslet v širším poli možností vlastní seberealizace, než je dosud jediný příběh o glorifikovaném sebeobětování Marie Curie-Sklodowské, který je konec konců jenom jedním z rozměrů této mnohovrstevnaté osobnosti.

Existující genderový řád, o kterém hovoří Hana Havelková je nevýhodný pro obě strany: Ti mocnější (muži) svým způsobem doplácí na svou sociální nadřazenost. Často trpí tzv. terorem úspěchu (povinností být bez přestání, úspěšný, „dobrý“, silný a podobně). Ženy nejsou takovým tlakům vystaveny a jsou svým způsobem vnitřně svobodnější. Mají možnost zaujímat pestřejší škálu životních rolí.

⁵⁰⁶ Bělobrádek radil samoživitelkám, ať si najdou jiného chlapa. Pak se omluvil. In: *IDnes.cz* [online]. 2017 [cit. 2023-04-28]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/belobradek-valachova-vyzivne.A170424_122238_domaci_kop

Na celou scenérii se však lze dívat i z jiného, temnějšího úhlu. Ženy ještě v akademické sféře nestihly dosáhnout vyššího počtu vedoucích funkcí a už se hovoří o krizi mužství⁵⁰⁷. Elisabeth Badinterová tvrdila už v 70. letech, že maskulinita a feminita jsou relační konstrukce, nelze je vymezit bez odkazování jednoho k druhému. Dojde-li k proměně jednoho, druhé se destabilizuje.⁵⁰⁸ Na západě dnes ženy tvoří dvě třetiny absolventů vysokých škol a s výjimkou nejstarších ročníků jsou ve všech věkových kategoriích vzdělanější. Jako nový společenský problém se však jeví neúspěšní a osamělí muži, kteří jsou snadno manipulovatelných politickými populisty. V roce 2012 oznámila novinářka Hana Rosin nadšeně (blížící se) konec patriarchy.⁵⁰⁹ V roce 2022 rozpracoval stejné téma ovšem z úhlu pohledu otce tří synů americký sociolog Richard Reeves.⁵¹⁰

Zvyšující se počet žen ve vedoucích funkcích v akademické obci může reálně signalizovat „feminizaci“ odvětví, tedy ztrátu jeho atraktivity. Vedoucí místa se ženám uvolňují, protože skutečná moc se koncentruje jinde. Úbytek atraktivity vědeckého prostředí může souviset s celospolečenským odklonem od racionality směrem k emotivnosti a lidovosti, který lze pozorovat i na politické scéně. Co když populističtí politici využívající emocionalitu k manipulaci si pouze osvojují mocenský nástroj dříve připisovaný ženám (na škále polarit racionalita – emocionalita by byla emocionalita typicky z vnějškově připisována ženám)? Co když neochota udělat ze sebe tažné zvíře a absolvovat letité institucionální iniciační rituály nesignalizuje zaostalost chlapců ale jejich zdravý odpor vynaložit energii na něco tak nesmyslného, co ve výsledku nepřináší společenský vliv, prestiž ani peníze?⁵¹¹ Článek Respektu zaměřený na téma krize mužství hovoří i o tom, že výrazně převyšující počet dívek na univerzitě snižuje atraktivitu univerzity nejen pro muže, ale v konečném důsledku i pro další uchazečky.⁵¹² Co když univerzita do jisté míry stále plní skrytou roli seznamovací instituce? Co když jsme svědky pomalého odchodu generace okouzlené vědou ve světě, kde akademické instituce ztrácí svůj politický vliv? Generace přesvědčené, že věda je našim spasitelem a nejlepším možným zdrojem odpovědí na veškeré naše otázky. Generace z dnešního pohledu

⁵⁰⁷ SOBOTA, Jiří. Nezapomeňte na muže. *Respekt*. Praha: Economia a.s., 2022, (482022), 16-18. ISSN 0862-6545.

⁵⁰⁸ BADINTER, Élisabeth. XY. Praha: Paseka, 2005. Souvislosti (Paseka). ISBN 80-718-5727-0.

⁵⁰⁹ ROSIN, Hana. *The End of Men*. 1.vyd. Riverhead Books, 2012. ISBN 978-1-59463-183-2.

⁵¹⁰ REEVES, Richard. *Of Boys and Men: Why the Modern Male Is Struggling, Why It Matters, and What to Do about It*. 1. vyd. Brookings Institution Press, 2022. ISBN 0815739877.

⁵¹¹ Skupině nadšenců to však přináší radost a zábavu z bádání a setkávání s podobě naladěnými lidmi.

⁵¹² Ve Spojených státech začaly univerzity tak trochu na zapřenou uplatňovat jakousi pozitivní diskriminaci mužů. Důvodem je fakt, že křiklavá převaha dívek v kampusech vede k propadu celkového zájmu o studium na dotyčné škole, a to i ze strany žen.

sexistické, v něčem naivně idealistické, využívající zákeřné mocenské strategie i násilnické rituály, do které sama nevyhnutelně patřím?

Bibliografie

„Fellow of the APS“ pro prof. Jiřího Bičáka. In: *Matematicko-fyzikální fakulta: Univerzita Karlova* [online]. Praha: Univerzita Karlova, 2016 [cit. 2023-03-16]. Dostupné z:

<https://www.mff.cuni.cz/cs/verejnost/aktuality/fellow-of-the-aps-pro-prof-jiriho-bicaka>

Adresář. In: *Česká konference rektorů* [online]. Česká konference rektorů, © 2002–2023 [cit. 2023-02-27]. Dostupné z: <https://www.crc.muni.cz/o-ckr/adresar>

ALBER-ARMENAT, Ina, Claudia CRAFT, ed. *Geschlecht und Wissen(schaft) in Ostmitteleuropa*. 1.vyd. Marburg: Herder-Institut, 2017. ISBN 978-3-87969-424-2.

Alice Valkárová. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001 [cit. 2023-03-01]. Dostupné z:

https://cs.wikipedia.org/wiki/Alice_Valk%C3%A1rov%C3%A1

Analýza RVVI: Výzkum, vývoj a inovace v roce 2021. In: *Vědavýzkum.cz* [online]. [cit. 2023-03-18]. Dostupné z: <https://vedavyzkum.cz/politika-vyzkumu-a-vyvoje/politika-vyzkumu-a-vyvoje/analiza-rvvi-vyzkum-vyvoj-a-inovace-v-roce-2021>

BADINTER, Élisabeth. *XY: o mužské identitě*. Praha: Paseka, 2005. Souvislosti (Paseka). ISBN 80-718-5727-0.

BAGILHOLE, Barbara a Kate WHITE, ed. *Generation and Gender in Academia*. 1. vyd. London: Palgrave Macmillan UK, 2013. ISBN 978-1-137-26917-1.

BEČVÁŘOVÁ, Martina. *Doktorky matematiky na univerzitách v Praze 1900-1945*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2019. ISBN 978-80-246-3991-8.

Bělobrádek radil samoživitelkám, ať si najdou jiného chlapa. Pak se omluvil. In: *IDnes.cz* [online]. 2017 [cit. 2023-04-28]. Dostupné z:

https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/belobradek-valachova-vyživne.A170424_122238_domaci_kop

BLÁHOVÁ, Kateřina. Politické a kulturní souvislosti. In: JANOUŠEK, Pavel, ed. *DĚJINY ČESKÉ LITERATURY 1945 -1989: IV. 1969–1989*. Praha: Academia, 2008, s. 17 - 48. ISBN 978-80-200-1631-7.

CURIE, Eve. *Paní Curieová*. Praha: Mladá fronta, 1959. Kapka. ISBN 23-059-64.

ČORNEJ, Petr. Literární život. In: JANOUSĚK, Pavel, ed. *DĚJINY ČESKÉ LITERATURY 1945 -1989: IV. 1969–1989*. Praha: Academia, 2008, s. 14 - 16. ISBN 978-80-200-1631-7.

DAMOVÁ, Zora. Minerva 1890–1936: Kronika prvního dívčího gymnázia v habsburské monarchii, (ed.) Milada Sekyrková. In: SCRIPTORIUM. *Pražský sborník historický XLIV*. Praha: Archiv hlavního města Prahy, 2016, s. 360-365. ISBN 978-80-86852-74-4. ISSN 0555-0238.

DANIELL, Ellen. Every other Thursday: Stories and strategies from successful women scientists. *Science education (Salem, Mass.)* [online]. 2008, **92**(1), 185-187 [cit. 2023-02-21]. ISSN 0036-8326. Dostupné z: [doi:10.1002/sce.20248](https://doi.org/10.1002/sce.20248)

Doc. RNDr. Jana Toušková, CSc. In: *Katedra makromolekulární fyziky: Matematicko-fyzikální fakulta Univerzita Karlova* [online]. Praha: Katedra makromolekulární fyziky, 2022 [cit. 2023-02-28]. Dostupné z: <https://www.mff.cuni.cz/cs/kmf/lide/lide/doc-rndr-jana-touskova-csc>

Doc. RNDr. Soňa Štrbáňová, CSc. In: *Forum 50%* [online]. FÓRUM 50 %, o.p.s. [cit. 2023-03-01]. Dostupné z: <https://padesatprocent.cz/cz/nase-aktivity/databaze-expertek/doc-rndr-sona-strbanova-csc>

Doc. RNDr. Soňa Štrbáňová, CSc. In: *Vesmír: věda, příroda, člověk, společnost – časopis s tradicí od roku 1871* [online]. Praha: VESMÍR, spol. s r. o., 2023 [cit. 2023-02-28]. Dostupné z: <https://vesmir.cz/cz/o-nas/autori/s/strbanova-sona.html>

Dr. Alice Valkárová členkou Vědecké rady ERC. In: *Matematicko-fyzikální fakulta Univerzity Karlovy* [online]. Praha: Matematicko-fyzikální fakulta Univerzity Karlovy, 2020 [cit. 2023-03-01]. Dostupné z: <https://www.mff.cuni.cz/cs/verejnost/aktuality/dr-alice-valkarova-clenkou-vedecke-rady-erc>

ELDER JR., Glen H. Time, Human Agency, and Social Change: Perspectives on the Life Course. *Social Psychology Quarterly*. 1994, **57**(1). ISSN 01902725. Dostupné z: [doi:10.2307/2786971](https://doi.org/10.2307/2786971)

FASORA, Lukáš a Jiří HANUŠ. *Mýty a tradice střeoevropské univerzitní kultury*. Brno: Masarykova univerzita, 2019. ISBN 978-80-210-9117-7.

FF UK se připojuje k „Prohlášení UK a AV ČR k pravidlům vyhlášených veřejných soutěží GA ČR“. In: *Filozofická fakulta Univerzity Karlovy: Aktuality* [online]. Praha: Univerzita

Karlova, 2014 [cit. 2023-02-23]. Dostupné z: <https://www.ff.cuni.cz/2014/03/ff-uk-se-pripojuje-prohlaseni-uk-av-cr-pravidlum-vyhlaseanych-verejnych-soutezi-ga-cr/>

FIALOVÁ, Ludmila. K životnímu jubileu PhDr. Pavly Horské, CSc. *Historická demografie*. 2002, **26**(191). ISSN 0323-0937.

FOX, Mary Frank, Carolyn FONSECA a Jinghui BAO. Work and family conflict in academic science: Patterns and predictors among women and men in research universities. *Social Studies of Science* [online]. 2011, **41**(5), 715-735 [cit. 2020-05-27]. ISSN 0306-3127.

Dostupné z: doi:10.1177/0306312711417730

Genderově podmíněné násilí a sexuální obtěžování na vysokých školách: – analýza výročních zpráv vysokých škol. 2022. Praha: NKC - gender a věda, Sociologický ústav AVČR, 2022.

GOFFMAN, Erving. *Všichni hrajeme divadlo: sebereprezentace v každodenním životě*. Praha: Portál, 2018. ISBN 978-80-262-1342-0.

GRYGAR, Jiří. *Otázka k historii Učené společnosti: Osobní e-mail* [online]. 2023 [cit. 15.2.2023].

GRYGAROVÁ, Dominika, Tomáš HERMANN, Soňa ŠTRBÁŇOVÁ, Michal V. ŠIMŮNEK a Tomáš PETRÁŇ, ed. *Homines scientiarum IV: Třicet příběhů české vědy a filosofie*. Praha: Pavel Mervart, 2015. ISBN 978-80-7285-188-1.

HÁJKOVÁ, Anna. *The Last Ghetto: An Everyday History of Theresienstadt* [online]. New York: Oxford University Press, 2020 [cit. 2023-02-15]. ISBN 0190051779. Dostupné z: <https://doi-org.ezproxy.is.cuni.cz/10.1111/1468-0424.12600>

HAVELKOVÁ, Barbara. Tři stadia genderu v socialistickém právu. In: HAVELKOVÁ, Hana a Libora OATES-INDRUCHOVÁ. *Vyvlastněný hlas: Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. 1. vyd. Praha: SLON, 2015. ISBN 978-80-7419-096-4.

HAVELKOVÁ, Hana, ed. Transformace, která nikdy nezačala: ženy v české vědě. In: LINKOVÁ, Marcela. *Trans/formace: Gender věda a společnost*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2007, s. 18 - 25. ISBN 978-80-7330-118-7.

HAVELKOVÁ, Hana a Marcela LINKOVÁ. *Trans/formace: gender, věda a společnost*. Vyd. 1. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2007, 62 s. ; 30 cm. ISBN 978-80-7330-118-7.

HAVELKOVÁ, Hana, Libora OATES-INDRUCHOVÁ, Barbara HAVELKOVÁ et al. *Vyvlastněný hlas: proměny genderové kultury české společnosti 1948-1989*. Vydání první. Praha: Sociologické nakladatelství, 2015, 512 stran : ilustrace ; 20 cm. ISBN 978-80-7419-096-4.

HAVEL, Václav a Karel HVÍŽĎALA. *Dálkový výslech*. Praha: Euromedia Group, 2021. Universum (Euromedia Group). ISBN 978-80-242-7547-5.

HEINDL, Waltraud, Marina TICHY, ed. "Durch Erkenntnis zu Freiheit und Glück..." Frauen an der Universität Wien (ab 1897). In: *Schriftenreihe des Universitätsarchivs*. Universität Wien: Wiener Universitätsverlag, 1990.

HIRSCH, J. E. An index to quantify an individual's scientific research output. *Proceedings of the National Academy of Sciences* [online]. 2005, **102**(46), 16569-16572 [cit. 2023-02-21]. ISSN 0027-8424. Dostupné z: doi:10.1073/pnas.0507655102

Homines Scientiarum. In: *Akademický bulletin* [online]. Praha: Odbor informačních technologií SSČ AV ČR, v.v.i., 2016 [cit. 2020-05-26]. ISSN 1210-9525,. Dostupné z: <http://abicko.avcr.cz/2016/02/10/>

HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999. Knižnice Dějin a současnosti. ISBN 80-710-6380-0.

HOUDA, Přemysl. *Normalizační festival: socialistické paradoxy a postsocialistické korekce*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2019. Politeia (Karolinum). ISBN 978-80-246-4387-8.

JAREŠ, Jakub a Martin FRANC. *Mezi konkurencí a spoluprací: Univerzita Karlova a Československá akademie věd 1945-1969*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018. ISBN 978-80-246-3978-9.

JURČAK, Aleksej. *Bylo to na věčné časy, dokud to neskončilo: poslední sovětská generace*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018. Politeia (Karolinum). ISBN 978-80-246-3662-7.

Kdo se stane první Miss UK? Porota rozhodne ve čtvrtek večer. In: *IForum* [online]. Praha: Univerzita Karlova, 2011 [cit. 2023-02-23]. Dostupné z: <https://iforum.cuni.cz/IFORUM-11720.html>

KLÍČOVÁ, Eva. Tři géniové a klíč k určování vagín. K minisérii Pozadí událostí. *A2larm* [online]. Praha, 2022 [cit. 2023-02-13]. Dostupné z: <https://a2larm.cz/2022/09/tri-geniove-a-klic-k-urcovani-vagin-k-miniserii-pozadi-udalosti/>

KOSTLÁN, Antonín. Dvacet let od vzniku Akademie věd České republiky. In: *Akademický bulletin: Oficiální časopis Akademie věd ČR* [online]. 2013 [cit. 2020-04-27]. Dostupné z: <http://abicko.avcr.cz/2013/01/03/>

KOUBAYOVÁ, Nathalie. *Ženy ve vědě, jak si v ČR stojíme?: Monitorovací zpráva za rok 2020*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, 2022.

KRÁSNOHORSKÁ, Eliška, Karolina SVĚTLÁ a Sofie PODLIPSKÁ. Petice českých žen k Rakouské radě říšské. *Ženské listy*. F.A.Urbánek, 1890, **18**(4), 80. ISSN 1802-7237.

KRÁTKÁ, Lenka, Jana WOHLMUTH MARKUPOVÁ a Miroslav VANĚK. *(K)lidová věda?: proměny a konstanty v práci i životě vědců a vědkyň v letech 1968-2008*. Praha: FHS UK, 2018. ISBN 978-80-7571-017-8.

KUČERA, Milan. *POPULACE ČESKÉ REPUBLIKY 1918-1991*. 1. vyd.: Česká demografická společnost: Sociologický ústav Akademie věd ČR, 1994.

LENDEROVÁ, Milena. *Žena v českých zemích: od středověku do 20. století*. Praha: NLN - Nakladatelství Lidové noviny, 2008. ISBN 978-80-7106-988-1.

LINKOVÁ, Marcela. *Re-claiming a political voice: women and science in central Europe*. Prague: Institute of Sociology of the Academy of Sciences of the Czech Republic, 2008. ISBN 978-80-7330-139-2.

LINKOVÁ, Marcela. *Nejisté vyhlídky: proměny vědecké profese z genderové perspektivy*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2013. Studie (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-145-9.

MARKÉTA, Pražáková Seligová. Rozhovor s Pavlou Horskou. *Demografie*. Praha: Český statistický úřad, 2017, **59**(1), 65-67. ISSN 0011-8265.

MAUSS, Marcel. Une catégorie de l'esprit humain: La notion de personne. Celle de 'moi'. Un plan de travail. *Journal of the Royal Anthropological Institute CH*. 1938, , 236-281.

MILLER, Alice. *Drama nadaného dítěte, aneb, Hledání pravého Já*. Přepřac. a rozš. vyd. V Praze: Triton, 2012. ISBN 978-80-7387-617-3.

Miss VŠE připomínala porno casting. Studentek mi bylo líto, říká děkan Ševčík. In: *Lidovky.cz* [online]. Praha: MAFRA, 2014 [cit. 2023-02-23]. Dostupné z: https://www.lidovky.cz/domov/miss-vse-chvilemi-pripominala-porno-casting-studentek-mi-bylo-lito-rika-dekan-sevcik.A141125_102821_ln_domov_sk

MORAN, Caitlin. Knihovny - Katedrály duše. In: MORAN, Caitlin. *Morantologie*. Brno: Host, 2012, s. 209 - 212. ISBN 978-807491-135-4.

Mrtvej šovinista, dobrej šovinista: Univerzita dává od feministek ruce pryč. In: *Echo 24* [online]. © ECHO MEDIA, A.S., 2016 [cit. 2022-09-24]. Dostupné z: <https://www.echo24.cz/a/w4Mfd/mrtvej-sovinista-dobrej-sovinista-univerzita-dava-od-feministek-ruce-pryc>

My nejsme básníci prokletí, my píšeme jenom pro děti. *Zlatý máj: kritická revue umělecké tvorby pro mládež*. Praha: Svaz Československých spisovatelů, 1965, 9(5), 222-223. ISSN 0044-4871.

NEČASOVÁ, Denisa. Dějiny žen či gender history? Možnosti, limity, východiska. *Dějiny - teorie - kritika*. Praha: Masarykův ústav - Archiv Akademie věd ČR, 2008, 5(1), 81-102.

Neznámý román Marie Curie-Sklodowské: Utrpení, nervové zhroucení a velký skandál. In: *Nespechej.cz* [online]. 2023 [cit. 2023-04-28]. Dostupné z: <https://www.nespechej.cz/clanky/marie-curie-milenec-20221113-715.html>

NOVOTNÁ, Hana. *Životní strategie žen ve vědě*. Praha, 2015. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Katedra sociologie. Vedoucí práce Balon, Jan.

O nás. In: *Nemusíš to vydržet* [online]. 2022 [cit. 2023-02-13]. Dostupné z: <https://www.nemustovydret.cz/onas>

Ohlédnutí za legendárními expedicemi (1. díl). In: *Astronomický informační server astro.cz* [online]. Brno: Česká astronomická společnost, 2013 [cit. 2020-04-05]. Dostupné z: <https://www.astro.cz/clanky/ostatni/ohlednuti-za-legendarnimi-expedicemi-1-dil.html>

PÁNEK, Jaroslav a Oldřich TŮMA. *Dějiny českých zemí*. V Praze: Karolinum, 2008. ISBN 978-80-246-1544-8.

Pavla Horská. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001 [cit. 2023-03-01]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Pavla_Horsk%C3%A1

PEHE, Veronika. Když se ženy cítí jako podvodnice: O nerovných podmínkách pro ženy ve vědě jsme hovořili se socioložkou Kateřinou Cidlinskou. *A2larm* [online]. Praha, 2017 [cit. 2023-02-11]. ISSN 1801-4542. Dostupné z: <https://a2larm.cz/2017/03/kdyz-se-zeny-citi-jako-podvodnice/>

PEŠEK, Jiří. Otazníky nad generační syntézou dějin 20. století. *Soudobé dějiny: Religiozita v komunistickém československu*. Praha: ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR, v. v. i., 2007, (2-3), 509-516. ISSN 1210-7050.

PORTELLI, Alessandro. *Smrt Luigiho Trastulliho a jiné příběhy: forma a význam v orální historii*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2020. Orální historie a soudobé dějiny. ISBN 978-80-246-4550-6.

Postavení žen v české vědě: Monitorovací zpráva za rok 2017. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.: Národní kontaktní centrum – gender a věda, 2019. ISBN 978-80-7330-347-1.

Postavení žen v české vědě: Monitorovací zpráva za rok 2020. Praha: Sociologický ústav Akademie Věd (Národní kontaktní centrum – gender a věda), 2022. ISBN 978-80-7330-398-3.

POUSTA, Zdeněk a Jan HAVRÁNEK, ed. *Dějiny Univerzity Karlovy IV (1918-1990)*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1998, 672 s.

Pozadí událostí: iVysílání. In: *Česká televize* [online]. Česká televize, 2022 [cit. 2023-02-13]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/13588094380-pozadi-udalosti/>

Prof. RNDr. Eva Zažímalová, CSc. In: *Přírodovědecká fakulta Univerzita Karlova* [online]. Praha: Přírodovědecká fakulta Univerzita Karlova, 2023 [cit. 2023-03-01]. Dostupné z: https://www.natur.cuni.cz/biologie/biologie-rostlin/seminare-1/materialy_2016-2017/zazimalova-cv.pdf

Prof. RNDr. Helena Illnerová, DrSc. In: *FYZIOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR* [online]. Praha: FYZIOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR, 2023 [cit. 2023-02-28]. Dostupné z: <https://www.fgu.cas.cz/articles/465-prof-helena-illnerova>

Předsedkyně AV ČR. In: *Akademie věd ČR* [online]. Akademie věd ČR, 2023 [cit. 2023-03-08]. Dostupné z: <https://www.avcr.cz/cs/o-nas/struktura/predsedkyne-av-cr/index.html>

- REEVES, Richard. *Of Boys and Men: Why the Modern Male Is Struggling, Why It Matters, and What to Do about It*. 1. vyd. Brookings Institution Press, 2022. ISBN 0815739877.
- ROSIN, Hana. *The End of Men*. 1.vyd. Riverhead Books, 2012. ISBN 978-1-59463-183-2.
- Rozhovor s prof. Janou Šafránkovou. In: *NKC - Gender a vědy* [online]. Sociologický ústav Akademie věd ČR [cit. 2023-03-08]. Dostupné z: <https://genderaveda.cz/rozhovory/rozhovor-s-prof-janou-safrankovou/>
- ŘÍMANOVÁ, Jana. *Výňatek z anonymizované části rozhovoru*.
- ŘÍMANOVÁ, Jana. *Telefonický rozhovor s prof. RNDr. Jiřím Bičákem, DrSc., dr. h. c. 15.2.2023*. Praha.
- ŘÍMANOVÁ, Jana. *Universum: Dobrý učitel zvýší váš budoucí příjem o statisíce, až miliony*. *Radio Wave* [online]. Český rozhlas, 2016 [cit. 2020-03-29]. Dostupné z: <https://wave.rozhlas.cz/universum-dobry-ucitel-zvysi-vas-budouci-prijem-o-statisice-az-miliony-5186994>
- ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rodičovství v akademické sféře: Jen pro silné povahy*. In: *Český rozhlas: Radio Wave* [online]. Praha: Český rozhlas, 2016 [cit. 2020-05-25]. Dostupné z: <https://wave.rozhlas.cz/rodicovstvi-v-akademicke-sfere-jen-pro-silne-povahy-5227002>
- ŘÍMANOVÁ, Jana. *Počet studentek roste, žen v české vědě ale ubývá*. In: *Český rozhlas: Radio Wave* [online]. Praha: Český rozhlas, 2017 [cit. 2020-05-25]. Dostupné z: <https://wave.rozhlas.cz/pocet-studentek-roste-zen-v-ceske-vede-ale-ubyva-5183826>
- ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 1: PhDr. Pavla Horská, CSc. 16.5.2018 Praha*. 2018.
- ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 7: RNDr. Alice Valkárová, DrSc. 11.4.2018*. 2018.
- ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 5: Plně anonymizován 21.10.2019*. 2019.
- ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 6: Plně anonymizován 23.9.2019*. 2019.
- ŘÍMANOVÁ, Jana. *Analýza kvalitativních dat v orální historii s využitím software Atlas.ti. Lidé města: Urban People* [online]. Praha, 2020, **22**(3), 397-413 [cit. 2022-10-16]. ISSN 1212-8112. Dostupné z: <https://lidemesta.cuni.cz/LM-1168-version1-rimanova.pdf>
- ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 4: doc. RNDr. Jana Toušková, CSc. 16.1.2020*. 2020.
- ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 3: doc. RNDr. Soňa Štrbáňová, CSc. 18.2.2020*. 2022.

- ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 9: prof. RNDr. Jana Šafránková, DrSc. 29.9.2022.* 2022.
- ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 8: prof. RNDr. Eva Zažímalová, CSc. 3.3.2022.* 2022.
- ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 2: prof. RNDr. Helena Illnerová, DrSc. 5.10.20.* 2022.
- ŘÍMANOVÁ, Jana. *Rozhovor 10: prof. MUDr. Milena Králíčková, Ph.D. 15.9.2022.* 2022.
- SAINI, Angela. *Od přírody podřadné: jak se věda mylila v ženách.* Praha: Academia, 2018. Společnost (Academia). ISBN 978-80-200-2902-7.
- SCOTT, Joan W. Gender: A Useful Category of Historical Analysis. *The American Historical Review.* Oxford University Press on behalf of the American Historical Association, 1986, **91**(5), 1053-1075.
- SCOTT, Joan W. Unanswered Questions. *The American Historical Review.* The University of Chicago Press on behalf of the American Historical Association, 2008, **113**(5), 1422-1430.
- SEDOVÁ, Tatiana, ed. *Ženy a věda v SAV.* 1. vyd. Bratislava: VEDA, 2003. ISBN 80-224-0769-0.
- SETON-THOMPSON, Grace Gallatin. *A woman tenderfoot.* 1 st. New York: Doubleday, 1900.
- Skupina kosmické fyziky: Seznam členů. In: *Matfyz* [online]. [cit. 2023-03-08]. Dostupné z: <https://physics.mff.cuni.cz/kfpp/kosmos/index.php?ksa=2&kdo=12>
- SOBOTA, Jiří. Nezapomeňte na muže. *Respekt.* Praha: Economia a.s., 2022, (482022), 16-18. ISSN 0862-6545.
- STEINHILBER, Kylie M., Sukanya RAY, Debra A. HARKINS a Megan E. SIENKIEWICZ. *Father–daughter relationship dynamics & daughters’ body image, eating patterns, and empowerment: An exploratory study: An exploratory study* [online]. 2020, **60**(10), 1083-1094 [cit. 2023-03-16]. ISSN 0363-0242. Dostupné z: doi:10.1080/03630242.2020.1801554
- STÖCKELOVÁ, Tereza, Marcela LINKOVÁ a Dagmar LORENZ-MEYER. *Akademické poznávání, vykazování a podnikání: etnografie měnící se české vědy.* Vydání první. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009, 158 stran ; 23 cm. ISBN 978-80-7419-003-2.
- STRAUSS, Anselm. *Základy kvalitativního výzkumu: Postupy a techniky metody zakotvené teorie Přel. S. Ježek.* 1.vyd. Boskovice: Albert, 1999, 196 s. ISBN 80-858-3460-X.

STŘEDISKO SPOLEČNÝCH ČINNOSTÍ AV ČR, V. V. I. Přehled historie. In: *Akademie věd ČR* [online]. [cit. 2020-04-27]. Dostupné z: <https://www.avcr.cz/cs/o-nas/historie/prehled-historie/>

SZAPULOVÁ, Mariana, Zuzana KICZKOVÁ a Jana ZEZULOVÁ, ed. *Na ceste k rodovej rovnosti: ženy a muži v akademickom prostredí*. 2. vyd. Bratislava: PhDr. Milan Štefanko - IRIS, 2009. ISBN 978-80-89256-40-2.

ŠIKLOVÁ, Jiřina. Feminism and the roots of apathy in the Czech Republic. *Social Research*. 1997, **64**(2), 258-280.

ŠPRINCOVÁ, Veronika. Postavení žen v Československu v období let 1948 - 1989 v dobových sociologických výzkumech a datech. In: *Vyvlastněný hlas: proměny genderové kultury české společnosti 1948-1989*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2015, s. 83 - 123. ISBN 978-80-7419-096-4.

ŠTRBÁŇOVÁ, Soňa. Ženy ve vědě v letech 1840 - 1989. In: *Trans/formace: Gender, věda a společnost*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, v.v.i., 2007, s. 26 - 33. ISBN 978-80-7330-118-7.

ŠTRBÁŇOVÁ, Soňa. Ženy ve vědě v letech 1840-1989. In: *Věda.cz: Průvodce informacemi o vědě a výzkumu* [online]. 2008 [cit. 2020-05-25].

TENGLEROVÁ, Hana. *Monitorovací zpráva o postavení žen v české vědě. Zpráva za rok 2015*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2016.

Trans/formace: gender, věda a společnost. In: *Sociologický ústav Akademie věd ČR* [online]. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR [cit. 2023-02-21]. Dostupné z: <https://www.soc.cas.cz/publikace/transformace-gender-veda-spolecnost>

TUPÁ, Barbora. *Dámský gambit: zahájení vědecké dráhy*. Vyd. 1. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, 2007, 89 s. : portréty ; 20 cm. ISBN 978-80-7330-116-3.

TUPÁ, Barbora. *SEXUÁLNÍ OBTEŽOVÁNÍ JAKO NEVIDITELNÝ PROBLÉM VYSOKÝCH ŠKOL: ZKUŠENOST ZAVÁDĚNÍ POLITIK V ZAHRANIČÍ A HLEDÁNÍ DEFINICE PRO ČESKÝ KONTEXT*. Praha, 2009. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze. Vedoucí práce Jiřina Šiklová.

TUPÁ, Barbora. *SEXUÁLNÍ OBTEŽOVÁNÍ JAKO NEVIDITELNÝ PROBLÉM VYSOKÝCH ŠKOL: ZKUŠENOST ZAVÁDĚNÍ POLITIK V ZAHRANIČÍ A HLEDÁNÍ DEFINICE PRO ČESKÝ KONTEXT*. Praha, 2009. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze.

TUPÁ, Barbora, Alice ČERVINKOVÁ, Marcela LINKOVÁ, Dana ŘEHÁČKOVÁ a Kateřina ŠALDOVÁ, ed. *Vlastní pokoj: 10 pohledů*. 1. vyd. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2004. ISBN 80-7330-059-1.

Tvrdohlavá Marie: kniha od: Antonín Zhoř. In: *Databáze knih* [online]. 2008 [cit. 2023-04-28]. Dostupné z: <https://www.databazeknih.cz/knihy/tvrdohlava-marie-23085>

Univerzita Karlova má od 1. 1. 2023 svou ombudsmanku. In: *Univerzita Karlova* [online]. Praha, 2023 [cit. 2023-02-13]. Dostupné z: <https://cuni.cz/UK-12380.html>

VANĚK, Miroslav a Pavel MÜCKE. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. 3., aktualizované a doplněné vydání. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2022. Orální historie a soudobé dějiny. ISBN 978-80-246-5335-8.

Veřejná kritika symposia Právní aspekty kampaně Me too. In: *Facebook.com* [online]. 2018 [cit. 2023-02-13]. Dostupné z: <https://es-la.facebook.com/events/ovocn%C3%BD-trh-3-110-00-praha-%C4%8Desk%C3%A1-republika/ve%C5%99ejn%C3%A1-kritika-symposia-pr%C3%A1vn%C3%AD-aspekty-kampan%C4%9B-me-too/2466833166875911/>

VODOCHODSKÝ, Ivan. Patriarchát na socialistický způsob: k genderovému řádu státního socialismu. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2007, 8(2), 34-42. ISSN 2570-6578.

VOHLÍDALOVÁ, Marta. Women Researchers in the Age of the Five-Year Plan and in the Age of Competition: Women's Research Careers before and after 1989. *Czech Sociological Review* [online]. 2018, 54(1) [cit. 2020-03-28]. ISSN 00380288. Dostupné z: doi:10.13060/00380288.2018.54.1.394

VOHLÍDALOVÁ, Marta a Alice ČERVINKOVÁ. *Vědci a vědkyně v pohybu: o akademické mobilitě*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2012. ISBN 978-80-7330-226-9.

WÄNGGREN, Lena. *Gender, technology and the new woman*. 1st ed. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017. Edinburgh critical studies in Victorian culture. ISBN 9781474416276.

Web of Science [online]. Clarivate, 2023 [cit. 2023-03-08]. Dostupné z: <https://www.webofscience.com/>

WINEFIELD, Helen R., Carolyn BOYD a Anthony H. WINEFIELD. Work-Family Conflict and Well-Being in University Employees. *The Journal of Psychology* [online]. 2014, **148**(6), 683-697 [cit. 2020-05-27]. ISSN 0022-3980. Dostupné z: doi:10.1080/00223980.2013.822343

Z knih pro děti a mládež. *Odborná výchova: měsíčník pro ministerstva školství a kultury*. Praha: Ministerstvo školství a kultury, 1958, **8**(7), 112. ISSN 0322-8517.

ZAPLETAL, Zdeněk. Hovoří Antonín Zhoř. Zastavení nad životopisnými romány Antonína Zhoře. *Zlatý máj: kritická revue umělecké tvorby pro mládež*. Praha: Svaz Československých spisovatelů, 1962, **6**(10), 451-459. ISSN 0044-4871.

ZIPPEL, Kathrin S. *Women in global science: advancing academic careers through international collaboration*. Stanford, California: Stanford University Press, 2017, 1 online resource (221 pages). ISBN 1-5036-0150-1. Dostupné z: doi:10.1515/9781503601505

Životní příběh: Marie Curie Skłodowská: Příznaky transformace. In: *Youtube.com* [online]. Youtube, 2021 [cit. 2023-03-17].

Životopis Prof. RNDr. Heleny Illnerové, DrSc. In: *UK Forum: Magazín Univerzity Karlovy* [online]. [cit. 2023-03-01]. Dostupné z: <https://www.ukforum.cz> › images › clanky